Sadece İncelemek İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

CLARENCE K. STREIT

BİLİNMEYEN TÜRKLER

MUSTAFA KEMAL PAŞA, MİLLİYETÇİ ANKARA VE ANADOLU'DA GÜNDELİK HAYAT

OCAK - MART 1921

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Clarence K. Streit:

Bilinmeyen Türkler

Mustafa Kemal Paşa, Milliyetçi Ankara ve Anadolu'da Gündelik Hayat
Ocak-Mart 1921

Gözden Geçiren, Yayıma Hazırlayan ve Notlandıran
Heath W. Lowry

Çeviren: M. Alper Öztürk

Bahçeşehir Üniversitesi
Yayınları

Levent Şahverdi Arşivi

Copyright © 2011

Bahçeşehir Üniversitesi ve Heath W. Lowry

Clarence K. Streit:
Bilinmeyen Türkler
Mustafa Kemal Paşa, Milliyetçi Ankara ve Anadolu'da Gündelik Hayat
Ocak-Mart 1921

Gözden Geçiren, Yayıma Hazırlayan ve Notlandıran

Heath W. Lowry

Sayfa Mizanpaj Faruk Özbey ve Heath W. Lowry

Kapak tasarımı Serdar Şenel (Best Image)

Yayımlayan: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları
Çırağan Cad. Osmanpaşa Mektebi Sok. No: 4-6 Beşiktaş/İstanbul
Tel: 90 (212) 381 05 60 Fax: 90 (212) 381 05 50
www.bahcesehir.edu.tr • e-mail:info@bahcesehir.edu.tr

Dağıtım: Uğur Eğitim Pazarlama ve Yayıncılık A.Ş.
İncirli Cad. No: 99 Bakırköy-İstanbul
Telephone: 90 (212) 660 58 41 Fax: 90 (212) 660 58 42
www.uguryayincilik.com.tr • e-mail: info@uguryayincilik.com.tr

Baskı: Promat

Birinci Baskı 2011
İkinci Baskı 2012

Bu kitabın hiçbir bölümü yazarın izni olmadan, kitaplarda, makalelerde ve kitap eleştirilerinde alıntı olarak kullanılabilmesi haricinde, herhangi bir formda ya da yoldan, elektronik, mekanik, fotokopi, kayıt aracıyla vb. yeniden yayımlanamaz, bir bilgi tarama sistemine yüklenemez ya da aktarılamaz.

ISBN: 978-605-5461-07-2

Levent Şahverdi Arşivi

1914-1922 Senelerinde
Hayatlarını Kaybeden Tüm
Bilinmeyen Türkler'e
İthaf Edilmiştir

Levent Şahverdi Arşivi

İçindekiler

Editörün Önsözü xi

Clarence K. Streit'ın 1921'de Kaleme Aldığı Önsözü xv

Teşekkürler xvii

I. Bölüm: Tecrit Edilmiş Türkiye

Birçok kişi bana Milliyetçi Türkiye'den uzak durmamı söyledi: 'İmkânsız' 3

Güvenilir bir tercüman bulmak, Mehmed Ali Mehmedoff 4

Samsun'da fırtınada bir destroyerden diğerine aktarılırken 5

Samsun'a çıkış; Ankara'ya gitmek için izin; Dr. Pomeroy ile buluşma 7

Hareme ilk giriş, kadınların giderek daha az tecrit edilmesi 9

Rum aileyi ziyaret; Bolşevik diplomatla görüşme;
birçok dilin konuşulduğu bir yerde yemek yiyorum 11

II. Bölüm: Anadolu'da Kış Seyahati

Rus şoförle ilk gün; tipi; karda mahsur kalmış deve kafilesiyle ilk gece 17

Amerikalı misyonerlerle ilk temas; Türkiye'de kaostan düzene;
Rus tedbirsizliğinden yaratıcılığa 19

Jandarmam İhsan beş sene sonra eve dönüyor; Türk köylerindeki düğünleri anlatıyor 22

Çorum'da gece açık olan tek yerde Türk ozanlardan İshak'ın kurban edilişinin
İslami versiyonunu dinledik; on sekiz yaşındaki bir Türk'le mülakat yaptım 23

Motorlu ulaşımdan Türk 'ren geyiği'nin çektiği üstü kapalı yaylı arabaya 25

III. Bölüm: Türk Köylüleriyle Yaşamak

Montana'nın '*Badlands*'i kadar kasvetli bir bölgeden geçmek 31

Karda yalın ayaklı kadınların ve çocukların yaşadığı
kerpiç kulübeli köyde bir gece geçirdik 32

Türk usulü köy tavuğu 34

Viyana gibi olmak isteyen kerpiç köy 36

Tagore'un bilgeliği; Rum usulü öğle yemeği; bahşiş yasak;
şaraba izin veren bir Müslüman mezhebi 40

Levent Şahverdi Arşivi

ABD'de içki yasağı İslamiyet'e doğru bir adım olarak görülüyor; soyadının olmadığı bir ülke 43

'Susuz' bir lokomotif ve 'kıvılcım saçan' yük treniyle yulaf yığınının tepesinde bir gezi 44

IV. Bölüm: Ankara: Milliyetçi Başşehir

Yüzyıllar boyu Ankara Fatihleri 51

Mustafa Kemal Paşa, Müslümanların gözünde son fatih; ancak diğer taraftan Müslüman ülkelere yardım etme konusunda istekli ve heveslileri 52

Tüm anahtarlarının Rum bir kadının elinde olduğu Constitution Hotel'de kalışımız 53

Türkler övülmek değil, sadece gerçeklerin anlatılmasını istiyor; bir Türk'ün bir kadına saygısızca davrandığını hiç görmedim. 56

Son dokuz aydır burada bulunan tek Amerikalı ve ilk Batılı gazeteciyim 58

Ankara'da sadece iki büyükelçi (biri Bolşevik Moskova, diğeri Menşevik Gürcistan): Birbiri ile konuşmayan kardeşler 58

Türkçe '*Hamlet*', etkili bir prens ve oldukça gerçekçi bir mezar kazma sahnesi 63

Yaşları 12, 13, 13: Üç Türk gerilla gaziyle görüştüm ve etkileri altında kaldım 65

Ahmet Şükrü Bey ile uzun bir arkadaşlığın başlangıcı; Hollandalı muhabir George Nypels Türkler ve yeni hükümet konusundaki görüşlerimi paylaşıyor; hilal ve yıldızlarda iyi bir işaret 73

V. Bölüm: Büyük Millet Meclisi Hükümeti

Büyük Millet Meclisi Hükümeti 79

Eşsiz bir savaş dönemi demokrasisi 80

Başkan Mustafa Kemal 1920'de demokrasiyi nasıl 'dikte etti' 80

Milliyetçi Hükümetin Anayasası 81

İcraat hâlindeki hükümet 82

Bir Ermeni'nin Ankara liderleri hakkındaki değerlendirmesi 83

Demokratik ordu subayları ve sivil liderler 84

Sadrazamlar ve Şeyhlerden Başkanlara ve Komiserlere 84

Tipik bir Meclis münazarası dinledim 85

Ankara'da açık diplomasi 86

Savaş zamanında basın ve siyasi partilere getirilen kısıtlamalar 87

Milliyetçi Türkiye içerisinde kendi kaderini tayin etme 88

Levent Şahverdi Arşivi

VI. Bölüm: Mustafa Kemal Paşa

Türkiye'nin George Washington'ı 93

Kemal Paşa'yla dini ve diğer meseleler hakkında mülakat yaptım 95

'İsyancı,' 'diktatör' ve 'demagog?' 106

Mütevazı bir aileden Allah'ın lütfettiği makama yükseliş 112

İstanbul yerine bir İç Anadolu şehri başşehir oluyor 114

VII. Bölüm: Mevcut İmkânlar ile Savaşmak

İki sene içerisinde iflastan dengeli bütçeye 117

Milliyetçi liderler: 'hayalperest' değil, 'pratik adamlar' 119

Kadınların özgürleştiğinin somut kanıtı 120

Mustafa Kemal Paşa Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisinin
bir kadın olmasına sıcak bakıyor 120

Paşa Hanımefendi: Halide Hanım 124

'Yeni Türkiye'de Kadınların Yükselişi' Halide Hanım 125

Ankara Amerika Birleşik Devletleri ne İtilaf Devletleri'nden daha çok güveniyor 126

Ankara: Savaşta bir şehir 128

VIII. Bölüm: Rus-Türk İlişkileri: Yeni Tarz

Moskova - Ankara İttifakı: Rusya işbirliği yapıyor ama Ankara'ya hükmetmiyor 133

Bolşevikler Ankara'nın Boğazlar politikasını kabul ediyor 134

IX. Bölüm: Dönüş Yolunda

Milliyetçi generallerin başı İsmet Paşa'yla tanıştım, kritik İnönü Savaşı'nı
daha yeni kazanmıştı 139

Eskişehir beni rehberim olacak bir 'Üçlü Komite' ile
(iki subay ve bir yerel editör) karşılıyor 141

Türk askerleri beni tek ses 'Merhaba!' ile karşılıyor;
kendi toprağında Türk kırmızı buğdayı; bol bol lületaşı; zarif çiniler 142

Kutsal türbeler; Musevi, Rus, Rum, Ermeni ve Türk hayat kadınları;
genç kızların yaptığı halılar 145

Yarının Türklerini hazırlamak: Sağlam bir eğitim 146

Türk ilkokulunda duyulanlar: "Kavalyem nerede?" "Buradayım, hanımım." 148

Levent Şahverdi Arşivi

Amerika'ya "elimizden geleni yaptığımızı" söyleyin 150

İlerici girişimci Hasan Bey'in 60.000 dönümlük çiftliğinde bir gün; on dokuz yaşındaki oğlu bana bürün bir kuzu bacağı ikram edilen yemekte hizmet eden garsonlar arasındaydı 151

X. Bölüm: Eskişehir'den Antalya'ya

Asker sevkiyatı yapan tren ile Afyon bölgesinin Kara Hisar'ına; 157

Bir kaybolan bir beliren nehre doğru ikinci kamyonet yolculuğum 158

Akıntıların limana şelale gibi döküldüğü güzelim Antalya; İstanbul'a doğru yola çıkıyoruz 159

Editörün Sonsözü 163

Clarence K. Streit'ın 1921 Anadolu ziyaretinin rotasını gösteren harita ve zaman çizelgesi 164

Ekler

EK I: Clarence K. Streit'ın Ankara'da buluşruğu Milliyetçi liderler (1921-1923) 169

EK II: Muzaffer Milliyetçi kuvvetlerin İstanbul'a girişi (6 Ekim 1923) 183

EK III: Paul Williams'ın Mustafa Kemal Paşa'yla yaptığı 26 Nisan 1920 mülakatı ile ilgili yazdığı haber 189

EK IV: Clarence K. Streit'ın yazılı soruları ve Mustafa Kemal Paşa'nın yazılı cevapları (Tarih: 26 Şubat 1921) 193

EK V: Clarence K. Streit'ın Mustafa Kemal Paşa'ya iletiği sorulara aldığı cevaplara dayanan Philadelphia ***Public Ledger***'daki haberi (28 Mart 1921) 211

EK VI: Clarence K. Streit'ın 3 Mart 1921'de Mustafa Kemal Paşa'yla yaptığı mülakatın ardından ***Public Ledger***'a gönderdiği haber 217

EK VII: Robert Steed Dunn'ın Mustafa Kemal Paşa'yla Ankara'daki tren istasyonu konağında 1 Temmuz 1921'de yaptığı mülakat 221

EK VIII: Clarence K. Streit'ın Anadolu'dan gönderdiği ilk haber (Samsun, 3 Şubat 1921) 229

EK IX: Clarence K. Streit'ın Yunanlıların Anadolu işgalinin yenilgisini öngören 25 Mart 1921 tarihli haberi 231

EK X: Clarence K. Streit'ın seyahati ile ilgili muhtelif belgeler ve fotoğraflar 235

Bibliyografya 241

Fihrist 255

Levent Şahverdi Arşivi

Editörün Önsözü

Ben 1983'te, Washington D.C.'de yaşarken, o sıralarda Türk Büyükelçiliğinde Üçüncü Sekreter olan eski öğrencim Uğur Doğan'dan bir telefon geldi.[1] Bana kısa süre önce çok ilginç bir adamla tanıştığını söyledi. Sadece 1921'de Ankara'ya seyahat etmek ve Mustafa Kemal Paşa [Atatürk] ile görüşmekle kalmayıp, o senenin Anadolu kışında geçirdiği yedi hafta hakkında hâlâ yayımlanmamış bir kitap yazdığını söyledi. Bahsettiği kişi, Kurtuluş Savaşı'nın en hareketli zamanlarında Ankara'yı ziyaret eden ilk yabancı gazetecilerden ve Mustafa Kemal Paşa'yla Büyük Millet Meclisi Başkanı seçildikten sonra şahsen mülakat yapan ilk yabancı muhabir olan Clarence K. Streit'tı.

O sıralarda Philadelphia'da çıkan '***Public Ledger***' gazetesinde çalışan 25 yaşında Amerikalı bir gazeteci olan Clarence K. Streit,[2] 1921 Ocak'ında İstanbul'dan Samsun'a giden bir gemiye binmişti. Bu ise, İç Anadolu'daki Türk Millî Mücadelesi'nin Ankara'daki karargahına yapacağı tehlikeli yolculuğun ilk ayağı olacaktı [**Fotoğraf 1**].

Streit, ilerki yıllarda dünya demokrasilerinden bir konfederasyon kurma üstüne idealist bir plan olan Atlantik Federalizmi'nin kurucusu ve savunucusu olarak ünlenecekti. Bu idealist rüyanın ilk modeli '***Union Now***' adlı kitabında ortaya konmuştu ve kitap sonunda birkaç yüz bin satacaktı.

Uğur Doğan, Streit'la buluşmak istediğimi ifade ettiğimde, nazikçe bir öğle yemeği ayarladı. Streit, yemekte benimle Mustafa Kemal Paşa hakkındaki izlenimlerini paylaştı. İzlenimleri, Milliyetçi liderle 3 Mart 1921'de yaptığı kapsamlı mülakatlara ve Mustafa Kemal'in Büyük Millet Meclisinin çeşitli toplantılarında yaptığı konuşmalardan edindiği gözlemlere dayanıyordu. Ziyareti esnasında Ankara ile ilgili hazırladığı haberler '*Public Ledger*'da yayımlanmıştır.

Fotoğraf 1: Clarence Streit Ankara'da[3]

---

1 Not: Bugün büyükelçi olan Uğur Doğan eskiden Dışişleri Bakan Yardımcısıydı. Şu sıralar Hollanda'da Türk büyükelçisidir [HWL].

2 Not: Üniversiteyi yeni bitirmiş olan Streit, savaş sırasında Fransa'da ABD istihbaratında hizmet ettikten sonra gazeteci, yazar ve öğretim üyesi kariyeriyle meşhur olacaktı. En meşhur olduğu eseri Batı demokrasilerini 'Atlantik İttifakı'na çağıran ***Union Now***'dır. 6 Temmuz 1986'da Washington D.C.'de vefat etmiştir [HWL].

3 Library of Congress [Bundan böyle: LC] Katalog #: DLC/PP 1994: 064.184.

Levent Şahverdi Arşivi

Haberlerden biri şöyle: "*Ve o kadar çaba sarf etti ki tarih Mustafa Kemal Paşa'yı yeni Türk Devleti'nin kurucusu olarak tanıyacaktır.*" Bunu 1922'de Türk birliklerinin Ege Denizi'ne zafer yürüyüşü yapmasından sonra değil, 1921'de geri çekilirlerken yazmıştır.

Streit 1921 baharında Fransa'ya döndüğünde, kitabının el yazmasına çekine çekine şu başlığı koydu: ***The Unknown Turks*** (***Bilinmeyen Türkler***). Kitapta, karizmatik lider Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Türk Milli Mücadelesi'nin başarısını öngörmüştü. Önsezili, ileri görüşlü mesajına kimse kulak asmadı. Zira Amerika Birleşik Devletleri'nde ya da Avrupa'da yayıncı bulamadı – ona göre bunun sebebi Türk Milliyetçilerinin genelde asi eşkıyalar olarak görüldükleri bir zamanda onları son derece olumlu şekilde ele almasıydı. Ve bugün, neredeyse doksan sene sonra, eseri hâlâ yayımlanmamıştır.

Streit, daha sonraki buluşmalarımız sırasında bana 1982'de yeniden gözden geçirilmiş versiyonuyla birlikte orijinal el yazmasının bir kopyasını verdi. Eserin en sonunda hem İngilizce hem Türkçe yayınlanmasını görmek onun arzusuydu ve bu amaçla kitabı yayıma hazırlamayı kabul ettim. Araya başka projeler girdi ve '***Bilinmeyen Türkler***'i yayıma hazırlamaya dönmem için yirmi beş seneden fazla zaman geçmesi gerekti. Bu işe Streit'ın belgelerinin (ve fotoğraflarının) Washington D.C.'deki Library of Congress koleksiyonunda artık erişime açık olduğunu öğrendikten sonra giriştim.[4] 1986 senesinde vefat eden Streit, Anadolu seyahati boyunca sayısız fotoğraf çekmişti. Bu fotoğraflar, orijinal 1921 el yazmasının metniyle birlikte mevcut çalışmanın temelini oluşturuyor. Streit'ın bugüne dek yayımlanmamış 1921 el yazmasının kısaltılmış ve yoğun bir tashih sürecinden geçmiş versiyonu ile daha önce yayımlanmamış yüzden fazla fotoğrafından (Ankara'da çektiği ve şimdiye dek ortaya çıkmamış Mustafa Kemal Paşa'nın birçok fotoğrafı da dâhil) oluşuyor.[5]

---

[4] Washington D.C.'deki Library of Congress [Bundan böyle: LC] Streit'ın yazılarına ev sahipliği yapıyor. Şu başlığa sahip 49 sayfalık faydalı bir bulgu var: Clarence K. Streit – A Register of his Papers in the Library of Congress. [Clarence K. Streit - Library of Congress'teki Evraklarının Kataloğu] I. Kısım: 1989'da Connie L. Cartledge tarafından hazırlandı ve II. Kısım: 1994'te Sherralyn McCoy'un yardımıyla Connie L. Cartledge tarafından genişletildi ve yeniden gözden geçirildi. Yazılara LC Manuscript Division'dan (LC El yazması Bölümü) ulaşılabilir. I. Kısım'da bulunan Streit Evrakları'nı LC'ye eşi Jeanne Defrance Streit 1987-1988'de vermiş. II. Kısım ise LC'ye 1992-1994 yılları arasında hediye edilmiş. 8 Eylül 2007'de ailenin elinde bulunan materyallerin telif hakkı kamuya verilmiştir.

Streit'ın fotoğrafları yazılarından ayrı konuldu ve LC Prints and Photographs Division'a (LC Baskı ve Fotoğraf Bölümü) verildi. 2008 Aralık'ında hazırlanan 3 sayfalık belgenin kapsamından bir fikir edinilebilir: Streit (Clarence K.) Evrakları'nın bulunduğu dolapların listesi [PR 13 CN 1994:064].

[5] Not: Streit'ın Ankara ziyareti ve Milliyetçi liderlerle temasları ikincil kaynaklar tarafından büyük ölçüde gözardı edildi. Standart Mustafa Kemal Paşa biyografilerinden hiçbiri Streit'tan bahsetmiyor, mesela a) Lord Kinross: *Ataturk: A Biography of Mustafa Kemal, father of modern Turkey.* New York (William Morrow and Company), 1965; b) Şevket Süreyya Aydemir: *Tek Adam: Mustafa Kemal (1919-1922).* Cilt II. İstanbul (Remzi Kitabevi), 1967 ve c) Andrew Mango: *Atatürk.* London (John Murray), 1999. Standart kaynakçalar bile Streit'ın ziyaretinden bahsetmiyor bkz: a) Abraham Bodurgil: *Kemal Atatürk: A Centennial Bibliography (1881-1981).* Washington, D.C. (Library of Congress), 1984 ve b) Bilal Şimşir: *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi.* Cilt I. (*1922-1924*) *Bir Laik Cumhuriyet Doğuyor.* Ankara (Türk Tarihi Kurumu), 1981. Şimşir'in yabancı basın üzerine çalışmasını 1920 yerine 1922'den başlatması tuhaftır. Aslına bakılırsa, ziyaretinden bahseden tek çalışma Stanford J. Shaw'un *From Empire to Republic. The Turkish War of National Liberation.* 5 Cilt. Ankara (Türk Tarihi Kurumu), 2000. Bkz. Cilt III., Kısım I.: s 1066-1068: burada Shaw Streit'ın *Public Ledger*'da 9 Şubat 1921'de yayımlanan bir haberini yeniden yayımlıyor. Haberde Ankara'ya yaptığı karayolu seyahatini anlatıyor [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Bu çalışma, 1921'in ilk aylarında, yani doğmakta olan Türk Millî Mücadelesi'nin gelişiminin kritik bir noktasında ona küçük bir pencere açmayı amaçlıyor. Streit, Samsun limanından çıkıp, Anadolu'dan geçerek yeni kurulmakta olan Milliyetçi Hükümetin merkezi Ankara'ya gider. Seyahatleri süresince aralarında özellikle karizmatik lider Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu Ankara'daki Milliyetçi liderlerden tanıştığı insanlarla kurduğu teması baştan deneyimleyerek ve son olarak da Ankara'dan ayrılmasının akabinde Eskişehir'de (yolu üstünde Antalya'ya uğrayıp buradan İstanbul'a yola çıkacaktı) yaşadığı hâliyle hayatı inceleyerek, 1921'in sert kışında Anadolu'da hayatın bir portresini çıkarmaya uğraşıyor. Genellikle karanlık kalmış bir döneme, Türk Millî Mücadelesi'nin kaderinin hâlâ riskli bir konumda bulunduğu sürece ışık tutmayı amaçlamaktadır. Umarım başarılı olur.

Streit'in Türkiye'yle bağlantısı 1921 ziyaretiyle sona ermedi. Ertesi yıl, İsviçre'deki Lozan Antlaşması müzakereleri hakkında yazdıktan sonra, *Public Ledger* Yakın Doğu ve Balkanlar muhabiri olarak İstanbul'a döndü. Bu görevini iki yıl daha, yani 1923-1925 arasında sürdürecekti.

Heath W. Lowry
İstanbul, 2011

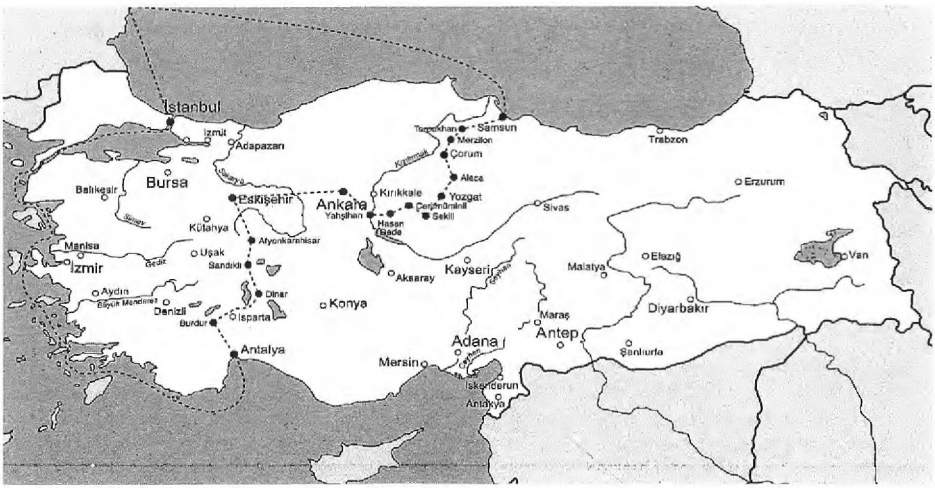
Levent Şahverdi Arşivi

Clarence K. Streit'ın 1921'de Kaleme Aldığı Önsözü

Batı, içinden çıkılmaz 'Şark Meselesi'ni tekrar tekrar çözmeye çalışmış ve hiçbir zaman başaramamıştır. Hatalarının bedeli sadece Yakın Doğu'da değil, tüm Batı dünyasında kanla ödenmiştir. Bu kitap, eğer meseleye bir çözüm yolu bulacaksak, her şeyden önce Türklere karşı daha insancıl, anlayışlı ve gerçekçi bir yaklaşımın onlar hakkındaki görüşlerimizi uzun zamandır çarpıtan önyargımızın yerini alması gerektiği inancıyla yazılmıştır. Dediklerimi desteklemek ümidiyle, 1921'de Philadelphia *Public Ledger* muhabiri olarak Anadolu'ya yaptığım seyahat sırasında tanıdığım hâliyle Türk insanını Batı'yla tanıştırmayı amaçlıyorum. Türkiye Büyük Millet Meclisi demokratik hükümetini de inceleyeceğim - Türk Milliyetçilerinin burada kurup muhafaza ettiği ve varoluşunu sürdürmek için savaşmaya devam ettiği, tarihteki ilk Türk Cumhuriyeti.[6]

Bazı fotoğrafları ve sütunlarında yayımlanan yazılardan bölümleri yeniden kullanmama izin verdikleri için *Public Ledger*'a minnettarım. Ayrıca Monsieur ve Madame Fernand Payen'a kitabın büyük bir bölümü onların güzel ada evi 'Le Gueric'te yazıldığı için teşekkürlerimi sunuyorum.

C.K.S. Paris
2 Eylül 1921

Harita I: Bugünün Türkiye Haritası Üzerinde Clarence K. Streit'ın Anadolu'daki Seyahat Programı (Ocak - Mart 1921)

[6] Not: Streit'ın öngörüsü burada bariz. Ankara'daki gelişmelere "*tarihteki ilk Türk Cumhuriyeti*" tanımıyla (29 Ekim 1923'te Cumhuriyet resmen ilan edilmeden yaklaşık iki yıl önce) yaklaşan ilk şahıs olmuş olabilir [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Teşekkürler

Her şeyden önce, bağlı bulunduğum iki kuruma minnettarlığımı ifade etmekten sevinç duyacağım. İlk olarak, akademik anlamda bana on sekiz yıldır ev sahipliği yapan Princeton Üniversitesi'dir. Princeton'dan arkadaşım ve meslektaşım Profesör Şükrü Hanioğlu'na da özellikle teşekkür etmek istiyorum. Kendisi, NES Publication Fund'dan, Yakın Doğu Araştırmaları Bölüm Başkanı sıfatıyla, bu çalışmanın önemli bir kısmını oluşturan fotoğrafların kopyalarının edinilmesi için kaynak sağladı. Ve ikinci olarak da, İstanbul Bahçeşehir Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı ve Kurucusu arkadaşım Enver Yücel'e teşekkür etmek istiyorum. Şu an bu kurumda ziyaretçi profesör ve Mütevelli Heyeti Başkanı Danışmanı olarak görevliyim. Bahçeşehir Üniversitesi yakın zamanda birçok kitabımı yayımlamıştır, mevcut çalışma sekizinci kitaptır.[7] Enver Bey ve Bahçeşehir Üniversitesi bütün bu çalışmaların yayım masraflarını karşılamıştır. Bu cömertliğe duyduğum minnettarlığı kelimelerle ifade edemem.

Streit'ın fotoğraflarındaki şahısları teşhis etme çabalarıma (1921 gezisi sırasında Türkiye'de soyadı kullanılmaması sebebiyle oldukça zorlaşan bir görev) Eskişehir Büyükşehir Belediye Başkanı Yılmaz Büyükerşen, Anadolu Üniversitesi'nden Dr. Şaduman Halıcı, Sinan Kuneralp ve Profesör Haluk Oral yardım etti. Ayrıca Profesör Mete Tunçay'a hem kitabın hazırlık safhasındaki yardımları, hem de birinci baskısı için yazdığı eleştirisinden faydalanarak ikinci baskısında eksik ve hataları düzeltmeme katkıda bulunduğu için teşekkür ederim.

---

7 Bu çalışmalar (bir tanesi hariç hepsi İngilizce ve Türkçe baskılarıyla yayımlandı) şunlardır: Heath W. Lowry: *The Shaping of the Ottoman Balkans, 1350-1550: Conquest, Settlement & Infrastructural Development of Northern Greece.* İstanbul (Bahçeşehir University Press), 2008. s. xii + 286 + 10 Harita + 220 Fotoğraf – Heath W. Lowry: *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi, 1350-1550: Kuzey Yunanistan'ın Fethi, İskânı ve Altyapı Gelişmesi.* İstanbul (Bahçeşehir University Press), 2008. s. xii + 286 + 10 Harita + 220 Fotoğraf; Heath W. Lowry: *In the Footsteps of the Ottomans: A Search for Sacred Spaced & Architectural Monuments in Northern Greece.* İstanbul (Bahçeşehir University Press), 2009. s. xvi + 231 + 350 renkli fotoğraf - *Osmanlıların Ayak İzlerinde: Kuzey Yunanistan Mukaddes Mekânlar ve Mimari Eserleri Arayış Yolculukları.* İstanbul (Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları), 2009. s. xvi + 231 + 350 renkli fotoğraf; Heath W. Lowry: *Ottoman Architecture in Greece: A Review Article With Addendum & Corrigendum.* İstanbul (Bahçeşehir University Press: Occasional Papers in History #1), 2009. viii + 79 + 8 fotoğraf; Heath W. Lowry ve İsmail E. Erünsal: *The Evrenos Dynasty of Yenice-i Vardar: Notes & Documents.* İstanbul (Bahçeşehir University Press), 2010. s. ix + 184 + 90 Fotoğraf - Heath W. Lowry ve İsmail E. Erünsal: *Yenice-i Vardar'lı Evrenos Hanedanı: Notlar ve Belgeler.* İstanbul (Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları), 2010. s. ix + 184 + 90 Fotoğraf; Heath W. Lowry: *The Evrenos Family & the City of Selânik (Thessaloniki): Who Built the Hamza Beğ Câmii & Why? / Evrenos Ailesi ve Selânik Şehri: Hamza Beğ Câmii Niçin ve Kimin Tarafından Yaptıldı?* İstanbul (Bahçeşehir University Press: Occasional Papers in History #2), 2010. s. viii + 102; Heath W. Lowry ve İsmail E. Erünsal: *Remembering One's Roots: Mehmed Ali Paşa of Egypt's Links to the Macedonian Town of Kavala (Architectural Monuments, Inscriptions & Documents).* İstanbul (Bahçeşehir University Press), 2011. s. x + 274 + 96 Fotoğraf + 5 Appendices – *Aslına Dönüş: Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Kavala Kasabası ile Bağlantıları (Mimari Eserler, Kitabeler ve Belgeler).* İstanbul (Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları), 2011. s. x + 274 + 96 Fotoğraf + 5 Ekler & Heath W. Lowry: *Historical Vestiges of Niyâzî Mısrî's Presence on the Island of Limnos / Niyâzî Mısrî'nin Limni Adası'nda Bulunan Tarihi İzleri.* İstanbul (Bahçeşehir University Press: Occasional Papers in History #3), 2011. s. ix + 142 + 36 Fotoğraf.

Levent Şahverdi Arşivi

Library of Congress'in Baskı ve Fotoğraf Bölümü'nden Barbara Orbach Natanson'a da özel bir teşekkür borçluyum. Elindeki tüm fırsatları sunarak bu çalışmada son derece önemli olan fotoğrafları elde etmemi kolaylaştırdı. Ek olarak, El Yazması Bölümü Okuma Odası personeli Streit'ın yazılarından faydalanmam konusunda bana nazikçe destek oldu.

Çalışmanın tasarımı ve düzenlemesini Uğur Yayıncılık'tan Faruk Özbey ve editör üstlendi. Daha erken bir aşamada tasarım ve düzenlemeye Clive Crook ve John Scott katkıda bulundu. Her ikisine de çok minnettarım, özellikle projeye yardım etmek için kendi işini bir yana bırakan dostum John Scott'a. Ayrıca, Uğur Yayıncılık'tan Hande Alpay ve Arman Güneysucu bu çalışmanın hazırlanmasında sınırsız yardımlarını eksik etmediler.

Hem çeviri için hem de editörlüğe katkılarından dolayı M. Alper Öztürk'e teşekkür ederim.

Bahçeşehir Üniversitesi'nde geçirebildiğim çok kısa süre, bütün kadronun ve akademisyenlerin nezaketleri sayesinde rahat geçti. Özellikle, Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı Canan Ergin ve Üniversite'nin Genel Sekreteri Ziya Alpay bu sürecin her adımında bana yardım etmek için birçok zahmete katlandılar.

Her zamanki gibi, otuz yedi yıllık eşim ve hayat arkadaşım Demet'e sonsuz teşekkür borçluyum. Onun sonu gelmez görünen çalışma programıma uymak için kendi hayatından ödün vermeyi göze alması sadece bu çalışmayı değil, bundan öncekileri de (ve umarım bundan sonra gelecekleri de) mümkün kılmıştır.

Son olarak, bu çalışma da, tüm çalışmalarım gibi tamamen benim sorumluluğum altındadır. Katkıda bulunan herkese minnettarlıkla teşekkür ederken, onları nihai ürünün sorumluluğundan kurtarmak istedim.

Heath W. Lowry
İstanbul - Mart 2011

Levent Şahverdi Arşivi

I. BÖLÜM

TECRİT EDİLMİŞ TÜRKİYE

OCAK - ŞUBAT 1921

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BİRÇOK KİŞİ BANA MİLLİYETÇİ TÜRKİYE'DEN UZAK DURMAMI SÖYLEDİ: 'İMKÂNSIZ'

İmkânsız. Constantinople'da [İstanbul], kime Yunan cephesinin doğusu, gizemli topraklar Anadolu'da neler olup bittiğini görmek için Angora'ya [Ankara][8] gitme niyetim olduğunu söylesem istisnasız bu cümleyi işittim. Ankara'da 'Kemalist' denilen hükümetin kontrolündeki bölgeye girmek için Sultan'ın (Muhammad VI) [VI. Mehmed] hükümetinden izin almak imkânsızdı. Eğer planladığım gibi Samsoun'a [Samsun] ayak basabilirsem, ülkeyi istediğim zaman terk etmem imkânsız hâle geliyordu. O sıralar yoğun kar yüzünden dağlarda seyahat imkânsızdı. Çok sayıda eşkıya ve "*korkunç*" Türk yüzünden ve Türk hanlarındaki düşük hayat ile benzin ve gıda eksikliği sebebiyle seyahat etmek güvensiz ve sıkıntılıydı. Bana böyle denmişti, ek olarak da 'Kemalistler'in Amerikalılara son derece düşmanca davrandığı uyarısını almıştım.

Bunlar Ocak 1921'de oluyordu. Önceki yıl Mart ayında İtilaf Devletleri İstanbul'u işgal ettiğinde, Türk Milliyetçileri, Mustapha Kemal Pasha [Mustafa Kemal Paşa] yönetiminde isyan etmiş ve İtilaf Devletleri'nin dayatma niyetinde olduğu (o zamandan belliydi) Türkiye'yi aşağılayıcı ve katlanılmaz barış şartlarına karşı savunmak için hazırlanmıştı. Anadolu ve Batı dünyası arasındaki demir yolu ve telgraf iletişimine hasar vermişler, Ankara'da yeni bir hükümet kurmuşlardı. Hemen hemen bütün Üçlü İtilaf Güçlerinin [Büyük Britanya, Fransa, Rusya] uyruklarını sınır dışı etmiş ve sınırları Avrupalılara kapamışlardı. Amerikan misyonerlerinin ve Near Eastern Relief çalışanlarının kalmasına izin verilmiş ama zaman zaman birkaçı Anadolu'dan çıksa da hiçbiri Ankara'ya gitmemiştir.

Kısacası Anadolu sadece Batı'dan değil, İstanbul'dan da tamamen koparılmıştı. Kendi başşehrinde İtilaf Devletleri'nin elinde neredeyse bir mahkûm olan Sultan resmi olarak Milliyetçileri suçlu ilan etmişti. Askerî mahkeme, Mustafa Kemal Paşa, Halideh Edib Hanoum [Halide Edib Hanım] ve diğer Milliyetçi liderlerin asılmasına karar vermişti. Türk gazeteleri, Mustafa Kemal'in isminin yanına 'Pasha' [Paşa][9] unvanının eklenmemesi için baskı altına alınıyordu. İstanbul'daki Türklerin çoğu kalben Milliyetçi olsa da, İtilaf Devletleri'nin sansürü ve Ankara'yla iletişimin yavaşlığı yüzünden pek azı Anadolu'da gerçekten ne olup bittiğini biliyordu. Şehirdeki İtilaf yetkilileri 'Kemalist Hükümet' olarak anılan otoritenin gücü ve karakterinden bihaber kalıyordu. Milliyetçilerle uzlaşma ümidiyle, Aralık'ta Yüce Divan'ın [Sadrazam ya da Başbakanın yönetim kadrosu] Ankara'ya eski Sadrazam Izzet Pasha [İzzet Paşa][10] başkanlığında [1920] bir heyet göndermesini sağladılar.

Yaklaşık iki ay geçmişti ama heyetten ses seda çıkmamıştı. İtilaf Devletleri yine de heyetin Milliyetçilerden en azından bir parça ilk elden bilgiyle döneceğini ümit ediyordu. İzzet Paşa, bana daha sonra bu heyetin tamamen başarısızlığa uğradığını çünkü ne kendisinin ne de İtilaf Devletleri'nin Anadolu'daki gerçek durumun ne olduğunu

---

[8] **Not**: Tüm çalışma boyunca ne zaman bir özel isim ya da yer ismi verilse ilk olarak Streit'ın başvurduğu yazılışı verdim, sonra köşeli parantez [ ] içerisinde bugünkü Türkçe yazılışını kullandım. Sonra metin boyunca bugünkü yazılışlarını kullandım [HWL].

[9] **Not**: Osmanlı İmparatorluğu'nda yüksek rütbeli sivillere de askerlere de verilen bir unvan. Bugün sadece Türk Ordusundaki generaller ve amiraller için kullanılıyor [HWL].

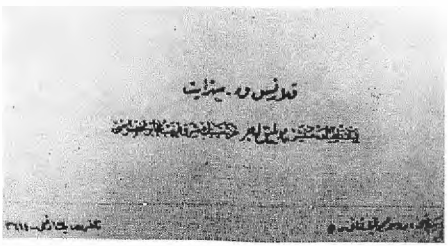
[10] **Not**: Ahmed İzzet [Furgaç] Paşa (1864-1937): Osmanlı devlet adamı. 1913'te İttihatçılar tarafından Harbiye Nazırı olarak atandı, mütareke sırasında bir hükümet kurdu (sadece 25 gün sürdü) ve Sadrazam oldu (14 Ekim- 8 Kasım 1918). Tevfik Paşa'nın kabinesinde İçişleri Bakanı görevindeyken, Milliyetçilerle 3. Londra Konferansı'nda temsil sorunu üzerine uzlaşmak için Anadolu'ya gönderildi. Ankara'da zorla tutuldu ve bakanlık görevinden istifa edene kadar serbest bırakılmadı. Çok kısa bir süre sonra yine Tevfik Paşa'nın kabinesinde, bu kez Dışişleri Bakanı olarak, görev almayı kabul etti [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

anlayamadığını söyledi. İngilizlerin yakın zamanda ülkeye bir istihbarat görevlisi yerleştirme çabası tüm Karadeniz sahil yeridi boyunca Türkler tarafından geri tepilmişti ve kömür imtiyazı elde etmek için Samsun'dan Ankara'ya gitmeyi deneyen bir Fransız sınır dışı edilmişti.

İstanbul'dan yeni Türk hükümeti konusunda güvenilir bir bilgi edinilemese de, hükümetin güçlendiği açık açık görülüyordu. Sadece İtilaf Devletleri ni başarıyla püskürtmeyi başarmakla kalmamış, geçen sonbahar Ermeni Cumhuriyeti'ni yenmiş ve yakın zamanda bir Yunan saldırısını durdurmuştu. Anadolu'da seyahat, Türkleri yabancı etkisi ya da kısıtlamasından uzak, sadece onların yarattığı ve onlardan oluşan bir Türk hükümeti yönetiminde görmek gibi eşsiz bir fırsat sunuyordu. 'Kemalist' Hükümetin hikâyesi Yakın Doğu'da anlatılmamış tek hikâyeydi. Yeni hükümet sağlam biçimde kurulduğundan bu yana Ankara'ya tek yabancı muhabir gitmemişti. Aldığım uyarılara rağmen, seyahatin yapılabileceğini düşündüm ve en azından denemeye karar verdim. Amerika hiçbir zaman Türkiye'ye savaş ilan etmedi. Biz İstanbul Hükümeti ile ilişkilerimizi kopartmıştık. Türkiye'ye dair siyasi emelimiz olmadığı kanısı yaygındı.

Eğer Ankara'yla telgraf yoluyla iletişime geçebilirsem ve Milliyetçilere Amerikalı bir muhabirin bölgelerini ziyaret etmesine izin vermelerinin getireceği avantajları gösterebilirsem izin alabilirim diye düşünüyordum.

Fotoğraf 2: Streit'in Philadelphia ***Public Ledger*** Muhabiri Olduğunu Gösteren Kartvizit[11]

İstanbul'daki nüfuzlu Türklerden edindiğim birkaç referans mektubuyla Milliyetçi liderler için donandım. [Not: ve bir kartvizit (onun Philadelphia ***Public Ledger*** muhabiri olduğunu gösteren Osmanlıca bir kart) [Fotoğraf 2] HWL]. Bahsettiğim Türkler bana Ankara'dan bir cevap alana kadar muhtemelen birkaç hafta geçeceğini söyledi, ben de sadece telgrafımı gönderecek kadar Samsun'da konaklama ve sonra Batoum'a [Batum] geçme ve sonuçları beklerken Kafkasları ziyaret etme amacıyla Gürcistan için vize aldım.

Güvenilir bir tercüman bulmak, Mehmed Ali Mehmedoff

Eğitimli Türklerle doğrudan Fransızca konuşabiliyordum ama halktan insanları da tanımak istiyordum. Bu sebepten bir tercüman gerekliydi. Güvenilir ve mümkün olduğunca önyargısız olması daha da önemliydi. Genelde tercüman görevi gören Rum ve Ermeniler söz konusu olamazdı, elbette İngilizce konuşan az sayıda Türk de. Çoğu yabancının Türkleri genelde onlara karşı önyargılı olan Rum ve Ermeni tercümanların gözüyle gördüğü ne yazık ki doğrudur. İnsan genelde bir Hıristiyan'dan, hem de Doğulu bir Hıristiyansa, bir Müslüman'ın bakış açısını edinemez.

Bu iş için en iyi kişinin İranlı bir Müslüman olduğuna karar verdim. Savaş sırasında Fransa'da Askeri İstihbarat Servisinde birlikte çalışmış olduğum Bay Laurence Moore'dan böyle bir kişi tanıyıp tanımadığı konusunda tavsiye istedim. O sıralar İstanbul'da Amerikan Ticaret Odası'nın Sekreteri'ydi ve yıllardır Boğaziçi'ndeki ünlü Amerikan enstitüsü Robert Kolej'de öğretim üyesiydi.

Onun sayesinde İranlı olmanın yanı sıra hem Robert Kolej hem Michigan Agricultural College mezunu Mehmed Ali'yi buldum [Fotoğraf 3].[12] Mehmed Ali Amerika Birleşik Devletleri'nde yedi sene geçirmişti, Michigan liselerinde ders vermek için sertifikası olup ve Amerika'daki ilk vatandaşlık belgelerini almıştı. Amerikalı bakış açısına

[11] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.

Levent Şahverdi Arşivi

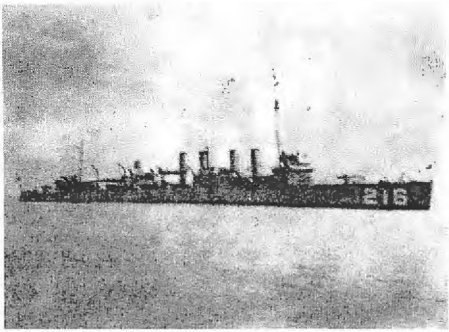
Fotoğraf 3: Streit'ın İranlı Tercümanı Mehmed Ali [Mehmedoff][13]

sahipti ve Yakın Doğu meselesi ile ilgili birçok konuda tarafsızlığına güvenilebilirdi. Onu uzun zamandır tanıyan Bay Monre tarafından tavsiye edilmişti.

Mehmed Ali antika halı satıcısıydı. Daha önce hiç tercümanlık yapmamıştı ama Anadolu'yu ziyaret etmek istediğinden benimle birlikte gelmek istiyordu. Anadolu'daki durum hakkında gerçeği öğrenme amacım düşünüldüğünde, bence Mehmed Ali'den daha iyisi bulunamazdı.

SAMSUN'DA FIRTINADA BİR DESTROYERDEN DİĞERİNE AKTARILIRKEN

21 Ocak'ta, 25. doğumgünümde, 'Barker' [DD. 213] isimli bir Amerikan destroyeri ile İstanbul'dan ayrıldık, Bulgar limanı Varna'da ve Rumen limanı Constantza'da [Köstence] durduktan sonra 24'ünde Samsun'a vardık. Deniz o kadar yükselmişti ki 'Barker' kıyıya tekne gönderemiyordu. Tüm Türkiye'ye yayılmış Amerikan yardım kuruluşu çalışanlarının ve misyonerlerin [Fotoğraf 4] menfaatini korumak üzere Samsun limanında demir atmış olan 'John D. Edwards' isimli destroyer [DD. 216]

Fotoğraf 4: Samsun'da Demir Atmış Amerikan Destroyeri 'John D. Edwards'[14]

bize bir tekne göndermeye çalıştı. Denizciler, tekneyi mataforalardan indirdi; teknenin, büyük bir dalganın sırtına çarpacak kadar denize dik durduğunu görebiliyorduk. Böyle giderse birden denize çakılıverecek ve gözden kaybolacaktı. Sonunda pes ettiler ve tekneyi yukarı çektiler. 'Barker'ın o akşam Batum'a doğru yola çıkması planlandığı için Ankara'ya telgraf çekme ümitlerim suya düşmeye mahkûm gibiydi.

---

[12] Not: Streit'ın Mehmed Ali'ye neden 'İranlı' dediği açık değildir. Verdiği şekliyle ismin Türk ismi olduğu (Rusça bir son ekle) açık. Bir Azeri Türkü olması, fakat İran'daki büyük Azeri unsurundan olması, daha muhtemelmiş gibi görünüyor. Bugün bile ülkenin kuzeyindeki İran Azerileri genelde soyadlarında Rusça 'off' (oğlu) ekini kullanır [HWL].

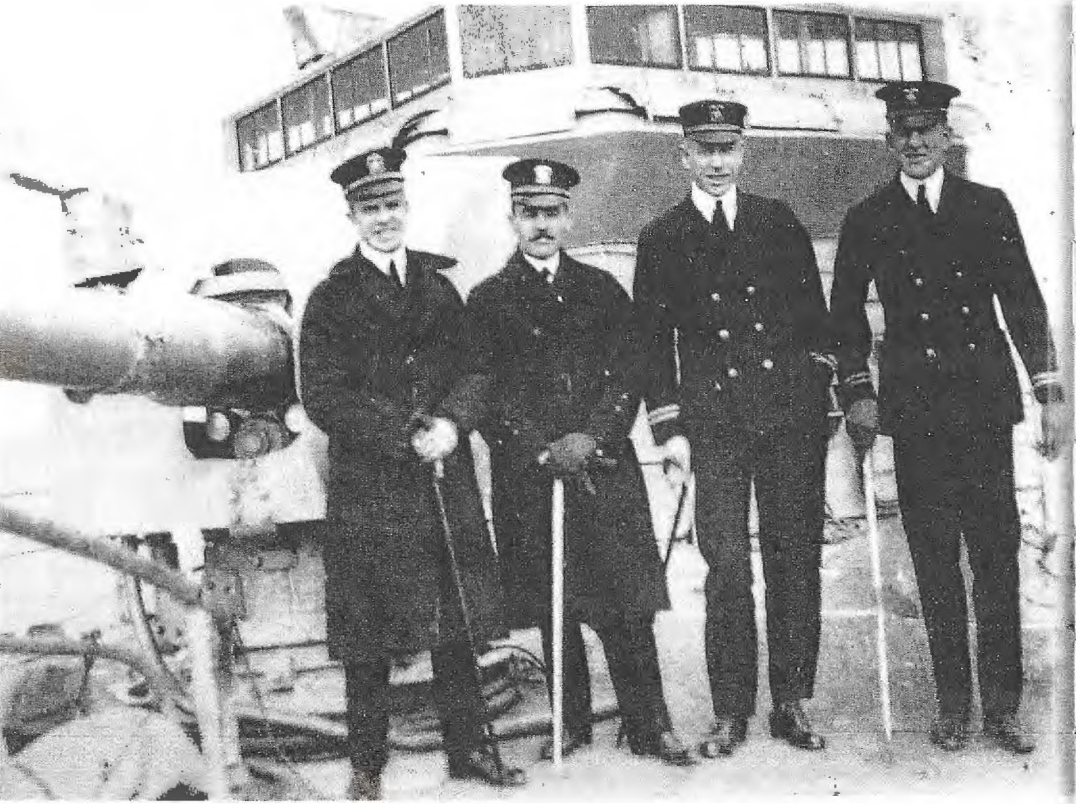
[13] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.247 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

[14] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.247 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak çok kısa bir süre sonra deniz sakinleşti ve kaptan, sınırsızlıklarım olmayı göze alacaksam, gemiye posta yolladığı motorlu bir kayıkla 'Edwards'a geçebileceğimi söyledi. Yolculuğu yapması gereken denizcilerin can yeleği takması gerekiyordu ve bana da bir tane takıldı. Kayığa bindik ve deniz indirildi. Karada yaşayan biri olarak bu kısa yolculuk yeterince heyecanlıydı, özellikle de 'Edwards'a yanaştığımızda merdivene atlama kısmı.

Niyetim sadece 'Edwards'tan telgrafımı Mustafa Kemal Paşa'ya yollamak, 'Barker'a dönüp, telsiz telgrafla gelecek cevabımı Batum'da beklemekti. Fakat 'Edwards' Kaptanı Alexander Sharp [**Fotoğraf 5**] Türklerin Amerikalı bir muhabiri hoş karşılayacaklarını ve bana izni anında göndereceklerini düşündüğünü söyleyerek hoş bir sürpriz yaptı. Bunun üzerine Mehmed Ali'nin de bavullarımızı alıp bana katılmasını sağladım.

Fotoğraf 5: Kaptan Alexander Sharp ve 'John D. Edwards' Subayları.[15]

[15] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.247 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

Samsun'un bir liman olarak bazı olumsuz yönleri vardı. Gemilerin açık dış limana demirlemesi gerekiyordu. Dış limanın ne kadar açık olduğu, deniz bir teknenin demirlemesine izin verecek kadar sakinleşmeden önce, üç gün boyunca 'Edwards'ta beklemek zorunda kalmamdan görülebilir. İkinci kaptan Teğmen Royal, seyir defterinde sıralanmış on iki rüzgâr çeşidi arasından havayı tam tarif eden rüzgâr olarak 'kuvvetli esinti'yi seçti. Dar destroyer bu zamanlarda kendi çapa zinciri etrafında sadece yirmi altı derece dönüyordu, subay salonunda iskemle ve tabakların bağlanması gerekiyordu. Sahil genelde rüzgârın destroyerin önüne ittiği ince bir kar tabakasıyla örtülmüştü. Eğer gemici terimleriyle bu sadece 'esinti' ise listedeki bir sonraki aşaması olan 'sert rüzgâr'a dönüştüğünü görmek istemiyordum.

Üçüncü gün Mehmed Ali ve Kaptan Sharp'la sahile indik. Kaptan Sharp, Amerikan donanmasında olduğu için gurur duyacağınız tipte bir görevli, 'adil anlaşma' denilen şeyin kişiliğe bürünmüş hâli ve anlayışlı bir diplomattı. Bilhassa bu özellikleri sebebiyle Samsun'daki Türkler arasında son derece saygı gördüğünü fark ettim. Türkiye'yle resmî ilişkimiz olmadığımdan hassas bir konumdaydı ama boşluğu doldurma tarzı hayranlık vericiydi.

Kaptan Sharp bana Anadolu'ya İngilizce tek kelimenin girmesine ya da çıkmasına izin verilmediğini, yazışma için izin verilen dillerin Türkçe ve Fransızca olduğunu söyledi. Bunlar Milliyetçilerin Amerikalılara değil İngilizlere karşı hedef aldığı savaşla ilgili bir önlemdi ve düşmanca propagandayı bölgelerinin dışında tutmayı kolaylaştırma amacını taşıyordu. Eğer Amerikalıların kendilerine özgü bir dilleri olsaydı, hiç şüphesiz genel yasak dışında tutulurdu çünkü Amerika'da onlarla ilgili söylenilen onca kötü şeye rağmen Türkler bize karşı çok cana yakın hisler besliyordu. Bununla ilgili tuhaf bir vaka Dünya Savaşı'nda yaşanmıştı. O sırada İngilizce yasaktı ama izin verilen diller arasında 'Amerikanca' vardı.

SAMSUN'A ÇIKIŞ; ANKARA'YA GİTMEK İÇİN İZİN; DR. POMEROY İLE BULUŞMA

Kural, Kaptan Sharp hariç karaya çıkan herkesi aramak olduğundan üstümde tek kelime İngilizce yazan kağıt parçasına kadar ne varsa arındım. Near East Relief Başkanı Albay Coombs'un[16] Ankara'ya gitme niyetiyle Samsun'a çıkmasının üstünden sadece birkaç hafta geçmişti. Türkler, yanında getirdiği yardımda Pontus Cumhuriyeti için Yunan propagandası bulunduğunu keşfetmiş, oraya hiç şüphesiz ki İstanbul'daki komisyonun Rum çalışanları tarafından yerleştirilmiş olmalıdır. Albay Coombs, bu kaynakların varlığından bihaberdir ama çoğu yardım kuruluşu ve misyoner açık açık Rum ve Ermenilerden yana olduklarından ve hükümetleri yönetiminde çalıştıkları Türklere köpek gibi davrandıklarından Türklerin Amerikalılardan şüphelenmesi için yeterli olmuştur. Türkler sonunda Albay Coombs'un Karadeniz Rumlarına isyan etmeleri için yardım etmeye çalışmadığı iddiasını kabul eder ama iç bölgelere geçmesine de izin vermez. Anadolu'ya biraz da ürke ürke adımımı attım, çünkü bu olaydan ve tüm duyduklarımdan sonra istediğim zaman Samsun'dan çıkmaya izin almaktan ziyade orada süresizce kalmak zorunda bırakılmam çok daha büyük ihtimaldi.

Ama Samsun'a varır varmaz İstanbul'da aldığım iç karartıcı uyarıların yersiz olduğunu görecektim. Kaptan Sharp, Türk liman zabıtasına neden gelmiş olduğumu açıkladığında beni aramadan söylediklerime bakarak geçirdiler ama Mehmed Ali'nin ceplerini iyice araştırdılar. Kaptan Sharp sonra beni mutasarrif [mutasarrıf] yani sivil vali olan İbrahim Edhem Bey'le tanıştırdı.[17] Ona

[16] **Not:** Amerikan Near East Relief Komisyonu Başkanı Albay J. P. Coombs, daha sonra Samsun'da tutuklandı ve orada Milliyetçiler tarafından alıkonuldu (9 Kasım 1920'de New York Times'da yayımlanan bir habere dayanarak) [HWL].

[17] **Not:** Mustafa Kemal Paşa Türk Millî Mücadelesi'nin ilk ayağı olacak Samsun'a 19 Mayıs 1919'da çıktığında, İbrahim Edhem Bey Samsun Mutasarrıfıydı. 1930-1931'de Samsun Valisi olan Avcı İbrahim [Akıncı] Bey ile karıştırılmaması gerekiyor [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Amerikalı bir gazeteci olarak Ankara'ya gitme arzumdan bahsedince projeye karşı çıkmak bir yana dursun o kadar destekledi ki bu iznin verilmesi için tavsiyede bulunarak[18] İçişlerinden Sorumlu Komisere[19] hemen bir telgraf çekti. Destroyere girme ve destroyerden çıkma konusunda bana sınırsız özgürlük vermesi için liman zabıtasına da telefon açtı. Böylece Kaptan Sharp dışında aranmaya tabi olmama ayrıcalığını kazanan tek kişi olmuştum. Samsun'daki yedi Amerikalının mektupları okumak ve yanıtlamak için destroyere gitmesi gerekiyordu ve hem gemiye giderken hem de dönerken aranıyorlardı.[20]

Korkuğumun aksine cevabın gelmesini birkaç hafta beklemedik; tercümanımla Ankara'ya gidebilmemiz için gereken izin iki günde geldi. İznin bu kadar çabuk gelmesi önceden de edinmiş olduğum izlenimi onaylıyordu ve izlenimim giderek pekişecekti, Türk Milliyetçileri Amerikalılarla adil bir anlaşma yapacakları konusunda kendilerine güveniyorlardı ve durumlarının Amerikan kamuoyu tarafından bilinmesini istiyorlardı.

Samsun yaklaşık 25.000 nüfuslu bir şehir olup Anadolu'daki en iyi tütün bölgesinin merkezindedir. Türk sigaraları için yaprakların çoğunun geldiği liman bu limandır. Şehirdeki yedi Amerikalının üçü tütün alıcısı, üçü Near East Relief çalışanı ve Dr. G. T. Pomeroy'dan oluşmaktadır. İngilizce yasağı türün için gelenlerin işlerini sürdürmelerini imkânsızlaştırır ve İstanbul'a geçebilmek için Dr. Pomeroy'la Ankara'dan izin gelmesini beklemektedirler. İzin tam ben Samsun'dan ayrılmadan önce geldi. Bu sırada Türkler, şehirdeki Amerikalıların iş görüşmelerini sürdürmeleri için İngilizce yasağını kaldırdılar.

Yaşadıkları hayal kırıklıklarına rağmen Samsun'daki Amerikalıların Türk Milliyetçilerine sempati beslediklerini gördüm. Türün işi için gelenler bana mevcut hükümetin eski yönetimden daha iyi olduğunu söylüyordu. Herkesle çok iyi geçinen ve bir Türksever olan Dr. Pomeroy (bir sene boyunca bölgedeki her ırk ve dinden hastayla ilgilenmişti) bana şunları söyledi:

> Eğer buraya başka bir gezegenden gelseydim ve bu bölgede bol bol gözlem yapma fırsatı bulup Hıristiyanlık ve Müslümanlık hakkında hiçbir şey bilmeseydim, İslam dinini seçebilirdim. Her şeyden önce, size tuhaf gelebilir ama eşleri Müslüman kadınlarına, Rum ve Ermenilerin eşlerine davrandıklarından çok daha iyi davranıyor. Daha çok hakları var ve eşlerinden daha çok saygı görüyorlar.

---

[18] **Not:** Bugün 'Bakan' yerine 'Komiser' kelimesini kullanmak tuhaf gelse de 1921'de hâlâ kullanılan terim buydu. Streit şu örneği sunuyor: *"Bazı Türkler, Milliyetçi Hükümetten Bolşevizmin izini ortadan kaldırma kaygısıyla Kabine üyelerine "Halk Komiseri" denmesine dahi itiraz etti. Türkçe kelimenin 'Halkın Sözcüsü' ya da 'Vekil' ya da 'Bakan' olarak değiştirilmesini istiyorlar. Fakat hükümet Fransızca yapılan diplomatik yazışmalarında hâlâ 'Commissaire du Peuple' terimini kullandığı için bu kullanıma uydum."* Streit'in ziyareti sırasında Ankara'da kullanılan Türkçe terim: Halk Komiseri. Bu kullanımı Halide Edib Hanım, 1920-1921'deki Milliyetçi Hükümetten bahsederken onaylıyor, Bakanlarından turarlı biçimde 'Komiser' ve bakanlıklarından 'Dışişleri Komiseri, İçişleri Komiseri vs.' diye bahsediyor: *The Turkish Ordeal* [Türk'ün Ateşle İmtihanı]. New York (The Century Co.), 1928. s. 144- [HWL].

[19] **Not:** LC: Streit Evrakları II: 75 – Dosya 2'de İbrahim Edhem Bey'in Streit adına Ankara'ya gönderdiği telgraf metni var: *"Zatıâlileri Mustafa Kemal Paşa, Angora: Kırk Amerikan gazetesinden oluşan Philadelphia Public Ledger ve ajansı muhabirinin Ankara'yı bir aydan uzun sürmeyecek şekilde ziyaret etmek için hürmetle izninizi istemekteyim. Ledger, gelecek dört yıl Amerikan dışişlerini kontrol edecek Cumhuriyetçi partinin en nüfuzlu organlarından biridir. Amerikan halkının Yakındoğu hakkında Türklere karşı önyargılı gibi görünen mevcut bilgi kaynakları yüzünden yanlış bilgilendiriliyor olduğuna inanmaktadır. Ledger, sadece hakikati öğrenmekle ve her tarafa eşit davranmakla ilgilendiğinden benden Ankara'daki Türk liderleriyle doğrudan irtibata geçmemi ve gördüklerimi Amerikan halkına sunma fırsatını onlara vermemi istedi. İzinlerin Sadrazamlıktan Ankara Dışişleri Bakanlığına gizli mühürleri ve Bank-ı Osmanî-i Şahane Yönetim Kurulu Başkanı Hamid Bey'den belgesi olduğu üzere. Ledger, bir ay içerisinde ülkeyi terk etme özgürlüğü temin edilmediği sürece bana bölgenize girmeyeceğini iletti. Robert Kolej mezunu İranlı çevirmenim Mehmed Ali için de aynı şekilde güvenliğin sağlanmasını rica ederim. Lütfen cevabınızı Samsoun'daki Amerikan destroyerine iletin. Hürmetle arz edilir. Clarence K. Streit."* [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

HAREME İLK GİRİŞ, KADINLARIN GİDEREK DAHA AZ TECRİT EDİLMESİ

Eşlik ettiğim Dr. Pomeroy mesleki ziyaretini yaparken ben Türk haremi diye bilinen o gizemli yere ilk kez giriyordum. Tahayyül ettiğimiz şekliyle harem, günümüz Türkiye'sinde hemen hemen yok gibi. Çok eşliliğe yasal olarak izin verilse de, uygulamada İstanbul'daki bazı Paşalar ve çok sayıda savaştan ötürü erkeklerden çok kadınların bulunduğu köylerle sınırlıdır. Türk evi ikiye ayrılıyor: erkeklerin yaşadığı ve ziyaretçilerin kabul edildiği selâmlık ve ailedeki tüm kadınların sorumluluğunda olan harem. Harem kelimesi 'içeri'[21] anlamına geliyor ve Türkler için Batılılarda olduğu gibi rakkaseler, köleler ve hadımlar anlamına gelmek zorunda değil. Doğu'da kadınların tecrit edilmesi eski bir âdet ve Hz. Muhammed'in getirdiği bir şey değil. Aslına bakılırsa Hz. Muhammed kadınların konumunu iyileştirmek için çok şey yapmış. Ondan önce Doğu'da sınırsız çok eşlilik kuralmış. Peygamber bir erkeğin alacağı kadın sayısını dörtle sınırlamış ve erkeğin her birine eşit davranmasını şart koşmuş. Türklerin Müslümanlar arasında çok eşlilikten en uzak olanları oldukları söyleniyor. Birden fazla eşe sahip olmanın ağır maliyeti, normal zamanlarda kadınların erkeklerden çok olmaması, çok eşliliğin izin verilsin ya da verilmesin kaçınılmaz olarak yarattığı çekişme, kıskançlıklar ve romantik aşk hisleri Türkiye'de tek eşliliği kural hâline getirmiştir.

Kadınların tecrit edilmesi dahi kendi içinde bazı haklar getiriyor. Harem ilkesi İstanbul sokaklarındaki taşıtlara kadar taşınmış. Mesela her taşıtın belli bir bölümüne sadece kadınlara mahsus bir perde çekilmiş. Harem pencerelerinin önündeki örtü ve kafeslere gelince, bana bunlar, kadınlara olduğu kadar erkeklere de zorluk çıkarıyor gibi geliyor. Kadınlar en azından erkekleri görebiliyor ama bir erkek sadece kendi eşini, kızlarını, kız kardeşlerini ve annesini görebiliyor. Eşi onu görebildiği hâlde o eşini evlenmeden önce göremiyor. Kaç Türk damadının gelinin peçesini açtığında yaşadığı hayal kırıklığını düşünün! Eğer zavallı Türk piyangodan güzel bir eş çıkacak kadar şanslıysa da, bu şansını Batılı erkekler gibi diğer erkeklere gösterme zevkinden mahrum kalacaktır. Buna rağmen, Batı'da Müslümanların toplumsal âdetlerinin tamamen erkeklerin lehine olduğu inancında diretilmesi yeterince tuhaftır.

Ancak kadınların tecrit edilmesi âdeti Türkiye'de yavaş yavaş kayboluyor. İstanbul'da, ya da ülkenin diğer büyük şehirlerinde nadiren peçeye rastlıyoruz ama taşrada hâlâ âdet. Gelişmiş Türklerin evleri bizimkilere oldukça benziyor. Birkaç defa Avrupalı kıyafetleri giymiş evhanımları tarafından konuk edilme şerefine nail oldum. Ancak muhafazakâr Türk ailelerinde ev hâlâ erkek ve kadınlar için ayrı bölümlere ayrılıyor ve hareme yabancı bir erkek çok nadiren alınıyor.

Buna rağmen, Dr. Pomeroy'un mesleki görevleri onun Türk haremlerine Hıristiyan evlere girdiği gibi rahat girmesini sağlıyordu. Bölgede tüm ırk ve dinden insanlar ona güveniyordu ve hayrandı. Ziyaret ettiğimiz aile muhafazakâr bir Türk orta sınıf ailesiydi. Dr. Pomeroy zaman zaman anneyi muayene ediyordu. Mehmed Ali ve ben doktora hanımın yatağına kadar eşlik ettik. Ailenin erkek üyelerinden hiçbiri orada bulunmuyordu.

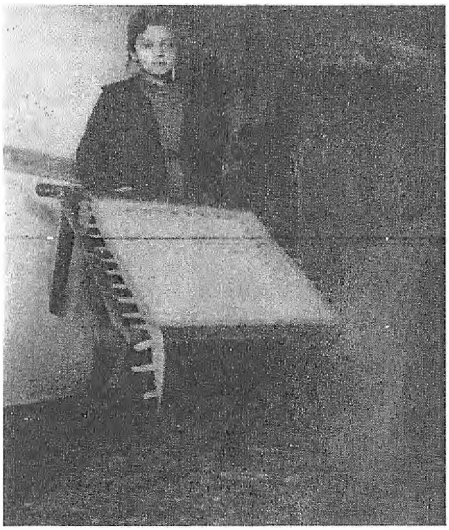
Hasta kadının iki kız kardeşi Yunanlıların işgal ettiği bölgeden iltica etmişti ve onunla yaşıyordu. İki kızı vardı, biri haremde dokuma tezgâhıyla fotoğrafını çektiğim [Fotoğraf 6] Saadet'ti, on iki yaşında sevimli bir kızcağızdı ve diğeri Fransızca konuştuğum on dokuz yaşında utangaç, hoş bir kızdı. Milliyetçi Orduda subay olan kuzeni Munir Kiamil [Münir Kâmil] ile nişanlanmıştı. Hepsi kimsenin sevmemezlik edemeyeceği, sessiz, kibar hanımlardı.

---

[20] Not: Streit, el yazmasının 1921 tarihli asıl metninde, şu cümleyi önce eklemiş sonra üstünü çizmiş: *"Aslında Basın gerçek anlamda Büyük Güçlerden biri ve temsilcileri çoğu zaman diplomatların elde edemediği ayrıcalıkları elde ediyor."* [HWL].

[21] Not: Gerçek anlamda 'kadınlar dairesi' ya da 'ayrılmış yer' anlamına geliyor [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 6: Saadet Dokuma Tezgâhında[22]

Anne bana üzüntüyle "*Sizce onların dedikleri kadar barbar mıyız?*" diye sordu. Ona böyle bir durumun söz konusu olmadığını söylediğimde, "*Öyleyse umarım okurlarınıza bazı insanların dediği gibi öyle insanlık dışı canavarlar olmadığımızı anlatırsınız.*" dedi.

Bana hasta odasında ikram ettikleri bir fincan leziz Türk kahvesini içerken (Türkiye'de bir fincan kahvenin misafirliğin olmazsa olmazı olduğunu öğrenecektim) Münir Kâmil anons edildi. Nişanlısı hemen bizi terk etti ve ziyareti boyunca başka bir odada kaldı çünkü âdetin öngördüğü üzere evlenene kadar onu görmemesi gerekiyordu. Ve aynı tutulma nişandan sonra önce olduğundan daha sıkı uygulanıyordu. Bizi hasta odasında görünce biraz şaşırdı ama yine de yeterince candan davrandı. Daha sonra çoğunda rastlayacağım üzere, tipik bir Türk subayıydı: yakışıklı, zeki, alçakgönüllü, nazik ve centilmen. Avrupa tarzı dekore edilmiş ve içinde bir piyano olan misafir odasında ve evin dışında Saadet ile birlikte fotoğraflarını çektim [**Fotoğraf 7**]. Mehmed Ali evde bu fotoğrafları çekmeyi rica etmemdeki cesarete şaşırı kaldı. Bana "*münasip değil*" diye ısrar etti. Fakat resimlerinin çekilmesi Türklerin hoşlarına gitti ve benden kopyalarını yollamamı istediler.

Fotoğraf 7: Münir Kâmil ve Saadet[23]

[22] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].
[23] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

Bundan sonra Türkiye'de her yerde resim çektim ve hiçbir zaman sorun yaşamadım. Hatta neredeyse bütün modellerim son derece istekliydi ve istekli olmayanlar da hayır diyemeyecek kadar nazikti. Bir defasında kutsal bir Müslüman türbesinin içinin resimlerini çekmek için izin isteyerek Mehmed Ali'yi rezil ettim. Bir gün Ankara'da Millî Savunmadan Sorumlu Komiser ve Komiserler Kurulu Başkanı Fevzi Paşa'yla[24] mülakat yaparken, kabine üyeleri günlük toplantıları için odada toplanmıştı. Bir kez daha fotoğraflarını çekmek için izin istedim. Mehmed Ali, daha sonra ricamı duyduğunda neredeyse yerin dibine geçtiğini anlatmıştı. Gülmüştü ve şunları söylemişti, "*O kadar şaşırmışlardı ki hayır diyememişlerdi. Buradaki insanlar Batı gazeteciliği yöntemlerine alışkın değildir. Onları eğitiyordun ve senden sonra gelecek gazeteciler için yolu açıyordun.*"

Rum aileyi ziyaret; Bolşevik diplomatla görüşme; birçok dilin konuşulduğu bir yerde yemek yiyorum

Türk evini geride bıraktıktan sonra doktorla birlikte Samsun'daki en iyi evlerden birinde oturan Rum bir aileyi ziyaret ettik. Sadece annesi ve dört kızı evdeydi. Dr. Pomeroy'u Türkler kadar içtenlikle karşıladılar. Daha önce Pontus Rum Krallığı'nın olduğu bölgede bulunan Samsun'da yoğun bir Rum nüfusu var. Diogenes'in (Diyojen) dürüst insan arayışına Samsun'dan pek uzak olmayan Sinope'ra [Sinop] başladığı söylenmektedir. Mütarekeden sonra bu bölgede Pontus Rum Cumhuriyeti için kuvvetli bir propaganda yapılmaya başlandı. İtilaf Devletleri bu ayrılıkçı harekete yardım etti ve İngiliz birlikleri şehri işgal etti. Pontus Rumları çoktan bölgenin efendisi olduklarını düşünüp Türklere amirane bir şekilde davranmaya başlarlar. Şehre neredeyse hâkim bir yerde bulunan büyük Rum kilisesi dahi Yunan millî renkleri mavi ve beyaza boyanmıştı.

Bunun üzerine Türk Milliyetçileri az sayıdaki İngiliz birliğini bölgeyi boşaltmaya zorlamış ve kontrolü yeniden ele geçirmişti. O esnada şehirde bulunan Amerikalılar, Türklerin Rumlara gösterdikleri müsamahaya çok şaşırmıştı. Dr. Pomeroy, Pontus ajitasyonunun çoğunun Rum papazların çabalarından kaynaklandığını söylüyordu. Yine de rahip Samsun'un en iyi evlerinden birinde oturmaya devam ediyor, kilisesi hâlâ açık olup provokatif renklerini Türklerin gözüne sokmaya devam ediyordu. Dr. Pomeroy, Rum papazların faaliyetleri olmasa, Rumlar ve Türklerin sorun olmadan birlikte yaşayacaklarını düşünüyordu.

Türklerle birlikte orduya hizmet etmemek için Rumların çoğu dağlara kaçmıştı. İngilizlerden silah alıp eşkıya olmuşlardı, Türk köylerine ve askeri irtibat hatlarının bulunduğu kervan yoluna saldırıyorlardı. Bu eşkıyalar, Türklerden ayrı köylerde yaşayan Rum köylüler tarafından korunuyorlardı. Türkler, Batı'da Yunanlılara karşı savaşırken arkalarında bu kadar büyük bir tehlikeyi bırakmayı göze alamıyordu. Rumlar elbette hemşehrilerine ihanet etmeyecekti. Sonuç olarak, Türk jandarması bölgede nizam ve güvenliği sağlamadan önce eşkıyalara yataklık ettiğinden şüphelendiği birçok köyü yakıp yıktı.

O akşamüstü çay içmek için bir Rum oteline gittik, burada Dr. Pomeroy beni kartında Fransızca 'Türkiye RSFSR Enformasyon Bürosu Başkan Yardımcısı' yazan Valdemar Ingall ile tanıştırdı. Gösterişli kısaltma elbette 'Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti' anlamına geliyordu. İngilizce de Fransızca da konuşan Ingall güler yüzlü, geçimli, genç bir adamdı ve şevkli bir komünistti. Hemen üçümüze çay söyledi ve Rusya Amerika'dan daha yakın olduğu için onun ev sahipliği yapması gerektiğinde ısrar etti. Türkiye'deki Bolşeviklerin ilerleyişinden tatmin

[24] Not: Mustafa Fevzi [Çakmak] Paşa (1876-1950). Türk askeri, daha sonra Mareşal ve Başbakan olacaktır. Mustafa Kemal Paşa'nın yakın meslektaşı ve arkadaşı [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

olmuş gözükse de, ülkeyi komünizmle tanıştırmanın uzun zaman alacağını kabul ediyordu. Ertesi gün o sırada limanda bulunan küçük bir Bolşevik teknesiyle Rusya'ya doğru yola çıktı.

O akşam Mehmed Ali ve ben şehirdeki Near East Relief çalışmasından sorumlu Bay ve Bayan McDowell ile akşam yemeği yedik. Diğer misafirler genç bir Türk doktor ve eşiydi. Doktor idealist, son derece zeki ve farkındalığı yüksek bir insandı. Eğitimli Türklerin çoğu gibi Yunan savaşından sorumlu tuttuğu İngiltere'ye karşı kızgındı ve yabancıların Türkleri barbar olarak görmesine gücenmekteydi.

Türkler tarafından duyulan bu gücenme hissine hak vermeden edemiyorum. Türklerin toplumsal açıdan nasıl damgalandığını görmek için ortalama bir Batılıyla konuşmak yeterlidir. Toplum düzenine aykırı, insanlığın kalanından ayrı olarak görülmektedirler. Elbette tarihleri suçlarla lekelenmiştir ama bildiğim kadarıyla bu dediklerim tarihine aşina olduğum her millet için geçerlidir. Türklerin bütün iyi özelliklerinin Batı'da tamamen gözardı edilmesi ve ülkelerinin koşullarını düzeltmek için verdikleri çabanın daha gelişmiş milletler tarafından gözardı edilmekle kalmayıp üstüne bir de eleştirilmesi kızgınlığımı arttırmaktadır.

Bir milletin böyle peşin yargılanması adaletsiz olduğu kadar da aptalcadır. Bu yaklaşımın herhangi bir kimsenin doğasının en kötü yönünü ortaya çıkarma ihtimali var. Üstünün adaletsiz davrandığı bir teğmenin incinmiş duygularının öfkesini astından çıkarma eğilimi göstermesi yaygındır: 'topu başkasına at.' Kocasıyla kavga eden bir anne eğer oğlu ya da kızı ona o an en ufak bir bahane verirse şaplağı yer. Türkler de benzer şekilde maruz kaldıkları adaletsizliğin acısını yönetimleri altındaki azınlıklardan alırlarsa bunun nedeni insan olmalarıdır.

Doktorun eşi, çoğu Türk'ün doğuştan olduğu gibi kibar, güzelce bir kızdı. Adeta bir Parisliye benziyordu; boynunun etrafında minik bir kürk bulunan siyah ipek bir elbise, ipek çorap ve ince topuklu ayakkabı giymişti. Peçe takmamıştı, geleneksel Türk giyiminden tek iz saçlarına sıkıca bağlanmış siyah ipek baş örtüsüydü. Kocası çok akıcı bir Fransızca konuşmasına rağmen, kendisi bu dili çok az konuşuyordu. Sohbet aynı anda İngilizce, Fransızca, Almanca, Türkçe ve Farsça ilerliyordu.

Ertesi gün McDowells ile çay içiyorduk, şehirdeki *Régie* tütün fabrikasının Türk yöneticisi Ahmed Ruchdi Bey [Ahmed Rüşdi Bey], Rum fabrika müdürü Th. Constantinidi ve Amerika'da eğitim görmüş bir oğlu olan bölge jandarma başkanı Türk, misafirler arasındaydı. Diğer iki kişinin Fransızca konuşmasına rağmen baba sadece Türkçe konuşuyordu. İki Türk ve Rum'un iyi geçindikleri açıktı. Birkaç yüz mil batıda iki halk arasında savaş olduğu ve Samsun'daki Rumların yakın bir zamanda isyan edip ayrı bir yönetim kurmaya çalıştığı insanın aklından geçmezdi.

Samsun'dan ayrılmadan önce Rum, Ermeni, Türk kadın ve çocuklarının yan yana çalıştığı *Régie* [tütün] fabrikasını ziyaret ettim [**Fotoğraf 8 ve 9**]. Türk kadınları savaşın çıkmasından itibaren evlerinden dışarıda yeni çalışmaya başlamıştı - bu da kadınların tecrit edilmesinin sona ermeye başladığının bir diğer göstergesidir.

Bay McDowell, ihtiyaç duyana Hıristiyan mı Müslüman mı diye sormadan yardım dağıtan Near East çalışanlarından biriydi. Hatta eğilimleri söz konusu olduğunda koyu bir Türk sempatizanıydı ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Ankara'daki yeni hükümeti tanıması gerektiğini beyan etmişti.

Fotoğraf 8: Samsun'da Rum, Ermeni ve Türk Kadın Tütün İşçileri[25]

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 9: Streit (ortada) Samsun'daki *Régie* Tütün Fabrikasını Ziyaret Ederken[26]

[25] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].
[26] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

II. Bölüm

Anadolu'da Kış Seyahati

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

RUS ŞOFÖRLE İLK GÜN; TİPİ; KARDA MAHSUR KALMIŞ DEVE KAFİLESİYLE İLK GECE

Türkler Sivas'a bir tane yapmayı düşünüyor olsalar da, Samsun'dan iç bölgelere götürecek bir demir yolu yok. Genelde seyahat için hafif, üstü örtülü 'yaili' [yaylı] adı verilen bir araba kullanılıyor. Samsun'dan Ankara'ya yaylıda gidecek birisi yolculuğun iki hafta tuttuğunu hesaba katmalıdır. Şansıma Near East Relief heyeti Reo model kamyonetlerinden birini [Fotoğraf 10] Tchorum'a [Çorum] kadar kullanmama izin verdi. Bu şehirden sonra yolların taşıtlar için geçilmez olduğu söyleniyordu.

Şoförüm Near East komisyonu tarafından görevlendirilmiş Rus bir mülteci olan Georges Krennikoff'tu. Yanına yardımcı olarak Andros isimli bir Rus daha almıştı. Georges üniversite öğrencisiydi, çok zeki bir adamdı ve Anadolu yollarıyla cebelleşmeye alışkın bir sürücüydü. Türk yetkilileri son derece nazik davranarak seyahatlerimde yardımcı olması için bana Ihsan [İhsan] isimli bir 'gendarme' [jandarma][27] verdi.

Samsun'da havanın sıcak oluşu insanı aldatıyordu ama yol doğrudan karla kaplı dağlara çıkarken seyahatin pek eğlenceli olmayacağını anlamaya başlamıştım. Arabanın ne ön camı ne üstü vardı ve acı soğuk rüzgâr yüzümüze doğru esiyordu. Dört kat battaniyeye sarınmama rağmen hâlâ titriyordum. İlerledikçe koşullar kötüleşiyordu. Bir arka tekerlek hariç aracı zincirlemiştik ve tüm yolu kaplamış derin kara giderek daha da saplanıyorduk [Fotoğraf 11].

O gece yetmiş beş mil uzaklıktaki Mersivan'a [Merzifon] varacağımızı ummuştuk. Gecenin dördünde yolun ancak üçte birini gidebilmiştik ve görünürde ne bir ev ne bir köy vardı, yalnız bir sıradağın ortasında kalakalmıştık. İki saat boyunca kar kürekleyip arabayı ittik. Güneş battı, geceyi açık havada geçirmek zorunda kalacağız gibi görünüyordu. Bizi pek hoş şeyler beklemiyordu, çünkü ateş yakacak odun da benzin de yoktu. Fakat yaratıcılığımız ve gücümüz tükenme noktasına geldiğinde arabayı kar yığıntısından çıkardık.

Hava kararmıştı ve dehşetle ışığımız olmadığını fark ettim. Ancak Andros, gaz yağıyla çalışan bir fener buldu.

Fotoğraf 10: Krenikoff, Mehmed Ali ve Streit (soldan sağa) Samsun'dan Ayrılmaya Hazırlanırken[28]

Fotoğraf 11: Near East Relief'in Merzifon'a Giden 'Reo' Kamyoneti[29]

[27] **Not:** *Jandarmalar* kırsal alanda polis görevi gören askerlerdir [HWL].
[28] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].
[29] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.74.

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 12: Doruk Han'ı Kaplayan Karların Önünde Develer [30]

Fotoğraf 13: Doruk Han'daki Deve Sürücüleri[32]

Çamurluklardan birinin önüne uzandı ve bu titrek ışığı arabanın önüne tuttu. Eldivenleri yoktu ve ona vermek istediğim yün çorabı almadı. O yoğun soğuğa nasıl dayandığını aklım almıyor. Elektrikli bir cep lambam vardı ve onu yolun öteki tarafını aydınlatmak için kullandım, ta ki sadece nemli bir çocuk eldiveniyle kaplı olan ellerim soğuğa dayanmaz hâle gelip sıramı Mehmed Ali'ye vermek zorunda kalana kadar. Böylece yavaş yavaş geceyi geride bıraktık. Hız göstergesi saatte sadece iki mil ilerlediğimizi gösterecek kadar küstahtı. Ve sonra, Allah'a şükür! Issız bir hana, Torook Han'a [Doruk Han][31] geldik [**Fotoğraf 12**].

Hanın sahibi tüm oda ve yataklarının dolu olduğunu ve bize ekmek ve çay dışında ikram edecek bir şeyi bulunmadığını söyledi. "*Dağlarda böyledir*" diye de özür diledi. Bizden önce bir kafile gelmişti ve yol kara çökmüş develerle doluydu. Hanın zemin katı iki bölüme ayrılmıştı. Daha büyük olanı ahır olarak kullanılıyordu ve orası da develerle doluydu. Küçük bölümde ise minik bir soba vardı ve yere bazı tahtalar serilmişti. Burada geceyi geçirmek üzere deve sürücüleri toplanmıştı ve bize yer açtılar. Şansımıza yanımızda yiyecek getirmiştik ve battaniyelerimiz vardı, böylece bir sorun yaşamadık.

Deve sürücüleri, ertesi günün yiyeceklerini hazırlamak için gece hamur yoğurmaya koyuldular. Diğer odadaki bir deve ara sıra aralık kapının üstünden başını uzatıp meraklı gözlerle sahiplerini izliyordu. [**Fotoğraf 13**].

Ertesi gün daha da soğuktu. O kadar soğuktu ki Georges, elleri kalın eldivenlerle korunmuş olsa da, uyuşmamaları için tekrar tekrar duracaktı. Kar yığınları ile sorun yaşamaya devam ettik ama sonunda arabanın konumunu tersine çevirerek Merzifon'a doğru yol aldık

Not: Streit ve ekibi, Doruk Han'dan Merzifon'a Havza kasabası üzerinden gitti. Yazdıklarında anlatmasa da bir fotoğrafı var, sadece 'Khavsa' [**Fotoğraf 14**], yani Havza, diye başlık atılmış [HWL].

[30] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.78.

[31] **Not**: Hanlar gezginler için konaklama yerleridir. Streit'ın Anadolu'da gezdiği yerler arasında bugün net biçimde teşhis edilemeyen tek yer burasıdır. Bugünkü Doruk Han'la aynı yer olma ihtimali var, ya da yine Streit'ın tarif ettiği bölgede bulunan diğer bir yer olan Çakallı Han da olabilir [HWL].

[32] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

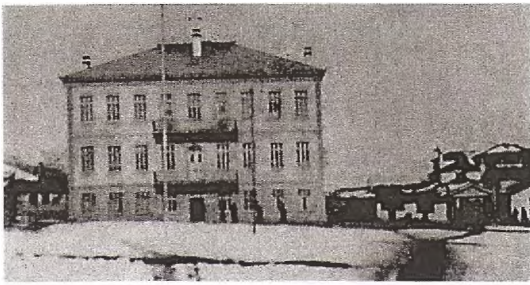
Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 14: Havza'da Anayol[33]

AMERİKALI MİSYONERLERLE İLK TEMAS; TÜRKİYE'DE KAOSTAN DÜZENE; RUS TEDBİRSİZLİĞİNDEN YARATICILIĞA

Burada yaklaşık kırk yıl önce kurulmuş bir Amerikan misyoner enstitüsü olan Anadolu Koleji'nde durduk. [Fotoğraf 15]. Kampüste erkekli kadınlı yirmi beş Amerikan misyoneri ve Near East Relief çalışanlarından oluşan bir koloniyle karşılaştım. İngilizce yazışma yasağı getiren Türk düzenlemeleri yüzünden son beş aydır evlerinden mektup alamıyorlar ve dış dünyadan oldukça az haberdar oluyorlardı.[34]

Fotoğraf 15: Merzifon Amerikan Koleji[35]

[33] LC Karalog #: DLC/PP 1994: 064.80.

[34] Bu sansürü kolaylaştırıyordu çünkü o sıralarda Türkler Fransızcayı diğer yabancı dillerden daha iyi biliyordu [CKS].

[35] LC Karalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit]. **Not:** Bu fotoğraf, Merzifon Anadolu Koleji kampüsündeki 'Mezunlar Kütüphanesi Müzesi'ndendir [inşa tarihi: 1911] Bkz.: George E. White: *Adventuring with Anatolia College*. Grinnell, Iowa (Herald-Register Publishing Company), 1940. s. 161 [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Dünyada ne olup bittiği hakkında beni soru yağmuruna tuttular ve yanımdaki üç aylık *Public Ledger* kopyasında ne yazıyorsa hırsla bir nefeste okudular. Motorumuzda aksaklık olduğu için Georges onu tamir ederken ertesi günü Merzifon'da geçirdim.

Kolejin müthiş bir hastanesi var, olabilecek en modern donanıma sahip ve topluma oldukça faydası dokunuyor. Öğrencilerden bazıları Türk olup çoğu Rum ve Ermeni'dir. Kolej yetkilileri tarafsız olmaya çalışsa da Hıristiyanlara sempati gösterdiklerini söyleyebilirim. Amerika Birleşik Devletleri'nin tanımadığı ve Yunanistan'la savaşan bir Türk hükümetinin yönetimi altında yaşadıklarını ve o bölgedeki Rumların Türklere karşı bir Pontus Cumhuriyeti'nin kurulması için önceden açık açık, şimdi ise gizlice bir propaganda yürüttüğünü pek kavrayamamış görünüyorlardı. Bir ay sonra, kolejde bir Türk profesörü suikaste kurban gidince Ankara Hükümeti, Yunanistan'la savaş sürerken koleji kapatmaya ve hastane personeli hariç tüm Amerikalı personeli işten çıkarmaya karar verdi.

Kolejden arabanın diğer arka tekerleği için zincir aldık ve ondan sonra kar bize zorluk çıkarmadı. Samsun'dan Çorum'a anayolu takip ettik, yol boyunca sürekli olarak deve, beygir ve eşek kafilelerine rastladık [Fotoğraf 16].

Anadolu develeri, genelde onlara yakıştırdığımızın aksine yaz sıcağına nazaran karda daha iyi çalışıyormuş gibi görünüyor. Genelde on deveden oluşan tek bir sıra hâlinde gidiyorlar, çoğunlukla deve sırasının başında bir eşek var [Fotoğraf 17]. Birçok kez Türk bayrağı taşıyan ve iki atlı jandarmanın eşlik ettiği yaylıların yanından geçtik. Bu yaylılar posta servisindeydi. Karda yaya seyahat eden insan sayısına şaşırmıştım. Tekrar tekrar yolda ağır ağır yürüyen ve birkaç görevlinin başını çektiği yeni askere alınmış erkek kafilelerinin yanından geçtik.

Rum eşkıyaların saldırdığı söylenen yoldaki [Fotoğraf 18] gidiş geliş yoğunluğu göz önünde bulundurulursa, sadece birkaç silahlı devriyeye rastlamamıza ve onların neredeyse her zaman dört ya da beş yaya jandarmadan oluşmasına şaşırmıştım. Doruk Han'da deve sürücülerinden birine seyahatin güvenli olup olmadığını sormuştum: "*Birkaç ay evvel bu yolda seyahat edemezdiniz,*" dedi, "*ama artık babamız Mustafa Kemal Paşa sağolsun eşkıya tehlikesi yok. Allah ona uzun ömür versin!*"

Anadolu'da nereye gitsem, hiç şüphesiz, olağandışı bir güç gösterisi olmadan korunan mükemmel bir nizam buldum. Önceki sene ülkede egemen olan kaos ile Türklerin ellerindeki ulaşım araçlarıyla Ankara ve Samsun arasında [yaklaşık 200 millik bir mesafe] birlikleri geti-

Fotoğraf 16: Çorum'a Giderken Deve, Beygir ve Eşek Kafileleri[36]

Fotoğraf 17: Yoldaki Develer[37]

[36] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].
[37] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 18: Samsun'dan Çorum'a Giden Yoldaki Deve Kafileleri[38]

rip götürmesinin New York'tan San Francisco'ya gitmek için harcadığımızdan daha çok zaman aldığı düşünüldüğünde, insan Milliyetçilerin bu uzak dağlık bölgelerde nizamı korumak için sahip olması gereken halk desteğini daha da çok takdir eder [**Fotoğraf 18**]. Seyahatin sıkı kontrol edildiğini söylemek gerekiyor. Büyüklüğü ne olursa olsun geçtiğimiz her kasabada jandarma tarafından damgalanmış vesicalarımızın [vesika] ya da seyahat için izin belgelerimizin olması gerekiyordu.

Çorum'da [**Fotoğraf 19**] bize daha önce söylendiğinin aksine Yuzgad'a [Yozgat] giden yolun araba geçişine uygun olduğunu gördük. Ancak, ilerleyecek benzinimiz ve gres yağımız yoktu. Türk yetkililerine düştüğümüz durumdan bahsettiğimde kasabayı aradılar ama tedarik edemediler.

Ancak bol bol Standard Oil marka gaz yağı vardı ve kalan benzinle on iki galon gaz yağını karıştırınca yakıt problemi çözüldü. Oranın eczanesinden edindikleri bir diğer ikame olan Hint yağı ile yağlama sağlandı ve bir an evvel Yozgat'a doğru yola çıktık. Bu iki parlak fikri de bulan kişi şoför Georges'tu.

Fotoğraf 19: Çorum[39]

[38] LC Karalog #: DLC/PP 1994: 064.

[39] LC Karalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

Jandarmam İhsan beş sene sonra eve dönüyor; Türk köylerindeki düğünleri anlatıyor

Yozgat'a gitttiğimiz için arabada jandarmamız İhsan'dan mutlusu yoktu. Köyü şehre yakındı. Beş sene evvel seferber edilmiş köyüne ve oğlu ile eşine dönememişti. Ne yazık ki onunki gibi vakalara Türkiye'de çok sık rastlanıyordu. General J. G. Harbord'ın[40] 1919 senesindeki Anadolu ziyaretinden sonra yaptığı tahmine göre Türk köylerini terk eden erkek çocuklarının yüzde seksen ya da doksanı bir daha geri dönmemişti. Çoğu öldürülmüştü, esir alınanların çoğu evlerine dönememişti ve kalanların büyük bir kısmı hâlâ orduda hizmet veriyordu. Türkiye'de savaş hiç bitmemişti. Türk köylerindeki nüfusun ağırlıklı olarak kadınlardan ve yaşlı erkeklerden oluşmasına şaşırmamak elde değil.

Benim yanımda olması İhsan için bulunmaz bir fırsattı. Çorum'dan daha öteye geçmeme emri almış olmasına rağmen, onun adına bana Yozgat'a kadar eşlik etmesi ve arabayla dönmesi için izin alabilmiştim. Ertesi gün tüm Yozgat yolu boyunca İhsan'ın yüzünde aşina olduğu yol işaretlerini gören ve dört gözle bekleyen bir adamın gülümsemesi vardı. Yozgat'ta geceyi evinde geçirmek için serbest olduğunu söylediğimde, bir an bile beklemedi. Bakışları uzakta bir hedefe kilitlenmiş, dönüp de hanım kapısına bile bakmadan ilerlerkenki hâli hâlâ gözümün önündedir.

Fakat hikâyemden sapıyorum. Yeterince rahat bir konaklama bulduğumuz Çorum'daki Hotel Anatolia'da (Anadolu Oteli) küçük sobanın etrafına doluştuğumuzda, İhsan'ı köyündeki evlilik âdetleri hakkında konuşturmuştum. Çok sayıda köylünün birden fazla, hatta bazen üç dört eşi olduğunu söyledi. Eğer kocanın iradesi yüksekse ve eşlerden birine ilgimas göstermiyorsa ailede sorun çıkmıyormuş. Eğer zayıfsa ve eşlerden birini önde tutuyorsa, hayat sürekli bir kavgadan ibaret oluyormuş. Evlenmek çok paraya mal olduğundan İhsan'ın sadece bir eşi varmış. Bir düğün köy hayatının tekdüzeliğini bozan ana etkenmiş ve köylüler damadın herkesi eğlendirmesini beklermiş. Geleneksel hediye ve kutlamaları hazırlamayanın vah hâline: Köydekiler tarafından dışlanırmış ve tüm eski arkadaşları onu küçük görürmüş.

Geline genelde ebeveynleri tarafından döşenmiş bir ev çeyiz verilirmiş, damadın da gelinin babasına çeyizin pahasından fazla bir miktarda para vermesi gerekirmiş. Bu sebepten erkekler kızları olmasından memnundur çünkü onların evliliklerinden kâr ederler. Eğer baba zenginse kızı için daha yüksek bir meblağ isteyebilirken, fakirse daha az istemek durumunda kalırmış. Evlilik sırasında damat adayının eşini boşaması durumunda ona vermesi gereken belli bir miktar belirlenirmiş. Böylece adam eşinden usandığında onu boşayabilirmiş fakat böyle bir davranışa iyi gözle bakılmazmış. Kadın bu para üzerindeki hakkından vazgeçerse eşini boşayıp kırk gün sonra yeniden evlenebilirmiş.

Bir Türk köyünde 'izdivaç teklifi'nin nasıl yapıldığını anlamak için İhsan'ın annesinin onun evlenme çağının geldiğine karar verdiğini düşünün. İhsan on beş yaşındaymış, bu köydeki normal evlenme yaşıymış. Annesi, hiç şüphesiz, oğlunun evlenmesi gerektiğini düşündüğü kızı (aynı yaşta olması gereken) zaten seçmiştir. Seçilen kız Fatima. Anne Fatima'nın evine gider, onunla ve ebeveynleriyle konuşur ve yapılması gereken maddi

[40] Not: General James Gutherie Harbord (1866-1947). Harbord, Dünya Savaşı sırasında General John J. Pershing'in Avrupa'daki Amerikan yurtdışı keşif seferi kuvvetleri kurmay başkanıydı. Mütarekeden sonra Başkan Woodrow Wilson onu 'Ermenistan Askeri Misyon Şefi' tayin etti. Bu görevdeyken Doğu Anadolu'nun büyük bir bölümünü gezdi ve Mustafa Kemal Paşa'yla tanıştı. Eylül-Ekim 1919'daki Doğu Anadolu ve Ermenistan'a yaptığı otuz günlük ziyaretinin ardından başında bulunduğu komisyon 1920'de 'Ermenistan'a gönderilen Amerikan Askeri Misyonu Raporu'nu hazırladı [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

düzenlemeleri ayarlar. Eve döner ve İhsan'a Fatima'nın cazibesiyle ilgili övücü bir konuşma yapar. Unutmayalım, İhsan'ın evlenmeden önce Fatima'yı görme şansı yoktur ama kız onu peçesinin altından görebilir. Ancak, kız aynı köydense belki onu peçe takmaya başlamadan evvel, on iki ya da on üç yaşında görmüştür. Ve bu doğrudur, bazı köylerde peçe takma âdetine pek ilgi gösterilmez.

İhsan bir kez memnun kaldı mı, geriye Fatima'nın evine oranın hodjasını [hoca] (bizim anlayacağımız şekilde papazla paralellik kurmamız zordur çünkü İslamiyet'te ruhbanlık yok) ve biri erkek biri de kız için iki şahit yollamak kalıyor. Burada kızı yarı aralık bir kapının arkasındaki bir odada yalnız buluyorlar.

Hoca "*İsmail oğlu İhsan'la evlenmek istiyor musun?*" diye sorar. Cevap alamaz. Bir kız böyle önemli bir soruya cevap vermekte acele etmemelidir. Soruyu yineler. Yine cevap yok. Bir kez daha sorar ve artık Fatima'nın kararını vermesi gerekiyordur. Ve evet ya da hayır demek yalnız ona kalmıştır. Ailesi onu kendi rızası olmadan evlendiremez ama her ülkede olduğu gibi üzerinde baskı uygulayabilir. Fakat anlaşılan o ki bir Türk kızının ona yapılan teklifi kapıdan reddederek kendisi için yapılmış gelecek planlarını suya düşürmesi nadir görülen bir vaka değildir.

Fakat Fatima İhsan'ı çekici bulmuş ve alçak sesle olumlu cevap vermiş. Hoca yine de memnun kalmamış. "*Kendi rızanla verilmiş bir karar mı?*" diye sormuş. Fatima cevabının olumlu olduğunu teyit ettikten sonra artık nişan için hazırız. İhsan'ın annesi bir kez daha ziyarete gelir, bu defa yirmi ya da yirmi beş köylü kadın ona eşlik ediyordur. Fatima'nın yüzük parmağına altın bir yüzük takar. Hangi ele takıldığı önemli değildir. Gülsuyu servis edilir, müzik, şenlik ve dans, belki de şenlik ateşi vardır. Günlerce süren nişan şenlikleri esas meraşimdir. İhsan ve Fatima, artık katı biçimde birbirilerinden, nişanlarından önce tutulduklarından, daha da uzak tutuluyordur.

Evlilik bir sene sonra gerçekleşir. Fatima davullar, zurnalar ve bir bayrak eşliğinde at sırtında ya da bir yaylı ile yeni evine götürülür; artık karı koca olmuşlardır. Erkeklerin şöleni ve dansı düğün merasimine eşlik eder ve damadın en azından bazı yerlerde misafirlerine hediyeler sunması gerekir. Diğer yerlerde damat gelini ilk kez görmek için odaya girerken arkadaşlarının sırtına vurması âdettir. Diğer Türklerle konuştuklarımdan öğrendiğime göre çeşitli köylerdeki evlilik âdetleri arasında çok az fark vardır. Tüm evlilikler bu kadar genç bir yaşta gerçekleşmez ve genelde erkek karısını bulmak için bir çöpçatanın yardımına başvurur.

Çorum'da gece açık olan tek yerde Türk ozanlardan İshak'ın kurban edilişinin İslami versiyonunu dinledik; on sekiz yaşındaki bir Türk'le mülakat yaptım

Bir Türk restoranında on beş sent gibi komik bir paraya yemek yedikten sonra, Mehmed Ali ve ben Çorum'da gece hayatı var mı yok mu görmek için dışarı çıktık. Sadece tek bir binada ışık vardı, oradan da çekici Doğu müziği sesleri geliyordu. İçeri girdik ve kapıdan geçerken geride yüzyıllar bırakmıştık. Zira içeridekı kadim Doğu'ydu. Türklerle dolu bir kahvehaneydi, herkes odayı uçtan uca kaplayan sedirlerde bağdaş kurmuş veya ortadaki taburelere oturmuş, nargile tüttürüyor, sigara, kahve ve çay içiyorlardı. Odanın bir ucunda mandoline benzer bir enstrüman çalan esmer bir Türk oturuyordu, bir oğlan da tambour [tambur] ile ona eşlik ediyordu. Adam, profesyonel bir hikâye anlatıcısıydı [meddah], Doğu'daki kasabalarda bulunan halk ozanlarından biriydi, ne kitap ne sinemadan haberi vardı.

Girdiğimizde, Hz. Muhammed'i öven bir duaya yeni başlamıştı. Sonra İbrahim'in İshak'ı kurban etmeye götürdüğü eski *Kitab-ı Mukaddes* hikâyesine girdi. Fakat aktardığı Müslüman versiyonuydu, temel farkı İshak yerine İsmail'in kurban rolünde olmasıydı (*Kur'an, Eski Ahit* ve *Yeni Ahit* içeriğinin çoğunu kapsar ve İbrahim ve İsa'yı peygamber olarak kabul eder).

Levent Şahverdi Arşivi

Yüzyıllar boyu aktarıldığı şekilde Doğulu bir tarzda anlatılan bir Müslüman Doğu masalıydı. Ancak yer yer 'İbrahim' ve 'İsmail' kelimelerini yakalayabildim ve aralarda Mehmed Ali'nin hikâyeyi bana çevirdiği kadarını anlayabildim. Tüm bunlara rağmen, daha önce bu hikâye bende hiç böyle canlı bir izlenim yaratmamıştı.

Ozan yarı kapalı gözlerle oturuyor ve her dizeye uzun bir "*Ah – ayeeee!*" ile başlıyor, muazzam bir ifadeyle şarkı söylüyor, sonra duruyor ve mandoliniyle bir iki uygun akor çalıyordu. Trajediyi anlatmaya başladığında, sırf sesi bile insanın iliklerine kadar işliyordu. Şu bölüme geldiğinde: "*Ve İbrahim iç odaya geçip bıçağı aldığında bir başına acı acı ağladı* –mandolini tıngırdatır– *ve sonra sevgili İsmail'in elinden tutup dağa doğru yola çıktı.*" Diğerlerinin de etkilendiği görünüyordu.

Hikâye bitti. Bir diğer adam, parmakları kulaklarında, tiz, zorlama bir yüksek perde ses tonuyla bir takım aşk şarkıları söyledi. Sonra misafiri olduğumuzu iddia ederek kahvemizi ödememize engel olan kahvehane sahibi, üç müzisyenden bizim için şarkı söylemesini ve canlı bir hava çalmasını istedi. Bunun İstanbul'un Türk mahallesi 'Stamboul'dan Avrupai bir Oryantal müzik olduğunu söyledi. Müziklerini geliştirmeye çalışıyorlardı. Ancak Avrupalıdan ziyade Doğuluydu. Diğer yandan, müziği Türk bestecileri bestelemişti. Bu müziği daha sonra Ankara ve Eskişehir'de Milliyetçi Ordunun askeri bandolarında duydum. Birliklerin marş söylerken kullandığı vatansever şarkıların ezgileri ve çocukların okullarda söylediği şarkıların tamamı bariz Avrupalıydı.

Anadolu Oteli'ne döndüğümde, Türk sahibinin on sekiz yaşındaki oğlu Mehmed, odamda ateşi hazırlıyordu. Onunla konuşma fırsatı yakaladım. Sohbetimiz Türk karakter yapısına dolaylı olarak ışık tutacaktır.

"*Burada tiyatronuz var mı?*" diye sordum.

"*Hayır, böyle bir şeye izin veremeyiz. Bize faydadan çok zararı dokunur.*" "*Neden?*" ve gözleri parladı "*Eğer burada tiyatro olsaydı, sizin ateşinizi yakmak yerine orada oturdum ve donuyor olurdunuz! Bir zamanlar buraya bir hafiflığına sirk geldi ve kimse bir iş yapmadı.*"

"*Peki, sinemanız var mı?*"

"*Hayır. Geçen sene bir süreliğine bir tane oldu. Herkes bir hafta boyunca gitti ama eski yalanları tekrar tekrar gösterdiklerini gördük ve böylece kasabadan taşındı.*"

Sinemalarında tekrarlanmak zorunda olan kısıtlı sayıda film bulunduğunu görmek zor değil. Gösterdikleri sahneler ülkelerinden dışarı çıkmamış Türklerin görmüş oldukları şeylerden o kadar uzaktı ki, şüpheci davranmaları şaşırtıcı değildi.

"*Öyleyse eğlenmek için ne yapıyorsunuz?*" diye sordum.

Bunun üzerine, Mehmed, Çorum yazının güzelliklerini tasvire koyuldu. Kasabasıyla, özellikle bağlarıyla ve suyuyla çok gurur duyuyordu. Şaka yollu Çorum'a gelip yerleşmem gerektiğini ima ettim.

"*Kaderinizde yazıyorsa, olur*" diye cevapladı Mehmed ağırbaşlılıkla, "*Ekmeği her yerde bulursunuz ama Çorum'daki gibi suyu başka yerde bulamazsınız. Bir insanı bir yere çeken oranın suyudur.*"

Mehmed, bana ballandıra ballandıra yazın meyve bahçelerinde geçirdikleri güzel zamanları anlatmaya devam etti. Genç erkekler bazen sevgililerini gizli gizli bağlara getirir ve kızlar dans edermiş. Eğer bir adam diğerinin kızına uzun süre bakarsa sorun çıkıyormuş.

"*Kışın da bu tip eğlenceleriniz yok mu?*" diye sordum.

"*Belki bazı zengin evlerinde. Ama onların eğlenceli bir yanı yoktur. Bu tip şeylerin tek vakti yazdır: Dışarıda meyvelerin ağaçlardan sarktığı, derenin çağıldadığı, arıların vızıldadığı ve kuşların cıvıldadığı bağlarda, etraf şiir gibiyken.*"

Itiraf etmek gerekirse otelde çalışan bir çocuğun (hem de bir Türk) şair gibi konuştuğunu duymak beni

Levent Şahverdi Arşivi

şaşırtmıştı.[41] Ama gerçek Türklerle tanışıklığımın sadece başlangıcıydı.

Bu sırada küçük sobanın ateşi neşeyle püflüyordu. Ses Mehmed'i çekti. "*Görüyorsun ya*" diye güldü, "*bizim de bir otomobilimiz var!*" O yaramaz gülümsemeyi kolay kolay unutamayacaktım, kafasında eğik duran fesiyle orada dururken nasıl gözüktüğünü de.

MOTORLU ULAŞIMDAN TÜRK 'REN GEYİĞİ'NİN ÇEKTİĞİ ÜSTÜ KAPALI YAYLI ARABAYA

Ankara'ya giden kafile yolu Yozgat'tan geçmiyor –Sungurlu'dan geçen kestirme yola gidiyor– bu yüzden ertesi gün yolda çok az trafik vardı. Neredeyse sadece Türk diyebileceğim beş bin nüfuslu bir kasaba olan Aladja'da [Alaca] öğle yemeği için durduk. Pazar kurduklatı gündü ve kasaba çok kalabalıktı [Fotoğraf 20]. Kamyoneti duyar duymaz ne olduğunu görmek için koşa koşa geldiler ve durduğumuzda, kasabanın ana caddesi arabanın iki yanında yüzer fit boyunca meraklı Türklerle kaynıyordu [Futoğraf 21]. Çoğu köylü gibi çarık, şalvar ve açık renkli basma gömlekler giymişlerdi, çok renkli bir grup olmuşlardı.

Tilki kürkü –Anadolu'da bol bol bulunan ve komik derecede ucuz kürkler– aldığını bir tüccar bu otomobilin Alaca'ya yıllar sonra gelen ilk otomobil olduğunu söyledi. Buradaki insanlar konukseverdi (Türkiye'de nereye gitsem karşılaştığım gibi) ve kaimakam [kaymakam] genelde olduğu gibi bana kahve ve sigara ikram etti.

Fotoğraf 20: Alaca'da Pazar Günü[42]

[41] Missoula, Montana'daki 'Florence Horel'de ilk işimi aldığımda on beş yaşındaydım. Akşam yediden sabah yediye tek oda hizmetçisi ve asansörcü olarak çalışıyordum. Ücretim haftada yirmi beş dolardı. En kötü angarya, gece 2'de ana lobideki yeri paspas yaptığımda ve odadaki her deri sandalyenin yanına yerleştirilmiş yaklaşık yirmi büyük pirinç tükürük hokkasını sildiğimde başlıyordu. Kısacası, şiire olan aşkımı harekete geçirecek hiçbir şey yoktu [CKS].

[42] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.79.

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 21: Alaca Sakinleri Kamyoneti İnceliyor[43]

O öğlen ıssız ve uzun bir yolda dört silahlı atlı tarafından durdurulduk. Ancak eşkıya değil, bizim jandarmalarımız oldukları ortaya çıktı. Alaca kaymakamı, karakollarına, talepte bulunmam durumunda Yozgat'a giderken bana eşlik etmeleri için telgraf çekmiş. Fakat o zamana kadar Samsunlu mutasarrıfın seyahatin güvenli olduğu iddiasına katılacak kadar çok şey görmüştüm ve teşekkürlerle sunacakları hizmeti reddettim. Daha sonra Yozgat'ın birkaç ay evvel eski rejimi savunan Türklerin Milliyetçilere karşı ayaklanmasına sahne olduğunu duydum ve gece şehirde birkaç askerin devriye gezdiğini bizzat gördüm - başka hiçbir Türk şehrinde görmediğim bir askeri güç gösterisi. Jandarmaların teklif edilmesinin sebebi hiç şüphesiz buydu ama bir sorun yaşamadık. Yozgat, belki on bin sakini olan bir şehir, bir vadinin iki yanına kurulmuş. Burada da, Merzifon'da olduğu gibi en iyi bina okuldu. Şehri güzelleştirmek için bazı çabalar sarfedilmişti, ana caddenin her iki tarafına çam ağaçları dikilmişti. Şehir tek sayfalık gazetesiyle iftihar ediyordu.

Bana yolun Ankara'ya devam edilebilecek kadar iyi olduğunu söyleyen mutassarıf ricam üzerine şehirde bizim için benzine [benzin] aramaya başladı ama sadece az bir miktar bulabildiğinden otomobili geri gönderip yaylı ile devam etmeye karar verdim [Fotoğraf 22]. Mutassarıf, bunun üzerine, bana "*jaylanlardan* [ceylân] *hızlı*" bir at takımı temin edebileceğini söyleyen alır sahibini getirdi. Onları Ankara'ya beş günlük gezi için

[43] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

kiraladım, Mehmed Ali bana ceylân'ın "*Türk ren geyiği*"[44] anlamına geldiğini söyledi [**Fotoğraf** 22].

Mutassarıf ısrarla şehirde misafir olduğumu söyledi ve handan bavullarımı aldırdı. Oradan belediye başkanının binasında bulunan temiz yataklı misafir odasında kalmaya gittim. Burada Türk usulü yıkanmayla tanıştım. Bir leğen ve ibrik getirildi. Leğende yıkanmaya başladım ama Mehmed Ali bana doğrusunu gösterdi. Görünen o ki Türkiye'de ve Müslüman dünyasında insanın akan suyla yıkanması gerekiyor. Ellerime su döktü ve pis suyu leğene akıttı. İnsan sanki açık musluktan yıkanıyor gibiydi – fakat Türkiye'de çok az musluk olduğu için yıkanırken bir arkadaşın yardım etmesi gerekiyor.

Türkiye'de âdet olduğu üzere sırasıyla servis edilen yemek çorba, tereyağlı sahanda yumurta, ızgara koyun, patates, pilav, kuru fasulye ve bir Türk tatlısından oluşuyordu. Yemeği beni beklemeleri emredilmiş olan itfaiye görevlileri odama servis etti.

Fotoğraf 22: Streit'in Yaylısı ve Sürücüsü Ahmed[45]

[44] **Not:** Aslında antilop veya gazal [HWL].

[45] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.189. **Not:** Fotoğrafın arkasına Streit "*Benim 'Yaylım.' Böyle bir arabada altı gün geçirdim.*" yazmış [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

III. BÖLÜM

TÜRK KÖYLÜLERİYLE YAŞAMAK

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MONTANA'NIN '*BADLANDS*'İ KADAR KASVETLİ BİR BÖLGEDEN GEÇMEK

Bu Montanalı[46] için yaylı 'Batı'yı kazandığımız' üstü örtülü at arabalarının küçük boy versiyonuydu. Bizim üstü açık kamyonetimizden daha yavaş olsa da rahattı çünkü battaniye ve yastıkta uzanarak gidebiliyorduk. Üstü, yanları ve arkayı örten örtü beni taşra manzarasından mahrum ediyordu. Bu engelden şikâyet etmiyordum çünkü çırılçıplak bir manzara vardı. İki gün boyunca bir kaya tuzu çölünden geçtik, pek trafiğe rastlamadık ve az köy gördük. Dört yüz kişilik bir eşkıya grubu Montana'nın içinde birçok vadi bulunan çorak arazisine benzeyen bu bölgeyi kasıp kavurmuştu. Ancak ben gelmeden üç hafta önce, hükümet genel af çıkartıp cepheye yollamak suretiyle onlardan kurtulmayı başarmıştı. Yolda vakti uyuyarak ya da Mehmed Ali'yle *Kur'an*, Müslüman âdetleri ve Ömer Hayyam hakkında konuşarak geçiriyordum. Yaylıyı süren Ahmed'le konuşmaktan da keyif alıyorduk. Ona o kadar çok soru sorduk ki en gözde cevabı çaresiz bir "*Aman Beyim, Allah aşkına, bilmiyorum.*" oldu.

Çöl boyunca iki atlı jandarma, Edhem Tchavoosh [Çavuş] ve bir er olan Hadji [Hacı] bana eşlik etti [Fotoğraf 23]. Büyük siyah pelerinleriyle görünüşleri çarpıcıydı. Her ikisi de güleryüzlü, iyi kalpli ve yakışıklı adamlardı. Hacı geceleri ayakkabılarımı çözmenin görevi olduğunu düşünüyor gibiydi. Ancak bu davranışı köle ruhlu değildi. Sadece bir yabancıya gösterilmesi gereken nezaketin bir parçası olduğu açıktı. Türklerin karakterinde tuhaf bir hususi haysiyet, kardeşlik ve eşitlik hissiyle Doğululara has otoriteye saygı karışımı var.

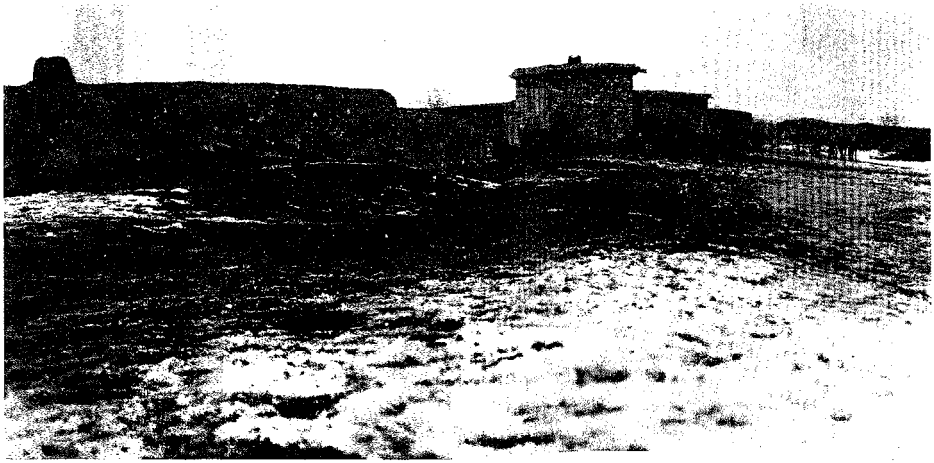

Fotoğraf 23: Streit'in jandarmaları Edhem Çavuş ve Hacı[47]

[46] **Not:** Streit, Amerika Birleşik Devletleri'nin Missouri eyaletinde doğdu ve ABD'nin kuzey batısında bulunan Montana Eyaleti'nde büyüdü [HWL].

[47] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.181. **Not:** Streit bu fotoğrafın arkasına "*Bana birkaç gün eşlik eden Çavuş Edhem ve Hadji. Tipik Türk jandarmaları*" [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 24: Sekili Köyü[48]

KARDA YALIN AYAKLI KADINLARIN VE ÇOCUKLARIN YAŞADIĞI KERPİÇ KULÜBELİ KÖYDE BİR GECE GEÇİRDİK

50 mil yol gittikten sonra –yaylımızda bir günde bu mesafenin üstüne çıktığımız nadirdir– geceyi geçireceğimiz, şimdiye dek gördüğüm en yoksul köylerden biri olan Sekili'ye[49] geldik [**Fotoğraf** 24]. Genç erkeklerin çoğu Dünya Savaşı'na gitmişti ve her yerde olduğu gibi çok azı sağ olarak geri dönmüştü. Diğer köylüler eşkıyalar yüzünden kaçmıştı. Çoğu Batılı Türkiye'de eşkıyaların sadece Hıristiyanlara saldırdığını ve Türklerin hiç cefa çekmediğini düşünmektedir.

Sekili'de kalan köylüler yoksulluk içerisinde ve yırtık pırtık giysilerle yaşıyordu. İki kızın nebirden su taşırken karda yalın ayak yürüdüğünü gördüm [Fotoğraf 25]. İçlerinden biri resmini çekmeye çalıştığımda korktu ve hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı. Diğer birkaç yerde de karda yalın ayak yürüyen kadınlara ve çocuklara rastladığımı eklemeliyim.

Fotoğraf 25: Karda Yalınayak Su Taşıyan Kızlar[50]

[48] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.72.

[49] **Not:** Sekili köyü Yozgat vilayetinin Yerköy kazasındadır [HWL].

[50] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.201.

Levent Şahverdi Arşivi

Sekili'nin koşulları bölgede ziyaret etmiş olduğum diğer köylerden daha kötü ama en iyi koşullardaki köylerde bile köylüler o kadar zor bir hayat geçiriyor ve Sultan'ın hükümeti, Rum ve Ermeni tüccarlar tarafından o kadar zalimce sömürülüyordu ki insan onlara acımadan edemiyor. Özellikle insan onlardan biriyle yaşamışsa ve onun kendi tarım yöntemlerini geliştirmek ve çocuklarına daha iyi şartlar sunmak isteyen, dürüst, misafirperver, çalışkan ve nazik biri olduğunu gördüğünde. Bu adam kendi hâline bırakıldığında hoşgörülü ve barışçıldır, Araplar gibi savaş aşkıyla değil, alışkanlık ve cehaletten savaşır. Huzur içerisinde tarım yapmaktan fazlasını istemez ama Türkiye'de savaş o kadar zamandır olağan koşul ki askerlik yapmayı kabul etmeyi kaçınılmaz buluyor.

Köylüler kendi topraklarına sahip ama ondan geçinmiyor. Bu köylerde beraber yaşıyor [Fotoğraf 26] ve dediklerine göre 'ezelden beri' köy işlerini her sene seçilen bir heyet yoluyla yürütüyorlar. Bu heyetin başında reis veya başkan dedikleri bir köylü var. Hükümet köyün ödeyeceği vergi miktarını belirliyor ve heyet bunu toptan ödemekten sorumlu tutuluyor. Köylüler sorunlarını kendi aralarında çözemediğinde kaymakama başvuruyor. Meyve bahçeleri ve üzüm bağları hariç toprakları çitle çevrilmiş değil. Tarım yöntemleri neredeyse yüzyıllar önce olduğunun aynısı.

Gördüğüm tüm köyler üç aşağı beş yukarı aynıydı: Belirli bir plan izlenmeden kümelenmiş bir grup alçak, düz çatılı ev. Evler güneşte kurutulmuş çamurdan tuğlalarla sağlamca yapılmış, Sekili'de geceyi geçirdiğim evin duvarları neredeyse iki fit kalınlığındaydı. Odanın iki penceresi vardı, ama onları açmak imkânsızdı çünkü çamurla sımsıkı kaplanmışlardı [Fotoğraf 26].

Görünen o ki bu köy evlerinde ne sandalye ne de yatak var. Yer zemin olarak kullanılıyor. Ortada sekiz ya da on inçlik bir derinlik kazılmış, geriye odanın duvarları etrafında üç ya da dört fit genişliğinde yükseltili bir platform bırakıyor. Bu platformun üstüne herkesin bağdaş kurduğu kilimler serilmiş. Yorganlar ve belki de kuş tüyü bir döşek gece kilimlerin üstüne seriliyor ve köylü burada içten yaylı yatak olmaksızın uyuyor.

Türkiye'de odun az, evler mongollarla [mangallarla] ısıtılıyor. Gözünüzün önüne yerden yaklaşık on inç yüksekliğinde ayaklar üzerinde duran bir soba küllüğü ile içinde korlaşmış kömürleri getirin, işte size mangal. Türkiye'de nereye gittiysem, İstanbul'daki bazı hükümet şubeleri de dahil, mangala rastladım ama oradakiler pirinçten yapılmıştı ve daha süslüydü.

Fotoğraf 26: Sekili Köyü[51]

[51] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

Türk usulü köy tavuğu

Sekili'de bol bol tavuk ve yumurta vardı ama sebze ya da tahıl, hatta pirinç bile bulunmuyordu. Türklerin pilaff [pilav] dediği sebze ya da etle karıştırdığı pirinç çoğu köylünün standart yemeğiydi.[52] Müthiş koyun yetiştiricileri olduklarından bolca bulunan koyun etini yemektedirler. Koyunlar genellikle yağlı kuyruklu cinsindendir. Köylülerin çoğu yemeklerine bu yağı benim zevkimin kaldıracağından çok katıyor. Sığır eti sevmiyorlar ve domuz dinleri tarafından yasaklanmıştır. Ancak koyun etini birçok şekilde hazırlıyorlar ve bunlardan bazıları gerçekten güzel. Bu etten pek hazzetmediğim için Türkiye'de tavuk ve hindi ana besin kaynağım olmuştur.

Sekili'de köy usulü tavuk yedim. Tavukların tüylerini yolmamışlardı. Derisini yüzüp kaynatmışlardı, bu yüzden eti lezzetinin çoğundan yoksun bırakmışlardı. Ancak diğer yerlerde, Türklerin tavuk ve hindiyi hemen hemen bizim gibi pişirdiklerini gördüm. Sekili ekmeği bana sunulan en tuhaf ve lezzetsiz yiyecekti. Kabaca ezilip suyla karıştırılmış tam buğday unundan, çapı on sekiz inç, kalınlığı dörtte bir inçten az ince yuvarlak yapraklar hâlinde, pişirilmişlerdi (lavaş). Gevrek değildi ama yaprağın sağlamlığı yüzünden –ona somun demeyi reddediyorum– kırılmadan bükülebiliyordu. Sekili'de bıçak, çatal ya da kaşık bulunmadığından, yumurtalarımızı bu ekmeğin içine koyup katlayarak, daha doğrusu onları bir sandviç hâline gelecek şekilde sarmalayarak yedik. Merzifon'dan çıkıp da Ankara'ya varana kadar geçen sürede yemekte kullanabileceğim bir bıçak hiç verilmedi. Ancak neredeyse her zaman bir çatalım ve Sekili dışında hep bir kaşığım oldu. Köylerde kaşıklar tahtadan yapılıyordu.

Köylünün temel mandıra ve yük hayvanı olan mandanın sütünden yapılma bir parça peynirle yemek bitti. Bu köyde kahve veya çay olmaması çok şaşırtıcıdır, oysa Türkler bu iki içeceği gerçekten çok sever. Sekili Türkiye'de bolca kahve ve çay bulamadığım tek yerdi. Eğer bir Türk size bunları ikram edemiyorsa bilin ki maddi anlamda oldukça kötü durumdadır. Fakat hâl böyleyken bile, yanında kaldığım köylüye misafirperverliğinden ötürü ödeme yapmak için ısrar etmek durumunda kaldım.

Ahmed, ertesi gün kestirmeden gitmeye karar verdi ve çok kötü bir yola girdik. İnce bir buz tabakasıyla kaplanmış küçük bir nehri geçerken yaylı neredeyse ters döndü, ön tekerlekler suya gömülmek üzereydi ve bizi çekip çıkarmaya çalışan atlar dingili kırdı. Bu olay ıssızlığın ortasında gerçekleşiyordu ve yardım alabileceğiniz hiçbir yer yoktu [Fotoğraf 27].

Fotoğraf 27: Streit'ın Deredeki Yaylısı[53]

[52] **Not**: Streit, bu noktada, genelde ziyaret ettiği her köyde önüne pilav getirilmesinin onun standart yemek olduğu anlamına geldiği konusunda, Sekili istisnası hariç, aldanmıştır. Aslında o zamanlarda köylüler için et ve pilav bir lükstü ve Streit'ın şeref misafiri konumu yüzünden ev sahipleri ona bu yemekleri sunuyordu [HWL].

[53] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.195. **Not**: Streit fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: "*Tuz Çölü'nde yaptığımız kaza*" [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Sürücü Ahmed ve jandarma Hacı, ayakkabılarını ve çoraplarını çıkardı, buzlu suya daldı ve yaylıyı yüklerinden kurtardı. Sonra atlar çekerken yaylıyı sığ sudan yukarıya doğru ittiler. Bu olaydan dolayı Türklerin cesaretine saygım kat kat arttı. Kırılan dingil iple sarıldı ve devam ettik [**Fotoğraf 28**].

O gece Madan [Maden] kasabasına varmayı planlıyorduk. Planlarımızı gerçekleştirebilmek için dik bir tepeye tırmanmamız gerekiyordu ama zavallı 'ren geyiği' bitap düşmüştü ve tırmanamayacaktı. Fakat bizi geciktiren ve atları yoran kaza talihli bir kazaydı. Bu sayede dağın eteklerinin yakınındaki Djerid Muminli [Ceritmüminli][54] adlı köyde çok hoş ve ilginç bir gece geçirdim.

Fotoğraf 28: Streit'ın Yaylısını Tamir için Çalışmalar Devam Ederken[55]

[54] **Not:** Ceritmüminli köyü Kırıkkale vilayetinin Keskin kazasındadır [HWL].

[55] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.205. **Not**: Streit bu fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: "*Tuz Çölü'nde bir Kaza – arabam 'yayli' buzlu akarsuda takıldı, dingil kırıldı. Buzlu sudaki çıplak bacaklı Türk jandarmaya dikkat*" [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

VİYANA GİBİ OLMAK İSTEYEN KERPİÇ KÖY

'İmanı kuvvetli' anlamına gelen Ceritmüminli seksen aileden oluşuyordu. Nüfus savaş yüzünden boşaltılsa da Sekili'den beş kat büyüktü. Savaştan önce yaklaşık altı yüz sakini hükümete yüz elli asker sağlamıştı –nüfusun neredeyse dörtte biri– ve bunlardan yetmişi öldürülmüş, geri kalanın çoğu esir alınmış ve hâlâ geri dönememiş ya da Milliyetçi Orduya hizmet etmekteydi [**Fotoğraf 29**]. Türk liderlerini sürdürülebilir bir barış konusunda diğer hususlar kadar endişelendiren ve insanların sağlığını koruma konusunda kararlı kılan bu konuların yanı sıra mevcut insan kıtlığıdır.

Ancak Ceritmüminli, Türk köylerindeki refah seviyesiyle kıyaslanınca görece iyi durumdadır. Kasabadaki en iyi ev 'misafir evi'ydi ama gördüğüm kadarıyla çoğu Türk köyünde durum böyle. Türklerin misafirperver yapısıyla ilgili iyi bir örnek sunuyor. Bu evler 'kapılar içerisindeki yabancı'ya konaklama sağlamak için tamamen köylülerin inisiyatifiyle yapılmış [**Fotoğraf 30**]. Misafirperverlikleri için ödeme beklemiyorlar. "*Bu bizim görevimiz*" diyorlar ve ısrar ederseniz ***Kur'an***'dan birtakım ayetler alıntılıyorlar. Yabancı, Hz. Muhammed'e inananlarla Hz. Isa'ya inananlar arasında bir karşılaştırma yapmadan duramıyor ve bir Müslüman'ın Hıristiyan standartlarına ortalama bir Hıristiyan'dan daha çok yaklaştığı fikrine kapıldığı tek an bu an değil.

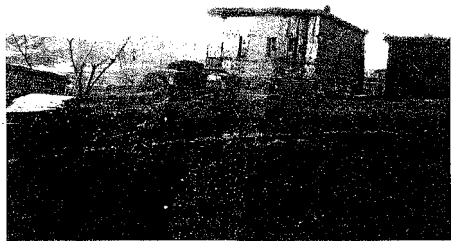

Fotoğraf 29: Ceritmüminli Köyünde Çocuklar[56]

[56] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

Reis Mustapha [Mustafa], bana köyü gezdirdi. Sonra çay servis edilen misafir evine gittik. Oda Sekili'dekinden çok daha büyüktü ve pencereler açılabiliyordu, bunun dışında içerisi hemen hemen aynıydı. Bir köşede Türk usulü oturdum, Mustafa yakınıma oturdu ve yaklaşık yirmi beş köylü odanın karşı tarafını doldurdu. Hemen hepsi yaşlı, kır sakallı adamlardı. Ölçülü ve ciddilerdi (bunun Türklere has olduğunu görecektim) [**Fotoğraf 31**]. Türklerin, "*Evyet, effendi!*" [Evet efendi] derken kullandıkları ölçülü ses tonunda, ağırbaşlı ve aklıselim bir şey vardı. İnsana bu adamlar kendine hâkim olmayı bilen, haysiyet sahibi, hakiki ihtiyarlar dedirtiyor. Mehmed Ali yoluyla Mustafa ile sürdürdüğüm sohbeti dikkatle dinlediler, başta kendileri pek yorum yapmadılar. Birçok kez sigara ikram ettim ve kendim Reis'in benim için sardıklarını içtim. Böylece buzlar eridi.

Fotoğraf 30: Ceritmüminli Misafir Evi[57]

Fotoğraf 31: Ceritmüminli İhtiyarları (Fesiyle Mustafa Reis)[58]

[57] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.196. **Not:** Streit bu fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: "*Djerid-Muminli köyünde geceyi geçirdiğim 'Misafir Evi'*" [HWL].

[58] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.183. **Not:** Streit bu fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: "*Mustapha, Djerid Muminli 'Reisi' ve köylüleri*" [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa, haşta "*Alışık olduğunuz hiçbir şeyi sunamadığımız için bizi hoş görmelisiniz*" demişti. Böyle özür nitelikli yorumları Türkiye'de her yerde duydum. Kültürlü olanlar veya seyahat edenler –birçok Türk köylüsü orduda 'dünyayı görmüştü'– ülkelerinin geri kalmışlığının son derece farkında ve ilerleme konusunda şevkli. Bu, Türklerin en çok gelecek vaat eden özelliklerinden biridir. Böyle kadim bir ülkede medeniyetin karşılaşacağı en büyük zorluk, 'baba için yeterince iyiyse senin için de iyidir' ruhundan kaynaklanan geleneğin ölü yüküdür.

Bu köylüler, Amerika'nın yardımsever bir millet olduğunu duymuş ve yardımımızı istiyor. Makinelerle çok ilgililer ve merakları geniş bir alanı kapsıyor. Onlara günlük bir Amerikan gazetesinin nasıl yayımlandığını açıklamam gerekti ve sordukları sorular kıvrak bir zekâları olduğunu gösteriyor. Makinenin nasıl işlediğini göstermek için karbon kopyalarla Corona daktilomu kullandım. Mustafa'ya köylülerin Amerika'dan ne istediklerini söylemelerini rica ettim ve Mehmed Ali'nin çevirdiği hâliyle mesajı yazacağımı söyledim. Mustafa şöyle dedi: "*Amerika'dan okullarımızı iyileştirmemize yardım etmesini ve bize tarım makineleri yollamasını istiyoruz.*"

Karbon kopyaları etrafa dağıttım ve köylüler onları hatırat olarak sakladı. Sonra makinede reise, ona ve köye konukseverliğinden ötürü teşekkür ettiğim bir mektup yazdım. Mehmed Ali onlara tercüme etti ve ev sahipleri keyifle gülümsedi, her biri ağırbaşlılıkla selam verdi. Mustafa bir ara benden bir sayfa istedi ve bana kurşun kalemle Türk köylüsü usulü bir mektup yazdı. Kâğıdı elinde ikiye katladı, eli dizinin üstünde yazdı (sade ve bir eksiği olmayan bir yazı masası). Mektubu okudu, köylüler yine gülümsedi ve onayladıklarını gösterdi. Selam verme sırası bana gelmişti. Ardından Mehmed Ali bana mektubu tercüme etti ve bir kez daha selam verdim. Doğulu nezaketine alışmıştım, Türklerin güvenini kazanmak için en önemli şey. Ve öğrendiğimden emin olduğum üç Türkçe kelimeyle cevap verdim: "*Teshakurrederim, effendim, tchok teshakurrenderim*" [Teşekkür ederim, efendim, çok teşekkür ederim]. Bu kalıbı birçok yerde kullandım ve işimi çok kolaylaştırdığını gördüm. Türk, ona karşı nazik ve arkadaş canlısı olunduğu an sıcak davranıyor.

Mustafa'nın mektubu, kelimesi kelimesine çevrilmiş hâliyle, şöyle:

4 Şubat 1921

Bay Amerikalı Muhabir Zatıâlilerine:

Köyümüze yaptığınız tesadüfi ziyaret Amerika ile dostane ilişkilerin daimî olmasını dileyen bizleri çok sevindirdi ve gösterdiğiniz tevazu ancak nezaketinizi ve zekânızı gösterir. Endüstri, ticaret ve tarım alanlarında Amerika'yla işbirliği yapmamız ve ülkelerimizin savunması konusunda birbirimize yardım etmemiz gerektiğini rica ederiz.[59]

Cerümüminli İhtiyar Heyeti Namına
Mustafa

Bunun üzerine Reis'in oğullarından biri, çapı en az bir metre olan büyük bir sini getirerek beni yemeğe çağırdı, küçük bir tabureyi ters çevirip onun ayakları üzerine siniyi yerleştirdi. Kenarına Sekili'de yediğim ekmeğin aynısından koydu ve ortaya sahanda yumurtanın bulunduğu bir kâse yerleştirdi. Reis ve iki jandarmayı Mehmed ve benimle yemeleri için davet ettim. Epey şaşırdılar, özellikle ben bitirene kadar bekleyeceklerini söyleyen jandarmalar, ancak ısrarım üzerine gelmeyi kabul ettiler. Daverim odada bulunan ve bizim yemek yememizi seyreden köylü topluluğu üzerinde olumlu etki yarattı.

[59] Mektuptaki son cümle Amerika'dan ne istediğini söylemesini rica etmem üzerine yazılmıştır [CKS].

Levent Şahverdi Arşivi

Hepimiz aynı kâseden yedik, yumurtaları çıkarıp ekmek üzerine koyarken tahta kaşık kullandık, bunları sandviç gibi yedik. *Beurek* [börek] denilen özel bir Türk yemeğinden oluşan bir sonraki etapta kaşık bile yoktu. Bu yemek aynı kaba undan yapılmıştı ama bu sefer gevrek pişirilmişti ve oldukça iyiydi. Bıçak ve çatal yerine parmaklarımızı kullandık. Sonra bir tür çorba içerisinde küçük ezilmiş et toplar olan bir kâse geldi. Herkes etini ortak kâseden almak için kendi kaşığını kullandı. Bundan sonra önümüze bir tabak *haviz* [havız] konuldu, görüntüsü ve tadı yumuşak bir şekerlemeye benziyor ve pekmezden yapılıyor. Bu havız, parmaklarınızın arasına bir parça ekmeği alıp, sulu yiyeceğin bir kısmını kepçeyle alarak yeniyordu. Bunun tatlı olduğunu düşünmüştüm (ama hayır yemek pilav olmadan tamamlanamazdı ve orası kesin ki son yemek olma şerefi ona aitti). Bütün yemekler iyiydi ama pilav özellikle çok iyi yapılmıştı. Bir kâse üzümden yapılma, mayalanmamış tatlı likörle servis edildi. Köylüler buna pekmez [yani: hoşaf] diyor ama normal pekmez katıdır. Mustafa bir kaşık dolusu pilav alıp kaşığı pekmeze batırmak suretiyle yıkayarak usulü gösterdi. İçeceğin tadını övdüğümde bana küçük bir kâse daha getirdiler. Sağlıklarına içtim ama sonra davranışımı açıklamam gerekti çünkü böyle bir âdetleri yoktu.

'Ziyafet'teki seyircileri unutamayacağım çünkü köylüler için bu yemek bir şölendi. Köylülerin misafirperverliğine bir nebze olsun yanıt verebilmek için şans eseri yanımda bulunan bir konserve Californıa şeftalisini açtım. Bu bana medeniyetin faydaları hakkında kısa bir konuşma yapma fırsatı verdi, sadece yazı kışa doğru uzatmakla kalmayıp uzaklardaki ülkemin meyvelerini de yiyebildiğimi anlattım. Reis olduğundan Mustafa'ya yarım şeftali verdim. Fakat bu şekilde bölecek kadar şeftali olmadığından, diğerlerini üçte birlik dilimler hâlinde kestim ve her köylüye bir parça verdim.

Şaşkınlık ve hayranlık içerisindeydiler. Mustafa'nın hemen arkasındaki sakallı bir adam sabırlı hareketsizliğini muhafaza edemedi ve Reis'e şunları fısıldadı, "*Ona geldiği için hepimizin çok mutlu olduğunu söyle.*" Bu ufak tefek şeylerden bahsetmemin sebebi köylülerin olağan ihtiyatını kırabilmek, güvenlerini kazanabilmek ve bakış açılarını öğrenebilmek için kullandığım yöntemleri göstermekti.

Parti bitecekmiş gibi görünmüyordu ve sigara içip konuşmaya devam ettik. Fakat yaklaşık bir saat içerisinde köylüler, sadece Mustafa ve iki oğlu kalana kadar [Fotoğraf 32] teker teker selam verdi ve çıktı. Mustafa, bana en büyük oğlunun Dünya Savaşı'nda yaralandığını söyledi. Hükümet ona oğlunun İstanbul'da bir hastanede olduğunu söylemiş. Mustafa eski rejimin hiçbir zaman bu sorunla uğraşmadığını söyledi "*Gidip onu görmek istedim, ama*" ve sonra savaşçı bir ırkın güçlü gururuyla ekledi: "*köyün bir Türk babasının oğlunun yaralanmasına*

Fotoğraf 32: Ceritmüminli Reisi Mustafa ve Oğulları[60]

[60] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

katlanamadığını düşünmesine izin veremezdim." Bir etki yaratma isteği olmaksızın konuşuyordu, daha ziyade neden böyle yaptığını bir kez daha kendine açıklamaya çalışıyordu. Bu Türk köylüsü tüm az gelişmiş insanların erdemine sahip - dil onun için hakiki düşüncelerini gizlemekten ziyade aktarmak için bir araç.

Mustafa'ya savaştan dönen çocukların köyde savaşa gitmeden önceki hayatlarından memnuniyersizlik duyup duymadıklarını sordum.

"*Evet, memnun değiller.*" diye cevap verdi, "*Mesela oğlum Galiçya'da Avusturya ordularıyla savaştı. Bir kez oradaki büyük şehre (Viyana) gitmiş. Bana evlerin ne kadar göz kamaştırıcı, sokakların ve tuvaletlerin ne kadar temiz olduğundan bahsetti.*" Ve o dokunaklı sadeliğiyle ekledi, "*Köyü böyle yapmak istiyoruz.*"

Köylerine Batı medeniyeti propagandası yaparak dönen diğer binlerce köylü düşünüldüğünde, insan Türkiye'de esen değişim rüzgârlarını anlamaya başlıyor.

Mustafa ve oğullarına yorgun olduğumu ve nişanlıma mektup yazmam gerektiğini söylemesem, saatin geç olmasına rağmen daha ne kadar kalırlardı bilmiyorum. Fakat sonra kendi evlilik âdetlerimiz konusunda meraklarını gidermem gerekti, daha sade ve onlarınkinden daha iyi olduğunu kabul ettiler. Âdetlerimizdeki farklılıkları göstermek için onlara nişanlımın, annemin ve kızkardeşlerimin bazı fotoğraflarını gösterdim. Mustafa yakından ilgilendi. Görebildiğim kadarıyla jandarmalar ve oğulları meraktan çatlıyordu.

İçlerinden biri, dinlerinin bir kadının yüzünü göstermesine izin vermediğini açıkladıktan sonra sordu: "*Ona resmi yaşlı bir adam olduğu için mi gösterdiniz?*" Onlara Batı'da kadınların konumunu anlatarak böyle bir geleneğimiz olmadığını söyledim ve ona da diğerlerine de resimleri gösterdim.

Sonra köydeki bir gelinin çeyizi olduğunu tahmin ettiğim bir yatak benim için yere serildi. Yayları olmamasına rağmen yeterince rahattı ve Mustafa'ya döndüm, dedim ki "*Bu gece krallar gibi uyuyacağım!*"

Yorumumdan çok hoşlandığı belliydi çünkü elini omzuma koydu ve "*Tchoke teshakurrederim, bey effendi!*" [Çok teşekkür ederim, beyefendi] dedi. 'Beyefendi' Türklerin olağan nezaket ve saygıdan fazlasını göstermek istedikleri zaman kullandıkları bir hitap sözüdür.[61]

TAGORE'UN BİLGELİĞİ; RUM USULÜ ÖĞLE YEMEĞİ; BAHŞİŞ YASAK; ŞARABA İZİN VEREN BİR MÜSLÜMAN MEZHEBİ

Ertesi gün Ceritmümünli'yi derin bir üzüntü içerisinde ve Türk köylülerine karşı sıcak hislerle geride bıraktım. Bir Batılı, Türklerin desteğini kazandıktan sonra böyle insanlarla birlikte çalışırsa köylerdeki yaşam standardını yükseltme konusunda mucizeler gerçekleştirebilirdi. Fakat Batı'nın Türklere gönderdiği tek şey misyonerler ve onlar da bazen dar kafalı bağnazlar olup, Türklere yanlış açıdan, dinî açıdan, bakıyor.[62]

Rabindranath Tagore'un şu sözlerinde nasıl derin bir bilgelik var, "*İnsanlar tanrılarını düşündü mü insanlıklarını unutuyor.*" Yakın Doğu'nun kendini Batı medeniyeti seviyesine getirmesi için ihtiyaç duyduğu şey, hepsinden

[61] **Not**: Bu dipnot Streit'ın gözden geçirilmiş 1982 el yazmasından alınmıştır [HWL]: "*61 yıl sonra bu bölümü yeniden okuduğumda bile bir geceliğine ziyaret ettiğim 'Viyana gibi olmak isteyen köy' beni gözlerimi yaşartacak kadar derinden etkiliyor. 1923'te İstanbul'a Public Ledger Yakın Doğu ve Balkanlar muhabiri olarak döndüğümde Djerid Muminli'ye* [Ceritmüminli] *hediye olarak bir çelik John Deere pulluk yolladım* [Bkz. EK X., s. 237], *çünkü köylüler hâlâ tahta saban dışında bir şey kullanamıyordu. Onlara daha iyi hayat hayallerini gerçekleştirmelerinde yardımcı olmak için başka hediyeler de gönderdim. Fakat ne yazık ki Ledger'in Paris bürosuna transfer edildiğim 1925'ten beri Türkiye'ye dönme fırsatım olmadı, ama hâlâ Tschorum'un* [Çorum] *sularını, Ankara'da başlayan büyük devrimin ilerleyişini ve 'imanı kuvvetli' kaldığını umduğum köyü görmek için dönmeyi ümit ediyorum*" [CKS].

Levent Şahverdi Arşivi

ziyade farklı tanrıları unutacak ve sadece insanlığı hatırlayacak erkekler ve kadınlardır.[63]

İslam dininde iyi olan çok şey var. Sadece Doğu'ya değil, Batı'ya da medeniyet getiren büyük bir güç olmuştur. Diğer türlü, Avrupa'nın üstüne asılı duran Karanlık Çağlar yüzünden yok olacak geçmiş bilgi birikiminin muhafaza edilmesini Müslüman doktorlara borçlu olduğumuzu unutmamalıyız. H.G. Wells,[64] İslamiyet'in Hıristiyanlıktan da Musevilikten de üstün olduğunu düşünür. Doğru ya da yanlış, Batı'nın İslamiyet'ten korkması için hiçbir neden yok, hatta doğru yorumlanırsa kazanacağı çok şey vardır.

Hedefimiz ilerici Türklere politikalarında ***Kur'an***'ı liberalizmi destekleyecek şekilde kullanmalarına yardım etmek olmalıdır. Türklerin yardım çağrılarına cevaben Türkiye'ye Hıristiyanlığın değil de medeniyetin savunucusu birkaç misyoner –tarım uzmanı, mühendis, öğretmen vs.– göndermek ihracatçıların da yararına olacaktı. Böylece Türklerin tükenmeyecek dostluklarını kazanabilirlerdi (İran Morgan Shuster'i[65] unutmadı, hatta hâlâ dönmesini talep ediyor) ve aynı zamanda ülkenin refahını teşvik ederek bir pazar olarak değerini artırabilirlerdi.

Ertesi gün, yaklaşık sekiz bin nüfusu olan Madan'da [Maden][66] öğle yemeği için mola verdik ve bir Rum

Fotoğraf 33: Tipik Anadolu Dükkânları[67]

[62] Misyonerlerin Hıristiyanlara olduğu kadar Müslümanlara da gereken tıbbi tedaviyi sağlamalarını çok Hıristiyanca buldum [CKS].

[63] 1921'de Oxford'da bir Rhodes Burslusu olarak bulunduğum sırada Nobel ödüllü şairle tanışma ayrıcalığını tattım. Orada halka açık bir seminer verdi. Sadece altı öğrenci katıldı, tek Amerikalı bendim. Seminer bana hemen ardından bir şiir yazmam için ilham verdi [CKS].

[64] **Not:** Herbert George Wells (1866-1946), İngiliz yazar, en çok bilim kurgu türündeki eserleriyle bilinir [HWL].

[65] **Not:** William Morgan Shuster (1877-1960). Amerikalı avukat ve bürokrat. Mayıs 1911'de İran Parlementosu (*Majlis*) tarafından ülkenin ekonomisini yönetmeye yardımcı olmak için 'Genel Veznedar' olarak atanmıştı [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

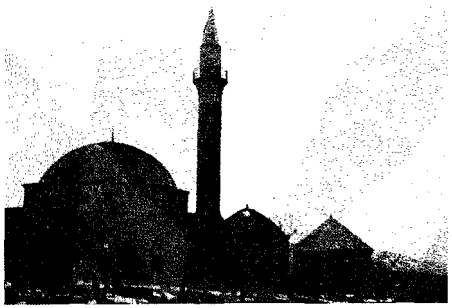
restoranında yemek yedik. Bir sokağa çoğu Ermeni olan demirciler ve bakırcılar dizilmişti, arada Türk zanaatkârlarının dükkânları da bulunmaktaydı. Türkiye'deki mağaza ve dükkânlar üç aşağı beş yukarı birbirine benziyor – bir tarafı ramamen açık ve sokağa bakan tek bir küçük oda [**Fotoğraf 33**].

Maden'de iki jandarmamız bizden ayrıldı. Geçmişte baksheesh [bahşiş] Türkiye'nin laneti olmuştu. İki gün boyunca acı soğukta kaldıktan ve yaylımız bozulduğunda çıplak ayakla buzlu sulara daldıktan sonra bu iki adam kesinlikle bir şeyler hak ediyordu. Ama her ikisi de onlara teklif ettiğim cömert bahşişi sorgusuz sualsiz reddettiğinde kulaklarıma inanamamıştım. "*Yasak. Hükümet bize maaşımızı ödüyor. Sadece görevimizi yaptık.*" dediler.

Hükümetin onlara ödeme yapıyor olması başlı başına kulağa tuhaf geliyor ve açıkça yeni bir düzenin kurulmaya başladığını gösteriyordu. Sultan'ın hükümeti senelerce birçok çalışanının ücretlerini ödemede geri kalmayı alışkanlık hâline getirmişti.

Milliyetçiler bahşişin kötülüklerini azaltma konusunda övgüyü hak ediyor. Türkiye'deki seyahatlerim boyunca bir kez olsun yapılan bir iş için bahşiş vermem gerekmedi. Anadolu'da bu olguyu gözlemleyen tek kişi de ben değildim. Anadolu'daki Adalia'dan [Antalya] İstanbul'a doğru yola çıktığım S.S. Milano gemisindeki birkaç Amerikalı da limandayken şehri görmek için sahile indi. Onlar da ayak basar basmaz Milliyetçi bölgeyi terk edemeyecekleri konusunda uyarılmışlardı. Gemiye dönmede sorun yaşamadılar. Sahildeyken bir Türk polisi onlara kılavuz olarak eşlik etti. Bana onun hizmetlerinden çok memnun kaldıklarını ve ona teklif ettikleri geleneksel bahşişi reddettiğinde çok şaşırdıklarını söylediler. İki jandarmama bahşiş yerine komutanlarına onlardan ne kadar memnun olduğumu ifade eden bir mektup verdim. Çok memnun oldular.

Öğleden sonra İç Anadolu'nun en önemli akarsuyu olan Kizil Irmak [Kızıl Irmak] vadisine indik. Burada 450 yıl önce Müslümanların Alevi mezhebinin liderlerinden biri tarafından kurulan ve köye adını veren Hasan Deh-Deh [Dede][68] köyüne gittik. Köy kırmızı kumtaşından inşa edilmiş güzel cami ve minaresi ile mezhebin kutsal mekânlarından biri olan Hasan Dede türbesiyle [**Fotoğraf 34**] meşhur. Aleviler, İranlıların ve bazı Arapların mensup olduğu Şii mezhebine benziyor. Onlar Müslümanların ezici çoğunluğunu kapsayan Sünni mezhebinin aksine Hz. Muhammed'den sonra gelen ilk üç halifeyi tanımıyorlar. Sünni Türkler ve İranlı Şiiler arasındaki eski yoğun düşmanlık artık ortadan kalkıyor gibi gözükmekte, Türkler tercümanımın İranlı olmasını umursamadı. Alevilerin diğer özellikleri arasında şarap içmeye izin verilmesi ve ortodoks Müslümanların tam tersine din görevlilerinin evlenmesinin yasak olması vardır.

Fotoğraf 34: Hasan Dede Köyü Camii ve Türbesi[69]

[66] **Not:** Maden, Keskin Madeni isminin kısaltılmış bir versiyonu gibi duruyor. Bugün ismi Keskin olarak kısaltılmıştır. Kırıkkale vilayetinin bir kazasıdır [HWL].

[67] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

[68] **Not:** Hasandede bugün Kırıkkale vilayetinin Merkez kazasında bulunan bir köydür [HWL].

[69] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.247 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

ABD'DE İÇKİ YASAĞI İSLAMİYET'E DOĞRU BİR ADIM OLARAK GÖRÜLÜYOR; SOYADININ OLMADIĞI BİR ÜLKE

Ancak dinî yaptırım, Türkler arasında alkollü içki kullanımının önüne geçmede yeterli olmamış. Esas içkileri Atina'da da popüler içecek olan ve bir tür absinthe benzeyen rakki [rakı]. Türkiye'deki meyhane sahipleri başta Rumlar olmak üzere Hıristiyanlardır. Rakının Türklerin sağlığı üzerinde kötü bir etkisi olmuş ve Büyük Millet Meclisinin ilk önlemlerinden biri içki yasağı getiren bir kanun koymak olmuş. Cezalar yeterince sert görünüyor (alkollü içki satma cezası elli Türk lirası ve satın alma cezası seksen günlük hapis). Bana hocaların, Amerikalıların ülkelerinde içkiye karşı kanunlar olduğunu duyunca, çok memnun oldukları söylendi. Sonunda Peygamber'in öğretilerini kabul etmeye başladığımızı ve 'hakiki müminler'e katılma yolunda olduğumuzu düşünmüşler. Tanıştığım Türk doktorlar yasağı uygulamak için kullandığımız yöntemlerle yakından ilgilendiler. İnsanların fiziksel sağlığıyla yakından ilgileniyorlardı ve Mecliste kısmen hükümetin gelirlerinin azalacağı korkusundan ve kısmen bazı komiserlerin içki sevgisinden kaynaklanan itirazlara rağmen içki yasağının geçmesi için ellerinden geleni yapmışlardı. Kanun oldukça iyi uygulanıyor gibi görünüyor. Türkiye'de hiçbir yerde sarhoşluk ve içki içildiğini görmedim ama hiç şüphesiz belli bir ölçüde özel alanda devam ediyordur.

Ahmed, Hasan Dede'ye yaklaştığımızda bana Alevilerin şarap içtiğini ve içki içebileceğim tek yerin burası olduğunu söyledi. Beni misafir evine kabul eden ve her yerde olduğu gibi kahve ikram edip sigara saran köyün lideri Hoca Ba-Ba'ya [Baba] susuz olduğumu söyleyerek şarabı olup olmadığını sordum. Biraz duraksadıktan sonra şarap olup olmadığına bakması için bir adam gönderdi. Tüm Türkiye'de gördüğüm tek mayalı içkiydi, gerçi başka vahalar da olduğuna eminim.

Hasan Baba'nın bir derdi vardı. Görünen o ki, Ankara Hükümeti köye vakoufları [vakıf] yüzünden borçlu olduğu bin beş yüz Türk lirasını ödememişti. Hasan Baba gazete muhabiri olduğumu duyunca bana hemen derdinden bahsetmeye koyuldu çünkü dış dünya köye yapılan haksızlıktan haberdar olursa sorunun bir an evvel çözüleceğine inanıyordu. Bir başka şikâyeti daha vardı. Hükümet, köye gece yarısı gelen asker ve birlikleri camiye yerleştirmişti. Bunda tuhaf bir şey yoktu. Türkler zor zamanlarda camileri hastane ya da geçici kışla olarak kullanmaktan çekinmez. Fakat bu durumda askerler caminin içindeki ahşap kısımların çoğunu yakıt olarak kullanmış (Türkiye'nin bu kısımlarında az odun var). Hasan Baba beni camiye kadar geçirdi ve içeride resim çekmeme itiraz etmedi. Hatta kutsal Hasan Dede türbesinin arkasında onun bir resmini çekmem hoşuna gitti [Fotoğraf 35]. Türbenin arka duvarında köyün kurucusunu Hz. Âdem'e dayandıran dikkat çekici bir şecere vardı.

Fotoğraf 35: Hasan Baba (ortada) ve Arkadaşları[70]

[70] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.247 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'de şecere uzmanlarının işinin son derece zor olduğunu tahmin ediyorum çünkü sadece modern Türklerin soyadı var. Mesela, Ali Kemal'in eşine Ali Kemal Hanoum [Hanım] -genç kız veya evli bayan anlamında olup genelde ikincisi kullanılıyor- denmiyor. Kadın kızlık ismi Fatima Hanım'ı kullanmaya devam ediyor. Konudan yine sapmak gerekirse Fatima Fa-tee-ma olarak değil Fatima olarak telaffuz ediliyor. Çocuklar da Ali Kemal'in ismini almıyor, onlara verilen isimleri kullanıyorlar. Böylece oğullarından biri hayatını Ahmed Ferid, diğeri Towfik [Tevfik] olarak geçirebilir ve Ali Kemal'in torunu Djelal olarak [Celal] tanınabilir. Çoğu Türk'ün sadece bir ismi var ve Mehmed Ali, Mustafa Kemal gibi çift isimleri olduğunda ikincisi soyadı yerine geçmiyor.

Türkiye'de isim kıtlığı var gibi görünüyor; insan erkek nüfusunun çoğunun Mehmed, Ali, Mustafa, Kemal, Ferid, Djemal [Cemal], Djelal [Celal], Djevad [Cevat] ya da Tewfik [Tevfik] gibi isimlerden oluştuğu izlenimine kapılıyor, Batı'da yaygın olarak kullanılan Tom, Dick ve Harry kadar yaygınlar. Bu isimlerin birçoğu İslamiyet'in ilk kahramanlarına kadar gidiyor ve çocuğa Hz. Muhammed'in birçok isminden birini vermek yaygın bir âdet. Mahmoud, Mehmed, Mehmet, Hz. Muhammed'in isminin farklı versiyonları olup Mustafa da onun diğer isimlerinden biridir.

Mehmet Ali en popüler kombinasyon çünkü hem Peygamber'in hem de meşhur damadı Ali'nin isimlerinden oluşuyor. Türk askerlerinin bir bölüğünde genelde Mehmed Ali'den başka ismi olmayan on yirmi adam bulunur. Sistemin yarattığı karışıklığı tahayyül etmek zor değil. Doğu'nun eski zamanlarının bir kalıntısı gibi görünüyor. Bu yüzden, Matta'nın ilk bölümünde İbrahim oğlu İshak, İshak oğlu Yakup diye Yusuf'a kadar yazmaktadır; 'Mehmed oğlu Ferid, Ferid oğlu Kemal' de tıpkı bunun aynısı, bir Türk şecere tablosunun bugünkü hâli de budur.

Hasan Baba ve hükümetten şikâyetlerine geri dönmek gerekirse: Eski rejimden daha kötü olup olmadığını sordum.

"*Hayır, çok daha iyi*" cevabını verdi, "*Eskiden mutasarrıf köyü ziyaret ettiğinde kabul merasimini ayarlamak için önden jandarmaları yollardı. Önüne en iyi kilimlerimizi yaymak ve ona yemekte en iyi cins koyunu sunmak zorundaydık. Şimdi mutasarrıf buraya geldiğinde siz bugün nasıl geldiyseniz öyle geliyor. Sizin gibi misafir evinde oturuyor ve herhangi bir ziyaretçi gibi kahvesini içiyor.*"

'SUSUZ' BİR LOKOMOTİF VE 'KIVILCIM SAÇAN' YÜK TRENİYLE YULAF YIĞININ TEPESİNDE BİR GEZİ

O gece Türklerin Ankara'dan Sivas'a döşediği dar hatlı demir yolunun mevcut son noktası olan [Fotoğraf 36] Yakshi Khan'a [Yahşihan][71] vardık. Şans eseri ertesi gün bir yük treni elli mil uzaklıktaki Ankara'ya hareket ediyordu. Rüzgârı azaltması için bavulumuzu yulaf yığının tepesine yerleştirdik ve arkasına uzanarak seyahat ettik. O gün birçok hadise oldu. Küçük lokomotifin su

Fotoğraf 36: Yahşihan Demir Yolu İstasyonu[72]

[71] **Not:** Yahşihan kasabası bugün Kırıkkale vilayetine bağlı bir kazanın merkezidir [HWL].
[72] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 37: Streit'ın Susuz Lokomotifi İçecek Molası Verirken[73]

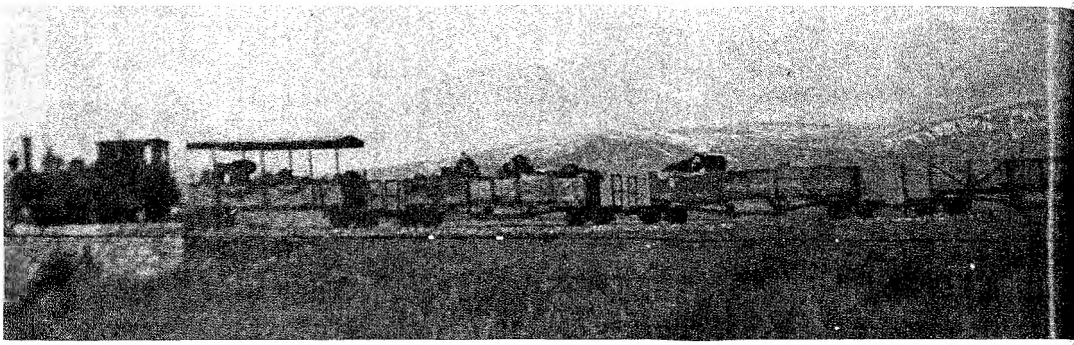
borularında bir sorun vardı, hareket etmeden önce buhar kazanının elden ele kova taşınarak doldurulması gerekti. Bu lokomotife ancak 'susuz' denebilirdi. Geçtiğimiz her akarsu ve sulama arkının yanında durup hortum çekerek lokomotifin susuzluğunu giderdik [**Fotoğraf 37**].

Tren, altı yulaf ile bir odun vagonundan oluşuyordu ve sonuncusu lokomotife yakıt olarak kullanılıyordu. Susuz olduğu kadar açtı da. Ayrımı geçmeden önce, iki kez odun ikmali yapmak zorunda kaldık ve Ankara'ya doğru yol aldık.

Beş mil bile gitmeden, tüm enerji dolu horuldanması ve tıslamasına rağmen lokomotife yolun eğimi çok dik gelmeye başlamıştı [**Fotoğraf 38**]. Hâlinden memnun olan tren mürettabatı, uygun stratejinin hızlı bir başlangıç yapmak olduğuna karar verdiler. Geri gittik, makinist valfi açtı ve bu yöntemle lokomotif solumayı bırakmadan evvel belki de yüz fit kazandık. Mürettebat motoru biraz kurcaladı ve aynı saldırı planını iki kez denedi ama doğru düzgün bir sonuç alamadı. Yükün ağır geldiği açıktı. Son olarak makinist son iki vagonu kesti ve böylece tepeye varabildik.

[73] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.202. **Not**: Streit bu fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: "*Lokomotifimiz içkisini yudumluyor*" [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 38: Streit'ın Ankara Yolculuğu[74]

Peki, o iki vagon ne olacaktı? Makinistin aklı karışmıştı. Aklına bir fikir geldi. Personelin diğer üyelerini topladı, iki vagona doğru gittiler ve onları tepeye teker teker itmek gibi ümitsiz bir işe giriştiler. Sonunda vagonları bir süreliğine Allah'a emanet ettiler ve Türklerin Kızıl Irmak üzerine inşa etmekte olduğu yeni köprünün oraya gelene kadar on mil boyunca yolumuza devam ettik. Burada bir makas değişimi oldu ve lokomotif geri gidip iki vagonu getirirken biz de bekledik [**Fotoğraf 39**].

Türkler demir yollarını dağların arasına döşerken ciddi zorluklarla karşılaşıyor. Yirmi beş mil içerisinde on iki tünelden geçtik. Yolların çoğu savaş sırasında yapılmış. Dar hatlı demir yolu sadece geçici, rampa ve tüneller ise

Fotoğraf 39: Streit'ın Lokomotifi Vagonları Almak için Dönüyor[75]

[74] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].
[75] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

standart demir yolu hattı için yapılmış. Tünelleri ve taş yolun altından geçen su geçitlerini Türkler inşa etmiş ve Ankara yakınındaki istasyonlardan birinin işçiliği iyi olduğunu belli ediyor.

Bunlardan bahsetmemin sebebi yurtdışında Türklerin böyle bir iş yapamayacakları konusundaki tuhaf izlenimdir. Bakın Hedjaz [Hicaz] demir yolundan bahsederken ***Encyclopedia Britannica*** ne diyor: "*Hat Türk mühendisler tarafından, aynı zamanda demir yolu işçileri de Türk'tü, son derece etkin ve ekonomik biçimde tasarlandı, ölçümü yapıldı ve inşa edildi.*" Milliyetçi Hükümet Sivas'a uzanan bu demir hattının inşasını bu yaza yetiştirmeyi planlıyor. Ben geçerken işçiler yeni bir tünel inşa ediyordu. Rampa neredeyse Yozgat'ın doğusuna kadar yapılmıştı.

Bu tüneller hafızama kazınmıştır (kalın yağmurluğum sayesinde). Astımlı lokomotif, tünellerde üstümüze sıçrayan daimî bir kıvılcım seli yağdırırken kıyafetlerimizde seyahatin hatırası olarak çok sayıda minik delikler bırakıyordu [Fotoğraf 40]. Ancak her şey göz önünde bulundurulduğunda, Ankara'ya doğru giderken geçirdiğim dokuz gün içerisindeki en rahat tam gün seyahatiydi. 'Tam gün seyahat' derken abartmıyorum çünkü mesafe topu topu elli mil olmasına rağmen Yahşihan'dan sabah yedide çıktık ve Ankara'ya akşam beşe kadar varamadık.

Yoldaki çok sayıda duraklarımızın birinde Türkiye'de bol bol bulunan ilkel değirmenlerden birini ziyaret ettim. Değirmeni işletmek için su gücü kullanılıyordu. Batı'daki gibi dikey tekerlekler tarafından değil, Batı'nın eski değirmenlerine benzer şekilde doğrudan değirmen taşına bağlı yatay bir tekerlek ya da türbin tarafından çalıştırılıyordu. Oldukça zekice yapılmış bir düzenek.

Fotoğraf 40: Streit'ın Ankara'ya Açık Hava Seyahati[76]

Su, dağdan arklarla taşınıyor ve aralarda bir kısmı tahta kanallar tarafından çeşitli değirmenlere taşınacak şekilde ayrılıyordu. Tahıl, tam buğday unu hâline gelene kadar eziliyordu.

[76] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.197 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşi

IV. BÖLÜM

ANKARA: MİLLİYETÇİ BAŞŞEHİR

Levent Şahverdi Arşivi

YÜZYILLAR BOYU ANKARA FATİHLERİ

Geldiğim yol, bir yabancıya Ankara'nın tesadüf edilebilecek her hâli arasından en etkileyici izlenimi sunuyordu. Tren birden dar bir kanyondan geçti ve ünlü antik Galatia metropolisinin panoraması insanın gözlerinin önünde açılıverdi. Şehir, vadinin beş yüz fit üstündeki volkanik bir tepenin üstüne ve aşağı kanatlarına kurulmuştur. Volkanik tepenin yan kısımları sarptır. Minareler silüetini süsler. Tepenin etrafını şaşırtıcı derecede iyi muhafaza edilmiş eski bir sur kuşatır ve şehre bir Orta Çağ havası verir [Fotoğraf 41]. Tepeden derin bir kanyonla ayrılmış çıplak ve kayalıklı bölgenin zirvesinde bir Müslüman azizinin türbesini örten tecrit edilmiş bir kubbe durur. Ankara'nın çoğunu kaplayan geniş vadi tepeyi sert kabartılarla keser. İnsan, Ancyra adını aldığı geçmiş günlerde buranın ne kadar iyi bir doğal kale işlevi gördüğünü düşünmeden edemiyor.

Coğrafyada şehre ismini veren keçi ve kedileriyle ünlü Ankara tarihte de bir o kadar ünlü sayılır. Şehirden ilk kez Büyük İskender'in zaferleri için onu kutlamaya gelen Atina heyetini kabul ettiği yer olarak bahsediliyor. Daha sonra M.Ö. 278'de göçebe Galliler Anadolu'nun bu kısmını fethediyor ve buraya yerleşiyor, böylece burası Galatia adını alıyor. Sonra Romalılar geliyor. Pontus Kralı Mithridates şanlı bir savaşta Pompey tarafından Ankara ovalarında kati yenilgiye uğratılıyor. Romalılar Ankara'yı eyalet başşehirlerinden biri yapıp buraya birçok yapı inşa etmişlerdir – bir hipodrom, hamamlar, tapınaklar, su kemerleri. Romadakilerin bile bu kadar ihtişamlı olmadığı söylenir. Şehir kalıntılarla dolu ve Milliyetçi Hükümet

Fotoğraf 41: Ankara Kalesi'ne Yaklaşırken[77]

[77] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.

Levent Şahverdi Arşivi

onları bir araya getirilecekleri bir müze yapmayı planlıyor. Roma dönemi Ankara'sının en çarpıcı kalıntılarından biri bugünkü Millet Meclisi binalarının yakınındaki yalnız 'Augustus Sütunu'dur. Artık bir leyleğin büyük yuvasıyla taçlandırılmış vaziyette. Birçok kez yıkılıp yeniden yapılan şehir surlarında kalenin antik tarihini nakleden birçok heykel ya da Yunanca ve Latince kitabeli mermer blok var.

Ankara, daha sonra, sırasıyla Persler, Araplar ve Selçuk Türkleri tarafından yakılıp yıkılmış. Sonuncular, şehri Godfrey de Bouillon liderliğinde on sekiz yıl boyunca kaleyi işgal eden Haçlılara teslim etti. Sonra Cengiz Han tüm Anadolu'yu kasıp kavurdu ve Ankara'yı erkek kardeşi Hulagu Han'ın idaresine bıraktı. İşte bu stratejik noktada Osmanlı Türkleri 1260'ta Hulagu Han'ı kesin yenilgiye uğratmak için Selçuklulara yardım ederek muzaffer bir geleceğe adım attılar. Moğollar, yaklaşık yüz elli yıl sonra, bu sefer Timur'un önderliğinde, Ankara ovasında Osmanlı birliklerinin hezimete uğradığı ve I. Bayezid'in esir alındığı kritik bir savaşta öçlerini alacaklardı. Ankara, Timur'un ölümünden sonra, bir kez daha Osmanlı Türklerinin eline geçti ve o zamandan beri, 19. yüzyıl başında Mısırlılar tarafından geçici olarak alınması hariç Osmanlılarda kaldı.

Beş yüz yıllık bir aradan sonra Ankara, Osmanlı Türklerinin tarihinde yeniden önemli bir rol oynuyor, hatta uzun tarihindeki en önemlisi olacak gibi duruyor. Zira Ankara bugün, Türk Milliyetçi Hükümetinin başşehri olarak sadece Türklerin değil, İslamiyetin de yeni Mekke'si. Doğu'da bugün hâkim olan hissiyat sadece dinî değil, aynı zamanda siyasidir. Yabancı egemenliğindeki Müslüman halkları kendi kaderini tayin etme hakkı doktrinini ve kendi milliyetçiliklerini hayata geçirdi ve Mustafa Kemal Paşa'ya yeni peygamberleri gözüyle bakıyorlar. Müslümanlar her yerde yakın ilgiyle Ankara Hükümetinin başarısına odaklanmış durumda. İslamiyetteki mezhep farklılıklarına rağmen Türkler Doğu'da yüzyıllardır güç olma prestijine sahip. Müslümanların onların liderliği ve yardımını beklemesinden daha doğal bir şey olamaz. Müslüman dünyasının her yerinden heyetler kendi ülkelerindeki yabancıların hâkimiyetine son vermek ve bağımsızlıklarını ilan etmek için Ankara'yı yardıma çağırıyor.

Hintli Müslümanlar Türk Milliyetçilerine "*Bize sadece yirmi bin kişilik bir ordu gönderin, Hindistan'dan İngilizleri atarız*" demiştir. Ancak Türkler böyle bir Milliyetçi Haçlı Seferi'ne girişme niyetinde değil. Milyonlarca Hintlinin birkaç bin Türk'ün onları özgürlüğüne kavuşturmasına ihtiyaç duyması fikrine gülüyorlar.

Bu görüşü bana aktaran Milliyetçi liderlerdir: "*Liberal reformların İslam âlemindeki konumumuzu nasıl etkileyeceği ile ilgili siyasi kaygı ilerleyişimize uzun zamandır engel oldu. Diğer Müslüman halkların kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olduğunu görmek istiyoruz ama onlar için savaşacak konumda değiliz. Kendimiz için sürdürülebilir bir barışa sahip olmalıyız.*"

MUSTAFA KEMAL PAŞA, MÜSLÜMANLARIN GÖZÜNDE SON FATİH; ANCAK DİĞER TARAFTAN MÜSLÜMAN ÜLKELERE YARDIM ETME KONUSUNDA İSTEKLİ VE HEVESLİLER

Ancak diğer taraftan Müslüman ülkelerine yardım etme konusunda arzulu ve hevesliler. Mustafa Kemal Paşa, Afganistan Emiri'nin ricası üzerine Cabul'e [Kabul] Afgan ordusunu modern biçimde yeniden düzenlemek için Türk subaylardan oluşan bir komisyon yolladı. Mezopotamya Arapları ondan bir lider rica etti, o da onlara Senusi Şeyhi'ni gönderdi. Bu tip icraatler elbette Türklerin avantajına çünkü İtilaf Devletleri'nin başka bir yerle meşgul olmasına ve böylece Millet Meclisi Hükümetinin zafer şansını artırmasına sebep olmaktadır.

Özellikle İstanbul'daki ve Yunanlıların işgal etriği bölgelerdeki Türkler için Ankara gerçek bir Mekke'ye dönüşmüş durumda. Ankara bu bölgelerden gelen Türklerle dolu, bu insanların çoğu şimdiye dek Anadolu'ya adım atmış değil. Ankara'da Şubat ayında geçirdiğim üç haftanın her günü daha çok insanın geldiğini gördüm.

Levent Şahverdi Arşivi

Şairler, ressamlar, mimarlar, yazarlar, subaylar - yeni Türkiye için şevkle dolu genç adamlar. Türkiye'nin bağımsızlığı için İstanbul'daki rahat evlerini bırakmış, harekete yardım etmek üzere Anadolu'nun karla kaplı dağları boyunca iki haftalık seyahatin tüm zorluklarına göğüs germişler.

Ancak Ankara Türk Milliyetçileri tarafından tarihi yüzünden değil, merkezî konumu ve Batı Türk-Yunan sınırı demir yolu bağlantısı için geçiçi başşehir seçildi. Önermek için geriye pek fazla tercih kalmıyor. Şehrin üçte biri savaş sırasında yakılmış (volkanik tepenin Batı eteğinde kurulmuş kısmı) ve yananların yerine yenisi yapılmamış. Yakılan kısma Hıristiyan bölgesinin de Türk mahallesinin de bir kısmı dâhil ve birbirlerini felakete sebep olmakla suçluyorlar. Bunlar muhtemelen kazayla çıkıyordu, çünkü felaket getiren yangınlar bütün Türk şehirlerinde çok yaygın. Yaygın mangal kullanımı sebeplerden biridir. Bir diğeri, Türklerin gece yatak odasındaki küçük lambayı söndürmeden bırakma âdeti. Bu tuhaf âdet, bana denildiğine göre, Türk çocuklarının dünyanın öte ucundakilerle paylaştığı karanlık korkusundan geliyormuş. Aileler o kadar yumuşak kalpliymiş ki odada yanan bir lamba bırakıyorlarmış. Böylece Türkler aydınlatılmış bir odada uyuma alışkanlığı edinmiş ve bazıları büyüdüklerinde bile koyu karanlıkta iyi uyuyamıyor gibi görünüyor.

Ankara'daki yangının sebebi her ne ise, sonucu geçici başşehir olarak seçilmesinin ardından gelen insan akışının ikametini neredeyse imkânsızlaştırmak oldu. Ankara'nın liberal hükümetin merkezi olarak bir başka dezavantajı da Milliyetçilerin de esprisini yaptıkları gibi ruhen ilerici olmaktan çok uzak olması. Bazen onu Engheri [en geri] bazen Enkara [en kara] diye telaffuz ederek kelime oyunu yapıyorlar. Şehrin yaklaşık yirmi beş bin kişilik bir nüfusu var.

Fakat dar hatlı demir yolu trenimize geri dönelim. Gelişimizde bizi bir inzibat karşıladı ve şefinin Eskishehr'e [Eskişehir] giden standart hatlı demir yolunun istasyonundaki ofisine getirdi. Dağlar boyunca dokuz günlük ağır seyahatimizden sonra yeniden gerçek lokomotifleri, yolcuları ve yük vagonları olan gerçek bir demir yolu görmek benim için büyük bir keyifti. Medeniyete geri dönüştü. Şef, istasyonda bir telefon konuşmasından sonra şehrin karakoluna gitmemi söyledi. Şehir istasyondan yaklaşık yarım mil uzaklıktaydı.

Şehir zabıtası, şehre bir Amerikalının gelmiş olmasına oldukça şaşırmıştı ve bana biraz şüpheyle bakıyordu. İçişleri Komiserliğine telefon ettikten ve geçişimi onayladıktan sonra tavırları değişti ve bana bir oda bulmaya çalışacaklarını söylediler. Bulabildikleri en iyi şey Liberty [İstiklâl] Hotel'deki küçük odaydı. Oda ancak içindeki iki tek yatağı ve aralarındaki dar yolu kapsayacak kadar genişti. Kuzeye bakıyordu ve bu duvarın büyük kısmı bir çok kırık camı olan iki pencere tarafından işgal edilmişti.

TÜM ANAHTARLARININ RUM BİR KADININ ELİNDE OLDUĞU CONSTITUTION HOTEL'DE KALIŞIMIZ

Şansım, birkaç gün sonra şehrin en iyi oteli olan Constitution [Anayasa] Hotel'de bir oda bulacak kadar yaver gitmişti [**Fotoğraf 42**]. Biraz daha genişti ve rüzgârdan biraz daha koruma sağlıyordu. Bu odadaki pencerenin de ciddi bir onarımdan geçmesi gerekiyordu. Cam bulmak zordu ve bu yüzden yapacağımın en iyisini yaptım ve rüzgârlı gün ve gecelerde pencereye bir halı astım.[78] Bu oda bir yat olsaydı Sir Thomas Lipton[79] ile yarışabilirdik diye düşünüyorum, çünkü rüzgâr ağır halıyı yelken gibi şişiriyordu. Bu korumaya rağmen kar içeri giriyor,

[78] **Not**: Bu dipnot Streit'ın gözden geçirilmiş 1982 el yazmasından alınmıştır [HWL]: Bu ilk Doğu halısı satın alışım. Daha sonra Mehmed Ali'den ve bir şubeleri de New York'ta olmak üzere İstanbul'da halı tüccarı olan kardeşlerinden birçok İran halısı satın aldık. Seneler içerisinde halılar gazetecilik kariyerim boyunca ailemle birlikte yaşadığım şehirlerdeki (Roma, İstanbul, Paris, Viyana, New York ve şimdi Washington D.C.) mobilyalı dairelerde kendilerine yuva bulacaktı [CKS].

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 42: Ankara'nın Taşhanı[80]

fırtınalı gecelerde yataklarımıza düşüyordu. Isınmak için iki mangalımız vardı ve zaman zaman ellerimizi üstünde tutarak ısıtıyorduk [Fotoğraf 43].

Okuduğum ilk gazete şehirdeki İspanyol gribi salgınına karşı insanları uyarıyordu. Neredeyse anında soğuk almıştım ve kısa süre içerisinde kötü bir grip atağına çevirmişti. Şansıma, hava akabinde birkaç günlüğüne ısındı ve bir sorun yaşamadan iyileştim. Otomobildeki ilk iki gün ayaklarım neredeyse donmuştu ve sonraki en ufak ısı düşüşünde uyuşuyorlardı. Genelde Ankara'daki bu iyi havalandırılmış odada sadece kıyafetlerimle değil, üstüne bir kazak ve iki kat yün çorapla uyuyordum.

Odam otelin han kısmındaydı, itiraf etmek gerekirse 'otel' bölümü denilen yere nazaran çok daha kötü döşenmişti. [Fotoğraf 44]. Gördüğüm tüm Türk hanları

Fotoğraf 43: Mehmed Mehmedoff Mangalın Yanına Sığınmış[81]

[79] **Not:** Sir Thomas Lipton (1848-1931). İskoç iş adamı, Lipton çay markasının yaratıcısı ve tanınmış bir denizci [HWL].
[80] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].
[81] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 44: Constitution Hotel'in 'Han' Kısmı[82]

aynı şekilde inşa edilmiştir - kare şeklinde ortada açık bir avlu ve odaların bulunduğu ikinci katın etrafındaki açık verandası olan bir alan. Alt kat ahır olarak kullanılıyor. Hanımızdaki bütün kapıları kilitlemek için ucuz asmakilit kullanılıyor ve hepsine aynı kilit uyduğundan misafirlerin odaları için anahtarları yok. Anahtarlar, odası benim odamın yanında ve İstanbul kabinesinin eski Dahiliye Nazırı Hazim Bey'inkine [Ebu Bekir Hâzım][83] yalnızca iki oda uzaklıkta bulunan Rum hizmetli kadındaydı ve ne zaman birimiz odamıza girmek istesek ilk önce kadını bulmamız gerekiyordu. Avlu, gece gündüz ona hitap edilirken kullanılan kelime olan *"Madam! Madam!"* sesleriyle çınlıyordu.

Not: Milliyetçi Hükümetin resmî basın kuruluşu Anadolu Ajans Streit'ın Ankara'ya gelişini Günlük Bültenlerinin Fransızca versiyonunda (14 Şubat 1921 No. 64) şu başlık altında yazmışır:

Agence D'Anatolie Angora le 14 février 1921
No. 64: Un journaliste Américain a Angora

Angora 13 février 1921 – Mr. Clarence K. Streit, correspondant de The Public And Ledger Syndicate [yani: *The Public Ledger* & *Syndicate*] *de Philadelphia est arrive à Angora via Samsun. Mr. Clarence renseignera la presse Américaine, sur la vraie souhaite la bienvenue à Mr. Clarence et un plein et loyal succes dans la tâche delicate qu'il s'est chargé.*

Anadolu Ajansı, Ankara, 14 Şubat 1921. No. 64:
Ankara'da Amerikalı bir Gazeteci.

Philadelphia'daki *Public Ledger* ve *Sendikası* muhabirlerinden Bay Clarence K. Streit Samsun üzerinden Ankara'ya vardı. Bay Clarence Amerikan basınını Anadolu'daki gerçek durum hakkında bilgilendirecek. Anadolu Ajansı Bay Clarence'a büyük bir hoşgeldin der ve sorumlu olduğu hassas görevi dürüstçe yerine getirmesinde ona başarılar diler[84] [HWL].

---

[82] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

[83] **Not**: Ebu Bekir Hâzım [Tepeyran] Bey (1864-1947), 8 Şubat 1920'den 8 Nisan 1920'ye kadar Osmanlı Dahiliye Nazırı olarak hizmet etmiştir [HWL].

[84] LC: Streit Evrakları II: 75 – Dosya 2.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkler övülmek değil, sadece gerçeklerin anlatılmasını istiyor; bir Türk'ün bir kadına saygısızca davrandığını hiç görmedim.

Bu gerçeklerden yola çıkarak, Türklerin onların lehinde olmamı sağlamak için sağlığıma dikkat etmek gibi bir çaba göstermedikleri anlaşılacaktır. Kral Constantine tahtına geri döndüğü sırada ben Atina'dayken,[85] durum Ankara'da, beni istediğimi yapma konusunda özgür bıraktı. Ancak bana çok içten davrandılar ve rica ettiğimde bana yapabilecekleri her türlü yardımı yaptılar. Davranışları hoşuma gitti çünkü bir kişinin rehberliğinde tur yapmak istemiyordum. Beni çok etkileyen bir başka şey konuştuğum Türklerin çoğunun gösterdiği bırakın mütevazıyı alçakgönüllü ruh hâliydi. Benden istedikleri tek şey gördüklerimi olduğu gibi rapor etmem oldu [**Fotoğraf** 45].

Fotoğraf 45: Ankara'da Sokaktan Bir Manzara[86]

oldukça farklıydı. Orada Yunanlılar muhabirlere iyi vakit geçirtip onların desteğini kazanmak için her şeyi yaptı. Çay toplantılarına, ziyafetlere, konserlere, tiyatrolara, otomobil gezintilerine ve turistik gezilere o kadar çok davet aldık ki hepsini kabul etseydik şehirde gerçekten ne olup bittiğini öğrenmek için pek vaktimiz kalmayacaktı. Daha sonra Eskişehir'de geçirdiğim vakit hariç, Türk yetkilileri Anadolu'daki ziyaretim sırasında, özellikle de Bunlarla bağlantılı olarak, Ankara'daki bir Ermeni restoranında bir Türk teğmen ve dört sivil ile yaptığım sohbetlerden aldığım bazı notlar ilgi çekicidir. Amerikalı bir muhabir olduğumu duyduklarında memnun gözüktüler. Tanıştığım tüm Türkler yabancı bir muhabirin –özellikle Amerika'dan gelen bir muhabirin çünkü onlarla adil bir anlaşma yapacağımıza güveniyorlardı– ülkelerinde ne olup bittiğini görmeye gelmesinden memnun görünü-

[85] **Not**: Constantine I. (1868-1923), 1913-1917 ve tekrar 1920-1922 arası Helen kralı. Sakarya Savaşı yenilgisinden hemen sonra (18 Eylül 1921) yapılan Yunan askerî darbesiyle tahtı bırakmaya zorlanmıştır [HWL].

[86] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

yordu. Dünyanın Türkiye'deki durum hakkında edindiği çarpıtılmış haberlerden şikâyet ediyorlardı. İçlerinden biri hükümetlerinin yurtdışındaki düşmanca propagandaya misilleme yapmamakla hata yaptığını söyledi. Bir diğeri sahip oldukları tüm paraya orduları için ihtiyaçları olduğu cevabını verdi.

Köylülerle yaşadıklarımı anlattığımda, yürekten sevindiler. Biri şöyle dedi: "*Bir muhabirden yapmasını beklediğimiz tam da bu (ve bir Amerikalıdan da). Diğer muhabirler halktan insanlarla ilgilenmiyor, onun yerine bilginin çoğunu yetkililerden alıyor.*"

Bir diğeri de "*Bizi övmenizi istemiyoruz ama olan biteni tam nasıl görüyorsanız öyle tarif etmenizi istiyoruz - ne bir eksik ne bir fazla*" dedi.

Ünlü Türk yazarı ve feminist lider Halide Edib Hanım'ı Amerika Birleşik Devletleri'ne elçi olarak gönderme projesi konusunda ne düşündüklerini sordum. Savunuyorlar çünkü "*bu mevki için seçilmiş olması hakkımızdaki bazı yanlış düşüncelerin bir kısmını ortadan kaldırmaya yarayacaktır.*"

Mehmed Ali'ye biri "*Muhabir Bey evli mi?*" diye sordu. Evli olmadığımı söylediğimde, yazık olduğunu çünkü Türk kadınlarıyla tanışmamı zorlaştırdığını söyledi. "*Kadınlarımızın biz erkeklerden daha kültürlü ve entelektüel açıdan daha ileri olduğunu görürdünüz*"dedi gururla. Nişanlı olduğumu ekledim. Genç subay anında ilgilendi ve kendini benim yerime koyarak dedi ki, "*O zaman içiniz rahat değildir.*"

"*Kendi deneyimlerinize dayanarak konuşuyor gibisiniz. Siz de mi nişanlısınız?*" diye cevap verdim. "*Onun gibi bir şey*" diyerek gülümsedi.

"*Bekârken evlendikten sonraya nazaran daha iyi çalışırsınız.*" diye açıkladı sivillerin arasında en yaşlı olan ve gülümseyerek ekledi, "*Ben de deneyimlerime dayanarak konuşuyorum.*"

"*Tam tersine*" diye cevapladı subay. "*O zaman aklı başka yerde olmaz.*"

"*Her hâlükârda,*" dedi yaşlı sivil, "*Türkiye'ye evlendikten sonra gelirseniz, zevceniz aracılığıyla kadınlarımızla tanışma ve onları daha iyi tanıma şansınız olur.*"

"*Ah, zevcenizi de yanınızda getirseniz daha iyi olur*" diye ekledi beni anlarcasına. "*O zaman kalbiniz ferah olur.*"

Türk karakterinin romantik yönünden edindiğim izlenim 'korkunç Türk' efsanesini çürütmeye ve Dr. Pomeroy'un Türklerin eşlerine ülkedeki Hıristiyanlardan daha iyi davrandıkları iddiasını tasdik etmeye yeter. Çorum'daki otelde çocuğun ifade ettiği aşka takınılan şairane rutuma daha sonra zaman zaman rastladım. Aşk sözcükleri, Çorum'un eski kahvehanelerinde olduğu kadar Ankara tiyatrolarında da popülerdi. En çok alkış alan ve ne zaman söylense askerlerin tekrarını istediği şarkı bir kızın Milliyetçi Ordudaki sevgilisine özlemini anlatıyordu. Bir Türk'ün bir kadına, Müslüman ya da Hıristiyan veya hayat koşulları ne olursa olsun, bir kez olsun saygı çerçevesi dışında davrandığını görmedim. Seyahatlerimde rastladığım kafilelerde herkese yetecek kadar at ya da eşek olmadığında neredeyse her zaman kadınlar hayvanlara binmiş ve erkekler yürüyor oluyordu.

Fakat beş Türk'le sohbetime geri dönecek olursam, alışıldığı üzere Avrupalı Güçler'in onları hiçbir zaman rahat bırakmayacağından ve ülkelerini geliştirmeleri için onlara zaman tanımayacağından şikâyet etti. Hep savaştaydılar. Amerika'nın onlara yardım eli uzatmasını istiyorlardı ama Amerika çok uzaktaydı. Türkiye'de yapılacak o kadar iş vardı ki. Makineye ihtiyaçları vardı. Amerika'dan gelecek uzmanların onlara bilimsel yöntemlerle tarım yapmayı öğretmesine ihtiyaçları vardı. Tüm bunlara rağmen toprak çok verimliydi.

Genç subay, acı acı "*Evet, eski İmparatorluğun toprakları çok verimli, içinde o kadar çok Türk gömülü ki*" diyerek araya girdi.

Türkiye beni emsalsiz bir mezarlıklar ülkesi olarak etkisi altına almıştır. Her köyün büyük bir mezarlığı olmasını bir yana bırakın, bazı durumlarda mezarlıklar köylerinden daha uzun yaşıyor. Neredeyse bütün büyük Türk şehirlerine yaklaşırken insanın hektarlarca

Levent Şahverdi Arşivi

mezardan geçmesi gerekiyor çünkü şehrin etrafındaki mezarlar genelde çevrili değil. Bu dediklerim özellikle Ankara için geçerli. Volkanik tepe giderek büyüyen bir mezarlıkla çevreleniyor denilebilir.

Bu mezarlıklara garipsi ıssız görünüşünü veren şey çoğu mezarın isimsiz olması ve insanın geçtiği her yerde bulabileceği, sıradan kitabesiz bir taş levhayla gösterilmesi. Bazen tepesinde bir fes ya da sarık bulunan, kitabeli mermer levhalı mezarlar var ama azınlıktalar. Mezarlar hemen hep bakımsız vaziyette, taşlar her yöne bakıyor. Görünen o ki mezarlarla ilgilenmek için pek çaba sarf edilmemiş. Türk mezarlarının bu karakteristiği, anladığım kadarıyla, inananlarına ölü ile değil yaşayanla ilgilenmelerini ve bir adamın mezarının ölümünden altmış veya yetmiş yıl sonra yok edilmesini söyleyen Hz. Muhammed'in öğretileriyle ilgilidir. Ancak azizlere ve kahramanlara istisna yapılmış.

Son dokuz aydır burada bulunan tek Amerikalı ve ilk Batılı gazeteciyim

Dokuz aydan sonra Ankara'da bulunan tek Amerikalı ve ilk yabancı muhabir olduğumu öğrendim. *Chicago Tribune* muhabirlerinden Larry Rue,[87] meclisin açıldığı Ankara'da bir önceki Nisan'da [1920] bulunmuş ama hükümet kurulduğundan bu yana kimse gelmemiş. Milliyetçiler daha geçen sene Temmuz'da başşebirlerinin sekiz mili içerisindeki tepkisel isyanlara karşı savaşıyordu.

Ancak şehirdeki tek Batılı değildim çünkü eskiden İtalyan Dışişleri Bakanlığında çalışan Dr. Vincenzo Fago ve İtalyan Koloni Servisi'nden Signor Luigi Epifani ticari bir görev için benimle aynı gün gelmişti. Daha sonra şehirdeki Bank-ı Osmanî-i Şahane'nin müdürünün İtalyan ve müfettişlerinden ikisinin Fransız birinin İngiliz olduğunu öğrendiğimde çok şaşırdım. Ayrıca Maliye Komiserliğindeki bir Türk yetkilinin eşi olan Alman kadınla da tanıştım. Türk giysisini benimsememişti ve onu gördüğüm altı hafta içerisinde sadece Avrupa model şapkalar giydi. İstanbul'daki çok sayıda Türk'ün de Fransız eşleri olduğunu ve en azından birinin bir Amerikalı ile evli olduğunu belirtmeliyim.

Ankara'da sadece iki büyükelçi (biri Bolşevik Moskova, diğeri Menşevik Gürcistan): Birbiri ile konuşmayan kardeşler

Bu hanım, Bolşevik Elçiliğindeki muhasebe memuru hariç, Türkiye'de rastladığım tek Alman'dı. Türkler savaş sırasında Alman subay ve askerlerin tepeden bakan davranışları yüzünden genellikle Almanları sevmiyor. Almanların Türkler üzerinde yeniden nüfuz kazanabilme ihtimali olduğuna inanmıyorum.

---

[87] **Not:** Streit'ın bu noktada kişileri karıştırdığı açık. Mustafa Kemal Paşa'yla 1920'de mülakat yapan tek *Chicago Daily Tribune* gazetecisi Paul Williams'dı (mülakat 26 Nisan 1920'de gerçekleşti ve 10 Mayıs 1920'de yayımlandı). Ankara'dan toplam altı haberlik bir dosya götürdü: a) bu mülakatın adı: *Wilson's 14 Points Or War – Kemal Pasha* (Wilson'ın 14 İlkesi ya da Savaş - Kemal Paşa). *Chicago Daily Tribune.* Chicago, Ill.: 4 Mayıs 1920. s. 3 [Bu makalenin tam metni için bkz: EK III., s. 189-192]; b) *Kemal Unmasks London Squeeze Play on Turkey: Nationalist Chief Evaded Trap.* (Kemal Londra'nın Türkiye Üzerinde Oynadığı Oyunu Ortaya Çıkarıyor: Milliyetçi Şef Tuzaktan Sakındı) *Chicago Daily Tribune.* Chicago, Ill.: 8 Mayıs 1920. s. 3; c) *Kemal's Fear of Allies' Aims Like Prophecy* (Kemal'in İtilaf Devletleri'nin Hedefleriyle İlgili Korkusu Kehanet Gibi) *Chicago Daily Tribune.* Chicago, Ill.: 12 Mayıs 1920. s. 10; d) *Secret Treaty Forced Turks to War – Kemal: Says Allies Had Pledged Porte to Russia* (Gizli Antlaşma Türkleri Savaşa Zorladı – Kemal İtilaf Devletleri Divan için Rusya'ya Söz Verdi Diyor) *Chicago Daily Tribune.* Chicago, Ill.: 13 Mayıs 1920. s. 7; e) *Turk Victims of Stage Setting, Kemal Charges: Says Allies Show Them in Worst Light* (Mizansen Kurbanı Türkler, Kemal'den Hücum: İtilaf Devletleri'nin Onları En Kötü Şekilde Gösterdiğini Söylüyor) *Chicago Daily Tribune.* Chicago, Ill.: 15 Mayıs 1920. s. 6. ve f) *Free Turkey or Dead Turkey is Hope of Kemal: Cuts Adrift from Porte for Heeding British* (Kemal'in Ümidi Ya Özgür Ya Ölü Türkiye: Saraydan Kopuyor Dikkatini İngiltere'ye Yoğunlaştırdı) *Chicago Daily Tribune.* Chicago, Ill.: 16 Mayıs 1920. s. 4. *Chicago Daily Tribune*'den bir ikinci gazereci Larry Rue da bu dönemde Türkiye'den rapor yazıyordu ama raporlarında Ankara'yı ziyaret ettiği ya da Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğünü belirten bir şey yoktur (raporların tümü İzmir ya da İstanbul'dan gönderilmişti) [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Birçok Türk bana "*Arkadaş olarak geldiler, düşman olarak gittiler,*"dedi. Bir subay, "*İki Alman kolonisini korumak için tek seferde elli Türk köyü feda etmeye zorlandık.*" dedi. Smyrna [İzmir] Uluslararası Koleji Başkanı Dr. Alexander McLachlan,[88] bana Türklerin mütarekeden bile önce Almanları çıkartmak için gizli bir hareket başlattığını söyledi. Türkiye'de savaş esiri olan Fransız ve İngilizler Türklerin Almanlara beslediği acı düşmanlıkla ilgili edindiğim izlenimi tasdik etti.

Ankara'daki yabancı varlığının kalanı Bolşevik ve Gürcü elçiliklerden oluşmaktadır. Türk başşehrindeki diplomatik durumun muhtemelen tarihte eşi benzeri yoktu, çünkü iki büyükelçi kardeşti ve ülkeleri birbiriyle savaştaydı. Boudou Mdivani[89] [**Fotoğraf 46**] Sovyet Rusya'yı temsil ediyordu, Simon Mdivani[90] [**Fotoğraf 47**] Gürcistan Cumhuriyeti'ni temsil ediyordu. Mdivani ailesi Gürcü asıllı olup Simon'u takip ederek Menşevik tarafında olan iki erkek kardeş daha var.

Fotoğraf 46 ve 47: Boudou Mdivani (solda) ve Simon Mdivani (sağda)[91]

[88] **Not**: Alexander McLachlan, 1891'de İzmir'de 'Amerikan Erkek Okulu'nu kuran Kanadalı bir eğitimciydi. 1936'da okul Beyrut, Lübnan'a taşındı, orada Beyrut Amerikan Üniversitesi için Hazırlık Okulu'na dönüştürüldü. Amerikalı Türkolog Howard A. Reed'in anne tarafından büyük babasıdır [HWL].

[89] **Not**: Polikarp (Budu) Mdivani (1877-1937): Bolşevik devrimci ve hükümet görevlisi. 1903'te Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Bolşevik hizbine katıldı. Mdivani Tiflis, Bakü, Batum ve diğer şehirlerde aktif bir devrimci oldu. 1918'de, üç yıl sonra Gürcistan'ı istila edecek 11. Ordunun Devrimci Askeri Kurulunun bir üyesi oldu. Stalin'in tasfiyeleriyle birlikte, Mdivani 1936'da partiden atıldı ve daha sonra tutuklanıp ve 19 Haziran 1937'de ölüm cezasıyla yargılandı ve idam edildi [HWL].

[90] **Not**: Simon Mdivani, Menşeviklerin yönettiği kısa ömürlü Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti'ne (1918-1921) katılan Sosyal-Federalist Parti'nin sözcüsüydü. 25 Şubat 1921'de Bolşevik Kızıl Ordu ülkeyi yeniden işgal etti ve Gürcistan bir Sovyet Cumhuriyeti oldu. Mart 1921'de parlamento ve hükümet üyeleri ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Simon Mdivani'nin kaderi bilinmemektedir [HWL].

[91] LC Karalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

Boudou Mdivani "*Kardeşimden siyasi olarak yirmi beş yıl önce ayrıldım,*" dedi "*ve zaman geçtiği sadece daha da derinleştirdi. Annemiz hiçbir zaman birbirinden bu kadar farklı iki çocuğu nasıl doğurduğunu anlayamadı.*" diye anlatıyor. "*Yüksek sesle tartıştığımızı gördüğünde 'Çocuklar, evde dahi barışı sağlayamazken dünya barışı meselesini nasıl halletmeyi bekliyorsunuz?*'" diye sorardı.[92]

Rusya ve Gürcistan arasındaki savaş Boudou Ankara'ya varmadan [Fotoğraf 48] hemen önce patlak verdi ve Simon Kızıl kardeşini karşılamaya gitmedi. Ben şehri terk ettiğimde ikisi hâlâ birbiriyle konuşmamıştı.

Bolşevik Elçiliği, [Fotoğraf 49] yabancı koloniye büyük çeşitlilik katıyordu çünkü yirmi beş üyesi on farklı millettendi: Rus, Polonyalı, İsveçli, Alman, Fin,

Fotoğraf 48: Bolşevik Elçi Boudou Mdivani'nin[93] Ankara'ya Gelişi[94]

[92] **Not:** Halide Edib, 1921 Ocak'ında Eskişehir'i ziyaret ederken, bir otelin restoranında Simon Mdivani ile karşılaşmış. Mdivani, Bekir Sami Bey ile seyahat ediyormuş. Halide Edib, Mdivani ve arkadaşlarını sorduğunda, ona denmiş ki: "Gürcü elçi, Menşevik olan. Aynı isimli yeni Bolşevik elçisi, Yoldaş Mdivani, onun erkek kardeşi ama kedi köpek gibidirler. Sovyetler her an Gürcistan'ı istila edebilir ve o da işini kaybedebilir Halide Edib: *The Turkish Ordeal.* New York (The Century Co.), 1928. s. 241 [Bundan böyle: Halide Edib, 1928] [HWL].

[93] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.150. **Not:** Streit fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: "*Angora'ya giden özel Bolşevik Büyükelçisi Boudou Mdivani'nin şehre gelişi üzerine. Sağında Dışişleri Komiserliğinden Siyasi İşler Müdürü Hikmet Bey. Başlıklarında yıldızları olan askerler Bolşevik. Fotoğraf Essad Nedim.*" Bolşevik elçi Boudou (Budu) Mdivani Ankara'ya

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 49: Ankara'daki Bolşevik Büyükelçiliği[95]

Gürcü, Litvanyalı, Azeri, Türkmen ve Türk. Enternasyonalist Cumhuriyet'ten beklenebilecek bir elçilik personeli [Fotoğraf 50]. Elçilikte bir eşitlik ruhunun hâkim olduğu kuşkusuzdu. Elçiyle görüştüğümde, ofis görevlisi olan Türkistan Türk'ü bir iskemleye oturup sigara içti ve Mdivani'ye arkadaşça "*yoldaş*" diye seslendi. Türk bir fotoğrafçıdan satın aldığım, elçilik personelinin bulunduğu resimde aşçı Rus kızın ve oranın hizmetlisi olan yerli bir Ermeni hanım ile iki kızının da fotoğrafa dâhil edildiğini fark ettim. Çevirmen Polakov, Devrim'den önce Moskova Üniversitesinde Doğu Dilleri okumuş son derece entelektüel ve sevimli bir genç adamdı. Türkçe ve Farsçanın yanı sıra İngilizce ve Fransızca da konuşuyordu. Elçiliğin iç duvarlarına sıra sıra propaganda afişleri ve fotoğraflar dizilmiş, binanın üzerinde ise kızıl bayrak sallanıyordu [Fotoğraf 50].

Bolşevikler Türkiye'yle ticari ilişkilerini de geliştirmeye çabalıyor. Trebizond'da [Trabzon] bir konsolos, Samsun'da bir temsilci ve Ankara'da bir başkonsolosları var. Sonuncusu Çar'a Anadolu'da yirmi beş yıl konsolosluk hizmetinde bulunmuş Prens Chatopski'ydi. Bolşevik değildi (Bolşevik Büyükelçiliğinin 'yoldaş' diye çağrılmayan tek üyesiydi). Doğal olarak 'prens' diye de hitap edilmiyordu. Unvansız 'Charopski' onu bir uzman olarak istihdam etmiş olan Bolşeviklerin gözünde yeterliydi, o da onlarla kâfi derecede geçiniyordu.

---

vardığında (Kızıl Ordu askerleri eşliğinde), Ankara'daki az sayıdaki komünistlerden biri olan, Dışişleri Komiserliğindeki Siyasi İşler Müdürü [Yusuf] Hikmet [Bayur] Bey (1881-1980) tarafından karşılandı. Hikmet Bey, 1934 Soyadı Kanunu'ndan sonra Bayur soyadını aldı, Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanacak Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarını konu alan birkaç ciltlik bir resmî tarih kaleme alacaktı. Çelişkili bir şekilde, eserin başlığı *Türk İnkılap Tarihi*'ydi, bu isim genelde Millî Mücadele'yi tarif etmek için kullanılmıştır. 1921'de Halide Edib Hanım, onun eşi Adnan [Adıvar] Bey ve Hamdullah Suphi [Tanrıöver] (bir diğer Bolşevik sempatizanı) ile Ankara'dan birkaç kilometre ötedeki Kalaba köyünde birlikte kalmaktadır. Çelişkili diyorum çünkü Halide Edib Ankara'daki geniş ölçüde Milliyetçiler arasındaki Amerika yanlılarının baş temsilcisi olarak algılanıyordu. Bkz: Halide Edib, 1928: s. 201 [HWL].

[94] **Not**: Bu fotoğrafı Esat Nedim [Tengizman] (1897-1980) çekmiştir. Esat Nedim'in eşsiz Mustafa Kemal Paşa ve Türk İstiklal Savaşı fotoğrafları Üsküdar Çiçekli mahallesindeki evinde 1979 yılında çıkan bir yangında yok oldu. Esat Nedim İstiklal Savaşı'na yedek subay olarak katıldı, yani 'Başkomutanlık Fotoğrafçılığı'nda görevliydi. Bu göreve Mustafa Kemal'in emri üzerine getirtilmişti: "*Bu ölüm kalım mücadelesi için bir savaş fotoğrafçısı getirelim. Bana böyle birini bulun.*" [HWL].

[95] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.149. **Not**: Streit fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: "*Ankara Bolşevik Büyükelçiliği*" [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 50: Ankara'daki Bolşevik Büyükelçiliği Personeli[96]

[96] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.247f. **Not**: Streit, Türk bir fotoğrafçıdan satın aldığı fotoğrafın arkasına '*Angora Bolşevik Büyükelçiliği*' başlığı altında oldukça kapsamlı notlar almış. Aralarında şunlar var: **Ön** (*soldan-sağa*) *Gürcü kadın - 4 Rus kadın* (*beyaz elbiseli kadın aşçı*) *- 3 Ermeni, kadın ve kızları* (*Büyükelçilik hizmetkarları*); **2.** [sıra]: *2 Rus - Mehmedoff* (*Azerbaycan Türkü*), *Askerî Ateşe - Oupmal* (*Litvanyalı, Birinci Sekreter*) – *İsveçli, 2 Rus, Azerbaycan Türkü, Rus*; **3.** [sıra]: *Kırım Tatarı, 2 Rus, Alman* (*Muhasebe memuru*), *Rus*; 4. [sıra]: *2 Rus* (*ikincisi Polakov, tercüman*), *Husni* [Hüsnü] (*Osmanlı Türkü, Kızıl Orduda Türk Müfreze Komutanı*) [ağzında sigara olan], *Türkistan Türkü, Rus*. [Bu, Dünya Savaşı sırasında Osmanlı subayı olan Türk komünisti Hüseyin Hüsnü [Alibeykov'un] tek fotoğrafı olmalıdır, o sırada Rusya tarafından savaş esiri olarak alınmıştı. 1921 kışında Ankara Bolşevik Büyükelçiliğinde 'tercüman' olarak çalıştığı biliniyor. Bkz. Erdem Akbulut ve Mete Tuncay: *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası* (*1920-1923*). İstanbul (Sosyal Tarih Yayınları), 2007. s. 332-340]. Streit, bunun üzerine şu bilgiyi veriyor: *Oupmal daha sonra başka yere atandı ama diğerleri Ankara'da kaldı.* (*Yıldızlı kep Bolşevik ordusunun başlığıdır*). Bu fotoğrafın arkasına Streit'ın el yazısıyla yazdığı not için bkz. EK X., s. 235 [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Şehirdeki dinlenme ve eğlence yerleri kahvehane ve iki tiyatrodan ibaretti. Birincisi genelde çay veya kahve içip, şehrin iki günlük gazetesini okuyan ya da tavla ve iskambil oynayan erkeklerle doluydu. Türkler kendine hâkim, hatta sofu insanlardır. Daha önce dediğim gibi, ayyaşlık olmadığı gibi, kumarla hayat kadını da yok; gerçi sınırlı küçük bir bölge vardı. Gecenin sessizliğini bozan tek şey turunu atan bekçinin sopasını kaldırıma vururken çıkardığı sesti.

Tiyatroda en fanatik bağnazın itiraz edebileceği tek şey Ermeni bir kızın son derece edepli 'Oryantal' dansıydı. Hatta 'salınma'dan öteye gitmiyordu. Performanslar genelde vodvil cinsindendi ve şarkı, dans ve maskaralıklardan oluşuyordu. Şarkıcılar, dansçılar ve aktörler rezaletti ama palyaço, esprilerinin çoğu kelime oyununa dayandığından anlayamasam da oldukça eğlendiriciydi.

Fotoğraf 51: '***Hamlet***' Performansını Tanıtan Afiş[97]

TÜRKÇE '*HAMLET*', ETKİLİ BİR PRENS VE OLDUKÇA GERÇEKÇİ BİR MEZAR KAZMA SAHNESİ

Türkiye'deyken onca sürprizle karşılaştım ama o gece Anadolu Tiyatro Grubu'nun "*abidevi sanat eseri,*" "*dünyanın en meşhur trajedisi*" '*Hamlet*'i sergileyeceğini bildiren afişlerle karşılaştığım 1 Mart'taki kadar büyük sürpriz yaşamadım. Afişlerden biri dramadaki bir sahneyi gösteren büyük bir resimle süslenmişti [Fotoğraf 51]. Türklerden bir kısmının İngilizlere garezini bildiğimden onların bu geceyi kutlamak için böyle bir seçim yapmasına oldukça şaşırmıştım (1 Mart eski Türk takvimine göre Yeni Yıl'ın başlangıcıdır) ama Türkler sanatın millî sınırları olmadığı konusunda beni ikna etti.

Hamlet, o gece rekor sayıda asker ve sivili Millî Tiyatro'ya çekmişti. Askeri bando müzik yapıyor ve tiratçi eğlendiriyordu; tiyatro müdürü ise elektrik tesisatıyla ilgili bir sorun olduğundan aydınlanma için kullanılan gaz lambasıyla tamir işine girişti.

Türk çevirmen, uzamaması için bir iki sahneyi birleştirse de, genelinde Shakespeare'e sadık kaldı. Bu koşullar altında bile oyunun uzunluğundan bir şey kaybettiği söylenemezdi. Gece ikiye kadar kalmıştım ve son perde daha yeni başlıyordu. Tiyatro grubunun gerekli sahne aksesuarlarından yoksun olduğu barizdi. Fakat en azından aktörler uygun kostümler giymişti ki bunu görebileceğimi beklemezdim. Hamlet geleneksel olarak siyah giydirilmişti. Rolü Türk Konservatuarı mezunlarından Kamal Raza [Kâmil Rıza Bey][98] oynuyordu. Kumpanyanın diğer üyelerinden çok daha üstündü, onun dışında

---

[97] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.247f.

[98] **Not:** Kâmil Rıza Bey'in Mağribi ***Othello*** performansı o kadar meşhur olmuştu ki aktör tüm Türkiye'de 'Otello Kâmil' olarak tanındı. Dünyaca meşhur Marksist şair Nazım Hikmet (Ankara ziyareti Streit'ınkiyle çakışmıştı), Streit'ın ***Hamlet*** performansını izlediği tiyatro ile ilgili izlenimlerini yazmıştır. '*Oyunlarım Üstüne*' başlıklı yazısında: "*Ankara'da 1921 kışında, ahırdan bozma salaş bir tiyatroda, gaz lambalarının ışığında ve ikide bir soğuktan avuçlarıma hohlamak zorunda kaldığım bir havada Otello Kâmil'i seyrettim. Ömrümde ilk defa Şekspir'i seyrettim.*" Nazım Hikmet ve Streit'ın aynı

Levent Şahverdi Arşivi

adı anılmaya değecek tek oyuncu Kral'ı oynayan kişiydi. Kâmil Rıza bir tiyatrocu yüzüne sahip ve ifadesini *çok rahat şekillendiriyor*. Muazzam bir tiyatral kabiliyet sergiledi. Zaman zaman abartılı bir tarz benimsedi ama tüm eksikliklerine rağmen onun Hamlet'i benim için *bile son derece canlı ve asil bir karakterdi*. Konuştuğu dili anlayamıyordum. Bana *Othello*'nun Türkçe çevirisinde Mağribi rolünde büyük başarı elde ettiği söylendi ve o role daha çok uyduğundan hiç şüphem yok.

Bu hayaletten daha katı ve maddi bir şey olamazdı. Uzun, kürkle kaplı açık mavi bir elbise giymişti ve başında tacı vardı. Hareketlerinin sertliği, beyazlatılmış yüzü ve o kapıdan girdiğinde Hamlet'in çığlığı hariç hayalet olduğunu gösteren hiçbir şey yoktu. Ancak Türklerin ellerindeki sahne olanaklarının Elizabeth Tiyatrosu'nunkilere nazaran ne kadar az olduğu göz önünde bulundurulursa, illüzyon açısından çok bir şey beklenemezdi.

Hayalet gerçekçilikten yoksunsa da, mezar kazma sahnesi tam tersine yeterince gerçekti. Sahne doğrudan zeminin üstünde olduğundan mezar kazıcılarının yapması gereken tek şey birkaç tahta parçasını çıkarmaktan ibaretti. Ve bunu yapmaya onları teşvik edecek birçok şey vardı. Tiyatro çok soğuktu ve oyun devam ederken izleyicilerin çoğunun başına üşüştüğü iki sobayla ısıtılıyordu. Tiyatro sahibi odunları konusunda aşırı ekonomikti, o kadar ki yanımdaki sobanın yakınında oturan Türk ateş sönmesin diye yakıt almak için para teklif etti. Sahnede ya da yakınında tek soba yoktu ve aktörlerin cesurca karlanmalarına rağmen soğuktan çektikleri açıktı. Drama sanatına daha büyük bir adanmışlık zor bulunur. Mezar kazıcılarının kürekleriyle ısınma şansı vardı ve gece ikinin ayazıyla teşvik olup, heyecanla küreklere giriştiler. Repliklerini okudular ama repliklerin idmanlarına engel olmasına izin vermediler. Sahneye yığdıkları pislik yığınına bakılırsa, iki adam gömecek kadar büyük bir delik kazdılar. Ve bu soğuk toprağa Ophelia'nın titreyen cesedini yerleştirdiler ve zavallı kız Hamlet ve Laertes'in arasındaki uzun sahne bitene kadar orada kaldı. Üçüncü perdedeki oyun içinde *oyun sahnesi beklediğimden daha etkileyici* icra edildi. Trajedi bütününde sürüklemiyordu ve aktörler bazen repliklerini unutuyor ve suflör onları sahneye çağırmak için zili çalmak zorunda kalıyordu. Kralın bir kere durumu kurtardığını hatırlıyorum. Sahnede kraliçeyle yalnız kalmıştı çünkü Polonius ortalarda görünmüyordu. Kral ve kraliçe onun rötarını telafi etmek için kendi aralarında konuşuyordu ama sonunda kralın sabrı taştı ve bir kral edasıyla "*Orada kimse yok mu? Polonius'u getirin.*" dedi. Bunun üzerine beklenen adam geldi, sanki yataktan yeni kalkmış gibi bir görüntüsü vardı. Ceketinin bir yanı diğerinden altı inç yüksekteydi.

Horatio, bana ucuz romandan fırlama detektifleri hatırlatmıştı. Kadın karakterler belki de aralarında en kötüleriydi. Kraliçe Ermeni, Ophelia ise bir Rum kızıydı. Kumpanyanın diğer tüm üyeleri Türk'tü. Türk kadınları sahneden uzak tutan din ve gelenek engelleri yavaş yavaş ortadan kalkıyor. Tarihte ilk kez bir Müslüman aktrisi bu bahar İstanbul halkının önünde oynadı.

Eklemeliyim ki Türk tiyatrosunu Ankara'da gördüğüm hâliyle yargılamak adil olmayacaktır. Nasıl New York bizim tiyatro merkezimizse, Türkiye için de İstanbul o ve hatta daha fazlası. Orada uygun dekorlarla ve en iyi aktörler tarafından icra edilen Türk operaları, operetleri, trajedileri, komedileri ve klasik eserlerin çevirileri seyredilebilir. Türkler tiyatro ve şiiri çok sevmektedir. Dillerini bilmediğim için işlerinin kalitesi hakkında karar veremem. Ama sanat ruhundan yoksun olmadıkları

Hamlet performansını izleyip izlemediğini belirlemek mümkün olmasa da, tasvirlerinin benzerliği ve Streit'ın İstanbul'dan Ankara'ya gelen insan akınını tasvir eden önceki bir pasajında "*Şairler, ressamlar, mimarlar, yazarlar, subaylar – yeni Türkiye'nin şevkiyle yanan genç adamlar*" [Bkz. s. 53] diyor olması Ankara'da bulunmuş olmaları ihtimalini yükseltiyor [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'da çıkan Umid [*Ümid*] gibi Türk mecmualarındaki resimlerin zarafeti ve cazibesinden belli. İnsan Elhamra ve İslamiyet'in diğer büyük abidelerini aklına getirdiğinde ve küçük ölçekte Türk zanaatkarlarının ortaya koyduğu mucizevi işleri gördüğünde, Doğu sanatının yeniden doğuşunu arzulamadan edemiyor. Türkiye'de kalıcı barış sağlanırsa bu doğuşun gerçekleşeceğine inanıyorum. Hatta çoktan başlamış olabilir. Canlı varlıkların resimlerini yasaklayan dinî dogmalar yavaş yavaş ortadan kalkıyor ve Türk sanatçısı geometrik süslemede olduğu kadar portrede de başarılı olursa, dünya gerçekten zenginleşecektir.

Milliyetçi Hükümet savaşla boğuştuğundan, şu an insanları Hz. Muhammed'in bazı öğretileri konusunda serbest bırakmak gibi dolaylı bir yardımda bulunmak hariç sanatı teşvik edecek durumda değil. Ancak Peygamber'in canlı varlıkların resminin yapılmasını yasaklamasının geçmişte iyi bir amacı varmış. Tüm Doğu'yu saran batıl inançları ve putları ortadan kaldırmak için getirilmiş. Hıristiyanlık, putların yerine Hz. İsa ve Meryem Ana resimleri ve heykelleri koyarak ve genelde pagan dinsel törenlerine Hıristiyan bir hava vererek tehlikeli de olsa daha kolay bir yol bulmuştur.

İslamiyet'in Peygamberi "*Allah'tan başka İlah yoktur.*" demiş. Ve başlangıçtan itibaren uygulanan katı ikonoklazm (put ve sembolleri yok etme), dikkatleri soyut bir Tanrı fikrine çekme konusunda Hıristiyan din adamlarından çok daha başarılı olmuştur. Yüzyıllar sonra Batı'da Protestanlar bu adımı attı ve Kilise'de resimlerin kullanımını feshetti.

Daha önce bahsettiğim üzere, Milliyetçi Hükümet Roma Agora'sı kalıntılarına ev sahipliği yapacak bir müze planlıyor. Millet Meclisinin toplandığı ufak ama hoş bina geçen sene bir Türk mimarı, Ali Kazim Bey [Ali Kâzım Bey][99] tarafından tamamlandı. Osmanlı mimarisinin iyi bir örneğidir. Ayrıca Ankara'da bir edebiyat mecmuası ve tiyatroya adanmış bir dergi çıkmaya başladı.

Türkler Ağaç Dikme Günü âdetimizi de kendilerine uyarlama vakti bulmuş. Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde bir 'Ağaç Derneği' kurulmuş, amacı insanlara, özellikle okullu çocuklara ağaç sevgisini öğretmek. Anadolu'nun birçok bölgesi tamamen ormansız kaldığı için hareketin faydacı bir amacı olmadığı söylenemez.

YAŞLARI 12, 13, 13: ÜÇ TÜRK GERİLLA GAZİYLE GÖRÜŞTÜM VE ETKİLERİ ALTINDA KALDIM[100]

Ankara'dayken tanıştığım Türkler arasında Çavuş Osman [**Fotoğraf 52**], Towfik [Tevfik] [**Fotoğraf 53**] ve Djemal [Cemal] bilhassa ilginçti. On beş yıl önce Müslüman olmuş bir Rum olan Mehmed Inaayet'in [İnayet] restoranında otururken Osman ve Tevfik kasılarak içeri girdi.

İnayet'in Ermeni garsonu kulağıma "*Hah! İşte çeteciler!*" diye göleryüzle fısıldadı ve abartılı bir kibarlıkla servis için yanlarına gitti. Aslına bakılırsa, fiziksel olarak daha ikna edici olsalardı, kılıç ve otomatik tabancalarla donandıklarından çeteci görünümüne sahip olabilirlerdi. Zira iki 'çeteci' on üç yaşlarında çocuklardı. Kendilerini çok ciddiye alıyor ve adam havası taşıyorlardı. Ve sadece *çocuk değillerdi: birçok yetişkinin yaşamamış olduğu* deneyimler onları olgunlaştırmıştı.

---

[99] **Not:** Bu yapının inşasına 1915'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kulüp binası olarak başlandı. Planlarını mimar Hasif Bey çizmişti. Savaş ve genç tasarımcısının ölümü yüzünden bitirilemeden kaldı. Yapıyı 23 Nisan 1920'de Türk Meclisinin yeri hâline getirilmek kararlaştırıldığında inşaatı öncelik hâline geldi. 23 Nisan 1920 ile 15 Ekim 1924 arasında I. Türkiye Büyük Millet Meclisine evsahipliği yaptı. Streit'ın tasarımı Ali Kâzım Bey adında bir mimara atfetmesini teyit edemedim [HWL].

[100] **Not:** Streit'ın anlatısının birçok eşsiz unsurundan biri Türk Millî Mücadelesi'nin başka türlü bilinmeyecek bir unsurunu, yani Milliyetçi birlikler içerisinde çocuk askerlerin yer aldığını sunan tasviri ve fotoğrafları [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 52: Çocuk Asker: Çavuş Osman[101]

[101] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 53: Çocuk Asker: Tevfik[102]

[102] LC Karalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

İnayet'e "*Bunlar da kim? Gerçekten çeteci mi?*" diye sordum.

"*Evet,*" dedi. "*Yetimler. Kaçıp çetecilere (başlangıçta Milliyetçilerin sırtını dayamak zorunda olduğu düzensiz gönüllü güçlere genelde verilen isim) katılmışlar. Bu düzensiz birlikler hükümet tarafından birkaç ay önce tasfiye edilene kadar Edhem Bey'in*[103] *liderliğinde Yunanlılara karşı savaşıyorlardı. Çeteciler başta düzenli birliklerden daha iyi savaşıyordu. Yunanlılar Osman'ın kellesine fiyat biçti*" [Fotoğraf 52].

Çocuklardan masama gelip bir tatlı yemelerini rica ettim. Osman'ın başında bir Laz başlığı, üstünde Amerikan ordusunun deri ceketi, deri şeritli süvari pantolonu ve mahmuzları vardı. Sessiz, temkinli ve hülyalı bir çocuktu. Bir gözünü kaybetmişti [Fotoğraf 52]. Tevfik'in gri bir üniforması vardı. Yeterince konuşkandı ve bana deneyimlerinden bahsederken mimik ve hareketleri canlıydı [Fotoğraf 53]. Çocuklar tam da Yeni Shehr [Yenişehir] muharebesinden önce tanışmışlardı.

Tevfik muharebeyi şöyle anlattı: "*Sabah erkendi, simit yiyerek ve süt içerek kamp ateşinin etrafında oturuyorduk. Birden 'Gâvurlar geliyor!' dediler. Atlarıyla bize doğru dörtnala koşuyorlardı. Silahlarımıza sarıldık ve bam! bam! bam! diye ateş ettik. Sonra kaçmak için atlarımıza atladık ama kuşatıldığımızı fark ettik. Sadece dokuzumuz kaçabildi. Osman yaralanmıştı ve sonra bir Yunanlı ona süngüsüyle saldırdı. Arkadaşlarımdan biri esir alındı. Yaşıyor mu öldü mü, bimiyorum. Eğer öldüyse, huzur içinde yatsın, eğer yaşıyorsa kulakları çınlasın!*"

Son deyim kelime anlamıyla tercüme edilmiştir. Bunu sık sık kullanan Türkler için "*İyi dileklerimi işitsin.*" anlamına geliyor.

Küçük bir çocuğun öldürmekten herhangi bir şey gibi bahsettiğini ve Yunanlıları "*kadınlarımıza tecavüz ediyorlar*" diye suçladığını duymak çok garipti. İki ahbap önceki sene Bursa ve Boğaziçi'ndeki saldırılara katılmış. Mustafa Kemal Paşa, artık onları koruması altına almıştı, başkanın korumasına bağlanmışlardı.

Tevfik bana "*Üç tabancam vardı, biri Fransız, biri Yunan, biri de Bulgar yapımı. Bulgar karabinamı Paşa'ya verdim*" (kelime Türkler arasında yaygın biçimde Mustafa Kemal için kullanılıyor; Paşa Farsça kökenli bir kelime[104] ve esasen 'vali' anlamına geliyor; 'Hazretleri' olarak çevrilebilir). "*Eğer onu kemerine takarsa ve yanına elli fişek alırsa, otomobilinde giderken kendini koruyabilir.*" Tevfik, çocukça bir hevesle savaşma taraftarıydı. Bu iddiasını odaya hayali bir silah çekip "*Bam! Bam!*" diye bağırarak gösterdi.

Bereket versin Paşa'nın böyle bir korumaya ihtiyacı yoktu. Onu hiç silahlı görmedim ve Tevfik'in bu yetkin generali İngiliz kesimi sivil elbiseleri içerisinde Ankara'nın sakin sokaklarından geçerken kemerinde bir tabancayla tahayyül etmesi oldukça gülünçtü, özellikle de çoğu Batılının görmeyi beklediği imaj tam olarak bu olduğu için. Koruması (ona eşlik ettiği zaman) görülebileceği üzere bir çift silahsız yaverden oluşmaktadır. Evinin kapısında inzibatlar da bekliyor çünkü Türkler bir Yunan ya da İtilaf Devletleri ajanının ona suikast yapma ihtimalinden korkuyorlar. Ben Ankara'dayken Moustapha Saghir

[103] **Not:** Çerkez Ethem (1886-1948) Kuzeybatı Anadolu'daki Çerkez düzensiz birliklerinin milis lideriydi. Başlangıçta Dünya Savaşı'nın hemen ardından Anadolu'yu istila eden İtilaf Güçleri'ne karşı savaşarak ün kazanmıştı ve sonra Anadolu'da Ynnanlıların ilerleyişine karşı koymuştu. Türkiye Büyük Millet Meclisinin otoritesine karşı yapılan çok sayıda isyanın bastırılmasında etkili oldu. Yeşil ordunun kurulmasında kilit rol oynadı ve İsmet Paşa komurasında kurulan düzenli orduya birlikleriyle katılmayı reddetti. Akabinde Yunan ordusuna teslim olması ve iddia edildiği üzere onlarla işbirliği ihanet sebebiyle vatandaşlığının elinden alınmasıyla sonuçlandı ve Büyük Millet Meclisi tarafından *persona non grata* (istenmeyen adam) ilan edildi. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Ürdün'e yerleşti, 1948'de orada vefat etti [HWL].

[104] **Not:** Streit, bu konuda yanlış bilgilendirilmiş. Paşa Türkçe bir kelime olup, onun ziyareti sırasında sivil ya da askerî yetkililere verilen en yüksek unvan anlamına geliyordu [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

[Mustafa Sagir][105] isminde bir Hintli tutuklandı. İngiliz ajanı olduğunu ve amacının Paşa'yı öldürmek olduğunu itiraf etti. Paşa'nın daha iyi korunmuyor olması şaşırtıcı.

Fakat Tevfik çoğu küçük çocuğun ancak hayalini kurabileceği bir savaşçı hayatı sürdürmüş ve tüfek taşımak onun için daha sorunsuz ülkelerdeki çocukların oyuncak tabanca taşıması kadar doğal. Üç kişilermiş ama diğeri için hor görerek "*Daha çocuktu, onu okula yolladılar.*" dedi.

Kendimi bu küçük şeytanları sevmekten alıkoyamadım ve onlardan, resimlerini çekmem için, beni ertesi gün ziyaret etmelerini rica ettim. Canlı bir askerî selamla bana veda ettiler. Ancak sadece Tevfik geldi, Osman çok utangaçtı. Tevfik koca adam gibi sigara içse de, onun için şehirden aldığım sütlü İsviçre çikolatasından küçük bir çocuk gibi keyif aldı. Birkaç gün sonra bir başka çocuk askerle geldi: onun da resmini çekemez miydim?

Yeni gelenin adı Djemal'di [Cemal], on iki yaşındaydı [Fotoğraf 54 ve 55]. Adrianople'dan [Edirne] geliyordu. Annesi Balkan Savaşlarında Bulgarlar tarafından öldürülmüştü. Babası Dünya Savaşı'nda öldürülmüştü, o da İstanbul'da bir yetimhaneye yerleştirilmişti. Şehir İtilaf Devletleri tarafından işgal edilince, Ismid'e [İzmit] kaçmış ve orada bir süre İngiliz bir aşçıyla çalışmıştı. Birkaç İngilizce ve Fransızca kelime de öğrenmişti: "*Yes, good, one, bon, monsieur.*" Dilimi biraz daha iyi öğrenebilmek için not defterine birkaç tane çok kullanılan İngilizce kelime yazmamı ve Mehmed Ali'den de Türkçe karşılıklarını eklemesini rica etti. Cemal okuma yazma biliyor, Tevfik'in okuma yazması yok. Cemal Ankara'ya Eskişehir'den kendi rızasıyla okula gitmek için gelmiş ama aradığını bulamayınca dönmeye karar vermiş. Tamirci olmayı istiyormuş.

"*Okumak için Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmek istermisin?*" diye sordum. "*Evet,*" dedi ve yüzü ışıldadı. Babası bir zamanlar iş için Amerika'ya gitmiş. Şüpheyle "*Fakat orada Türkçe öğretiyor musunuz?*" diye sordu ve ekledi, "*Amerika bizim yanımızda ve Yunanlılara karşı mı?*"

'Çeteci' birliklere katılmak için İzmit'i terk etmiş. Yunan şarapnelini, makineli tüfeklerinin "*rat-tat-tat*" seslerini çok canlı tasvir etti. Yunanlıların Türk düzensiz birliklerinin kafa derisini yüzdüğünü söyledi ve nasıl yüzdüklerini gösterdi. Göğsünde kırmızı kurdelanın üstünde bir madalya asılıydı. Türkçe, "*Yeşil Bayrak Ordusu Komutanı Cemal Bey'in Hatırası*"[106] yazıyordu. Kemerinde taşıdığı kısa kılıç ve gümüş kakmalı kılıfını da ona Cemal Bey hediye etmiş. Bana Türk düzenli birliklerinden bir subayın yazdığı ve karşılaşacağı herkese onu öven bir mektup gösterdi: "*Yaşı küçük olsa da erkek gibi savaşmıştır ve hemşehrilerinin takdirini hak etmiştir. Bir kez başından, bir kez de sol kalçasından olmak üzere iki kez yaralanmıştır.*"

Cemal kalpağını çıkardı ve bana kafatasının kenarında içini bir kurşunun kestiği oyuğu gösterdi. Diğer kurşun kısmen kalça kemiğini parçalamış ve derisine yerleşmiş. Bir cerrah kurşunu çıkarmış. Yaraları artık ona sorun çıkarmıyor gibi görünüyordu.

Belindeki kılıfta dolu bir 38'lik otomatik Belçikalı tabanca taşıyordu. Bu kadar çocuk suratlı bitinin silahlardan böylesine anlaması çok şaşırtıcıydı. Benim İngiliz yapımı otomatiğimi aldı, sıradan bir şey yapıyormuş gibi kovanları açtı, herhangi bir talimat almadan silahı söktü ve yeniden birleştirdi. Tetikikinden epey memnun kalmış olacak ki silahı ona satmam için ısrar etti [Fotoğraf 54 ve 55].

[105] **Not**: Mustafa Sagir (doğumu 1877 – ölümü 24 Mayıs 1921), Ankara'da İngiliz ajanı olarak tutuklanan ve Mustafa Kemal Paşa'ya suikast planıyla suçlanan bir Hintli İstiklal Mahkemesi tarafından yargılandı ve idam cezası verildi, Karaoğlan Meydanı'nda (bugünkü Ulus Meydanı) 24 Mayıs 1921'de infaz edildi [HWL].

[106] **Not**: 29 Eylül 1920'de tasfiye edilen 'Yeşil Ordu.' Taraftarlarının oldukça tuhaf bir İslamcı Marksist karışımı görüşe mensup olduğu bir gerilla gücüydü. Destekçileri arasında Batı Anadolu'daki Kuvayi Milliye gerillalarının meşhur lideri Çerkez Edhem vardı. Komutanlar arasında Cemal Bey isimli birisini teşhis edemedim [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 54: Çocuk Asker: Cemal[107]

[107] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.151 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 55: Çocuk Asker: Cemal[108]

[108] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.151 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

Çocuklar daktilomla epey ilgilendi, ben de onlara nasıl çalıştığını gösterdim. Makineyle büyük harflerle 'Cemal' yazdım, nasıl yaptığımı anlattım ve klavyedeki tuşlarla yazılı harfleri karşılaştırarak kendi ismini kopya etmesini söyledim. Cemal 'L' harfiyle başladı, sonra hatırladım ki Türkçe soldan sağa değil, sağdan sola yazılıyor.[109] Soldan başlaması gerektiğini söyledim. Onun için bir bilmeceydi ama fikri kavramada ve ona tamamen yabancı bir alfabede doğru harfleri bulmadaki çabukluğu doğuştan gelen zekâsını gösteriyordu. Alfabe bilmeyen Tevfik daha yavaş kaldı. 'E' ile 'F'yi ve 'W' ile 'M'yi birbirine karıştırdığında Cemal yardımına koştu. Bu konuda beceri göstermenin ne kadar zor olduğunu anlamak için hayatında daktilo görmemiş Amerikalı bir çocuğun adını Çin karakterlerinden kopya etmeye çalıştığını düşünün.

Cemal o kadar parlak, cesur bir ufaklıktı ki anında kalbimi kazandı. Ona ya da Tevfik'e bir eğitim ve hayatta bir şans verebilecek talihe sahip kişi fazlasıyla ödüllendirilirdi. Ufaklıklar hayatı görmüş ama hayat onları yozlaştırmamış. İkisinde de tuhaf, canlı bir haysiyet ve kendine hâkim olma durumu var. Bazı yönlerden yetişkin erkekler ama kalplerinde hâlâ çocuklar.

Sanırım tüm dünyada çocuklar üç aşağı beş yukarı aynı. Sıcak günlerde küçük Türk kız ve oğlanlarının Ankara sokaklarında birlikte ip atladığını gördüm [**Fotoğraf** 56]. Misket oynayan erkek çocuklar gördüm. Camdan bilyeleri yoktu, hatta kilden yapılma bilyeleri bile yoktu. Onun yerini tutan koyunun aşık kemiklerini kullanıyorlardı[110] [**Fotoğraf** 57].

***Fotoğraf* 56:** *Ankara Sokaklarında Oynayan Çocuklar*[111]

[109] **Not**: Bu dipnot Streit'ın gözden geçirilmiş 1982 el yazmasından alınmıştır [HWL]. 1928'e kadar Latin alfabesi Arap alfabesinin yerini almamıştır [CKS].

[110] **Not:** Türkiye'de çocukların 'aşık kemiği' ile oynadıkları oyuna aşık atmak deniyor [HWL].

[111] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 57: Ankara Sokaklarında Misket Oynayan Çocuklar[112]

Ahmet Şükrü Bey ile uzun bir arkadaşlığın başlangıcı; Hollandalı muhabir George Nypels Türkler ve yeni hükümet konusundaki görüşlerimi paylaşıyor; hilal ve yıldızlarda iyi bir işaret

Bowling İstanbul'da Türkler arasında popüler bir oyun, birkaç futbol kulüpleri de var. Şehirde Ermeni ve Rum takımlarıyla oynadıkları birçok karşılaşma izledim. Yakın Doğu'da sporun teşvik edilmesi bu bahtsız bölgeye barış gelmesinde çok işe yarayacaktır. Türkler artık İstanbul'da ***Spor Âlemi*** adlı haftalık bir resimli spor mecmuası yayınlıyor.

Futbol yavaş yavaş Anadolu vilayetlerine girmeye başlıyor. Ankara lisesinde öğrenci olan Ahmed Chukri [Ahmet Şükrü],[113] oyunu burada tanıtmak için bir futbol topu istedi. Kısa bir süreliğine İstanbul'daki Amerikan okulu Robert Kolej'de okumuş, Fransızca ve biraz da İngilizce konuşabiliyordu. O sırada daha on altı yaşında olmasına rağmen savaş sırasında orduda hizmet vermiş. Bir yara yüzünden bacaklarından biri dizinden itibaren takmaydı. Bütün itirazlarıma rağmen bana Enver Paşa tarafından cesareti için verilmiş bir rozeti hediye etmekte ısrar etti, tuhaftır ki renkli bir ayışığı manzarasıyla süslenmişti. Okulda çocuklara bu tip eskizler yapmaları ve benzer desenleri kırtasiye malzemelerine çizmeleri öğretiliyor.

Ankara'da yaklaşık bir ay kaldım. Bu zaman zarfında Millet Meclisinin çeşitli toplantılarına katıldım. Ankara'yı Sultan'ın hükümetiyle birleştirmek gibi ümitsiz bir

[112] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.51. **Not**: Streit bu fotoğrafın arkasıua sadece '*Angora*' yazmış. Şehriu Ulus semtinde çekilmiş gibi görünüyor çünkü arka plandaki cami Hacı Bayram Câmii'dir [HWL].

[113] **Not**: Bu dipnot Streit'ın gözden geçirilmiş 1982 el yazmasından alınmıştır [HWL]. Ahmet Sukru [Şükrü] ile uzun bir arkadaşlığımız oldu, şimdi Ankara'da bir üniversite profesörüdür. Türkiye Cumhuriyeti soyadı kullanılmasını zorunlu kılan kanunu çıkarınca Esmer soyadını aldı. 1962'de Paris'teki Atlantik Birliği Konferausı'uda delegeydi ve yıllarca ateşli bir Atlantik Federalisti oldu [CKS].

Levent Şahverdi Arşivi

görevi üstlenen heyete başkanlık etmek üzere İstanbul'dan gönderilen Türkiye'nin iki eski Sadrazamı Izzet Pasha [İzzet Paşa] ve Salih Pasha [Salih Paşa][114] da dâhil olmak üzere neredeyse bütün Milliyetçi liderler ve kabine üyeleriyle konuştum [Fotoğraf 58].

İngilizcenin resmî olarak yasaklanmasına rağmen, oldukça Amerikan yanlısı olan Halide Hanım'ın hayırseverliği sayesinde bu dilde dış dünyaya mektup ve telgraf yollama izni aldım. Sansürcüm rolünü üstlendi fakat yazdıklarımdan sadece iki kez kesinti yaptı. Raporlarım Karadeniz limanı, Zungouldak'a [Zonguldak] ve oradan gemiyle İstanbul'a telgrafla yollandı. Hiçbiri üç haftadan önce varmadı (Ankara'nın dünyanın kalanından ne kadar koptuğunu gösteren çarpıcı bir örnek). Normal zamanlarda bir telgrafın Ankara'dan İstanbul'a varması sadece birkaç saat alır.

Ben Ankara'dan ayrılmadan birkaç gün önce, şehirdeki yabancı basın servisi *Amsterdam Algemeen Handelsblad*'ın

Fotoğraf 58: Sultan'ın Ankara'daki Milliyetçilere Yolladığı Temsilciler (Eski Sadrazamlar Salih Paşa ve İzzet Paşa resmin ortasında)[115]

[114] **Not**: Salih Hulusi [Kezrak] Paşa (1864-1939). 1919'da hem Ferit Paşa hem de Ali Rıza Paşa kabinelerinde Bahriye Nazırı olarak hizmet verdi. 1920'de yirmi beş günlüğüne Sadrazamlık yaptı. 1920-1921'de Milliyetçi Hükümet ile müzakereye oturmak üzere üç ay Ankara'da kaldı.

[115] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064. **Not**: Streit, bu fotoğraftaki beş kişiden dördünü teşhis ediyor (soldaki ikinci kişiden başlamak üzere): 1) Hoca Fatin Efendi, 2) Salih Paşa, 3) İzzet Paşa ve 4) Cevat Bey [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

meşhur muhabiri Bay George Nypels'ın gelişiyle ikiye katlandı.[116] [**Fotoğraf 59**] Antalya üzerinden gelmişti ve aynı yoldan döndü. "*Eşkıya hükümeti*"nin bölgesine Hollanda vatandaşlarının girmesine izin verme sorumluluğunu almak istemeyen İzmir Konsolosunun ona Ankara vizesi vermeyi reddetmesine epey güldük.

Her ikimiz de Milliyetçi Türkiye'deki durumu Batı'nın hatta Akdeniz sahillerindeki insanların tahayyül ettiğinden çok daha iyi bulduk. Mr. Nypels Milliyetçi Hükümetten benim kadar olumlu etkilenmişti. Elimde bulunan bir mektubunda şu yorumları yapıyor: "*Türkler tam sempatimi kazandı ve kazanmaya devam ediyor. Mükemmel özellikleri olduğunu kabul ediyorum. Birlikte yaşadıkları Levantenlerden –Ermeniler, Rumlar ve Doğu'nun Avrupalıları dediklerimizden– hiç şüphesiz yüz kez daha asil, zarif ve iyilerdir.*"

Fotoğraf 59: Clarence Streit ve George Nypels (sağ) Ankara'da[117]

[116] **Not**: İlginçtir ki Nypels Ankara'ya girerken, Streit'ın kaydettiği üzere, o kadar nazikçe karşılanmamış. Bkz: Alexander H. De Groot: *The Netherlands & Turkey: Four Hundred Years of Political, Economical, Social and Cultural Relations*. İstanbul (The ISIS Press), 2009. Bilhassa bkz. s. 186-194. Nypels da kendisine yapılan muamele ile Streit'ınkini (kısmen Nypels'ın Ankara'ya yetki verilmiş bir seyahat izni olmadan girmesi, kısmen de Milliyetçilerin yakın zamanda tutuklanmış olan Mustafa Sagit ile işbirliği yaptığından şüpheleniyor olmasına bağlanabilir), karşılaştırmış ve 'kabul edilişini' katıldığı bir Meclis toplantısındaki Mustafa Kemal ile ilgili gözlemlerine ve daha sonra onunla yaptığı bir mülakata dayanan tasvirine yansıtmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'yı şöyle tasvir eder: "*insanı delen bakışlarıyla sert suratlı ve kısa boylu bir adam, yüzünde ya da tavrında pek bir etkileyicilik yok, kalpak ve spor ceket giyiyor...*" Mustafa Kemal'in sıcak denemeyecek karşılaması da ondan şöyle bahsetmesini sağladı: "*40 yaşında bir norastenik*" (kronik uykusuzluk hastalığı) ama diş bilerken bir yandan şunu da itiraf eder: "*ama aynı zamanda hayranlık uyandıran bir asker ve devlet adamı.*" Streit'ın yazdığına göre Nypels bir yandan Türk insanlarından ve Milliyetçi Hükümetin çalışmalarından açıkça etkilenirken, Streit'ın mücadelenin lideriyle ilgili ağır basan olumlu izlenimini paylaşmadığı açık [HWL].

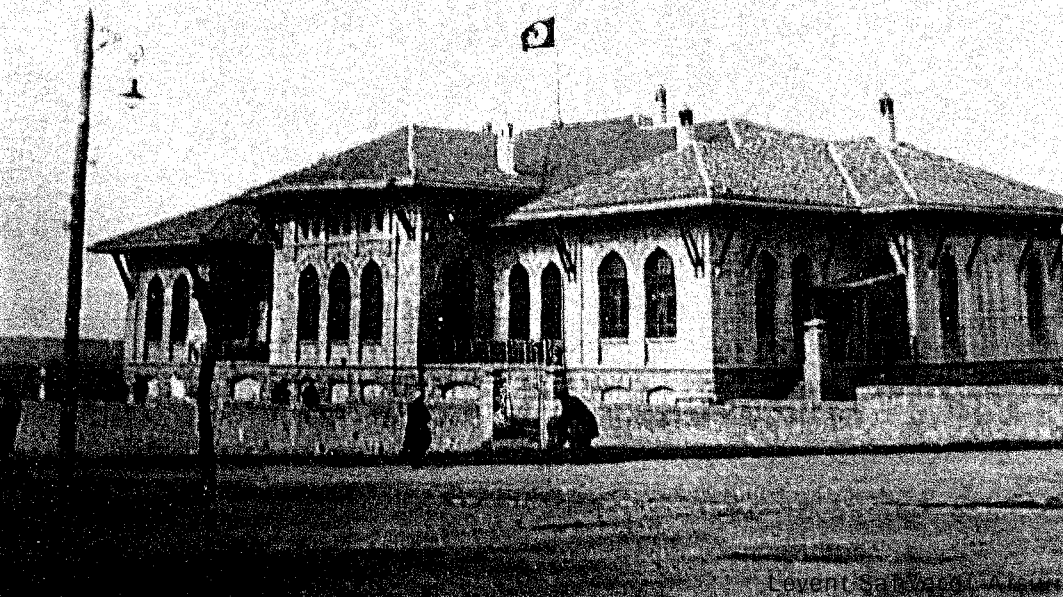
[117] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.184. **Not**: Streit bu fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: "*Bay George Nypels, Amsterdam Algemeen Handelsblad muhabiri (sağda); Yazar (solda) Ankara*" [HWL].

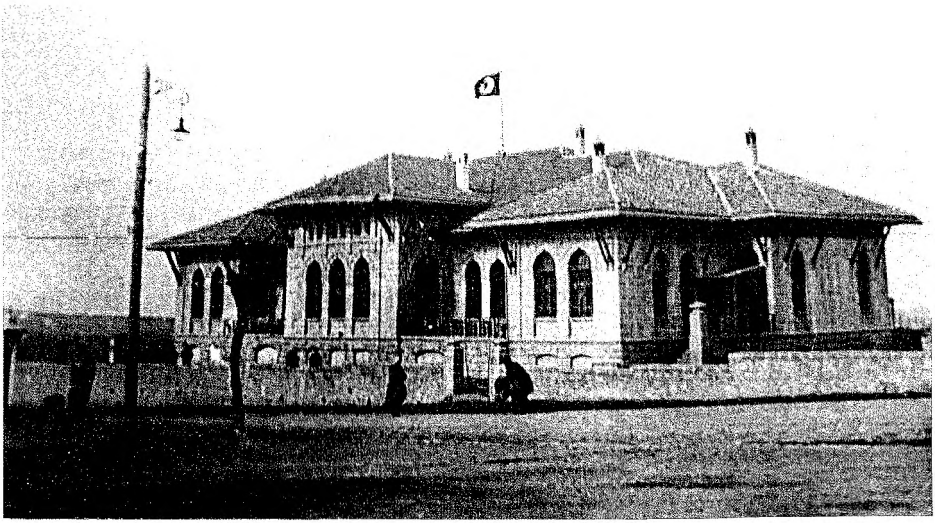
Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arş

V. BÖLÜM

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÜMETİ

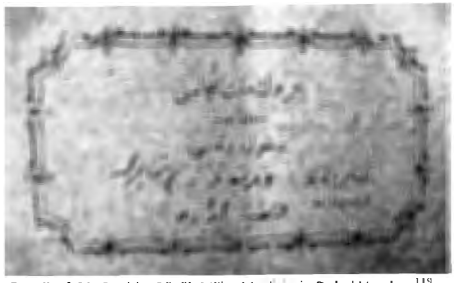

Fotoğraf 60: Büyük Millet Meclisinin Yeni Tamamlanmış Binası[118]

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÜMETİ

Streit meclis binasını şöyle tarif ediyor: "*Millet Meclisinin toplandığı ufak ama hoş bina geçen sene bir Türk mimarı, Ali Kazım Bey tarafından tamamlandı. Osmanlı mimarisinin iyi bir örneğidir.*" [**Fotoğraf 60**].

Not: Streit'a, Türk Meclisinin çalışmalarını izlemesine izin veren ve üç haftalık Ankara seyahati sırasında belirli durumlarda bu ayrıcalıktan yararlanmasını sağlayan bir *Duhul Varakası* (Giriş Belgesi) verildi [**Fotoğraf 61**]. Duhul Varakası, Büyük Millet Meclisi Heyet-i İdaresi tarafından çıkartıldı ve Amerikan Gazetesi Muhabiri'ne yeni inşa edilmiş meclise toplantılar sırasında girme izni veriyordu [HWL].

Fotoğraf 61: Streit'ın Büyük Millet Meclisi için Duhul Varakası[119]

[118] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.198. **Not:** Streit bu fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: "*Türkiye Büyük Millet Meclisinin Angora'da toplandığı yer. Milliyetçiler tarafından yapılmış. Osmanlı stili mimari. Ön tarafta Milliyetçilerin kurduğu elektrik ışıklarına ve telefon kablolarına dikkat*" [HWL].

[119] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064. Albüm.

Levent Şahverdi Arşivi

EŞSİZ BİR SAVAŞ DÖNEMİ DEMOKRASİSİ

"Sorunlarınızı bir araya gelip konuşarak çözün"
[Kur'an]

Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisinin salonundaki kürsünün arkasında Hz. Muhammed'in inananlarına bu tavsiyesi gümüş harflerle yazıyordu. Hem Milliyetçi liderlerin İslamiyet'in liberal doktrinlerini nasıl vurguladıklarını hem de Meclisin ortaya koyduğu ve çalışmalarını yönlendiren demokrasi ruhunu vurguluyordu. Uygulamaya geçme başarısı, her şeyden çok, yüzyıllardır despot hâkimiyetine alışmış Türkleri yeni düzene ikna ediyordu.

Türk Meclisi, dünyadaki temsilci hükümetler arasında en ilginç ve olağandışı örneklerden birini teşkil ediyor. Eşsizdir, karşılaştırabileceğim bir başka kuruluş yok. Yasal olarak tüm güç, hem yürütme hem yasama, Meclisin yetkisinde. Daha da ilginci Türkiye'nin girdiği tüm savaşlara rağmen bu gücü gerçekten elinde tutuyor olması. Ayrıca Sultan ve Halife'nin işlevlerini de yerine getiriyor. Türkiye'de bugünkü üstün yetki bu tek merkeze toplanmış durumda.

Batı, Büyük Millet Meclisini diplomatik olarak tanımamakla kalmadı, mevcudiyetini de olduğu gibi reddetti. Batı, Mustafa Kemal Paşa'ya kendini Türkiye'nin hükümeti olarak gören bir 'diktatör' gözüyle baktı. Milliyetçilere 'Kemalistler' dedi. Milliyetçi kabinenin herhangi bir üyesine "*Mustafa Kemal'in Bakanı*" dedi. Fakat gerçek şu ki Mustafa Kemal Paşa'ya diktatör denilebilmesinin sebebi Türkiye'ye demokratik hükümeti dikte etmesidir – daha doğrusu bu hükümetin kurulması için muhteşem kişisel gücünü kullanmasıdır. Milliyetçi liderlerin çoğu, savaş sürerken ve tüm Anadolu'da kaos hâkimken geçici olarak diktatör olması gerektiğini düşünüyordu. Tam tersine, Doğu Anadolu'da bir şehir olan Erzurum'un seçmenlerinin meclislerine başkan seçtiği sade bir mebustur. ABD Başkanının veto etme hakkına sahip değil, Meclisin geçirdiği yasaları imzalamak zorunda. Bu noktaya nasıl gelindiği sıradan bir meraktan fazlasını hak ediyor.

İtilaf Devletleri İstanbul'u işgal eder etmez, Mustafa Kemal Paşa Büyük Millet Meclisi seçimleri için çağrıda bulundu. Türkiye, elli dört seçim bölgesine bölünmüştü, her biri, toplamda 270 edecek şekilde, Meclise beş mebus göndermekle yükümlüydü. Irkları ya da dinleri ne olursa olsun otuz yaşın üstündeki erkekler oy verecekleri kişileri seçmekte özgürdü, bu seçilenler de buluşup kendi bölgelerinden mebus seçiyordu. Osmanlı Hıristiyanlarının büyük çoğunluğu oy vermekten kaçındı ve bağımsız devlet kurma ümidi olan liderlerinin tavsiyelerine uydular. Milliyetçi Hükümete sempati beslemeyen ve başarılı olacağına güvenmeyen bazı 'Eski Türkler' de oy haklarını kullanmadı. Mebusların, İngiltere'de olduğu gibi temsil ettikleri bölgelerde kalma zorunlulukları yoktu; buna rağmen çoğunlukla kalıyorlardı. İstanbul'daki Parlamentonun Anadolu'ya kaçmış altmış sekiz üyesi yeni Meclisin üyesi olarak tanındı. Önceden İngilizler tarafından Malta'da esir tutulan on iki kişi de Meclis üyesi oldu. Birçoğu düşmanın işgal ettiği bölgeleri temsil ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Parlamentosuna seçilmişti ama kendi isteğiyle istifa edip Meclise yeniden seçilmişti.

BAŞKAN MUSTAFA KEMAL 1920'DE DEMOKRASİYİ NASIL 'DİKTE ETTİ'

Bu 338 mebusun Ankara'da toplandığı 23 Nisan 1920'de yeni hükümet resmî törenle göreve geldi. Mustafa Kemal Paşa toplantıyı Milliyetçi Hükümetin tarihini ve Sultan'ın İstanbul'daki hükümetiyle yapılan müzakereleri mebuslara aktardığı ayrıntılı ve belgelere dayanan, uzun bir konuşmayla açtı. Sonra Meclis güçleri sorununu ele aldı. Kendi sözlerinden alıntı yapacağım:

> Şimdi de Meclisimizin sahip olması gereken çalışma çerçevesini özetleyeceğim. Milletin kaderini sadece yasama yoluyla değil, devlet işlerini de yöneterek kontrol edecektir. Olağanüstü koşullarda bulunan tüm milletler şu seçeneklerden birini kabul eder: ya yasama organını askıya alır ve hükümetin yürütme koluna tüm gücü verir ya da

Levent Şahverdi Arşivi

tüm millete danışarak hareket eder. Tartışmaya tam özgürlük veren İslam dinimize de dayanarak, ikinci yolun daha iyi olduğu fikrindeyiz ve bu yüzden tüm milletin kendi iradesiyle yönetildiğini görmek istiyoruz.

Bu ilkenin kabulünden sonra komisyonunuz bireysel ve birim olarak tüm Meclise karşı sorumlu olacak farklı yürütme dairelerinin işlemesi için aranızdan komiserler seçilerek iş bölümü sağlanacak. Meclisinize başkanlık eden beyefendi aynı zamanda komiserlerin başkanı olacak. Biriminizin kararlarını kabul etmek ve uygulamak zorunda ve bundan sorumlu olacak.

Sonra hükümetin başkanlık biçiminden bahsetti ve şöyle devam etti:

Çalışmalarımız bu sistemde bizim için tehlike olabileceğini gösteriyor. Osmanlı Hükümeti, diğerlerinden farklı olarak, gelip geçici bir güç değildir. Hükümetimizin başı İslam'ın da başıdır. Bu yüzden, herhangi birini bu hükümetin başı olarak tanıyamayız veya Ankara'da Sultan'ın yerine bir vekil bile getiremeyiz. Dahası, sorumsuz bir başkan yaratmak felaket olur. Halife'yi dahi sorumlu tutan İslam'da böyle bir şey yoktur.

Bu yüzden, milletin iradesini temsil eden ve sadece milletin adına kendi sorumluluğu içinde hareket etme gücü olan Meclisinizde yetkilendirilmiş bu gücü tanımak zorundayız. Zira tam güçle seçildiğiniz için milletin bu ilkeyi kabul ettiği ve kaderini size emanet ettiği açıktır. Öyleyse, Meclisiniz sadece kanun koymak ve bir yürütme organının işlerini kontrol etmek için toplanmamıştır, yürütme işlevlerini görme görevi de vardır. Bu yüzden, bugün Türkiye'de sizden üstün güç yoktur.

Geçmişte uğruna pahalı bedeller ödediğimiz deneyimleri düşünerek, hükümetimizi teşekkül etmede, bu dertli ve çok zor günlerimizde millî meselelerimizi ve savaşlarımızı sürdürmede benimsediğimiz temel ilkeler bunlardır. Şüphesiz ki karar size aittir.

Bu konuşma, Mustafa Kemal Paşa'nın günümüz devlet adamları arasında eşsiz bir yere sahip olması için yeterlidir. Kendi demokratik gelenekleriyle gurur duyan Batı ülkelerinin başkanları ve başbakanları, milletleri Dünya Savaşı'na girdiğinde mutlak güç talep etmişlerdi. Fakat yönetimleri uzun zamandır bir despotluk örneği olan Türklerin lideri, elinin altındaki diktatörlük güçlerini reddetmekle kalmayıp, Türkiye'nin içinde bulunduğu krizin o ciddiyetini bile hükümetini herhangi bir Batılı gücün barış zamanlarında dahi olduğundan daha demokratik bir temel üzerinde kurmak için kullandı.

MİLLİYETÇİ HÜKÜMETİN ANAYASASI

Meclis, Mustafa Kemal Paşa'nın savunduğu ilkeleri benimsedi. Anayasanın ilk sözleri şöyledir: "*Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir.*" Yürütme ve yasama gücünün Büyük Millet Meclisinde olduğunu ve hükümetin temel ilkesinin ülke meselelerinde halkın etkin ve kişisel kontrolü olduğunu öne sürmeye devam eder. Madde VII, antlaşma imzalama, barış antlaşması imzalama ve savaşma hakkını Meclise saklar ve Şeri Hukuk'un uygulanmasını da Meclise devreder. Saltanat da hilafet de yeni Türkiye'nin bu temel kanununda göz ardı edilmiştir, her iki makamın ismi bile geçmemektedir. Bunun dışında Meclis, Sultan'ın tuğgeneralden daha yüksek rütbede olan askerî yetkililere Paşa unvanı verebildiği geleneksel yetkisini de üzerine almıştır.

Hükümetin yürütme organı on komiserliğe ayrılır: Millî Savunma, Hariciye (Dışişleri), Dahiliye (İçişleri), Halk Eğitimi, Halk Ekonomisi (tarım, ticaret, ormanlar ve madenler olmak üzere), Adalet, Halk Sağlığı, Finans, Kamu İşleri ve Din İşleri. Meclis her bir komiserliği üyeleri arasından seçtiği bir komiser yoluyla yönetir. Komiserin, yürütme görevlerini yerine getirirken, Meclisin

Levent Şahverdi Arşivi

düzenlediği talimatlara uyması gerekmektedir. Komiserler aralarından birini 'Komiser Heyeti Başkanı' olarak seçer. Bu yetkili, kabine toplantılarına başkanlık eden yetkiliden biraz daha üstündür. Batılı bir başbakanın gücüne sahip değildir. Kabineyi kuramaz, kabineden sorumlu da değildir. Her komiser Meclise karşı doğrudan sorumludur. Meclis, eğer isterse, elbette tüm kabineyi görevden alabilir ama şimdiye kadar böyle bir şey yapılmamıştır. Ancak şahsen komiserlerini görevden alarak sık sık denetleme gücünü uygulamıştır.

Başta komiserler Meclis tarafından aday olarak gösteriliyor ve seçiliyordu. Fakat bu şekilde uyumlu ve etkin bir kabine oluşturulamayacağı kısa sürede ortaya çıktı. Birkaç komiser görevden alındıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis Başkanı olarak, kabinede boşluk olduğunda iki aday önermesine karar verildi, o zamandan beri bu sistem uygulanıyor. Eğer adaylar Mecliste yeterli çoğunluk sağlayamazsa, başkan, mebusların güvenini kazanmış biri bulunana kadar diğerlerini aday gösteriyor. Kapalı oylama yapılıyor.

Meclis, komiserler üzerinde, hükümet yetkililerinin harcamalarını denetlemeleri için 'Müfettiş' olarak seçtiği üç mebus yoluyla ek bir denetleme uygulamaktadır.

Meclis Başkanlığını yapan ve 'Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Başkanı' olarak bilinen yetkili, mebuslar tarafından iki yıllık dönem için seçilir, seçimde üçte iki çoğunluk beklenir. Anayasa'nın IX'uncu maddesine göre, "*Meclis adına, Meclisten geçen tüm kanunları imzalama ve ilan etme ve Meclisin resmî temsilcisi olarak hareket etme hakkı vardır.*" Ayrıca Komiserler Heyetinin ex officio (görev gereği) başkanıdır. Meclisin toplantılarına başkanlık etme görevi, Meclis tarafından komiserlerle aynı şekilde seçilen Birinci ve İkinci Başkan Yardımcılarına verilmiştir.

Anayasa'nın V. Maddesi şunları söylüyor: "*Meclis iki sene görevde kalır. Üyeler yeniden seçilebilir. Görevdeki Meclis yeni Meclis göreve gelene kadar görevlerini yerine getirmeye devam eder. Olağan zamanda bir seçim yapmak imkânsız olursa, görevdeki Meclisin görev süresi bir seneden fazla olmamak suretiyle uzatılabilir. Büyük Millet Meclisinin her üyesi sadece onu seçen vilayetin temsilcisi olmaktan ziyade tüm milletin temsilcisidir.*"

Bir sonraki madde şöyle diyor: "*Büyük Millet Meclisi çağrı olmadan ekim başında toplanır. Üyelerinin üçte ikisinin mevcudiyeti zorunludur.*"

İCRAAT HÂLİNDEKİ HÜKÜMET

Bugünkü Meclisin ömrü, özel bir kararname ile üyelerinin üçte iki çoğunluğu barış koşullarının sağlandığına karar verene kadar uzatılmıştır. Meclis sürekli toplanıyor ama mebuslar belli zamanlarda tatile giderek seçmenleriyle irtibatı sürdürüyor. Bu dediklerim Türk hükümetinde bir yenilik, hem de çok iyi bir yenilik. İstanbul parlamentosunda Avrupa bölgesi Türkleri ve Anadolu'daki koşullar hakkında hiçbir şey bilmeyip seçmenleriyle ilgilenmeyen şehirliler çoğunluktadır.

Meclisin Ankara'da toplanıyor olması da Türkiye için büyük bir kazanç çünkü bu, mebusların milletin gerçek gücünün bulunduğu Anadolu'yu en azından bir nebze tanımasını sağlıyor. Burada bulunmaları aynı zamanda kozmopolit ve lükse davet eden İstanbul'un eğlencelerinin ve yabancı diplomat ile imtiyaz avcılarının onları yozlaştırma ihtimalinden koruyor. Ankara'daki yetkililerin ahlak seviyesinin İstanbul'dakilerin herhangi bir zamanda sahip olduğundan yüksek olduğu açıktır.

Bir mebus maaşı iki yüz Türk banknot lirası (altın olarak yüz kırk dolara denk), bir komiserinki 210 dolar ve Başkanınki 700 dolar. Görebildiğim kadarıyla hiçbiri hükümetle bağlantısından para kazanmıyor. Milliyetçi liderlerin çoğu son derece sade bir hayat sürdürüyor ve sürekli olarak günde on dört saat hatta daha fazla çalışıyor.

Meclis, Türklerin şimdiye dek sahip olduğu en temsili meclistir. Mebuslar, ülkenin dört bir yanından,

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin hem Avrupa hem Asya kısmından geliyor. İçlerinde her meslekten insan var: öğretmenler, doktorlar, avukatlar, şairler, gazeteciler, askerler, iş adamları, çiftçiler, dinî liderler. Sonuncular arasında Konya Mevlevi dervişlerinin başı Tchelebi Effendi [Çelebi Efendi][120] de dâhil olmak üzere çeşitli Müslüman mezheplerinin temsilcileri vardı. Yaklaşık kırk mebus hocaydı. Meclisteki en muhafazakâr kanadı oluşturuyorlar. Bana Hıristiyanların girmesinin yasak olmadığı söylenmesine rağmen Hıristiyan mebus yoktu.

Mebusların çoğu temsil ettikleri bölgelerde yaşayan küçük mülk sahipleri ya da küçük esnaflardır. Halktan insanların hayatlarıyla alakalı olan her şeye büyük ilgi gösteriyorlar. Daha modern Türklerden birçoğu bana Meclisin ortalama entelektüel standardının İstanbul parlamentosu kadar yüksek olmadığını söyledi. Hiç şüphesiz doğru olsa da, bunun bazı avantajları var. Türklerin daha önceki özerk yönetim çahalarının zayıf yönü çoğu mebusun hemşehrileriyle arasında zihinsel açıdan derin bir uçurum olmasından kaynaklanıyordu. Millet Meclisinde halktan insanların bu kadar çok temsilcisi olması hükümetin ayaklarını yerde tutan bir istikrar kazandırıyor. Bu mebuslar kültürel açıdan eksikliklerini sağduyu ve yerel koşulların hilgisiyle kapatıyorlar. Siyasi açıdan eksiklerini uygulamada öğrenerek kapatıyorlar. Dahası, çiftçinin hükümete ilgisinin artmasını, Meclise güven duymalarını sağladılar. Köylüler yeni hükümet hakkında ne düşünüyor diye sorduğumda, bir gece kaldığım Ceritmüminli köyü muhtarı Mustafa'nın cevabı, Meclisin insanların sadakatini nasıl kazandığını gösteren tipik bir örnek sunar:

> Eski hükümetten çok daha iyi. Eskiden temsilcilerimiz kim, bilmezdik. Artık bizi görmeye geliyor ve fikirimizi soruyorlar. Onları tanıyoruz. Onlara güveniyoruz. İyi bir hükümet. Eğer kötü olsaydı bizim suçumuz olurdu çünkü mebusları biz seçtik.

Anadolu'daki seyahatlerim sırasında tatilde olup da seçmenlerini ziyaret eden birçok mebus gördüm.

Mecliste birkaç yaşlı insan varsa da mebusların çoğu kırk yaşın altında. Türk Milliyetçiliği açıkça bir genç adamlar hareketi. Mustafa Kemal Paşa kırk yaşında ve komiserlerin, generallerin ve valilerin neredeyse hepsi ya o yaşta ya da daha genç. Komiserlerin sadece biri daha önce bu makamda bulunmuş. Ancak diğerlerinden bazıları İstanbul kabinelerinde daha aşağı makamlarda görev almıştır.

Bir Ermeni'nin Ankara liderleri hakkında değerlendirmesi

Türk Milliyetçilerine düşman olan İstanbul'daki bir Ermeni aydınına Ankara Hükümetinde önemli konumları olan bir dizi isim gösterdim ve geçmişlerinde kara leke olarak adlandırılabilecek bir şeyden haberi olup olmadığını sordum – savaş suçları, katliamlara iştirak vs. Bu tip şeylerle suçlanmadıklarını, sicillerinin temiz olduğunu kabul etti.

Yeni Türkiye'deki bu liderlerden hiçbiri bir tiranlık aracına dönüşerek yozlaştıktan sonra İttihat ve Terakki Heyetinde önemli bir rol oynamamıştı. Hepsi, Milliyetçilerin ilk kez organize oldukları Erzurum Kongresi'nde adı çıkmış İttihar Partisi'ni yeniden canlandıracak hiçbir çaba göstermeyeceklerine ant içmişti. Gözlemleyebildiğim kadarıyla hepsi sözüne sadık kaldı. İttihatçı lider Enver Paşa'nın tüm tekliflerine rağmen Milliyetçi Hükümetin onunla hiçbir işi olmadığı açıktır.

[120] **Not**: Abdülhalim Çelebi Efendi (1874-1925). Konya Mevlevi Derviş tekkesinin son Postnişini'dir (dinî bir mezhebin lideri). Konya'dan Millet Meclisine mebus olarak seçildi, Birinci Ankara Meclisinde Birinci Başkan Yardımcısı makamına geldi [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Bazı alçakların kendilerini Millî Mücadele'ye ilişkilendirdiğine şüphe yok – her hareketle olduğu üzere. Türkiye'de bunu engellemek daha da zor çünkü hükmeden sınıf ajan ordusu ve yabancı entrikacıların ayartmalarıyla Ahdülhamid'in yoz etkisi altında büyüdü. Böyle bir ortamın etkileri bir günde silinemez.

Demokratik ordu subayları ve sivil liderler

Tanıştığım Milliyetçilerin bazıları bende iyi bir izlenim bırakmazken, en etkili liderler, özellikle Mustafa Kemal Paşa, mebuslar ve halkın verdiği ilhamla samimiyetlerine güvenmemi sağladılar.

Tuhaf görünebilir ama özellikle askerî liderler, mesela Yunan cephesi başkomutanı İsmet Paşa, onun kurmay başkanı Albay Nadji [Naci] Bey ve tanıştığım astları için bu dediklerim bilhassa doğru. Bu adamların içine işlemiş olan açık fikirli duygular Milliyetçi emelin geleceğinin işareti çünkü yakın gelecekte ordunun kontrolünün kaderi istisnai ehemmiyette buna bağlıdır.

Mecliste hâkim olan demokrasi ve eşitlik ruhu elbette bunun en çarpıcı yanıdır.

Sadrazamlar ve Şeyhlerden Başkanlara ve Komiserlere

Doğu'nun otoriteye duyduğu abartı hürmet Milliyetçi Hükümet tarafından ne bekleniyor ne de gösteriliyor. Mustafa Kemal Paşa Meclis salonuna girdiğinde ya da Ankara sokaklarında gezindiğinde veya araba kullandığında İstanbul'da Sadrazam'ın dahi yarartığı etkiyi yaratmıyor. Makamı da Yüce Divan'da Sadrazamın etrafını saran görevli ya da dalkavuklarla sarılı değil. Komiserler ve mebuslar genelde davranışları itibarıyla sade ve gayriresmî insanlar. Mecliste komiserlere özel sıra ayrılmıyor, mebuslar arasında boş buldukları yere oturuyorlar. Bazı raporların tersine Baş Komiser Fevzi Paşa'ya[121] Milliyetçiler 'Sadrazam' değil, sadece 'Kurul Başkanı' diyor. Eski 'Grand Vizier' [Sadrazam] unvanı kaldırılmakla kalmamış, asırlardır bir o kadar hürmet edilen 'Sheik ul Islam' [Şeyhülislâm] unvanı da gösterişsiz 'Diyanet İşleri Komiseri'ne dönüştürülmüş.

Mebuslar karşısındakini rütbesine göre değerlendiren kimseler değil. Bir komiser Meclise hitap ettiğinde, en makbul Batılı usulde sözü kesiliyor. Mebusların bazılarının olabilecek en rahatsız yarım saati yaşattıklarını gördüm. Ankara'da Rus Bolşeviklerinden biri bana *"Ne gürültülü bir meclis!"* yorumunu yaptı. Hiç şüphesiz bu mebusların arasında insanın çoğu mecliste görmeye alışık olduğu can sıkıcı hava yoktur. Her gün katılım şaşırtıcı derecede yüksek, üyeler salonda olan bitenle yakından ilgileniyor ve eleştirel bir tutum takınıyor. Çok fazla sayıda insan münazaralara etkin biçimde katılıyor ama konuşmaları genelde kısa olduğu ve soruna parmak bastığı için işin büyük kısmını hallediyorlar.

Meclis, varlığının ilk dokuz ayında 380 yasa tartıştı, bunlardan 104'ü geçti, 149'u reddedildi ve kalanı kabinenin ya da özel komitelerin incelemesine bırakıldı. Geçirilen yasaların en önemlilerinden bazıları şunlar: Vatana ihanete karşı, İstiklal mahkemelerinin düzenlenmesi (nizam kurmak için başlangıçta gerekliydi ama ben Anadolu'dayken Ankara vilayeti haricinde kaldırılmıştı), İtilaf Devletleri işgalinden bu yana İstanbul'da geçen tüm yasaların lağvedilmesi, köylülerin durumunun iyileştirilmesi ve rahatlatılması, zührevi hastalıkların önlenmesi,

[121] **Not**: Fevzi [Çakmak] Paşa (1876-1950). Fevzi Paşa, Streit'ın ziyareti sırasında, Komiser Kurulunun başkanıydı (24 Ocak 1921- 9 Temmuz 1922). 1924'te Meclisten istifa etti ve siyaseti bıraktı. 1924-1944 yılları arasında Türk Silahlı Kuvvetlerinin Genelkurmay Başkanı olarak hizmet etti [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

bütçe sisteminin kurulması ve son olarak içki yasağıyla ilgili yasalar.

Tipik bir Meclis münazarası dinledim

Katıldığım Meclis toplantılarından biri mebusların seçmenlerin onlara duyduğu güveni ne kadar hak ettiğini gösterecektir [**Fotoğraf 62**]. Jandarma için bütçe görüşmesi yapılıyordu ve hocalarla çiftçi mebuslar fırsatı bilhassa köylülerin jandarma tarafından ezilmesini eleştirmek için kullanmıştı. Beyaz sakallı bir hoca şunu talep etti: "*Bu jandarmalar köye geldiklerinde köylülerin tavuklarını istemek yerine neden onların pilavından yemiyor?*" Bir başka mebus jandarmaları eşkıyalarla gizlice işbirliği yapmakla suçladı. Birçoğu jandarmalar üzerinde yerel denetleme olmasını istedi. Biri şöyle dedi: "*Hükümet jandarmaların yaşadıkları bölgede görevli olmasını istemiyor. Bu yanlıştır. Eğer bölgenin yerlileri olurlarsa daha iyi denetlenirler.*" Ve kürsüye vurarak ekledi, "*Bir bölgeyle ilgilenen ve esenliğini yürekten dileyenler orada yaşayanlardır, ülkenin diğer ucundan gelen adamlar değil.*"

Mecliste ateşli bir ses şöyle bağırdı, "*Eğer ülkede barış istiyorsanız, ilk önce köylülere kendi bölgelerini kontrol etme hakkı veren bir yasa geçirmeniz gerekir.*"

Biri bunun üzerine "*O zaman köylüler boğazınızı keser,*" diye yanıtladı.

Fotoğraf 62: Türkiye Büyük Millet Meclisi Toplantısı[122]

[122] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.200. **Not**: Streit, fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: "*Büyük Millet Meclisi toplantıda* [Bütçeyi tartışırken] *21 Şubat 1921*" [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

"*Bunu jandarmalar yapacağına köylüler yapsın daha iyi,*" diye yanıtladı bir ses.

Ancak bir mebus hükümete jandarmanın çıkarları konusunda saldırdı. "*Bu jandarmaların Türk olduğunu unutmayın, onlar bizim çocuklarımız. Kötü olduğu kadar iyi jandarmalar da vardır,*" dedi. İçişleri Komiserine dönerek, "*Jandarmalar için okullar nerede? Hayat şartlarını düzeltmek için ne yaptınız? Neden yaşadıkları yerler çoğu zaman ahırlardan kötü?*" diye sordu.

Meclis, hakları konusunda son derece kıskançtır. Tüm gücün ona verildiğini biliyor ve bunu asla unutmuyor (ya da yürütme organının unutmasına izin vermiyor). Örneğin hükümet, 1921 baharında yapılan Londra Konferansı'na temsilci olarak mebus olmayan birkaç uzman yollamak istedi. Ancak Meclis, uzmanların temsilciler kuruluna eşlik etmesine izin verse de, kendi organının üyesi olmayanları temsilci olarak göndermeyi reddetti. Aynı şey Moskova'ya gönderilen temsilci kurulu için de geçerli. Türkiye, ahlaksız görevlileri tarafından o kadar çok aldatılmış ki, Meclis sadece kendi üyelerinin onun adına konuşacağı bir plan benimsemiş. Bu durumda bile imzaladıkları antlaşmaları reddetmekte tereddüt etmemiş. Bu yüzden, Bekir Sami Bey'in[123] Dışişleri Komiseriyken İtalya ve Fransa ile müzakere ettiği antlaşmaları tasdik etmeyi reddetmişti. Meclis, kendi bölgesindeki önemli görevliler söz konusu olduğunda da aynı politikayı güdüyor. Sadece onun tarafından seçilmiyor, İstiklal Mahkemeleri üyelerinin tümü ve bazı valiler de dâhil olmak üzere çoğu mebustur.

Ankara'da açık diplomasi

Meclisin idareyi nasıl denetlediği ile ilgili bir örnek, Ankara'da kaldığım sırada vuku buldu. Rusya'nın Gürcistan Cumhuriyeti'ne saldırısı, Türkiye ve Gürcistan arasındaki Ardahan ve Artwin [Artvin] vilayetleri ile ilgili müzakereleri krize sokmuştu. Çar, bu vilayetleri Sultan'dan 1878 yılında savaş tazminatı olarak almıştı ve Milliyetçiler geri istiyordu. Kabine, iki gün boyunca meseleyi gizli toplantılar hâlinde gecelere kadar tartıştı. Sonra kurul hareket planını Meclise sundu, Meclis gizli celseye gitti ve sorunu iki gün iki gece daha tartıştı. Gürcistan'a bölgenin boşaltılmasını talep eden bir ültimatom yollamaya karar vererek celseyi sonlandırdılar. Karar verilir verilmez, gerçekleştirildi. Gürcü elçisi, ertesi gün bana Dışişleri Komiserinin onu sabahın dördünde yataktan kaldırıp ültimatomu verdiğinden yakındı!

Meclisin antlaşmalar ve barış ile savaş üzerindeki mutlak otoritesi açık diplomasinin yolunu açmıştır. Mebuslar, hükümetin diplomatik müzakerelerini bilmek zorunda – ve gizli celsenin sırları kamudan o kadar uzun süre saklanamıyor. Meclis, antlaşma yapmak söz konusu olduğunda, Senatomuzdan daha iyi durumda çünkü o (Mustafa Kemal Paşa ya da kabine değil) antlaşmaları sadece tasdik etme değil, bunları müzakere edecek ve yurtdışında temsil edecek insanları seçme hakkına da sahip.

Mustafa Kemal Paşa, Meclis ilk toplandığında İstanbul Hükümetine gönderilen ve onlardan gelen tüm notaları yayınlayarak Milliyetçi Hükümetin övülmeye değer açık diplomasi sicilinin başlangıcını yaptı. Ben Ankara'dayken hükümetin diplomatik müzakereleri hem Türk basınında hem de hükümetin her gün çıkardığı Fransızca bir bültende pek gecikme olmadan yayımlandı. İstanbul Hükümeti ile Londra Konferansı üzerine yapılan yazışmalar eksiksiz basıldı. Çiçerin'in[124] İngiliz-Rus ticaret antlaşmasıyla ilgili Ankara'ya gönderdiği notası, kriz zamanı Gürcistan'a gönderilen ve Gürcistan'dan gelen notalar ve aynı zamanda 1920 sonbaharında Ermenistan'la yapılan müzakereler ve bu müzakerelerin sonucu olan Gümrü Antlaşması[125] da dâhildir. Böylece Ermenistan,

[123] **Not**: Bekir Sami [Kunduh] (1867-1933). Çerkez kökenli, 1920'de Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya katıldı ve 1 Mayıs 1920'den 16 Mayıs 1921'e kadar Miller Meclisinin ilk 'Dışişleri Komiseri' olarak hizmet verdi. Görev dönemi süresince Moskova ve Londra'yla bir dizi antlaşma müzakere etti. Meclis bu antlaşmaları tasdik etmeyi reddettiğinde istifa etti. 1926'da Mustafa Kemal Paşa'ya suikast planı suçlamasıyla mahkemeye çıktı ve aklandı [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Gürcistan, İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri'nin resmî görüşleri Türklere tam anlamıyla aktarılmıştır.

SAVAŞ ZAMANINDA BASIN VE SİYASİ PARTİLERE GETİRİLEN KISITLAMALAR

Basın Müdürü Mouhiddin [Muhittin] Bey'e[126] hükümetin düşmanlarına neden böyle bir propaganda fırsatı verdiğini sordum. Sorum, Muhittin Bey'in Londra Konferansı'ndaki İtilaf Devletleri'nin Türk halkının moralini düşürmeye çalıştıkları iddiası üzerine gelmişti. Cevabı şu oldu:

> Sistemimizde gizlilik imkânsızdır. Halkımız haberleri eninde sonunda alacaktır. En iyisi bir an evvel bizden öğrenmeleri. Bu bize güvenlerini artıracak ve onlara düşmanlarımızın bizim hakkımızda söylediklerinden korkmayacak kadar güçlü olduğumuzu gösterecektir.

Bu yayımlanmış notaları orijinalleriyle karşılaştırabildim. Hiçbirinde yurt içine yönelik bir değişiklik yapılmadığını gördüm.

Buna rağmen Milliyetçi Türkiye'de basının özgür olduğu söylenemez. Fakat savaş zamanı, hele hele devrim zamanı hiçbir yerde özgür olması beklenemez. Türk basınında, sansür olmasa da (yurt dışına gönderilen haberlerin haricinde) editörler gazetelerinde yayımlanan her şeyden sorumlu. Büyük Millet Meclisine eleştiriye izin yok fakat münazaralar basında serbestçe rapor ediliyor ve tartışılıyor. Hükümet artık daha çok kurumsallaşmış olduğundan basına daha fazla serbestlik tanıyor. Meclis, şimdiden başladığı üzere, partilere bölündüğünde bu serbestlik şüphesiz artacaktır.

Ancak barış olana kadar ne gerçek parti ayrımı, ne de gerçek muhalif basın olabilir çünkü savaş herkese birlik olma zorunluluğunu dayatıyor. Hepsi olmasa da çoğu gazeteye hükümet tarafından mali destek sağlandığını düşünüyorum. Ankara'da iki günlük gazete var, yarı resmî ***Hâkimiyet-i Milliye***[127] ve ***Yeni Gün***.[128] Her ikisi de sol merkez denilebilecek eğilimi ya da Meclisin çoğunluğunu temsil ediyor, gerçi ikincisi görüşleri bakımından daha uçta. Küçük grupları olan muhafazakârların, gericilerin ve komünistlerin yayın organı yok.

Hükümet, Milliyetçi ülkü için muazzam propaganda yapıyor ama bu propaganda Rusya'da Bolşeviklerin yaptıkları kadar değil. Gazeteler elbette Milliyetçi propaganda için kullanılıyor. Türk haber ajansı ***Anadolu Ajans*** doğrudan hükümet tarafından işletiliyor, telgraf haberlerini ülkenin tüm gazetelerine ve telgraf istasyonu olan şehirlerine de tedarik ediyor. Yerel gazete olmadığında, bir haber bülteni yollanıyor. Ajansın Ankara'da yayımladığı günlük Fransızca bülten yabancı dağıtım amaçlı.

---

[124] **Not:** Georgy Vasilyevich Çiçerin (1872–1936) Marksist bir devrimci ve Sovyet politikacısıydı. Sovyet Hükümetinde 1918 Mart'ından 1930'a kadar Dışişleri Halk Komiseri olarak hizmet verdi. Sonrasında adı Sovyet tarihinden silindi [HWL].

[125] **Not:** Antlaşma 2 Aralık 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti arasında imzalandı. Türkiye ve Ermenistan arasındaki savaşa son verdi. Şartları Kazım Karabekir Paşa ve Ermeni Dışişleri Bakanı Alexander Khatisyan arasında müzakere edildi [HWL].

[126] **Not:** Muhittin [Birgen] Bey (1885-1951) Ankara'da Milliyetçilerin Basın ve Yayın (Matbuat) Müdürü'ydü. Streit'ın Ankara ziyareti sırasında Muhittin Bey şehre birkaç gün önce gelen genç şair Nazım Hikmet'i ağırlıyordu. Streit'ın el yazmasında ya da notlarında Ankara'dayken Nazım'la karşılaşmış olduğuna dair bir gösterge yoktur [Bkz. s. 63-64 - dn. 98] [HWL].

[127] **Not:** Ankara'da 10 Ocak 1920'de ilk gazete olarak çıkarıldı (Mustafa Kemal Paşa tarafından), Milliyetçi Hükümetin yarı resmî sesiydi. Daha sonra ismi '***Ulus***' olarak değiştirildi [HWL].

[128] **Not:** Yunus Nadi [Abalıoğlu] tarafından yayımlanan gazete yayın hayatına İstanbul'da 1918'de başladı. Nadi, Ankara'daki Milliyetçilere katıldıktan sonra (1920), orada aynı isimle yayın hayatına devam etti. Nadi, 1924'te bir ortaklık kurdu ve bundan sonra gazete '***Cumhuriyet***' ismiyle yayımlanmaya başladı [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Mebuslar aynı zamanda ülkede seyahat etmeleri ve Milliyetçilerin hedefleri üzerine ders vermeleri için seçiliyor. Askerlere vatanseverlik aşılamaya bilhassa özen gösteriliyor. Milliyetçi askerî marş ve şarkı bestelerini teşvik etmek için yarışmalar düzenleniyor. Büyük şehirlerde Ankara'dan ve diğer yerlerden gelen yerel gazetelerin ve Milliyetçi broşürlerin kamuya açık olduğu propaganda okuma salonları bulunduruluyor. Bu salonların duvarları Milliyetçi Ordunun, Millî Mücadele'yi başlatan son kuşak şair ve yazarların, Yunanlıların ve İngilizlerin yaptıkları mezalimin fotoğrafları ve resimleriyle bezenmiş. Mevcut Milliyetçi liderlerin fotoğraflarının yokluğu göze çarpıyor: Milliyetçilerin hükümetinin bir adamın değil, halkın hükümeti olduğunun vurgulanmasının bir diğer kanıtı. Bu propaganda salonları halk tarafından bol bol kullanılıyor. Millî Mücadele propagandasında dinî bağnazlığı uyandıracak bir çaba gösterildiğine rastlamadım. Dinî hissiyata başvurulan tek yer, köylülere Halife'nin İtilaf Devletleri'nin elinde esir olduğu ve bir an önce kurtarılması gerektiğinin söylenmesidir. Yunanlıların ve Ermenilerin Türklere yaptığı zulümler, Hıristiyanların Müslümanlara değil, bu iki milletten insanların bilhassa Türklere karşı işledikleri suçlar olarak gösteriliyor -- *arada çok büyük fark var. Milliyerçiler, Yunanlılar ve Ermenilerle karşılaştırıldığında, mezalim propagandasına görece az başvuruyor.* Hükümetin politikası sorunu bir dinler çatışması değil, çatışan millî hak talepleri olarak göstermek (özellikle Türk bağımsızlığının).

MİLLİYETÇİ TÜRKİYE İÇERİSİNDE KENDİ KADERİNİ TAYİN ETME

Milliyetçilerin kendi kaderlerini tayin etmeye duydukları inanç iç politikalarına kadar yansıyor. Benimsedikleri 'Anayasa,' sadece vilayetlerde değil, bölündükleri daha küçük kazalarda da büyük ölçüde yerel yönetim sağlayarak, Türk yönetiminin başbelalarından biri olmuş olan aşırı merkezîleşmeye çare buluyor. Vilayetler birçok açıdan bağımsız olan bölgeler hâline dönüştürülmüş. Halk tarafından iki seneliğine seçilen ilçe meclisleri tarafından yönetiliyorlar. Meclisler kendi bölgeleri içerisindeki kamu işlerini, sağlık ve eğitimi, tarımı, sosyal yardımlaşmayı, maliyeyi ve vakıfları idare ediyor. Meclis, sürekli toplanan ve yürütme gücü verilmiş bir heyet seçiyor. Merkezî hükümeti, Büyük Millet Meclisi tarafından atanmış ve ona karşı sorumlu olan vali temsil ediyor. Valiler eski güçlerinden büyük ölçüde mahrum kalmışlar. Vali, vilayet işlerine ancak millî ve yerel çıkarlar çatışırsa müdahele edebiliyor.

Vilayetler ekonomik ve toplumsal ilişkilere göre Büyük Millet Meclisinin seçtiği genel müfettişler tarafından denetlenen bölgelerin bir araya gelmesinden oluşuyor. Bu yetkililerin görevi yerel idari makamların işini denetlemek ve kendi bölgelerindeki vilayetler arasında uyumlu ilişkiler sağlayıp ortak çıkarın olduğu politikalar yürütmek.

Her vilayet de kazalara ve nahiyelere bölünmüştür. Kaza idari ve zaptiyeyle ilgili amaçlar için kurulmuş bir bölgeden ibarettir. Büyük Millet Meclisi tarafından atanan ve valinin emirlerine tabi olan kaymakam tarafından yönetilir. Nahiye, yerel işleri söz konusu olduğu sürece, bağımsız bir birimdir. Doğrudan halk tarafından seçilen bir kurul tarafından yönetilir. Kurul bir nahiye müdürü ve daimî bir yönetici heyet seçer. Kurul ve heyetin, Büyük Millet Meclisi tarafından geçirilen, nahiyenin hukuki, ekonomik ve mali işleriyle ilgili özel yasalarla tanımlanmış bir yetkisi vardır. Bir nahiye küçük bir kasaba ya da bir veya birkaç köyden oluşur. Yeni Türkiye'nin millî ve yerel seviyede hükümetinin daimî olarak dayanacağı kurumlar genelde bunlardır. Ancak barış sağlandığında mevcut rejimin Cumhuriyetçi karakteri muhtemelen kaybolacaktır çünkü Milliyetçiler Saltanat'ı lağvetmek (en azından hemen) gibi bir niyetleri olmadığını açıklıyor. Bu geçmişten büyük bir kopuşa neden olabilir çünkü Sultan'ın Halife olarak Türkiye dışında da gücü var ve İslamiyet Halife'ye dünyevi güç verilmesini gerektiriyor. Bu yüzden Türkiye bir anayasal monarşi olarak kalacak-

Levent Şahverdi Arşivi

ır ve Sultan sadece bir kukla, geçici bir lider olarak isimde Halife olacaktır. 1908 Devrimi'nden sonra ona kalan gücün neredeyse tamamından mahrum olacaktır.

Mustafa Kemal Paşa bana verdiği yazılı bir beyanda "*Türkiye'nin şimdiki ve gelecek rejimi halkın mutlak egemenliğine dayanacaktır,*" diye açıkladı. "*Türk halkının varlığı ve gücü hilafetin ve saltanatın gücünün gerçek kaynaklarıdır.*"

Daha sonra Mustafa Kemal Paşa'ya "*Yeni anayasanız yasama ve yürütme güçlerini bilhassa Meclise verdi. Bu durum mevcut Sultan'ın konumunu ileride nasıl etkileyecek?*" diye sordum. Gülümsedi ve şöyle cevap verdi: "*Anayasamızı kabul edecek ya da çekilecektir. Bizim isteklerimize boyun eğen başka bir sultan bulmak kolay olacaktır.*"

O sırada tahtta olan Sultan VI. Mehmed'in[129] zayıflığı tüm ortodoks İslam dünyasında prestijini azaltı ve Milliyetçilere karşı gerici eğilimi ve düşmanlığı onların husumetini getirdi. Başlangıçta Milliyetçilerin Halife'nin serbest bırakılması yönündeki iddialarını güçlendirmek ve devrimci amaçlarında o kadar da uçta olmadıklarını göstermek için VI. Mehmed'den bahsederken dikkatli olmaları gerekiyordu. Fakat ben Ankara'dayken kendi güçlerinden daha eminlerdi ve basında Sultan hakkındaki açık eleştiriler daha sık görülmeye başlamıştı. Milliyetçi liderler benimle şahsi konuşmalarında Sultan'ı sert biçimde kınıyordu. Bazıları cumhuriyet eğiliminde olduklarını, Sultan'la işlerini tamamen bitirme ve İslamiyet'te Halife'yi Papa'nın Katolik Dünyası'ndaki konumuna benzer bir konuma indirme arzularını saklamıyordu. Bu kişiler, demokratik hükümetin Türkiye'yi despotizmin onu ittiği karanlık çukurdan kurtardığını, monarşinin başarısız olduğu noktada geçici cumhuriyetin başardığını vurgulamak için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu. Karşıtlık çok açık ve sonuç o kadar bariz ki, Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kurulmasından bu yana Türkler arasında cumhuriyetçi hisler fazlasıyla arttı. Helen Kralı'yla savaşın zaferle sonuçlanması ve Ankara Hükümetine Batı cumhuriyetleri tarafından büyük sempati gösterilmesi Türkiye'deki cumhuriyetçiliğin prestijini öylesine yükseltecektir ki monarşinin hemen ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanabilir.[130]

Her hâlükârda demokratik hükümet, 'diktatör' Mustafa Kemal Paşa'nın bilgeliği ve olağanüstü özverisi ve Türk halkının gücü sayesinde Türkiye'de kendini sağlama bağladı, artık ülke içerisinde ciddi bir muhalefet tarafından tehdit edilmiyor. Şu an varlığını sürdüren tehlikeler dış kaynaklıdır: mevcut savaş, Batılı güçlerin emperyalist hırsı ve vatandaşlarının Türklere karşı bağnaz önyargıları. Eğer bunlar alt edilirse, Türk devletinin cumhuriyet mi yoksa meşrutiyet mi olduğu pek fark etmeyecektir. Bu durum gerçekleşirse, muhtemelen VI. Mehmed, kendi rızasıyla ya da değil, tahttan inecektir ve Milliyetçi ülküye sempatisini açık açık ifade eden bir veliaht yerine geçecektir.

[129] **Not**: VI. Mehmed [Vahdettin] (1861-1926). Osmanlı sultanı ve halifesi, Sultan II. Abdülhamid'in erkek kardeşi, 4 Temmuz 1918'den 1 Kasım 1922'a kadar hüküm sürmüştür. 16-17 Ekim 1922 gecesi Malta'ya gitmek üzere bir İngiliz savaş gemisiyle İstanbul'dan kaçmıştır [HWL].

[130] Saltanat 1 Kasım 1922'de ve halifelik 3 Mart 1924'te kaldırıldı [CKS].

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

VI. Bölüm

Mustafa Kemal Paşa

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKİYE'NİN GEORGE WASHINGTON'I

Türkiye, Ankara'daki Büyük Millet Meclisinin Başkanı Mustafa Kemal Paşa'da günümüzün en önemli insanlarından birini yaratmıştır – hangi ülkede olursa olsun iz bırakacak bir adamı. Ona "*bizim George Washington'ımız*" diyen Türkler Mustafa Kemal Paşa'nın onlar için ne yaptığının farkında çünkü o aynı zamanda 'Ülkenin Babası.'

Türklerin tarihinin en karanlık dönemi iki sene içerisinde en parlak ve ümit dolu geleceğe dönüştü; Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntılarından bugün Doğu'da böyle güçlü bir konumu olan, yeni, demokratik ve ilerici bir Türk Devleti meydana çıkmasının (dış ve iç direnişe rağmen) mucizeden aşağı kalır yanı yoktur. Ve bu mucizeyi gerçekleştiren Mustafa Kemal Paşa'dır. Vatanseverliği, cesareti, idealizmi ve ezici zorlukların hakkından gelen devlet adamlığıyla, Türkler ve belki de tüm İslam dünyası için yeni bir gün doğmasını sağladı.

Her gazete okuyucusu Milliyetçi liderin adını biliyor ama çok azı, en bilgilileri de dâhil, onun hakkında isminden fazla şey biliyor. Dünya Savaşı'ndaki en büyük olmasa da en büyük Türk generallerinden biriydi ama kendisi karanlıkta kaldı. Savaş sürerken o sırada esas diktatör olan ve başka bir Türk'ün isminin ünlenmesinden korkan, Mustafa Kemal Paşa'nın şahsi düşmanı Enver Paşa'nın[131] kıskançlığı yüzünden ismi Türkiye'de bile arka planda kaldı. Türkiye'de komuta eden, Mustafa Kemal Paşa'nın uzlaşamadığı Alman generallerinin düşmanlığının da payı vardır. O zamandan itibaren Türkiye'nin en güçlü adamı ve Müslüman dünyasındaki en etkili kişilerden biri olmuştur. Bana Ankara'daki Büyük Millet Meclisinin Başkanı olduğundan bu yana onunla konuşmuş olan tek yabancı muhabir olduğum söylendi.

Not: Şimdiye dek yayımlanmamış neredeyse 200 fotoğrafla birlikte, Mustafa Kemal Paşa'yla 3 Mart 1921'de Ankara tren istasyonunun yanındaki o sıralar ikamet ettiği küçük konağında yaptığı mülakat bugünün bakış açısıyla hiç şüphesiz Streit'ın Türkiye ziyaretinin odak noktasıdır. Streit, Philadelphia ***Public Ledger***'a teslim ettiği haberlerde bu görüşmeden bahseder, yayımlanmamış el yazması ***Bilinmeyen Türkler***'de onları bol bol kullanmıştır, bu eşsiz materyaller ilk defa bu baskıda yayımlanıyor.

Streit'ın yayımlanmamış el yazması bize Ankara Hükümetinin henüz emekleme devresinde olduğu ve Türk-Yunan savaşının sonucunun kesinlikten uzak olduğu bir dönemde Mustafa Kemal'in düşünme tarzıyla ilgili eşsiz bir bakış sunar. 3 Mart 1921'de Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara tren istasyonunun yanında bulunan konağının çevresindeki hoş ortamında yaptığı, yaklaşık iki saat süren konuşmaları hakkında şöyle yazar [HWL]:

> Bana mülakat yapmaktan hoşlanmadığı söylendiği için tedbir alıp 19 soruluk yazılı bir liste hazırladım. Cevapları Fransızcaydı, dokuz daktilo sayfası tutmuştu.[132] Daha sonra beni gayriresmî kabul etti ve hakiki bir Türk konukseverliğiyle kahve ve sigara ikram etti. Duyduklarımdan sonra onunla yaptığım mülakatın çok rahat geçmesi beni şaşırtmıştı. Benimle iki saat boyunca rahat rahat konuştu ve tüm sorularıma erkileyici bir açık sözlülükle cevap verdi.

[131] **Not**: Enver Paşa (1881-1922): Asker, Devlet adamı. Jön Türklerin ileri gelen üçlüsünün (Enver, Cemal, Talat) en genci ama en meşhuru. Dünya Savaşı sırasında İttihatçı Harbiye Nazırıydı. 1918'de diğer İttihatçı liderlerle yurtdışına kaçtı. 1922'de Türkistan'da Bolşeviklerle savaşırken öldürüldü [HWL].

[132] Streit'ın Mustafa Kemal Paşa'ya teslim ettiği soruların bir kopyası (Osmanlıca), Mustafa Kemal'in cevaplarıyla birlikte (Fransızca) modern Türkçe transkripsiyonuyla tıpkıbasım olarak verilmiştir: T.C. Kültür Bakanlığı: *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*. 2 Cilt (Ankara, 1992). Bkz: Cilt I., Belge #45: s. 261-276 [Bkz: EK IV., s. 193-210].

Levent Şahverdi Arşivi

Streit'ın kaleminden: "*Mustafa Kemal Paşa ile mülakat yaparken ellerinin bilinçsizce kehribar bir tespihle oynadığını fark ettim.*"

Fotoğraf 63: 3 Mart 1921 Mustafa Kemal Paşa Evinde[133]

Çok az insan, beni bu Türk Washington'ının etkilediği gibi etkilemiştir. Hangi ülkede olursa olsun iz bırakırdı. Kendine çabucak güven aşılama yeteneği olan nadir insanlardan biri. İnsanların onun uğruna ölmek isteyeceği tipte bir adam. Fiziksel açıdan yakışıklı, yapılı bir adam, kırk yaşında. Bir entelektüelin sahip olabileceği yükseklikte alnı var, eylem adamlarının ağız ve çenesine sahip, yani bir savaşçı. Yüzünde, bilhassa gözlerinde, idealistçe bir şey var, bir hayalperesre has ama hayallerini gerçekleştiren bir hayalpereste. Her yönüyle tam bir centilmen, nazik, kültürlü, ince ve hep şık giyimli. Batı'da herhangi bir salonda otururken göze çarpmayacak kadar Avrupalı görünüyor. Onunla Fransızca konuştum, akıcı konuşuyor.

KEMAL PAŞA'YLA DİNÎ VE DİĞER MESELELER HAKKINDA MÜLAKAT YAPTIM

Mustafa Kemal Paşa'yla mülakat yaptığımda [**Fotoğraf 64**] ona Milliyetçi Hükümetin dinî meseleler ve Cihat hakkındaki resmî turumunun ne olduğunu sordum. Güldü ve şöyle dedi:

> Dinî konular hakkında pek bilgim yoktur ama duyduğum kadarıyla Halife'nin İslam tehlikede olduğunda tüm Müslümanları savunma amaçlı Cihat'a çağırma hakkı var. Sultan, Balkan Savaşı'nda ve Dünya Savaşı'nda böyle bir çağrı yaptı ama bildiğiniz üzere karşılık almadı. Burada siyasetle dinî meseleleri karıştırmayı düşünmüyoruz. Yardımımıza dinî hissiyatı çağırmadan sadece emrimizdeki maddi birliklerle savaşıyoruz. Türkler bağnaz değildir. Elbette aramızda insanları galeyana getirmeye çalışan hocalar var, her millette olduğu gibi, ama onlara mukayyet olmamız gerekir ve olacağız da.

Son sözlerine kendine güvenen bir gülümseme eşlik etti.

"*Burada din ve devleti birbirinden ayırmak gibi bir eğilim olduğunu söyleyebilir misiniz?* " diye sordum.

Mustafa Kemal Paşa onayladığını gösterecek şekilde başını salladı. Şöyle dedi:

> İstanbul'da sultan halife sıfatıyla şeyhülislamı seçtiğinde, dinin başı yetkisine sahip şeyhülislam dinî meseleleri denetler ve sadrazamdan sonra en yetkili kişi olarak kabinenin bir üyesidir. Burada şeyh diye bir şey yok. Onun yerine Diyanet İşleri Komiserimiz olduğu doğrudur ama sadece manevi meselelerle ilgilenir ve diğer komiserler gibi Büyük Millet Meclisinin seçtiği ve ona tabi olan bir mebustur.

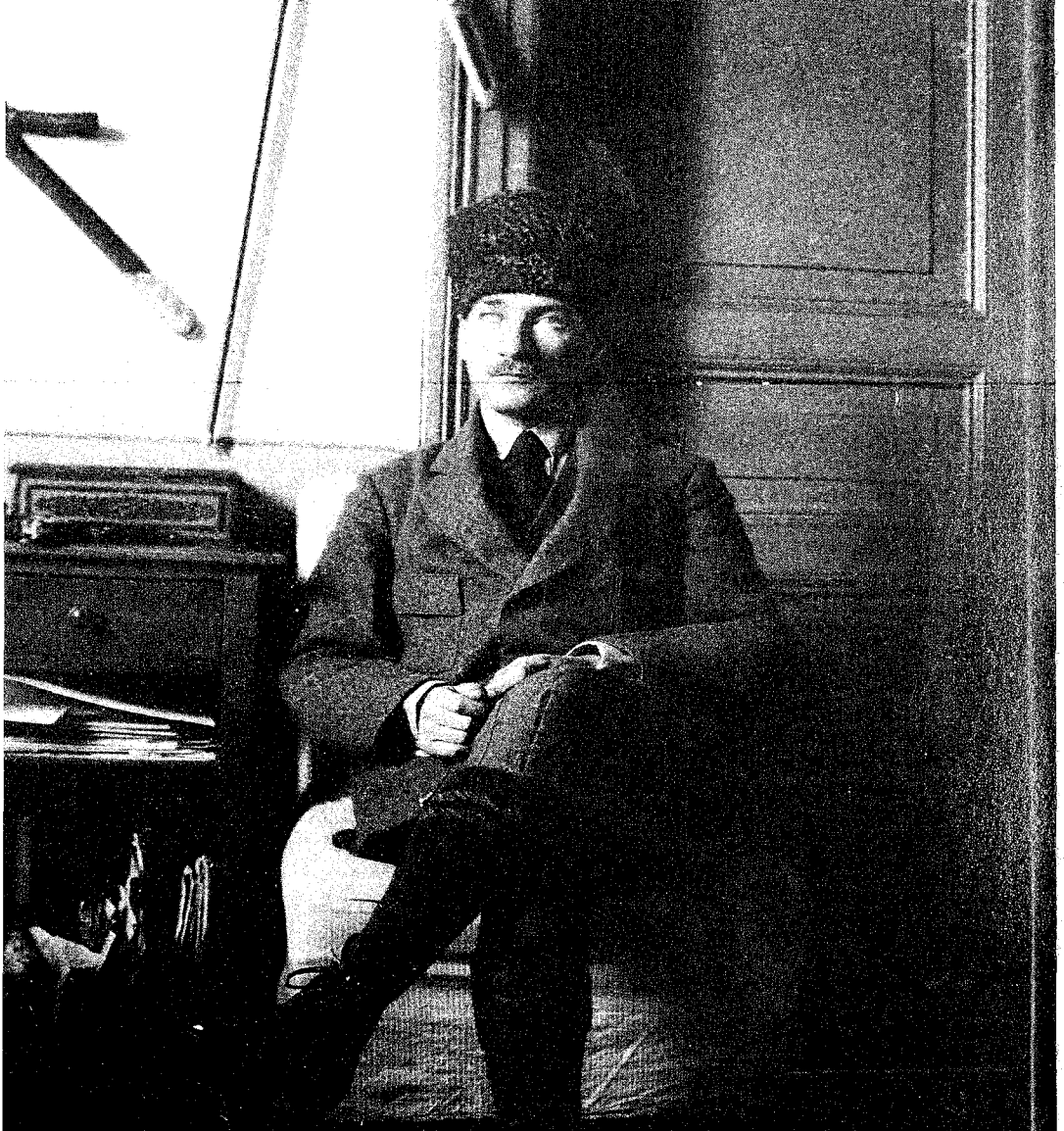
Türk Başkanının sorduğum diğer sorulara verdiği yazılı cevaplar Milliyetçilerin genel politikasını göstermeye yardım edecektir [Bkz. EK IV., s.193-209].

Soru: Panislamizm [İslam Birliği] ve Panturanizm [Turancılık] hakkındaki tutumunuz nedir?

Cevap: Bütün Müslümanların Türk hâkimiyeti altında birleşmesi anlamına geldiği sürece Panislamizm ve üzerinde Türk ırkı yaşayan bütün ülkelerin Türklerin hâkimiyeti altında birleşmesi anlamına geldiği müddetçe de Panturanizm, İngiltere emperyalistlerinin, kendi milletlerini bize karşı daimî bir haçlı seferine sürüklemeyi temin etmek maksadı ile uydurmuş oldukları 'korkuluk'lardır. Thames nehrinin kıyılarından bize gülünç ithamlar savuranların yapmış oldukları ve her gün biraz daha yaptıkları gibi dünyanın yarısını fethetmeye bizim herhangi bir şekilde ne niyetimiz ne de arzumuz vardır. Dahası, Misâk-ı Millî'miz bu konuda yeterince açıktır. Politikamız İngilizlerin tam zıttıdır, kendi kaderini tayin etme ilkesinin Müslümanlar da dahil tüm halklara samimiyetle uygulanmasının insanlığı daimî hâle gelen savaşların yol açtığı felaketten kurtaracağına inanmaktayız.

[133] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 – Dosya 2.

Levent Şahverdi Arşivi

Streit'ın kaleminden: *"Üstü cam kaplı masasının arkasındaki duvarda ona Gürcistan Müslüman halkının hediye ettiği bir kılıç asılı, yanında Milliyetçi askerlerin In Eunu [İnönü] zaferinden sonra ele geçirdikleri bir Yunan kılıcından yapıp verdikleri kılıçlı baston duruyor."*

Fotoğraf 64: Mustafa Kemal Paşa 3 Mart 1921'de Ankara Tren Garı Müdürünün Evinde[134]

Soru: Dinî meselelerle ilgili politikanız nedir?

Cevap: Sanırım her millet gibi her fert de vicdan hürriyetinden tam olarak istifade etmelidir. Bu ilke, halkımız Müslüman olduğu için bağımsızlık hakları olmadığı şeklinde düşünen düşmanlarımız tarafından maalesef çiğnenmiştir. Hâlen Suriye'de, Mezopotamya'da ve Anadolu'da cereyan edenler ifade ettiğim durumun en iyi delilidir. Bizim dinimiz İslamiyet'tir, dogmatik kısmı dışında ele alınırsa esasen büyük hoşgörü içerip ferdiyetçilik (kişisel bağımsızlık) ile komünizm arasında politik-sosyal bir düzen teşkil etmektedir.

Soru: Diğer Müslüman ülkelerle olan ilişkileriniz ve onlarla ilgili politikalarınız nelerdir?

Cevap: Doğal olarak bütün Müslüman devletlerle son derece samimi ilişkiler muhafaza etmekteyiz. Afganistan Emiri'nin talebi üzerine Afgan ordusunun modernleştirme çalışmalarını yapan Türk subaylarına katılmak amacıyla yakında önemli bir Türk askerî misyonu da Kâbil'e gidecektir. Yukarıda da belirttiğim üzere, kendi kaderini tayin etme hakkının bütün Müslüman milletlere tanınmasını görmek benim en büyük arzumdur.

Bekâr ve yaverleriyle birlikte Ankara istasyonunun yakınlarındaki daha önce demir yolu işletme müdürünün ikamet ettiği küçük evde yaşıyor [Fotoğraf 65].

Beni kabul ettiği çalışma odası resimler, fotoğraflar, kitaplar, sanat objeleri ve mobilya ile zevkle döşenmişti. İnsanın herhangi bir üst sınıf Batılı evinde rastlamayı bekleyeceği bir oda [Fotoğraf 66].

Fotoğraf 65: Mustafa Kemal Paşa'nın Konağı (Tren Garı Müdürünün Evi)[135]

Fotoğraf 66: Mustafa Kemal Paşa Kendi Oturma Odası'nda (3 Mart 1921)[136]

[134] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.37. **Not:** Streit fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: "*Atatürk Ankara'da ofis sandalyesinde (7 Şubat 1921). C. K. Streit'a geri verilmek üzere.*" Streit'ın bu notu mülakattan yıllar sonra yazdığı açık, muhtemelen fotoğrafı birine ödünç verdiğinde. Bu durum Mustafa Kemal'e 'Atatürk' (bu ismi 1934'te almıştır) demesinden ve buluşma tarihini 3 Mart 1921 değil, 7 Şubat 1921 olarak yanlış vermesinden belli [HWL].

[135] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

[136] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 - Dosya 2.

Levent Şahverdi Arşivi

Soviet'ten kalemindeki: *"Doğuştan cesurlar, namlı kahramanlar, ince ve hep şık giyimli Osmanlı komutanlarının yanında yakalı açık kahverengi İngiliz kostümü bir spor subayı elbisesi giymişti. Mustafa Kemal Paşa Bursa'da herhangi bir salonda göze çarpmayacak kadar Avrupalı görünüyor."*

Konuğumuz: Mustafa Kemal Paşa[1]

Yevtuşenko kaleminden: *"Onu gördüklerinde ve hoşgörüsü görün, profesör havası bir adam yok. Yanında idealize (hayalperest) bir çay var, özellikle gözlerinde, ama hayallerini gerçekleştiren bir hayalperest var."*

Fotoğraf 68: Mustafa Kemal Paşa'nın Gölbaşı Nadir Bir Fotoğrafı[28]

Ergenekon Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İnönü'nün kalemiyle: *"Atatürk Milliyetçi anlayışını evrensel ilkeleri ve kabul güveç askeri yetkinliği yönünden önemli sonuçlar sonuçlandığında ve sonuçlayan Türkiye değerlere yönelmiştir."*

Atatürk Arşivi

Fotoğraf 73: Mustafa Kema

ahverdi Arşivi

Fotoğraf 74: Mustafa Kemal Paşa Chevrolet'sinde Giderken Bir Asker Onu Selamlıyor[144]

Not: Streit, Mustafa Kemal'in "*Arap şeyhi kıyafetinde*" olduğu fotoğrafın [Resim 73] ona 3 Mart 1921'deki mülakat sırasında Mustafa Kemal Paşa tarafından sunulduğunu bildiriyor.

Streit'ın Mustafa Kemal Paşa'nın en çok aklında kalan özelliklerinden biri, Milliyetçi lider ve onun hayat tarzı söz konusu olduğunda, en ufak bir gösteriş görmemiş olması. Bu konuda şöyle yazmış [HWL]:

> Ankara'daki iki otomobilden biri olan Türk Başkan'ın emrindeki Chevrolet araba [Fotoğraf 74] ve mütevazı evi önünde bekleyen korumaları dışında [Fotoğraf 75], diğer devlet başkanlarının gerekli bulduğu şaşaa ve merasimin hiçbiri Mustafa Kemal Paşa'da yoktur.

Fotoğraf 75: Topal Osman [Kayıkçı]: Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın Konağını Koruyan Milliyetçi Gerilla Lideri [145]

[137] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064. **Not:** Streit, fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: "*Moustapha Kemal Pasha*" [HWL].

[138] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064. **Not:** Streit Mustafa Kemal Paşa ile buluştuktan tam üç ay sonra, İstanbul'daki ABD Yüksek Temsilcisi Amiral Mark Bristow'un istihbarat görevlisi Robert Steed Dunn da Milliyetçi liderle uzun bir görüşme için masaya oturmuştu. Mustafa Kemal 1 Temmuz 1921'de Dunn'ı, Streit gibi, demir yolu istasyonundaki evinde kabul etti (daha Çankaya'ya taşınmamıştı).

Amerikan misyoner kökenli, Anadolu'da yetişmiş, dikkate değer Miss. Annie T. Allen'ın eşlik ettiği Dunn Milliyetçi lider ile ilgili izlenimlerini şu bölümde aktarıyor: "*Mustapha Kemal yukarıda yalnızdı, sinirli sinirli mavi püsküllü pembe*

Levent Şahverdi Arşivi

'İSYANCI,' 'DİKTATÖR' VE 'DEMAGOG?'

Profesyonel asker ve samimi demokrat, anında karar alan eylem adamı, hayalperest, organizatör, pratik devlet adamı ve idealist: Mustafa Kemal Paşa'yı nitelendiren bu özellikler elbette nadiren bir araya gelir. Batı basınında sıklıkla 'asi' 'diktatör' ve 'demagog' olarak yer alıyor. Asi olduğu şüphe götürmez. Hem İtilaf emperyalistlerinin kendinden emin bir şekilde Türklerin payına düşmesini beklediği acımasız kadere hem de onların desteklediklerı, Mustafa Kemal'i ölümle cezalandıran gerici İstanbul Hükümetine isyan etti. Fakat diğer iki yakıştırmaya gelince bu adamla karşılaşmak ve onu Ankara'daki gündelik hayatının içinde görmek bunun saçmalık olduğunu fark etmek için yeterlidir.

Diktatör? Ülkesi savaş içerisindeyken demokratik ilkelere böylesine sadık kalan başka bir hükümet lideri tanımıyorum. Yakın Doğu'da demokrasi kurmak için diğerlerinden çok daha fazlasını yaptığı kesin.

Kişisel hırsları olan bir demagog? Yunanistan'da Kral Constantine'nin resimlerini her yerde gördüm. Smyrna [İzmir] ve İstanbul'da Venizelos'un da bir o kadar çok resmini gördüm.[146] Milliyetçi Türkiye'de kamusal alanlarda Mustafa Kemal Paşa'nın resmini bir kez olsun görmedim. Mesele, Türklerin fotoğrafçısının olmaması ya da resim sergilemeye karşı olmaları değildi. Anadolu'da çeşitli kamusal mekânlarda merhum sultanın ve şu an tahtta olan sultanın birkaç portresini gördüm. Mustafa Kemal Paşa'ya 'hükümdar' diyecektim ama kesinlikle değil. Türk Milliyetçi şairlerinin ve yazarlarının fotoğrafları var ama propaganda odalarında bile Türk hükümetinin bugünkü yöneticisinin fotoğrafı yok. Ancak Constantine Mustafa Kemal Paşa'nın sahip olduğu popüler hayranlık ve saygının yarısına sahip olsaydı, tacı alnında daha az

---

mercan tespihi sallıyordu. Büyük bir masa ve çok sayıda iskemle haricinde oda boştu... Çok şık koyu gri mavi bir takım elbise giymişti, yumuşak yaka beyaz bir gömleği ve siyah papyonu vardı. Kırk bir yaşındaydı ama bir üniversite talebesi gibi briyantinle geriye yatırılmış kül sarısı saçlarıyla daha genç gösteriyordu. Çene küçük ama cesur ifadeli, elmacık kemikleri yüksek, çizgiye benzer ağzı üzerinde kızılca, kısa kesilmiş bir bıyık. Gözleri kısık iki çizgi hâlindeydi, çatık kahverengi kaşları, çelik mavisi gözlerinin hemen üstündeydi.... Konsantrasyon gücünü ve anında kavrayan acımasızlığını hissettim, kendime şunu sordum: Hâlâ genç miydi, adam olmuş muydu? Ancak benden üç yaş gençken Churchill'in Gelibolu'sunu silip süpürmüştü."

Baştan başa alaycı bir tavrı olan Dunn buluşma hakkındaki gözlemlerini şu analizle noktalar: "*Kemal'in heyecan uyandıran vizyonuna da inanmamıştım. Yine de bir Türk için devrimci bir doktrin olan 'demokrasi'yle o günün dünyasını kazanacak kadar samimi, bencillikten uzak, yetkin, sağlam ve akıllı olduğunu düşünüyordum.*" Bkz. Robert Steed Dunn: *World Alive: A Personal Story.* New York (Crown Publishers), 1956. s. 412-415. Dunn'ın Mustafa Kemal'le görüşmesi hakkındaki haberleri için bkz. Heath W. Lowry: "Richard G. Hovannisian on Lieutenant Robert Steed Dunn," *Osmanlı Araştırmaları [Journal of Ottoman Studies]*, Cilt 5 (İstanbul, 1986), s. 209-252. Dunn'ın mülakatı için bkz. EK VII: s. 221-227 [HWL].

139 LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.214. **Not**: Streit, fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: '*Mustafa Kemal Pasha.*' Fotoğrafın kaynağı belirtilmemiş [HWL].

140 LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.141. **Not**: Streit fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: '*Mustafa Kemal Pasha.*' Fotoğrafın kaynağı belirtilmemiş [HWL].

141 LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

142 LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

143 LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

144 LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

145 LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.146. **Not**: Topal Osman Ağa (1883-1923), Giresun'da doğdu. İkinci Balkan Savaşı'nda savaştı ve topal kaldı. Ankara Hükümetinin kurulmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın korumalarının başı oldu. Trabzon Mebuslarından Ali Şükrü Bey'e 27 Mart 1923'te suikast düzenledikteu sonra (Mebus'un Mustafa Kemal Paşa'ya hakaret etmesi üzerine) Ankara'da 1 Nisan 1923'te düzenli birlikler tarafından vuruldu (tutuklanmaya itiraz ederken) ve öldürüldü [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

çizgiye sebep olurdu. Türk lideri organize ettiği harekete kendini tabi etmeyi tercih etmekle yetinmiş. Diktatörlük güçlerinden feragat etmesi buna yeterli kanıttır.

Not: Streit, 1923'te İstanbul'a döndüğünde (iki sene önce yokluğu dikkat çeken), Mustafa Kemal kültü yavaş yavaş doğmaya başlamıştı.[147] İkinci ziyaretinde bulduğu çok ilginç ve eşsiz yadigârlardan biri El-Müşir (Mareşal) El-Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı, solunda Libyalı lider Es-Sayyid Es-Şerif, El-Şeyh Ahmad Senussi ve sağında Kudüs'ü 1187'de Haçlılardan alıp yeniden fetheden 12. yüzyıl Müslüman kahramanı Es-Sultan Selâhaddîn-i Eyyûbî El-Kebir ile gösteren bir poster veya kartpostal [Fotoğraf 76] olmuştu[148] [HWL].

Fotoğraf 76: İslamiyet'in Büyük Kahramanları[149]

[146] **Not**: Eleftherios Kyriakou Venizelos (1864-1936): Yunan devrimci ve devlet adamı. 1920'deki millî seçimlerde kaybettikten sonra, Lozan Antlaşması'nı imzalamaya ve akabindeki Yunanistan ve Türkiye mübadelesine götüren müzakerelerde kilit rol oynadı [HWL].

[147] **Not**: Bu bağlamda değişikliğin kapsamı şu eser okunduğunda hemen görünür: Grace Ellison: *An Englishwoman in Angora*. London (Hutchinson & Co.), 1923. Türksever olmaktan utanmayan Ellison, Ankara'yı Kasım-Aralık 1922'de ziyaret etti ve benzersiz biçimde Mustafa Kemal'e erişmeyi başardı, Çankaya'daki yeni evine öğle yemeğine misafir bile oldu. Streit'ınkinden yaklaşık yirmi ay sonra gerçekleşen ziyareti Milliyetçilerin Yunan kuvvetlerini başarıyla yendiği ve Lozan'daki Barış Konferansı'na hazırlandıkları zamana geliyordu. Arada geçen zaman boyunca gerçekleşen değişiklikler arasında Mustafa Kemal Paşa'nın şahsiyetini çevreleyen, tamamen yerleşmiş bir kişilik kültünün doğuşundan çarpıcısı

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa'nın Başkan olarak güçlerini uygulamadaki adaleti yönetici makamlarına aday seçme şeklinde görülebilir. Bu kişileri aday gösterme hakkı vardır. Halk Eğitimi Komiseri, ben Ankara'ya gelmeden kısa süre önce görevden alınmıştı. Mecliste, ilerici bir liberal olan Mustafa Kemal Paşa'nın arzuladığı modern eğitim programına hoş bakmayan hoca mebusların etrafında toplanmış oldukça güçlü bir muhafazakâr kanat var. Yine de bunun için bir hoca ile birlikte en radikal Türk entelektüellerinden biri olan Hamdoullah Soubhi Bey'i [Hamdullah Suphi][150] aday gösterdi. İkinci kişi büyük çoğunlukla seçildi.

Ben Ankara'dayken, birinci Meclis Başkan Yardımcısı Djelal Eddin Arif Bey'in [Celaleddin Arif][151] görev süresi dolmuştu. Bu makam hükümette çok önemli çünkü Başkan Yardımcısı esasen Başkan ve Meclis arasında irtibat görevlisi işlevini görüyor. Eğer Başkan'la birebir görüş birliği içerisinde değilse, hükümet pürüzsüz işleyemez. Mustafa Kemal Paşa ve bu makamdaki yetkili arasındaki ilişkiler tam anlamıyla gerilmiş değilse de olması gerektiği kadar iyi değildi. Başkan Yardımcısı yakın zamanda makamını kömür imtiyazı konusunda kişisel çıkar için kullanmaya çalışmakla suçlanmıştı. Hükümet yetkilileri arasında iş ilişkilerinden uzak durmak bir onur meselesidir. Celaleddin Arif Bey Meclisi memnun edecek şekilde kendini aklamıştı ama liberaller arasında yerine yeni birinin getirilmesi yönünde kuvvetli bir eğilim vardı. Ancak muhafazakâr kanat Celaleddin Arif Bey'in liderliğini istiyordu. Mustafa Kemal Paşa, bu makam için görevdeki kişiyi ve Kamu Sağlığı Komiseri ve İçişleri Komiser Vekili Dr. Adnan Bey'i [Fotoğraf 77] (Dr. Adnan Bey'in eşi Türk yazar Halide Edib Hanım'dı) [Fotoğraf 78] aday gösterdi. Başkan'ın, hiçbir resmî adayı olmasa da, yakın arkadaşı, doktor ve liberal grubun en güçlü adamlarından biri olan ikinci adayı tercih ettiği açıktı. İlk günkü seçim Celal'e seksen iki, Dr. Adnan'a seksen oy verdi, seçilmek için seksen altı oy gerekiyordu. Liberaller oy alamadıkları üyelerini canlandırdı ve Dr. Adnan ertesi gün ilk sandıktan 76'ya karşı 111 oyla seçildi. Muhalefet gücü mebusların diktatörlükten ne kadar uzak olduğunu gösteriyor.

Bu oyu Mustafa Kemal Paşa'ya güven eksikliğinin bir kanıtı olarak yorumlamak yanlış olur. Bu sorun uzasaydı herkes onun tarafını tutacaktı, bunu rahat rahat söyleyebiliriz çünkü mebusların hepsi ona kişisel olarak güvenmektedir. Oylama hükümetin liberal politikasının tehlikede olduğunu da göstermiyor. O sırada mebusların yaklaşık yarısı Ankara'da yoktu. Bazıları tatildeydi, diğerleri diplomatik görevlerdeydi ya da ülke içerisinde resmî işleri vardı. Çoğunluğunun liberal olduğu söylenebilir. Oylamanın işaret ettiği şey Mecliste kendini gösteren siyasi partilerin bölünme eğilimidir.

---

yoktur. Streit, Milliyetçi liderin biçbir resimli temsilinin olmamasına şaşırıp kalmışken, Grace Ellison şöyle yazar: "*Şehrin her yerinde Ghazi Pasha'nın resimleri var ve bir ya da iki kitapçıda başlıca yoldaşlarının resimlerini, yurtsever kartpostallar ve aşırı süslü renklerde diğer 'Milliyetçi' resimler satın alabiliyorsunuz.*" [s. 135-136] [HWL].

[148] **Not**: Bu fotoğrafın ikonografisi biraz tuhaf ve açıklama gerektiriyor. Anadolu'yu fethetmek için Yunan Hıristiyan hareketini durduran Mareşal Mustafa Kemal'in bir yanında Haçlıları Kudüs'ten püskürten 12. yüzyıl Müslüman kahramanı ve diğer yanında da İtalya'yı yendiği iddia edilen Libyalı'nın sergilenmesi Mustafa Kemal'i İslamiyet'in kahramanları arasına yerleştirme çabasından başka bir şey olamaz [HWL].

[149] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.173. **Not**: Streit, fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: '*Saladin Eyub el-Kebir*' ve '*Essayid Essherif Sheikh es-Senussi*' [HWL].

[150] **Not**: Hamdullab Supbi [Tanrıöver] (1885-1966). Çerkez kökenli, Streit'ın ziyareti sırasında Antalya'dan Mebus'tu ve Halk Eğitimi Komiseriydi. Bkz. **EK I**., s. 170-171 [HWL].

[151] **Not**: Celaleddin Arif Bey (1875-1928/1930?). Streit, Ankara'dayken, Halk Adaleti Komiseriydi (3 Mayıs 1920 – 19 Mayıs 1921); 1921'in başlarında Mustafa Kemal'le arası açıldıktan sonra İtalya Büyükelçisi olarak atandı ve Komiserlik makamı geçici olarak Zekai Apaydın tarafından doldurulduk [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 77 & 78: Adnan Bey ve Halide Edib Hanım[152]

Ankara'daki iki otomobilden biri Türk Başkan'ın emrindeki Chevrolet araba ve mütevazı evi önünde bekleyen korumaları dışında, diğer devlet başkanlarının gerekli bulduğu şaşaa ve merasimin hiçbiri Mustafa Kemal Paşa'da yoktur. Kamu Ekonomisi için yeni bir komiser seçildiği gün Mecliste bulunuyordum.[153] Mustafa Kemal Paşa yalnız girdi, mebuslar arasında boş bir koltuğa oturdu ve sandık görevlisi seçim bölgesine göre mebus isimlerini okurken çevresindekilerle sohbet etti. Uzun listenin sonuna doğru 'Mustafa Kemal Paşa' geldi (adı diğer mebuslarla aynı monoton ses tonuyla okunmuştu) ve 'diktatör' sandığa yürüdü, oyunu attı ve koltuğuna geri döndü. Mustafa Kemal Paşa'yı ilk kez görüyordum. Onu bir fotoğraftan tanımasam bu sade mebusun dünyanın Türk Milliyetçilerine 'Kemalist' damgası yapıştıracak kadar otokrat bulduğu o adam olduğunu anlayamazdım.

Bu tipik bir vakadır. Mustafa Kemal Paşa, Ankara sokaklarında yalnız şekilde yürürken görülebilir, rastlaştığıyla konuşur ve şakalaşır ya da ben gitmeden önceki Cuma günü (Müslümanların kutsal günü) olduğu gibi, kalabalığın ortasında Dışişleri Komiser Vekili Ahmed Mouhtar

[152] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

[153] **Not:** Mahmud Celal(eddin) [Bayar'ın] Kamu Ekonomisi'nden Sorumlu Halk Komiseri seçildiği 28 Şubat 1921 Meclis toplantısı [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

[Muhtar] Bey[154] ile öğle yemeği için masaya oturabilir. Ve onun demokrasisi kameralar patlarken çalışan bir adamla el sıkışan kralın demokrasisi değildir; halkın arasında onlardan biriymiş gibi hareket eden doğal bir demokrasi anlayışı vardır. Halktan Türklerle yakın tanışıklığı kuvvetinin kaynaklarından biridir.

Ancak Mustafa Kemal Paşa sıradan bir adam değildir. Başarılarını bilmeden bile, insanın bunu hissetmesi uzun sürmüyor. Davranışları sade ve gayriresmî olsa da, onu anında diğerlerinden ayıran doğal bir asalet, istikrar ve sakin bir özgüvene sahipti. Kendi gücünün farkında, aynı zamanda kibirli olmayan, çok kuvvetli karaktere sahip bir insan olmasından etkilendim. Onunla görüştükten ve konuştuktan sonra yurttaşlarının ona neden bu kadar inandığını, sözlerinin neden bu kadar itibar gördüğünü hemen anladım. Kendine hemen güven aşılama yeteneği olan çok az insan vardır. Acil zamanlar için ihtiyaç duyulan bir insan, doğuştan lider, insanların onun için öleceği karakterde bir adamdı.

Fotoğraf 79: Mustafa Kemal Büyük Millet Meclisine Sesleniyor (1 Mart 1921)[155]

[154] **Not**: Ahmed Muhtar Bey (1870-1934). 9 Şubat- 17 Mayıs 1921 arası Dışişleri Komiser Vekilliği yapmıştır. Bkz: **EK I.**, s. 170 [HWL].

[155] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.219. **Not:** Streit, bu fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: "*Mustapha Kemal Pasha Büyük Millet Meclisine Sesleniyor, 1 Mart 1921. Fotoğraf, Essad Nedim, Mustapha Kemal Pasha'nın Fotoğrafçısı*" [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Halkına kusurlarını hatırlatma dürüstlüğü, cesareti ve bekleyen tehlikeleri işaret etmesi onun kişisel özelliğidir. Mustafa Kemal Paşa, halkına iltifat ederek onların desteğini almaya çalışacak tipte bir adam değil. Onu hükümetin bitirdiği işi gözden geçirdikten sonra 1 Mart 1921'de Meclis'te verdiği konuşmada dinledim [**Fotoğraf 79**], şu tavsiyeleri ekledi:

> Efendiler, halkımızın istisnai özellikleri vardır, bunların gelişimi hiç şüphesiz önemli sonuçlar doğuracaktır. Fakat size tarihin katı gerçeklerini hatırlatmalıyım. Yoldaşlar, yozlaşma ve nihai yıkım kendi çıkarını halkın ve yobazlığı vatanseverliğin yüce vazifelerinin üstüne koyan milletin kaçınılmaz kaderidir. Meclisimizin bu kötülüklerden her zaman azade olacağına hiç şüphem yok.

Hitabet konusunda çok yetenekli değil, gerçi durum gerektirdiğinde çok iyi konuştuğunu söylediler. Meclise seslenme amacında olduğu duyulursa, salon hemen mebuslarla doluyor ve halka açık balkonlar tıklım tıklım oluyor. Konuşmasını dinlediğim gün kürsüye kalabalık sıra aralarından tek başına varmıştı. Alkış dindiğinde –genelde Meclis'te az alkış olur– hazırladığı uzun konuşmayı okudu. Yankılı sesi ve etkileyici kişiliği sunumunu etkin kılıyordu. Meclis onu büyük dikkatle dinliyordu. Hem kamuda hem özelde ağır, ölçülü bir tonda konuşuyordu, bu da söylediklerine tuhaf bir güç katıyordu.

Onunla Fransızca konuştum, akıcı konuşuyordu ve dil üzerinde hâkimiyeti vardı. Bana mülakat yapmayı sevmediği söylenmişti ve ben de tedbir alıp bunun yerine ona on dokuz soruluk bir liste gönderdim. Cevapları Fransızcaydı, dokuz daktilo sayfası tutmuştu. Daha sonra beni gayriresmî kabul etti ve hakiki Türk konukseverliğiyle sigara ve kahve ikram etti. Duyduklarımdan sonra onunla yaptığım mülakatın çok rahat geçmesi beni şaşırtmıştı. Benimle iki saat serbestçe konuştu, tüm sorularıma etkileyici bir açıksözlülükle cevap verdi.

Doğuştan centilmen, nazik, kültürlü, ince ve hep şık giyimli (onunla konuştuğumda yumuşak yakalı açık kahverengi İngiliz kesim bir spor takım elbise giymişti) [Bkz. **Fotoğraflar 63** ve **64:** s.94 ve 96]. Mustafa Kemal Paşa, Batı'da herhangi bir salonda göze çarpmayacak kadar Avrupalı görünüyor. Çok sayıda dedikodunun aksine Başkan olup da ordudan istifa ettiğinden beri artık askerî üniformasını giymiyor. Ancak Milliyetçi orduların resmî lideri ve kabul gören askerî yetkinliği yüzünden önemli stratejik sorular tartışıldığında ona danışılıyor. Fakat orduyu doğrudan yönetmiyor.

Bekâr ve Ankara [tren] istasyonunun yakınındaki daha önce demir yolu işletme müdürünün oturduğu küçük evde yaverleriyle yaşıyor. Beni kabul ettiği çalışma odası resimlerle [**Fotoğraf 80**], fotoğraflarla, kitaplarla, sanat objeleriyle ve mobilya takımıyla zevkli biçimde döşenmiş – insan böyle bir odaya herhangi bir Batılı üst sınıfın evinde rastlamayı bekler. Üstü cam kaplı masasının arkasındaki duvarda ona Gürcistan Müslüman halkının hediye ettiği bir kılıç asılı, yanında Milliyetçi askerlerin İn Eunu [İnönü] zaferinden sonra ele geçirdikleri bir Yunan kılıcından yapıp verdikleri kılıçlı baston duruyor.

Fotoğraf 80: Mustafa Kemal'in Oturma Odasının Duvarındaki Resim[156]

[156] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.162. [Fotoğraf: C. K. Streit] **Not:** Streit fotoğrafının arkasına şöyle yazmış: "*Namık İsmail Bey'in 'Harman Dövme Sahnesi'– Satın Alan Mustafa Kemal Paşa*" [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa, fiziksel olarak, yakışıklı, yapılı, boyu yaklaşık altı fit. Kırk yaşında, gerçi biraz daha genç görünüyor. Alnı yüksek, ağzı ve çenesi bir eylem adamının (savaşçının) ağzı ve çenesi. Onu gözlükleriyle ve kalpaksız (genelde giydiği ve yumuşak koyun derisinden yapılıp biraz fese benzeyen başlık) görün, profesöre benzer bir edası var. Yüzünde idealist (hayalperest) bir şey var, özellikle gözlerinde ama hayallerini gerçekleştiren bir hayalpereste ait.

MÜTEVAZI BİR AİLEDEN ALLAH'IN LÜTFETTİĞİ MAKAMA YÜKSELİŞ

Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı kökenli (bildiğim kadarıyla onun ve çevresindekilerin Musevi olduğu ile ilgili hikâyelerin bir temeli yok). Osmanlı öyle bir ırklar karışımının ürünü ki insan karşısındakinin damarlarında ne kanı olduğunu ancak fiziksel karakteristiklerinden tahmin edebilir. Sözüne tamamen güvendiğim ve Mustafa Kemal Paşa'yı tanıyan Türkler bana onun Türk kökenli olduğunu ve belki bitaz Slav kanı taşıdığını söyledi. Türklerde pek rastlanmayan açık teni ve yüz hatları bu teoriyi doğruluyor gibi.

Salonika'da [Selânik] sıradan bir memur ailesinde doğan ve babası bir gümrük memuru olan Mustafa Kemal Paşa Tükiye'de en önemli yere yükselmiş bir halk adamı. Ancak bu durum Türkiye'de Amerika'da olduğundan daha tuhaf bir durum değil. Mesela, yakın zamanda Berlin'de öldürülen Tallat Pasha [Talât Paşa],[157] hayatına telgraf operatörü olarak başlayıp Sadrazam konumuna yükselmişti.

Milliyetçi Başkan, sadece Türkçe eğitim verilen bir devlet ilkokuluna gittikten sonra askerî eğitim almış ve kariyerini orduda yapmış. Ordu seçimi ilginç bir biçimde Türkiye'nin şansına olmuş. Abdülhamid,[158] hükümdarlığı sırasında bir istina hariç tüm Müslüman tebaasına Batı eğitimini yasaklamış. Bu istisnaya subaylar dâhildir. Orduyu ihmal etmeye çekinmiş, onu Batı standartlarına çıkarma çabası içerisinde subaylarının Batı'da eğitim görmesine izin vermiş. Bu imtiyaz 1909'da sultanın düşüşüne sebep olur çünkü ordu devrimci doktrinleri benimsemiştir.

Mustafa Kemal (o sıralarda 'paşa' değilmiş), erken yaşlarda siyasi reform hareketiyle ilgilenmiş. 1903'te yüzbaşı rütbesindeyken görüşleri yüzünden Abdülhamid tarafından hapsedilmiş ve Şam'a sürülmüş. Arkadaşları, şu an gerçekleştirdiği demokratik ve saf bir Türk devletinin hayallerini orada kurmaya başladığını söylüyor. Altı yıl sonra Abdülhamid'i tahttan indiren Selânik Redif Fırkasının Kurmay Başkanı olmanın memnuniyetini yaşayacaktı.

'Jön Türk' rejiminde orduda kaldı ve İstanbul'da birinci kademe birlikleri kurmay başkanı oldu. İtalya'yla savaştan kısa süre önce Türk Harbiye Nezareti temsilcisi olarak Fransız askerî manevraları için Fransa'ya gitti. Dönüşünde Arnavutluk'taki askerî operasyonlarda Mahmud Chevket [Şevket] Paşa'nın[159] kurmaylığındaki subaylardan biri oldu. Trablusgarp için yapılan Türk-İtalyan savaşı sırasında Derna'da komuta ediyordu. Ayrıca Çanakkale Boğazı'nda da komuta etti. Daha sonra Balkan Savaşları sırasında Dokuzuncu Kolordu Kurmay Başkanı oldu. Barış imzalandığında Sofia [Sofya], Belgrade [Belgrad] ve Cettinge'ye [Çetince] askerî ataşe olarak gönderildi.

---

[157] **Not:** Mehmed Talât Bey, 1917'de Paşa rütbesini aldı (1874-1921). İttihatçı mebus, bakan ve sadrazam (1917'de). Savaş yılları boyunca İttihat ve Terakki'nin Merkez Komitesi'nde baskın figür oldu. Savaşın sonunda diğer İttihatçı liderlerle birlikte yurtdışına kaçtı. Berlin'de 16 Mart 1921'de bir Ermeni'nin suikastına uğradı [HWL].

[158] **Not:** Sultân Abdülhamid II. (1842-1918), 1876-1909 arasında hükmetmiştir [HWL].

[159] **Not:** Mahmud Şevket Paşa (1856-1913). Çeçen kökenli, asker, bakan ve sadrazamdı. İttihatçılara karşı gerçekleştirilen 31 Mart Vakası'nı bastırmada kilit rol oynadı. 11 Haziran 1913'te İttihat ve Terakki Hükümetinde sadrazam olduğu sırada suikaste kurban gitti [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Dünya Savaşı'na girdiğinde, Mustafa Kemal yarbay rütbesindeydi. O sıralar tam organize olmamış 19. Tümen'e komuta etmesi için görevlendirildi. Kişisel çabalarıyla bu tümeni standart seviyeye getirmeyi başardı, tümenle birlikte Gelibolu yarımadasındaki Maidose'a [Madytos = Eceabat] gönderildi.

İngilizler Ari Bournou'na [Arıburnu] çıkarma yaptıktan sonra Gelibolu'da başlattıkları saldırıyı durduran, kendi inisiyatifiyle hareket eden Mustafa Kemal'di (General Liman von Sanders[160] ona birliklerini geri çekmesini emretmişti). Akabindeki kanlı savaşlarda komutasındaki birlikler toplamda beş tümene ulaştı. Buna rağmen sadece albay rütbesine yükseltilmiştir çünkü başarısı Savaş Bakanı Enver Paşa'da ve Alman komutasında kıskançlık yaratmıştır. Fakat İngilizler Anafarta'ya çıkarma yapınca bu cepheye getirildi ve Gelibolu çatışmalarının sonuna kadar orada kaldı. Artık general olmuş ve Sultan ona 'Paşa' unvanını bahşetmişti.

16. Ordu Komutanlığına getirildikten sonra Kafkasya Cephesi'ne geçmesi emredildi, orada Ruslardan Bitlis ve Mush [Muş] şehirlerini geri aldı. Fakat Enver Paşa'yla keskin bir görüş ayrılığından sonra komuta etmek üzere utanç verici biçimde Hedjaz [Hicaz] ordusuna gönderildi. Daha sonra her ikisinin de merkezi Suriye'de olan İkinci ve Yedinci Ordunun Başkomutanı olarak görevlendirildi. Orada yine Alman komutanla, bu kez Mareşal von Falkenhayn'la[161] anlaşamamıştır; istifa eder ve İstanbul'a döner. Sonra o sırada veliaht olup şu an tahtta olan Sultan'a Almanya seyahatinde eşlik etti. Dönüşünde hasta oldu ve Viyana'da uzmanlar tarafından tedavi edilmek üzere Avusturya'ya gitti. Ayrıca Avrupa'daki koşulları yakından incelemek fırsatını bulmuştur.

Muhammed V'in [Mehmed V] ölümü veliahtı tahta geçirince, Mustafa Kemal Paşa başşehirde daha çok destek buldu ve hükümetin özel davetiyle İstanbul'a döndü. Eylül 1918'de, yine o sıralarda Suriye'de İngiliz saldırısı altındaki Yedinci Ordunun komutası verildi. Ordusunu kurtarmayı ve Ryak yakınlarındaki İngiliz-Arap birliklerini yenmeyi başardı. Kısa süre sonra Mareşal Liman von Sanders yerine Suriye'deki orduların başkomutanlığına getirildi. O sıralarda Sultan Mehmed VI ona *aide-de-camp* (yaver) şeref unvanını verdi. Mütareke imzalanana kadar Suriye'de komuta ediyordu ve sonra İstanbul'a gitti.

Başşehirde altı ay kaldı, ülkesinin İtilaf Devletleri tarafından uğradığı hakaretlere içi yandı, ülkenin güvenliği için endişelendi ve güvenliğin dışarıdan emperyalizm ve içeriden ümitsizlik tarafından tehlikeye düşürüldüğünü açıkça gördü. Bir asker olarak halkının Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı için kanıyla ödediği korkunç bedeli gayet iyi biliyordu. İmparatorluğun devam ettiğini görmek istiyordu ama Türkiye'nin millî varlığını kurtarmaya kararlıydı.

1919 Mayıs'ında Üçüncü Ordu müfettişi olarak Anadolu'nun Doğu vilayetlerine gönderildiğinde bu şansı yakaladı.

"*Bu atamanın milletime yardım etmek için Allah'ın verdiği bir fırsat olduğunu düşündüm,*" diye beyan etti, bir sene sonraki Büyük Millet Meclisi açılış konuşmasında *"ve ülkemin bağımsızlığı güvene alınana dek çabalayacağıma yemin ederek İstanbul'u terk ettim"*

Ve o kadar çaba sarf etti ki tarih Mustafa Kemal Paşa'yı yeni Türk Devleti'nin kurucusu olarak tanıyacaktır.

[160] **Not**: Otto Liman von Sanders (1855-1929), Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusuna komutanlık eden bir Alman generaliydi [HWL].

[161] **Not**: Mareşal Erich von Falkenhayn (1861-1922), Dünya Savaşı'nda Alman Genelkurmay Başkanı ve Hindenburg tarafından yeniden aynı mevkiye getirilince Filistin'deki Allenby'a karşı Osmanlı birliklerini komuta etti (başarısızca) [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

İSTANBUL YERİNE BİR İÇ ANADOLU ŞEHRİ BAŞŞEHİR OLUYOR

Milliyetçiler sultanı bir kukla hâline getirmeyi planlarken, İstanbul'u da Osmanlı Devleti'nde sahip olduğu hâkim konumundan mahrum etmeye niyetliydi. İstanbul bir başşehir olarak saldırıya açıktı ve Türkiye'nin esas gücünün bulunduğu Anadolu'dan çok uzaktı. Yine de halifeliğin merkezi olarak kalması gerekiyordu. Yüzyılların geleneği ve şehrin kutsal karakteri birleşince Katolikler için Roma neyse İstanbul'un ortodoks Müslümanlar için aynı şey olmasını sağlıyordu. İstanbul'un beş yüz yıldır Türk devletinin ruhani merkezi olması, dezavantajlarına rağmen, Türkler için başşehri başka yerde kurmayı güçleştiriyordu. Ezelden beri şereflendirilen başşehri boşaltmak Milliyetçileri fatih sultanların adımlarını izleme itibarından mahrum bırakacaktı. Dahası, böyle bir hamle otoriteyi İstanbul'la özdeşleştirmeye alışmış birçok Türk açısından Milliyetçiler adına bir zayıflık olarak görülecekti. Ankara Hükümetinin gücünün başlangıçta Türklerin hem dininin hem tarihinin kutsal simgesi Stamboul'u [İstanbul] eski hâline getirme hedefini beyan etmelerinden geldiği unutulmamalı. Milliyetçilerin projesi bit uzlaşma: İstanbul'u sözde başşehir olarak koruyup, gerçek hükümet merkezini Anadolu'da kurmak. Mustafa Kemal Paşa, sorularıma yanıt verirken bu bağlamda politikalarını açıkladı:

> İstanbul elbette geleneksel başşehrimizdir ve bu yüzden varlığını sürdürmelidir. Ancak Dünya Savaşı'ndan edindiğimiz deneyim bize bir ders verdi. Saltanat ve halifelik İstanbul'da kalacaktır ama gerçek hükümetin merkezi, yani Millet Meclisi ve kabine, burada İstanbul'dan daha iyi korunacağı Anadolu'da, ülkenin merkezinde bulunmalıdır. Meclis elbette zaman zaman İstanbul'a gidebilir ama hükümetin daimî merkezi orada olmamalıdır. Bu durumla ilgili nihai bir karar alınmadı ama tartışılıyor. Kaisarieh [Kayseri], Sivas ve Yozgat olası bölgeler. Başşehrimizi buraya kurma fikriyle bir komisyonumuz bu merkezî bölgeyi inceleyecek. Bölgenin ormanlığı, bir akarsuyu, tek kelimeyle, doğal güzelliği olmalı.[162]

23 Nisan 1920'de Türk halkı Büyük Millet Meclisi yoluyla kendi kendini yönetmek ve ülkesini özgürlüğe kavuşturmak vazifelerini omuzlarına yükledi. Başkanlarının dediği gibi "*Geleneksel despotizm ilkesine dayanan, işi bitmiş bir idari mekanizmayla,*" karşı karşıya, tarif etmiş olduğum takdire şayan demokratik hükümeti yarattılar. Ordularının gücüyle küçük bir kısmı hariç topraklarının bütününün bağımsızlığını korudular. Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1921 Büyük Millet Meclisi konuşmasında adilce özetlediği gibi Türklerin başarısı herhangi bir insanın rahatlıkla gurur duyacağı bir başarıdır. Şöyle dedi:

> İtilaf Güçleri bağımsız bir devlet olarak varlığımızı koruyamayacağımıza inanmıştı. Ülkemizi kendi aralarında bölüşüp milletimizi esir edeceklerini düşündüler. Yanlış yaptıkları nokta kendimizi yönetme kapasitesine sahip olmadığımızı düşünmeleriydi. Zira geçen sene milletimiz, dünyanın kalanından kopmuş, tüm yardım ve kılavuzluktan mahrum kalmış, bir ülkenin başına gelebilecek en büyük felakete maruz kalmış olmasına rağmen kendini en medeni ve hoşgörülü biçimde yönetti ve hürriyetin tüm ilkelerine itibar etti.

[162] **Not:** 3 Mart 1921'de Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara konusunda hâlâ karar vermediği açıktır. Başşehri İstanbul'dan taşımaya kararlıydı ama Ankara'nın sahip olmadığını düşündüğü, "*doğal güzellik*" gibi bir avantaja sahip güvenli bir bölge bulma arzusunda gibi görünüyor [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

VII. BÖLÜM

MEVCUT İMKÂNLAR İLE SAVAŞMAK

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İKİ SENE İÇERİSİNDE İFLASTAN DENGELİ BÜTÇEYE

Türk Milliyetçileri savaş zamanı demokratik bir hükümet kontrolü sağlamayı denemekle kalmadı, hemen hemen sadece vergi yoluyla da savaşın bedelini ödüyorlar. Bildiğim kadarıyla sadece iki istisna var. Biri doğrudan Bolşevikler tarafından verilen en az sekiz yüz pound tutarındaki külçe altın. Diğeri ise Milliyetçilerin Düyun-u Umumiye faizinin ödemesini ertelemesidir. Birikmiş faizi barış yapıldığında ödemek istedikleri için buna kredi de denebilir. Ancak iç kredileri yok ve ek yabancı borç imzalamamışlar. Banknot para da basmamışlar. Osmanlı İmparatorluğu'nun parası, İstanbul'da olduğu gibi, Anadolu'da da para birimi olarak kullanılmaktadır. Fakat birçok küçük banknot yırtılmış veya eskimiş olduğu için yakında değiştirilmesi gerekecek. Aynı posta pulları İstanbul'da olduğu gibi Milliyetçi bölgede de kullanılıyor.

İstanbul'da pound karşılığında 608 *piaster* Türk altını satın aldım, Anadolu'da altın sadece 500 *piaster*[163] değerindeydi. Altını kullanacak fırsatım olmadı, üstümdeki banknot her yerde geçerliydi ve tüccarlardan hiçbiri altınla ödeme yapılmasına sıcak bakmadı. Anadolu'da altının değerinin düşük olmasının temel sebebi muhtemelen ihracının yasak olmasıdır. Halkın yeni hükümete güvenini de gösteriyor, çünkü bu güven olmasaydı peşin paraya ödediklerinden daha fazla değeri öderlerdi. Kanaatım, ticari zekâlarının eksik olmadığı açık olan Ermeni, Rum ve Musevi tüccarların İstanbul bankalarında ödeme yapmam gerektiğinde bir altın pound için bana mümkün olduğunca banknot verme konusunda genelde ticari deneyimleri az olan Türklerden daha istekli olmamalarıyla pekişiyor.

Ankara Hükümeti, bankacılık işini Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî bankası ve Fransız ile İngiliz sermayesi tarafından kontrol edilen bir kurum olan Bank-ı Osmanî-i Şahane yoluyla sürdürüyordu. Milliyetçi topraklardaki şubeleri hâlâ İtalyan ve Fransız müdürler tarafından yönetiliyor. Ankara'daki müdür İtalyan, iki Fransız –biri ben gelmeden sadece bir ay önce İstanbul'dan geldi– ve bir İngiliz müfettiş ona yardım ediyor, ancak sonuncusu esasen Türklerin sivil esiri. Ankara ona özgürlüğünü vermiş ve burada istediği gibi yaşıyor ama şehri terk edemiyor. Türkler buna sebep olarak, İngilizlerin Malta adasında çok sayıda Türk'ü sivil esir tutuyor olmasını gösteriyor. Türk hoşgörüsüne işaret olarak bu bankaların çalışanlarının hâlâ Rum ve Ermeni olmasını gösterebilirim. Bu durum sağduyularını da gösteriyor çünkü eğer Hıristiyanları görevden alırlarsa Türklerin şu an onların yerini dolduracak personeli yok ve böyle bir hareket onlara mali açıdan zarar verecektir. Bankanın yönetimini ve çalışanlarını değiştirmeden bırakmak ama faaliyetlerini kontrol etmek gibi faydacı bir politika izliyorlar.

Bu bankalar, çok sınırlı da olsa, dış dünyayla iş yapmaya devam ediyor ama Müfettiş Henry [Henri] Maubert'in[164] bana dediğine göre irtibat yavaşlığı gibi bir handikapları var.

Maliye Komiserliği elbette Türklerin elinde. Sermaye ve personelinin tamamen Türk olduğu tarım bankalarının kurulmasını teşvik ediyor. Müfettiş Maubert'in övdüğüne göre bu bankalar "*sağlam kurumlar.*"

---

[163] ***Webster'in New World Dictionary Second College Edition***'ına göre, bir piaster bugünkü Türk para birimi olan 1/100 liraya eşit. Sözlük döviz kuru olarak bir lirayı kullanıyor [CKS].

[164] **Not**: Şu şahısla bu konuşmaları yapmış olabilir mi: Dünya Savaşı'nda Fransız Batı Afrika'sında görevli olan ve orada Volta-Bani Savaşı sırasında Müslüman liderlere kötü *muamelesiyle ün salan, onları* halk içinde kırbaçlattıran, aşağılayan ve işkence eden, şiddet yanlısı ve düşüncesizce hareket eden Fransız sömürge yöneticisi Henri Maubert'le? Doğruluğunu ya da tersini ispat edemedim, ama muhtemel gözükmemektedir [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Meclisin ilk işlerinden biri bir bütçe sistemi kurmak oldu. Müfettiş Maubert'in dediğine göre, Türkiye bugün bütçe açığı olmayan dünyadaki sayılı ülkeden biri. Bunun bir sebebi, hükümetin Düyun-u Umumiye'nin gelirlerine geçici olarak el koyması. Haziran 1920'den, Türkiye'nin mali yılı başlangıcı 1 Mart 1921'e kadar her biri yaklaşık 50.000.000 Türk lirası olan hükümet gelir ve giderleri dengelendi.

Bu sene için bütçe tahminleri şöyleydi: gelir, 79.333.440 Türk lirası; harcamalar, 86.519.650 Türk lirası. Ancak sonuncusuna sene içerisinde yürütülememiş bazı projeler ve sultan ile ailesi için ayrılmış, barış olana ve İstanbul ile Anadolu yeniden birleşene kadar ödenmeyecek 551.012 Türk lirası değerinde bazı kalemler dahil. Meclisteki birkaçına katıldığım bütçe tartışmalarında mebuslar bütçenin uygun biçimde dengelenmesi için harcamalardan bazılarını kesti.

Türkiye'nin şu anki bütçesini iyi anlamak için Ankara Hükümeti kurulmadan önceki yıl İstanbul'da yapılan bütçeyle karşılaştırmak faydalı olur. Türkiye'nin 1919'daki gelirleri sadece 34.000.000 Türk lirasıydı, harcamaları ise 52.000.000 Türk lirası. Eski hükümete oranla egemenliği altında daha az toprak bulunduran yeni hükümet gelirlerini yeni vergiler koymadan, onun yerine eskilerini bazen yüzde 300'e kadar yükselterek ve vergileri toplarken daha etkin bir sistem kullanarak, iki katından fazlasına çıkardı. Artık kafa başına 30 sent olan hayvan vergisi hariç, köylünün yükü artmamıştır. Hükümete senelerdir yaptığı gibi mahsulünün onda birini ödemeye devam ediyor. Fakat bu kaynaktan gelen toplam gelir sadece 1.700.000 lira tutuyor, şehir arazisi vergileri ise 4.000.000 lira tutuyor; ruhsatlar da dâhil işletme kârları vergisi 6.500.000; tuz, tütün ve sigara kağıdı tekelleri 10.000.000 ve askerî görevden muafiyet 5.000.000. Son kaleme gelince, Hıristiyan Osmanlı bir vatandaş 300 lira ödeyerek askerî hizmetten muaf tutulabiliyor.

Müslüman bir vatandaş, fiziksel bir sorunu olmadığı sürece bu görevden kaçamıyor ve fiziksel sorun durumunda da Hıristiyan vatandaşla aynı miktarı ödemek durumunda. Ek olarak, hükümet yetkilileri ve çalışanlar askerî hizmet vermedikleri için maaşlarının yüzde üçünü vergi olarak devlete veriyor. Hükümetin gelirinin kalanı elli kaynaktan geliyor, bunların hiçbiri 2.000.000 liradan fazla tutmuyor. Vergilerin çoğu doğrudan.

Devletin toplam harcamalarının yarısından çoğu, 45.000.000 lira, Yunanistan'la süren savaşa ayrıldı. Ek 7.000.000 lira iç nizamın korunması için harcandı. Hükümet ordu için tedarik talep etmedi ama basında taleplerini duyurdu ve yardım rica etti. Hükümetin diğer harcamaları Türk lirası olarak şöyle:

Meclis	982.995
Emekli Maaşları ve Maaşlar	8.056.578
Tapu Dairesi dahil, Maliye	7.527.638
Muhasebe Bürosu	624.539
Başkanlık Makamı	120.368
Dahiliye (İçişleri)	446.842
Posta ve Telgraf Ofisi	1.825.071
Kamu Sağlığı ve Sosyal Yardım	1.120.836
Hariciye (Dışişleri)	449.296
Adalet	2.832.301
Diyanet İşleri	580.801
Halk Eğitimi	1.587.618
Kamu İşleri	2.103.375
Kamu Ekonomisi, ticaret, tarım, ormanlar ve madenler dahil	1.879,325
Propaganda ve Basın	151.187

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLİYETÇİ LİDERLER: 'HAYALPERESTDEĞİL, 'PRATİK ADAMLAR'

Maliye Komiseri Ahmed Ferid Bey,[165] "*Hayalperest değiliz, pratik insanlarız*" dedi ve ekledi:

> Finans sistemimizde yapılması gerektiğini bildiğimiz birçok reform var. Bunlardan bir kısmını zaten gerçekleştirdik fakat diğerleri, mesela geçerliliğini yitirmiş ve son derece zararlı aşar vergisinin kaldırılması barış gelene kadar beklemek zorunda. Her şeyden önce sürekli barışa ihtiyacımız var. Uzun süren savaştan çok çektik. Şu an uğruna savaştığımız şey, her şeyden önce, ekonomik bağımsızlığımızın tanınması. Buna sahip olmadığımız sürece barış çok işimize yaramayacaktır.
>
> Eğer ülkemizi geliştireceksek ihtiyaç duyulduğunda koruyucu bir gümrük vergisi koyma gücüne sahip olmamız gerekiyor. Avrupalı Güçler bunu yapmamıza izin vermeyecektir. Manchester Ekolü'nün serbest ticaret doktrinleri endüstrisi gelişmiş milletler için, bizim için değil. Amerika, koruyucu gümrük vergisini benimsediğinde ne aşamadaysa biz de o aşamadayız. Şeker sorununu düşünün. Kahve, çay ve tatlıyı çok sevdiğimizden çok yüksek miktarda kullanıyoruz. Şeker pancarı üretimini artırabiliriz. Fakat bugüne kadar şekerimizi ithal etmek zorunda kaldık çünkü Avrupalı Güçler bu yerli sanayiyi korumamıza izin vermedi.
>
> Ancak makine ve tarım aletlerinin ithalatını vergilemeyi düşünmüyoruz. Tam tersine, onların ithalini teşvik eden her türlü çabayı gösteriyoruz. Bu tip şeyleri bilhassa Amerika'dan satın almayı istiyoruz. Avrupalı kapitalistlerden korkuyoruz çünkü emperyalistleriyle bir aradalar, fakat Amerika Birleşik Devletleri'ne güveniyoruz. Eğer bir Amerikan şirketi bize ihtiyacımız olacak demir yollarını yapmak için teklif getirirse mümkün olabilecek her türlü fedakârlığı yaparız.
>
> Önceki Türk hükümetleri parayı vergi yoluyla artırmak yerine ödünç almayı tercih etti. İç borç niyetimiz bile yok. Politikamız anında ödemek. Şimdiye kadar hesaplarımızı dengeli tutmada başarılı olduk. Ne kadar devam edebiliriz, bilmiyorum. Ülkemizin gelişimi için projeleri sürdürmede daha sonra dışarıdan sermayemiz olmak zorunda. Amerika Birleşik Devletleri'nden üç seneliğine yıllık 100 milyon dolar borç almak istiyoruz, bununla Amerikan demir yolu malzemesi, tarım aletleri ve diğer imal edilmiş malları satın almak istiyoruz. Eğer o parayı alabilirsek, karşılığında Amerika'ya şu an İngilizler'in işgal ettiği ve yeniden onların elinden almayı umduğumuz, zaten Türk toprakları olan Musul vilayetindekiler de dahil, Türkiye'nin petrol sahalarıyla ilgili imtiyazlar verebiliriz.[166]
>
> Banknot basmayı planlamıyoruz. Şu anki kredimiz iyi, para birimimizin değerini suni olarak yükselterek zayıflatmak istemiyoruz. Eğer ülkenizle iş yapmak istiyorsak, bize güven duyabileceğinizi göstermemiz lazım, bunun gerekli olduğunu fark ettik. Bugüne kadar Türk banknot lirasının döviz kuru kendi bölgemizde İstanbul'dakinden daha yüksek oldu. Burada İngiliz poundu için hiçbir zaman 525 *piaster*den fazla olmadı, İstanbul'da ise kur aylarca yaklaşık 575 oldu. Sebebi, İstanbul'un elinde hiçbir şey yokken, bizim ihraç edilecek mallarımızın olmasıdır. Arkasında hiçbir şey olmayan yeni para bastığımızı söylemeleri için dış dünyanın eline fırsat vererek avantajlı konumumuzu kaybetme niyetimiz yok.

[165] **Not:** Ahmed Ferid [Tek] (1878-1971), Streit Ankara'da olduğu dönemde Maliye Komiseriydi. 26 Ekim 1921'de, görevden alındı ve Paris'e gönderildi [HWL].

[166] **Not:** Ankara Hükümetinin en geç 1921 Şubat'ına kadar İngilizlerin Musul vilayetini nihayeten kendilerine teslim edeceğini düşündüğü açıktır [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

KADINLARIN ÖZGÜRLEŞTİĞİNİN SOMUT KANITI

Daha önce belirttiğim gibi Milliyetçilet kızların eğitim görmesine odaklandı ve taşrada kullanılması hariç peçe oldukça nadir görülüyor. Ankara'da bazı Türk ailelerine misafir oldum, sanki hiç kadınları ayrı tutma geleneği olmamış gibi. Üç Türk ve üç Bolşevik eşliğinde bir Milliyetçi yetkili, eşi ve kızkardeşiyle çay içtim. İki kadın Avrupalı kıyafetler giymişti, peçe takmadıkları gibi başları da örtülü değildi. Başka bir Türk gururla bana kendi eşinin fotoğrafını gösterdi, o da Avrupai görünüyordu. Samsun'daki Near East Relief Komisyonu'nun Amerikalı yöneticisinin evinde benimle yemek yiyen Türk doktor ve eşinden daha önce bahsetmiştim. Ankara'da kadınların günlük gazete yazılarına katkıda bulunduğunu gördüm [Fotoğraf 81]; İstanbul'da '*Kadınlar Dünyası*' gibi isimleri olan, tamamen kadınların ilgi alanlarına adanmış ve tashihini tamamen Türk kadınlarının yaptığı Türk mecmuaları aldım. '*Ümid*' gibi, Türk erkeklerinin tashih ettiği edebiyat mecmualarında Türk kadınlarının resimleri kadın yayınlarında olduğundan daha da serbestçe gösteriliyordu.

Tüm bunlar Türkiye'de kadınlara karşı tutumda köklü bir devrim olduğuna tanıklık ediyor. Bir gerçek daha bugünkü Türklerin daha on on beş sene önce kadını kapatılmış bir varlık olarak algılamalarını ne kadar aştıklarını daha da iyi gösterecektir.

Fotoğraf 81: Müfide Ferid [Tek], Streit'ın Ankara'da Tanıştığı 'Özgürleşmiş' Türk Kadınlarından Biri[167]

MUSTAFA KEMAL PAŞA AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ BÜYÜKELÇİSİNİN BİR KADIN OLMASINA SICAK BAKIYOR

İki ülke arasındaki ilişkiler yeniden başladığında, Milliyetçiler Amerika Birleşik Devletleri'ne Türk Büyükelçisi olarak Halide Edib Hanım'ı[168] [Fotoğraf 82] gönder-

[167] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.247c. **Not:** Streit, bu fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: "*Muffide Hanoum.*" Müfide Ferid Tek (*1892 – 1971*). Daha sonra roman yazarı oldu, Ankara Hükümetinde Maliye Halk Komiseri olan Ahmet Ferid'in [Tek] eşidir. Başarılı bir Fransızca çevirmeniydi, Streit'ın ziyareti sırasında Mustafa Kemal Paşa ile birlikte çalışıyordu [HWL].

[168] **Not:** Halide Edib [Adıvar] (1882-1964): Aktif siyasetle uğraşan yazar, başarılı gazeteci. Milliyetçileri desteklediği için Mustafa Kemal'le birlikte ölüm cezasına çarptırıldı, İstanbul'dan kaçtı (eşi Adnan Bey'le birlikte) ve Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya katıldı (1920). Kurtuluş Savaşı sırasında ziyaretçi yabancı gazetecilerle mebuslara resmî rehberlik, ağırlama ve Mnstafa Kemal Paşa'nın İngilizce yazışmaları için çevirmenlik de dâhil çeşitli roller oynadı [HWL].

Levent Şahveri Arşivi

meyi düşünüyorlar. Ankara'da bunu duyduğumda karşılaştığım genelinde birbirinden farklı Türklere böyle bir atama konusunda ne düşündüklerini sordum. Kimse itiraz etmedi ve bir kısmı olumlu düşündüğünü ifade etti. Mustafa Kemal Paşa ile mülakat yaptığımda böyle bir aday göstermenin gerçekten olup olmayacağını sordum. Cevabı şu oldu:

> Türkiye'de elçilik gibi yüksek makamlarda olabilecek, erkekler kadar yetkin kadınlarımız var. Halide Hanım bu kadınlardan biridir ve bu makamı mükemmel biçimde dolduracağı kesin. Ancak Amerika Birleşik Devletleri'ne bir elçiyi aday gösterme durumu bizim için henüz belli değil.

Böyle bir atamanın Türklerin gerçekleştirdiği toplumsal devrimi şüpheci Batılılara kanıtlamak gibi açık ve seçik değere sahip olması dışında, Halide Hanım'ın yeni Türk devletini temsil etmek üzere Washington'a gidişini olumlayacak çok şey var. Hayatında hiç Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmemiş olsa da, Halide Hanım'ı Amerika'ya bağlayan kuvvetli bağlar var. Boğaziçi'nde kadınların gittiği Amerikan enstitüsü, İstanbul Amerikan Kız Koleji mezunudur. Bu okulda okuyan ilk Müslüman kızıydı. Yani Abdülhamid'in Türkiye'yi demir asasıyla yönettiği günlerde gerçekleşiyordu ve kaydolması İstanbul'da büyük bir gerilim yarattı. Sultan, koleji derhâl bırakmasını emretti ve geçici olarak zorla razı edilmeye çalıştılar. Fakat sultanın özel sekreteri olan babası Edib Bey, büyük hayranı olduğu Anglo-Sakson kültüründen çocuklarının faydalanmasını çok istediği için ısrar etti ve Halide Hanım'ın dönmesine izin verildi. Eklemek gerekirse, şu anda bu okula devam eden birçok Müslüman kadın var. Halide Hanım'ın Amerika'ya tutumunu göstermek gerekirse iki oğlu Ali ve Hasan'dan bahsetmek yeter, şu an Illinois Üniversitesi'nde okuyorlar.

Halide Hanım'ın daha önceden diplomasi ve kamu hizmetinde deneyimi var. Mütarekeden sonra, Milliyetçi Hükümet ve İstanbul'daki Amerikan Yüksek Temsilcisi arasında gayriresmî aracılık yaptı. Bundan önce, İstanbul'da Okullar Müfettişi ve İstanbul Üniversitesi İngiliz Edebiyatı Profesörlüğü gibi görevlerde bulundu. Yabancı ülkelere giden ve savaştan önce İngiltere ve Fransa'yı gezen az sayıda Türk kadınından biridir [Fotoğraf 83 ve 84].

Tüm Türkiye'de savaştan önce roman yazarı, entelektüel ve feminist lider olarak tanınan Halide Hanım, Mütarekeden bu yana cesur vatanseverliğinden ötürü daha

Fotoğraf 82: Halide Edib Hanım Genelkurmay Başkanlığı Karargâhı'ndaki Dairesi'nde[169]

[169] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 83: Köy Evinin Önünde Halide Edib Hanım[170]

[170] Fotoğraf: Clarence K. Streit. **Not:** Bu fotoğrafın arkasına Streit şöyle yazmış: "*Halideh Edip Hanoum* (*Ankara'da çekilmiş*) *tarafından Türkçe ve Fransızca imzalanmış.*" Clarence Streit, bu fotoğrafı Heath Lowry'ye 1983'te Washington D.C.'de verdi [HWL].

Levent Şanverdi Arşivi

Fotoğraf 84: Köy Evinin Önünde Halide Edib Hanım[171]

[171] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064. Clarence K. Streit'e Halide Edip tarafından sunulmuş (Fotoğrafçı: C. K. Streit). **Not**: İlginçtir ki, 1928'de Halide Edib Ankara'daki ilk günlerinin anılarını yazmaya başladığında, Streit'ın ziyaretinden bahsetmez ama Milliyetçi başşehri ziyaret eden bir diğer Amerikalı gazeteci ile görüşmesinden uzun uzadıya bahseder. Bu gazeteci, Mustafa Kemal'le 26 Nisan 1920'de görüşen *Chicago Tribune* muhabiri Paul Williams'tı. *Türk'ün Ateşle İmtihanı* adlı eserinde şöyle yazar [Halide Edib, 1928: s. 142]: "*Genç ve hoş bir adam olan Williams isimli 'Chicago Tribune'u temsil eden Amerikalı gazeteci, Ankara'ya vardı ve Mustafa Kemal Paşa ile bir mülakat yaptı. Doğal olarak onlar için tercüme yaptım. Odadan çıkmadan evvel Mustafa Kemal'in bir fotoğrafını çekti. Ertesi gün çiftlikte benim de bir fotoğrafımı çekti. Film banyo edildikten sonra resimler iç içe geçtiğinden arka planda bir selvi ağacıyla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın arkasında göründüm. Williams resmi bana gösterdi ve gülerek 'Kemal'in arkasındaki kadın' dedi. Tuhaf ki bu saçma şeyi yayımlamayacağına söz vermesine rağmen birkaç Amerikan gazetesinde 'Kemal'in Arkasındaki Kadın' başlığıyla yayımlandı.*" Paul Williams'ın 26 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa'yla yaptığı mülakatına dayanan haber için: bkz. EK III., s. 189-192.

Levent Şahverdi Arşivi

da önemli bir şahıs hâline geldi. Milliyetçi Halk Eğitimi Komiseri Hamdullah Suphi [Tanrıöver] bana şöyle demişti:

> Türkiye'de yabancı ülkeler tarafından kurulan okulların bize karşı propaganda aracı olarak kullanılacağından şüphelenmeden duramayız. Fakat bir Amerikan kolejinin bize Halide Hanım'ı vermiş olması sizin ülkenizden insanların burada kurmuş olduğu okulların varlığının devamının gerekliğini yeterince göstermektedir.

Halide Hanım, bir erkekler toplantısında halka hitap eden ilk Türk kadınıydı. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline denk geliyordu. İtilaf Devletleri İstanbul'u işgal ettikten hemen sonra Ankara'daki Milliyetçilere katılmak üzere İstanbul'u terk etti. Çok erken ayrılmamıştı, bir hafta sonra ismi Mustafa Kemal Paşa'nın da bulunduğu, Sultan'ın askerî mahkemesi tarafından asılacak asiler listesindeydi. O sırada İngiliz birlikleri Anadolu'yu büyük ölçüde işgal etmişti. Fakat bir film serisi olmaya layık zorluklarla tehlikelerden sonra İngiliz taburlarının arasından geçmeyi başardı, yolda bir aydan fazla vakit geçirdikten sonra Ankara'ya vardı.

Paşa Hanımefendi: Halide Hanım

Milliyetçi Hükümette bu kadar yüksek bir mevkiye sahip tek kadın olan Halide Hanım –çok az entelektüel Türk kadınının Ankara'ya ulaşabildiğini söylememiz gerekiyor– Genelkurmay Başkanlığı karargahındaki dairelerle birlikte Askerî İstihbarat Bölümünün bürosunda görevli.[172] Burada Türkler ona büyük hayranlık duyuluyor, saygı gösteriliyor ve hem subaylar hem erler geçtiklerinde ya da ofisine geldiklerinde ona asker selamı veriyor. Sosyal hizmet görevlisi ve arkadaş olarak sevildiği köylerde onun ne kadın ne erkek olduğunu düşünen köylüler kendisine özel bir unvan bulmuşlar: 'Paşa Hanım.' Fakat o, unvanları sevmiyor. Bana, "*Yolunu bulsaydım hepsini yok ederdim*" dedi. Kusursuz bir demokrat ve Ankara'dan birkaç mil uzaklıktaki bir köyde [Kalaba] güneşte kurumuş kerpiçten küçük bir evde oldukça sade bir hayat sürüyor [Fotoğraf 83 ve 84]. Birkaç kez onunla orada çay içme ve yemek yeme zevkini tattım. Salonunda birkaç Milliyetçi liderle tanıştım.

Batı'da dahi erkek işi denilebilecek işleri yapıyor olmasına rağmen Halide Hanım'da erkeksi hiçbir şey yok. Onunla ofisinde ilk buluştuğumuzda sade siyah bir elbise giymişti, pelerini ve başörtüsü Türk ama elbise Paris kesimi, sıkıca bağlanmış başörtüsünden fırlayan cüretkar altın buklelerle tamamen dişi cazibesine sahipti. Sohbeti çekiciliğini artırıyor çünkü entelektüel açıdan Batılı kadınlar arasında da yüksek bir seviyede olurdu. Bugün önde gelen Türk romancılarından biridir. Eserlerinin bir kısmı Almancaya ve Fransızcaya çevrildi ama daha İngilizceleri yayımlanmadı. Bazen ona 'Yakın Doğu'nun George Eliot'ı'[173] diyorlar. Hünerlerine ek olarak, keskin bir nişancı ve uzman bir binicidir [Fotoğraf 83 ve 84]. En önemli Milliyetçilerden biri olan eşi Dr. Adnan Bey Büyük Millet Meclisi Hükümetinin ilk Başkan Yardımcısıdır.

Halide Hanım'la konuşmalarımdan birinde, "*Eğer Türkiye'de on yıl barış sürerse, Türk kadınlarının oy kullandığını göreceksiniz.*" diye açıkladı. Ona cevaben Batı'yı böyle bir gelişmeye hazır edebilmek için Türk feminizminin yükselişi ile ilgili kısa bir yazı yazmasını rica ettim. Bana bu konu hakkında İngilizce bir yazı yazma fırsatı bulduğu hareketin tarihi şöyle:

[172] **Not**: Streit, Halide Edib Hanım'ın 1921 başlarında Genelkurmay Başkanlığı karargâhındaki dairesiyle birlikte Askerî İstihbarat Bürosunun bir bölümünü idare ettiğini açıkça belirten, rastladığım tek kaynak. [HWL].

[173] **Not**: George Eliot, İngiliz romancısı ve önde gelen Viktorya dönemi yazarı Mary Anne Evans'ın (1819-1880) takma adıydı [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

YENİ TÜRKİYE'DE KADINLARIN YÜKSELİŞİ

Halide [Edib] Hanım

Türk kadınının bir fikir olarak gelişimi, Türk sanatçısının kendini dilde ve fikren Farsça boyunduruğundan kurtarmaya başladığı, Türk edebiyatındaki eski geleneksel temaların yok olduğu (bülbül, gül ve bahar) edebiyattaki rönesansımıza kadar gider. Fransız klasiklerinden etkilenen Türk edebiyatına insan ögesiyle birlikte kadın da girdi ve Türk Milleti'nin gündelik ve toplumsal hayatını oluşturan unsurların bir parçası olarak görülmeye başladı.

Bir aşk nesnesi olmaktan çıkıp, yavaş yavaş milletin yeniden doğuşunda ve yeni hayatında bir öge olarak görülmeye başladı. Büyük Türk şairi Abdülhak Hamid [Abdülhak Hâmid (Tarhan)] kadını canlı bir figür ile yüksek düşünüş ve kapasitenin merkezi hâline getirdi. Büyük Türk oyunu ***Tarihi***'de [yani '***Tarık***'],[174] geçmişin Müslüman Arap kadınını vatansever, askerî ve entelektüel figürler olarak ortaya koyar. Bu yeni ideal ve fikir otuz seneden uzun süredir dekoratif bir tema olmaya devam etti. Eğitim ve kültür sahibi kadınlar en yüksek sınıf ve üst orta sınıftan gelen kadınlardı. Eğitimlerini genelde İngiliz ya da Fransız mürebbiyelerden (çocuğa evde ders veren kadın öğretmen) alıyorlardı. Halk için aşağı yukarı katı ve demode eğitim sistemi veren, kadın öğretmenler yetiştirmek üzere kurulmuş bir tek kız okulu vardı. Bazı ortaöğretim okulları da vardı, ülkeye pek iyi yayılmamışlardı (aslına bakılırsa çoğu İstanbul'daydı).

Kadınların eğitimi ve gelişimi, 1908 devrimi Türkiye'yi olağanüstü bir şevk ve hayat kapasitesiyle fethedene kadar entelektüel bir fantezi ve içi boş bir edebi söylem olmaya devam etti. Türkiye'deki devrim açık, kararlı bir program ve hazırlığın sonucu değildi. Yüzyılın bir çeyreği boyunca Abdülhamid'in korkunç baskısı doğal bir nefes alma ve daha özgür, daha yeni bir hayat ihtiyacı yaratmıştı. Ve bu yeni hayat müthiş doğallıkta ve neredeyse vahşi bir hevesle patladığında, cinsiyet farkı, yüzyılların gelenekleri ve dogmaları pes etti. Kısa süreliğine kadınlı erkekli herkes yeni hayat ve özgürlükten sarhoş olmuştu ve o anda kadınlar doğal bir şekilde toplumsal ve beşeri ilerlemede ilk adımlarını attılar.

İttihat ve Terakki Cemiyeti devrimin kısa balayından sonra yeni bir ülke ve rejim yaratmanın meşakkatli görevini üzerine aldığında, kadınlara gelişimleri için eşit bir şans vermenin gerekliliğine ikna oldular. İtrihatçı Parti'nin siyasi hataları hatta günahları ne olursa olsun, bir konuda sonuna kadar tutarlı, cesur ve dirayetliydiler; bu da kadınların gelişimine karşı tutumlarıydı.

Kadınlar için çok sayıda ortaöğretim okulu, yedi öğretmen okulu ve liseler açıldı. Bu kadar çok sayıda okul açmak gibi görünüşte basit bir mesele *sürekli tepki ve derinlere kök salmış önyargıya* karşı büyük bir mücadele demekti. Kadınların çalışması için açılan enstitü ve okullar mükemmel olmaktan uzakrı ve entelektüeller ilkeleri ve yöntemlerine karşı epey eleştiri getirdi. Fakat İttihatçılar kadınların konumuna karşı takınılan tutumu değiştirmek için ellerinden ne geliyorsa yaptı ve yeni Türkiye'nin yeni bir halk demek olduğunda her zaman ısrar edip kadınları bütün millî planın içine kattı. Kadınların eğitimi ve serbestliğine karşı tepki ve acı muhalefet kendini isyanlar biçiminde göstermeye devam etti fakat İttihatçılar buna karşı direndi.

[174] **Not**: Baskı Hatası gibi görünüyor: ***Tarık Yahut Endülüs'ün Fethi***. Abdülhak Hâmid'in 1879'da yazdığı meşhur oyunu. Bu eser diğer temaların yanı sıra Arapların İspanya'yı ilk fetihlerinde kadınların oynadığı askerî rolü gösterir [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik gereklilik nedeniyle tahmin edileceğinden çok daha az muhalefetle kadınlar arasında çalışan bir sınıf ortaya çıktı. Türkiye cephelere kendi karşılayabileceğinden çok daha fazla entelektüel, resmî çalışan ve endüstriyel kitleler yolladı. Ancak hükümetin de toplumsal mekanizmanın da binbir ihtiyacına rağmen devam etmesi gerekiyordu. Böylece salt ihtiyaçtan kadınlar öne çıktı ve boşluğu doldurmaya başladı.

Balkan Savaşı sırasında Türk kadınlarının hastanelerde erkeklere hemşirelik yaptığını gören kamuoyu isyanın eşiğindeydi. Fakat Dünya Savaşı'nda kadınların hükümet dairelerine akın yapıp erkeklerle yan yana çalışması büyük bir şok yaratmadı. Şehirlerdeki dükkânlar, kamu kuruluşları, sanayi bölümleri kadın çalışan almak zorundaydı. Şehirli kadınlar açlık tehdidiyle çalışmak ve ailelerini desteklemek için iş hayatına girmek zorunda kaldılar. Tüm ülke tarımının sürmesi gerekiyordu, büyük sorumluluk kadınların eline kalmıştı. Köylü kadın her zaman tarlalarda çalışmış olsa da daha önce köy hayatını idare etmek için tamamen kendi kaynaklarına dayanacak kadar yalnız bırakılmamıştı. Bu faaliyet ve sorumluluk kadınların ruhunu yeni bir toprağına sahip olma hissiyle kaynaştırdı.

Savaşın ardından gelen büyük millî felâketlerde erkekler kadınları yanlarında ağlarken, çalışırken ve hatta savaşırken görmeyi doğal karşılamaya başladılar. Türkiye'de erkek ve kadının gündelik hayatta işbirliği savaş trajedilerinin doğurduğu zorunlulukla başladı. Kadın ve erkek arasındaki entelektüel ya da diğer uçurumlar Türkiye'de Avrupa'dakinden çok daha doğal bir biçimde doldurulacaktır diye düşünüyorum. Buradaki kadın ve erkekler rakip olarak değil, yeni bir atmosfer ve yeni bir hayat yaratmak için bahtsızlık ve sefalette yoldaş olarak birlikte savaşıyor.

ANKARA AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NE İTİLAF DEVLETLERİ'NDEN DAHA ÇOK GÜVENİYOR

Türkler sadece açık bir kapı bırakılmasını değil, bizimle özellikle ticaret yapmak istiyorlar. Deneyimleri yüzünden Avrupalı güçlere son derece şüpheyle bakıyorlar. Bölgede kurmalarına izin verdikleri okulların ve onlara verdikleri imtiyazların çoğunlukla siyasi emelleri gerçekleştirmek için kullanıldığını görmüşler. Fakat Türkler ilerleme planlarını gerçekleştirmek, doğal kaynaklarını geliştirmek, demir yolu yapmak, köylülere bilimsel tarım yapmayı öğretmek ve Batı kültürünü tüm ülkeye yaymak için Batılı uzmanlara ve sermayeye ihtiyaçları olduğunun farkındalar. Yetkililer ve halk bu yardım için sadece Amerika'ya yöneliyor çünkü Amerika Birleşik Devletleri'nin kendi çıkarını gözetmeyen ve yardımsever bir güç olduğuna inanıyorlar.

Mustafa Kemal Paşa bana şunları dediğinde Anadolu'da her fırsatta işittiğim duyguyu ifade etti:

> Amerika'nın dostluğundan yararlanmayı kuvvetle arzu etmekteyiz. Amerika ile hiçbir zaman kendimizi harp hâlinde addetmedik ve şimdiye kadar Amerika'nın bizimle normal diplomatik ilişkiler kurmamış olmasına hayret ediyoruz. Bize gelince, diğer devletler karşısındaki siyasi durumumuzdan müstakil olarak Amerika Birleşik Devletleri ile Misâk-ı Millî esası dâhilinde diplomatik ilişkilerin tekrar kurulmasına hazırız. Bu hususu zaten sizin hükümetinize arz ettik.
>
> Ülkemizi tekrar kurarken doğal olarak büyük yardıma ihtiyacımız olacaktır ve hem maddi hem de teknik yardımı diğer ülkeler yerine Amerika'dan almayı arzulamaktayız, çünkü Amerika Birleşik Devletleri'nin Yakın Doğu ve bizim topraklarımızda siyasi emeli olmadığını biliyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkler bizimle yakın ilişkiden korkacak bir şeyleri olmadığına inanmakla kalmıyor, adil bir anlaşma yapabileceklerini de düşünüyorlar. Türklerin zaten irtibata geçtiği Amerikalı işadamları –Samsun'daki tütün alıcılarımız gibi– Türkiye'de Amerikan usulü iş yapma konusunda gıpta edilecek bir ün yaptı.

Türkler bana "*Diğer ülkelerden gelen ticaret adamlarının aklındaki tek fikir bizi sömürmek, bize en azını vererek karşılığında en fazlasını almaktır. Biz ticarette iki tarafın da kazanması gerektiğine inanıyoruz, görünen o ki iş yaptığımız Amerikalılar da buna inanıyor. Bizden çıkar sağlamaya çalışmıyorlar. Dürüstlüklerine güvenebiliyoruz.*" dedi.

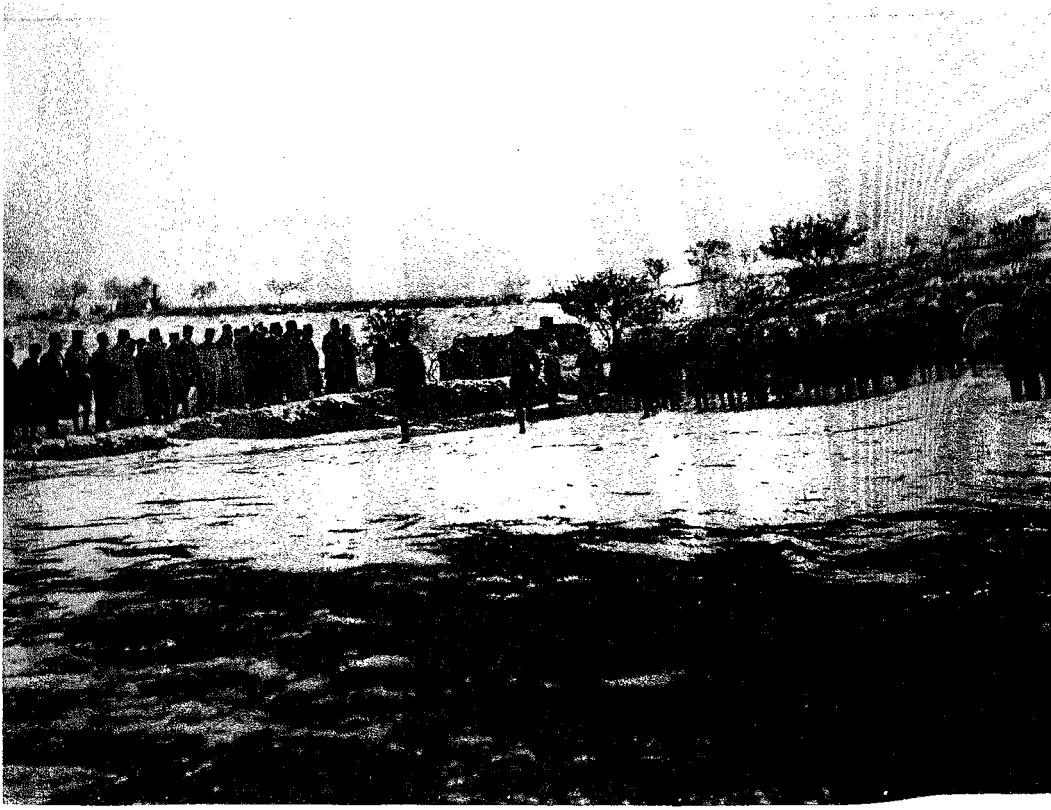
Fotoğraf 85: Fevzi [Çakmak] Paşa (tabelanın tam altındaki), sağında Mustafa Kemal Paşa, Ankara Harbiye Okulu'ndaki İlk Mezunlar Törenine Katılırken[175]

[175] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.2476 veya 21/76 [?]: **Not**: Streit fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: "*Kabine Başkanı ve Milli Savunma Vekili Fevzi Paşa, Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa; İlk diploma töreni talimleri, Ankara'da kurulmuş ilk Türk Harbiye okulu. Harbiyeliler solda.*" Mustafa Fevzi [Çakmak] Paşa (1876-1950). Türk subayı, 1922'de Mareşal rütbesine terfi etti (sadece Mustafa Kemal Paşa ve o bu unvanı aldı). 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya askerî destek sağlamada kilit rol oynadı. Nisan 1920'de meclis üyesi ve Millî Savunma Komiseri, Başbakan Yardımcısı ve Genelkurmay İkinci Başkanı oldu. Ağustos 1922'den 1944'teki emekliliğine kadar Genelkurmay Başkanıydı [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

ANKARA: SAVAŞTA BİR ŞEHİR

Not: Streit, Ankara ziyareti sırasında şehrin yeni kurulmuş Harbiye Akademisi'nin ilk mezunlarının diploma törenine katılmıştı [**Fotoğraf** 85]. Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi [Çakmak] Paşa da törende bulunuyordu. Streit, törenin bir bölümünde Mustafa Kemal Paşa'nın Milliyetçi birliklerden bir alayı teftiş ettiğini gözlemlemiş ve hatta Başkan'ın birliklerin selamına karşılık verirken fotoğrafını çekmeyi başarmıştı [**Fotoğraf 86** ve 87].

Fotoğraf 86: Mustafa Kemal Paşa (kırmızı okla gösteriliyor) Ankara'daki Birlikleri Teftiş Ederken[176]

[176] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.247d [Albüm]. **Not**: Streit bu fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: "*Angora birlik teftişi, Mustapha Kemal Pasha – selam verirken*" [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 87: Mustafa Kemal Paşa Birlikleri Teftiş Ediyor[177]

[177] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Albüm].

VIII. BÖLÜM

RUS-TÜRK İLİŞKİLERİ: YENİ TARZ

MOSKOVA – ANKARA İTTİFAKI: RUSYA İŞBİRLİĞİ YAPIYOR AMA ANKARA'YA HÜKMETMİYOR

Rus – Türk ittifakı, ne Türkiye'nin Bolşevik olacağı ne de Bolşeviklerin ülkeye hükmedeceği anlamına geliyor. Türkler komünizme karşıdır. Her şey bir yana, toplumsal sistemleri dinlerine dayanıyor, dinleri ise her insanın emeğinin meyvesini almasını sağlarken, büyük çaplı işbirliğinde ısrar ediyor. Türkiye'deki rekabetçi varoluş mücadelesi hiçbir zaman Batı'daki kadar sert olmadı. Ülke büyük ölçüde tarıma dayalı, köylülerin kendi *toprağı var*. Tarlaları –bostanlar ve bağlar hariç– çitle çevrilmemiş. Köylerde birlikte yaşıyor ve etrafındaki tarlaları aşağı yukarı birlikte işliyorlar. Her aile kendi toprağını kendi ekip biçiyor ama ilk önce bitiren daha zayıf durumda olana yardım ediyor. Türkiye'de kast sistemi yok, soydan soya geçen asalet yok, zenginler hâkimiyeti de yok. Bazı zengin Türklerin ve büyük toprak sahiplerinin olduğu doğru ama ülkenin ekonomisinde başlıca faktörlerden biri olabilecek kadar güçlü değiller. Türk köylüleri geçmişte ezilmiş. Hâlâ en büyük vergi yükünü onlar çekiyorlar.

Fakat bu baskı, kısmen Türkiye'nin girdiği bitmek bilmeyen savaşlardan, merkezî hükümetin yerel yetkililerinin keyfî hareketlerinden, köylülerin Rum ve Ermeni ticaret adamları tarafından sömürülmesinden ve en önemlisi de Türk idari sisteminin geçmiş hatalarından kaynaklanıyor. Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal reformlardan ziyade siyasi reformlara ihtiyacı var.

Çok sayıda küçük toprak sahibinin temsil edildiği Büyük Millet Meclisi bu reformları gerçekleştirmek için işe başlamış. Ülkeyi etnografik bir temel üzerine kurarak ona daimî bir barış sağlamak ciddi bir girişim. Büyük ölçüde yerel yönetim sağlıyor. İki dönemliğine halk tarafından seçilen ilçe meclislerinin kamu işlerini, sağlığı, eğitimi, tarımı, maliyeyi ve bölgeleri içerisindeki vakıfları idare etmeleri gerekiyor. Merkezî hükümet, Millet Meclisinin atadığı vali tarafından temsil ediliyor. Böylece halkın yerel ve millî temsilcileri tarafından kontrol ediliyor. Hükümet, savaş bittiğinde eskimiş vergi sistemini reforme etmeyi de planlıyor. Meclisin Ziraat Bankası'nın uzun vadeli taksitle tarım makineleri satın alımı için yaptığı yardım ve reformlar da tarımla ilgili şikâyetlerin kaynağını büyük ölçüde ortada kaldıracaktır.

Bolşevik politikasının Yakın ve Orta Doğu'daki hedefi Müslüman halklara Batı hâkimiyetinden kaçma girişimlerinde ve böylece Güney cephelerini saldırıdan korumaları için yardım ederek onların arkadaşlıklarını kazanmak. Çok nüfuzlu bir Rus diplomat olan Çiçerin, Doğu'da 'kendi kaderini tayin etme'nin baş savunucularındandır. İslam'ı Rusya için olası bir tehlike kaynağı olmaktan çıkarıp, koruyucu bir bariyere dönüştürmekle kalmadı, onları Müttefikler için tehlikeye dönüştürerek büyük bir başarı gösterdi. Rusya, ordusunu Batı cephelerine odaklama konusunda artık özgür.

Yakın Doğu'daki Bolşevik başarısının anahtarı bugün İslam'daki baskın güçlerin milliyetçilik ve kısmen din olduğunu açıklıkla kabul etmesidir. Bolşevikler, komünizmi Müslüman halklara empoze etmeye çalışmakla *Kur'an*'ın öğretilerine ters düşme riskini alarak onlar için şu an paha biçilmez bir yardım olan milliyetçi hareketleri zayıflatacaklarını fark ettiler. Bunun sonucunda, Doğu'da komünizmi beklemeye aldılar.

Devrimci hevesin ilk korları onların İslamiyet'te komünizm propagandası yapmaya çalışmalarına yol açtı. Fakat Türk Hariciye [Dışişleri] Komiser Vekili Ahmed Muhtar Bey bana şöyle dedi: "*Bolşeviklerin Azerbaycan'daki Müslüman nüfusu komünistleştirme konusunda acı bir deneyimleri oldu ve bu yüzden politikalarını değiştirdiler. Bizden hiçbir zaman komünist olmamızı beklemediler. İsteselerdi, reddederdik.*"

Bolşeviklerin Kafkaslarda Müslümanlar konusunda yaptıkları hatalar onlar için Yakın Doğu'da neredeyse felaket oldu. Azerbaycan'ın kontrolünü ele geçirdiklerinde sorumluluğu Ermeni komünistlere verdiler. Görünen o ki bu Ermeniler sadece Müslümanlar söz konusu

Levent Şahverdi Arşivi

olduğunda komünistti. Müslüman mallarına el koydular ve direnenleri –direnmeyenlerin çoğunu da– katlettiler ama Ermeni kapitalistlerinin bayat ve mülklerini korudular. Bu katliamların hikâyeleri İslam dünyasında yangın gibi yayıldı. Ankara'da Bolşeviklere karşı Türk yardımı arayan birçok Azerbaycan Türk'üne rastladım.

Ankara'da konuştuğum Bolşevik Elçiliği üyeleri bu haraları kabul ediyor. Sonuç olarak Ermenileri görevden aldılar. Müslümanlara ilkokullarında kendi dillerinde eğitim hakkı verdiler, Çar buna hiçbir zaman izin vermemişti. Türklerin bana anlattığına göre, bu eğitim politikası Müslümanların Bolşeviklere yeniden olumlu bakmasını sağladı. Türkiye'de Milliyetçilerde oluşan şüpheleri gidermeye çalıştılar. Ankara'daki Bolşevik elçiliğinin birinci sekreteri Oupmal çok ateşli bir komünist olduğundan Milliyetçi Hükümetin isteği üzerine Moskova'ya geri çağrılmıştı. Görünen o ki Bolşevikler Türkiye'de komünizm propagandasını yayma konusunda artık o kadar hırslı değil.

Ankara'daki Bolşevik elçisi Boudou Mdivani, "*Türkiye'yi komünistleştirmenin şu an imkânsız olduğu açık,*" dedi. Şöyle devam etti:

> Müslüman halkların ilk önce bağımsızlıklarını sağlamaları ve siyasi demokrasilerini kurmaları gerekiyor. Geçen Eylül ayında toplanan Bakü Kongresi'nde[178] karar verildiği üzere politikamız milliyetçi hareketleri teşvik etmek, yabancı emperyalist ve kapitalist hâkimiyetinden kurtulmalarına yardım etmektir. Ancak idari sistemlerini ve hükümetlerini geliştirmeden tamamen özgür kalamazlar ve biz de onlara bu yönlerden tavsiyede bulunmaya çalışıyoruz.

Bolşevikler, bu politika değişikliğinin bir sonucu olarak, Mustafa Kemal'den alıntı yapmak gerekirse, Türkiye ile ilişkilerini "*en candan*" biçimde koruyabildi. Türkiye, İtilaf Devletleri ile müzakerelerinden Moskova'yı haberdar ediyor ve Moskova da bu iyiliğe karşılık veriyor. Fakat iç politikalar söz konusu olduğunda Türkler Rusya'nın müdahalesine ve ordularında komünist propaganda yapmasına izin vermeyeceklerdir, Ankara'da komünist bir gazetenin yayın hayatına son verdiler. Bolşeviklerin Ankara'daki elçiliklerine telsiz istasyon kurma isteğini reddettiler. Ruslar, birçok söylentinin tersine, Türk ordusunu organize etmediler ve şu an orduyla hiçbir alakaları yok. Ancak Bolşevikler Türklere maddi yardım yapıyor. Bolşevik elçiliğin'in çevirmeni Polakov'a göre Türklere en azından 800 pound değerinde altın külçe hediye etmişlerdi. Türkler, Rusya'dan büyük ölçüde olmasa da mühimmat ve başka malzemeler de almıştı. Artık iki ülke arasındaki iletişim daha iyi olduğundan bu maddi yardım hiç şüphesiz artacaktır.

Bolşevikler Ankara'nın Boğazlar politikasını kabul ediyor

Geleneksel Rusya korkusu bazı Türk liderlerinde hâlâ sürüyor ama en nüfuzluları Bolşeviklerin samimi olduğuna ve Türkiye üzerinde emperyalist emelleri olmadığına inanıyor. Ve Bolşevikler devrilirse, Türkler yine de kendilerini güvende hissedecek çünkü eski Rusya'nın evvelki gücüne kavuşmasının seneler alacağını düşünüyorlar.

İstanbul'a gelince, Mdivani Bolşeviklerin şehri kontrol etmeyi umduğu iddiasına güldü ve şöyle dedi: "*Bu eski rejimin politikasıydı, bizimki değil. Elbette Karadeniz'den serbest geçişimiz olmalı fakat bunu Türklerle bizi memnun edecek şekilde ayarlayabiliriz.*" Bolşevikler, Karadeniz devletlerinin temsil edileceği bir konferansta sunacağı Boğazları uluslararası geçişe açma konusundaki Türk projesini kabul etti. Türkler İstanbul'u geleneksel başşehirleri

[178] **Not:** Komünist Enternasyonel'in düzenlediği, 1 Eylül 1920'de Bakü, Azerbaycan'da gerçekleşen kongre. Yirmi beş Yakın Doğu ve Uzak Doğu ülkesinden gelen yaklaşık iki bin delege katılmıştır [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

olarak koruma niyetinde ve eğer başarabilirlerse Boğazlar üzerine artık savaşmamaya kararlılar. Ve İngilizlere duydukları düşmanlık öyle fazla ki çoğu Milliyetçi bunu şöyle ifade ediyor, "*Eğer İstanbul bizim olmazsa, başkası yerine Bolşevikler'in aldığını görmeyi tercih ederiz*"

Türkler, ülkelerini istedikleri gibi geliştireceklerse yabancı sermaye getirmek zorunda olduklarının farkındalar. Yurtdışına Rusya'yla ittifakları yüzünden Bolşevik ilkelerine tabi oldukları izlenimini vermek istemiyorlar. Konuştuğum bütün liderler ittifakın sadece siyasi nitelikte olduğunu vurguladı. Halk Ekonomisi'nden Sorumlu Komiser Celal [Bayar] Bey,[179] şuuu açıklığa kavuşturmak istedi: "*yabancıların Türkiye'deki ticari çıkarları savaştan önceki himayeyle aynı himayeye sahip olacaktır.*" Maliyeden Sorumlu Komiser Ahmet Ferid Bey, bana şöyle dedi: "*Biz Bolşevikler gibi hayalperest değiliz. Dış borçlarını iptal ettiler ve şimdi ödemek istiyorlar. Biz başından beri diğer milletlere olan bütün borçlarımızı ödemeye kararlı olduğumuzu söylüyoruz.*"

Bazı Türkler, Milliyetçi Hükümetten Bolşevizm'in tüm izini ortadan kaldırma kaygısıyla, Kabine üyelerine 'Halk Komiseri' denmesine dahi itiraz etti. Türkçe kelimenin 'Halk Sözcüsü', 'Vekil' ya da 'Bakan' olarak değiştirilmesini istiyorlar. Fakat hükümet Fransızca yapılan diplomatik yazışmalarda hâlâ '*Commissaire du Peuple*' terimini kullandığı için bu kullanıma uydum. Kamu hizmetleri ve doğal kaynaklara gelince, Türkler muhtemelen mümkün olduğu kadar kamu mülkiyeti ve kontrolü politikasını izleyecektir.

Bolşevikler de Türkiye'yle ticaret ilişkilerini geliştirmeye çalışıyor. Trabzon'da bir konsolosları, Samsun'da bir temsilcileri ve Ankara'da bir başkonsolosları var. Sonuncusu yirmi beş yıl Anadolu'da Çar'ın konsolos hizmetinde bulunmuş olan Prens Chatopski'dir. Bolşevik değil, Ankara elçiliğinde 'yoldaş' diye çağrılmayan tek üye. Doğal olarak 'prens' diye de çağrılmıyor. Sade bir 'Cbapotski' Bolşevikler tarafından kâfi görülüyor, o da Bolşevikler'le iyi geçiniyor gibi gözükmektedir. Bolşevikler onu bir uzman olarak işe almış. Çocukları Komünist okullarında yetiştiriliyor.

Elçiliğin birkaç üyesi ya Azerbaycanlı ya da Komünist Osmanlı Türkleri. Büyükelçi Mdivani sadece geçici olarak Ankara'daydı ve kalıcı Büyükelçi Iliave Türk başşehrine gelir gelmez İran'a geçecekti. Mdivani Farsça konuşuyor, Bolşevikler diplomatik temsilcilerinden mümkün olduğunca atandıkları ülkenin dilini bilmesini bekliyor.

Not: Diplomatik temsilci Polikarp Gurgenoviç (Budu/Boudou) Mdivani'nin Ankara'daki görevi gerçekten geçiciydi, ama yerine o sıralar adı çokça geçen Şalva Eliava atanmadı; 29 Mart'ta S.P. Natsarenus atandı. Şalva Eliava Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti Ordu ve Donanma Bakanı oldu ve bu sıfatla 19 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşmasını imzalayanlar arasında yer aldı. Budu Mdivani ise Transkafkasya Cumhuriyetleri Birlik Sovyeti üyesi oldu ve Laussanne (Lozan) barış görüşmelerini katılan Rus heyetinde bulundu. Bkz. Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*. İstanbul (Gözlem Yayınları), 1979 çeşitli sayfalar.

Yukarıdaki not için Prof. Mete Tunçay'a teşekkürü bir borç bilirim [HWL].

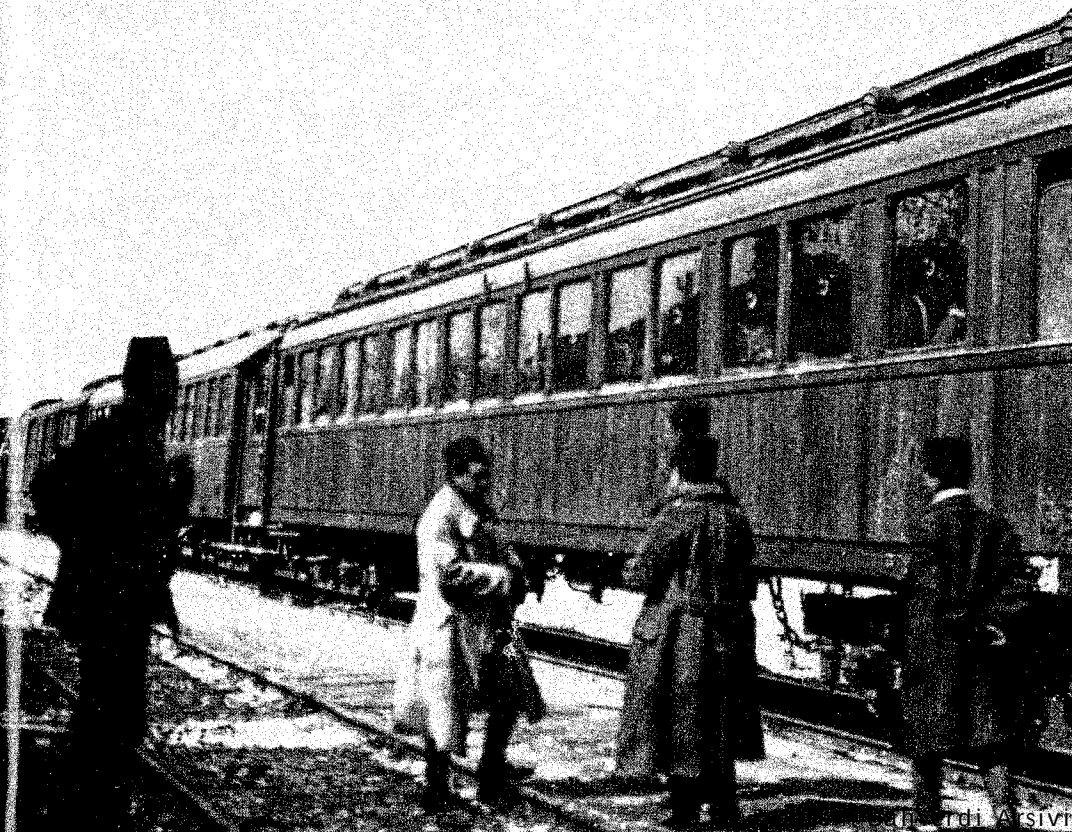
[179] **Not**: Mahmud Celal(eddin) [Bayar] (1883-1986), 28 Şubat 1921'den 14 Ocak 1922'ye kadar Devlet Ekonomisi'nden Sorumlu Halk Komiseri olarak hizmet etti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli güvenlik servisi Teşkilât-ı Mahsûsa'nın eski üyesidir. Faaliyetlerini (Gâlip Hoca takma adı altında) ilk önce Bursa'da sonra İzmir'de sürdürdü. Jön Türk aktivistlerinden Millî Mücadele'ye geçen kişilerden biriydi. 22 Mayıs 1950 – 27 Mayıs 1960 tarihleri arasında (askerî darbeyle devrilinceye kadar), Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Cumhurbaşkanı olarak görev yaptı. 22 Ağustos 1986'da, yüz üç yaşında öldü. Bkz. EK I., s.169 [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşiv

IX. BÖLÜM

DÖNÜŞ YOLUNDA

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLİYETÇİ GENERALLERİN BAŞI İSMET PAŞA'YLA TANIŞTIM, KRİTİK İNÖNÜ SAVAŞI'NI DAHA YENİ KAZANMIŞTI

Ankara'yı ve Milliyetçi toprakları terk etmek için vesika ya da izin belgesi almakta zorlanmadım. Türk yetkilileri istediğim yoldan gitmeme izin verdi ve ben de Anadolu'yu baştan başa geçme ve hükümetin askerî gücünü görme fırsatını vereceği için Antalya limanına gitmeyi tercih ettim.

Gitmeden bir gün evvel, Milliyetçi Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa'yla[180] buluştum [Fotoğraf 88]. O sırada Ankara'da olan İsmet Paşa, daha sonra içinden geçeceğim Eskişehir'de komuta ediyordu. Bana birliklerini göstermek için görevlilerine telgraf yollayacağım söyledi.

İsmet Paşa, tanıştığım en sevimli Türk askerlerinden biri.[181] Mütevazı, candan ve kesinlikle gayriresmî, içinde militarist hiçbir şey yok. Enerjiyle dolu, âdeta zıplayarak yürüyor. Onu beklediğim Genelkurmay Başkanlığı'nın resepsiyonuna heyecanla geldi, kendini tanıttı, elimi içtenlikle sıktı ve neredeyse ben tahmin etmeden geciktiği için özür diledi. Onu tanıyan Fransız subaylar bana daha sonra İsmet Bey'in çok yetkin bir komutan –İnönü'de Yunanlıları yendikten sonra Büyük Millet Meclisi onu Paşa ilan etti– olduğunu söyledi. Yunanlıların daha sonra Eskişehir'i almaya çalıştıklarında karşılaştıkları felaket onun yetkinliğinin kanıtı.

Ankara ziyaretimin hikâyesi, bir gece tanık olduğum mucizevi bir olaydan bahsetmezsem eksik kalır. Kadim Doğu'nun astrologları için son derece mühim olabilirdi. Millet Meclisi binasının üstünde her iki ucunu da yakın parlak bir yıldızın çevrelediği bir hilal duruyordu. Göğü

Fotoğraf 88: İsmet Bey/Paşa[182]

bir arma sembolü gibi süslemiş, Mecliste gece gündüz sallanan Türkiye bayrağındaki yıldız ve hilalin tıpatıp kopyasıydı. Gelenek, Sultan Murad'ın da 1389'da Sırpları yendiği Kosova Savaşı'ndan önce aynı mucizeyi gördüğünü söylüyor. Bu birleşim, Cennet'ten gelen bir işaret olarak kutsanmış ve onu İmparatorluğun amblemi yapmış.

Ankara'dan haftada bir Konya'ya giden ekspresle çıktım, yolculuk otuz saat sürecekti [Fotoğraf 89]. Vagonlar temizdi ve birinci sınıf kompartımanım konforluydu. Tren, daha sonra Balkan Devletleri'nde[183] göreceklerimden çok daha iyiydi ve yakıt için odun kullanılıyor olmasına rağmen Balkanlardaki çok tavsiye edilen Doğu Ekspresi'nden daha hızlıydı. Yol yatağı iyi durumdaydı ve planlanan saatte ulaştığımız Eskişehir'e saat başına otuz milden düşük bir ortalamayla gittik. Tren personeli sadece Türk'tü. Bu ayrıntıyı veriyorum çünkü Türklerin teknik iş yapamayacağı ile ilgili yaygın ve saçma bir kanı var.

---

[180] **Not:** Streit, Ankara'dan ayrılmadan bir gün önce istilacı Yunan ordularına karşı ilk Milliyetçi zaferin kazanıldığı Birinci İnönü Savaşı'nın düzenlenmesiyle tanınan kişiyle buluşma ve konuşma fırsatı oldu. Ondan hem Albay İsmet Bey hem de İsmet Paşa diye bahsediyor. Sebebi, büyük ihtimalle Streit onunla buluştuğu zaman 'Albay' olan İsmet'in 10 Ocak'taki zaferinin üstüne 'Paşa' rütbesini almasına denk gelmesidir [HWL].

[181] Bu dipnot Streit'ın gözden geçirilmiş 1982 el yazmasından alınmıştır [HWL]. Türkiye başvekili olan İsmet Paşa'yla Lozan Barış Konferansı'nda (1922-23) yeniden karşılaştım. Konferansı ***Public Ledger*** için yazmıştım. Lozan'da generalliği kadar başarılı bir diplomat da olduğunu ispatlamıştı [CKS].

[182] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Albüm]. **Not:** Bu fotoğrafın altına daktilo edilmiş bir not eklenmiş: "*Alb. İsmet Bey, C.K.S.'nin onu İnönü Savaşı'nı kazandıktan hemen sonra gördüğü hâliyle*" [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 89: Ankara – Konya Ekspresi[184]

Trenin harekete geçmesini beklerken, makinist Sabri Sefi [Seyfi] geldi ve Fransızca konuşarak kendini tanıttı. Savaş sırasında Almanya'da makine mühendisliği okumuştu ve çalışmalarına devam etmek için Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmeye sabırsızlanıyordu. Daha sonra beni Eskişehir'de çay içmeye davet etti ve elektrik mühendisi bir başka genç Türk'le, Mehmed Selâmi'yle, tanıştırdı. O da Almanya'da okumuş ve Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmek istemiş. Mehmed Selami, Türklerin Samsun'dan Sivas'a kadar yapmayı düşündüğü demir yoluna elektrik vermek için hidroelektrik gücün gelişimi hakkında bir proje üzerinde çalışıyordu. Bu çalışmada Amerika'nın sahip olduğu deneyiminden faydalanmak istiyordu. Bu iki Türk'ün ülkelerine daha iyi hizmet etmek için kendilerini yetiştirme hırsı çok dokunaklıydı.

Fotoğraf 90: *Milliyetçi Birlikler Eskişehir'de*[185]

[183] Balkan Devletleri Balkan Yarımadasındaki şu ülkeleri kapsamaktadır: Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk, Yunanistan ve Türkiye'nin Avrupa kısmı [CKS].

[184] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.50. **Not**: Streit, fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: "*Angora'dan Eski-Shehr'e gittiğim Türk Ekspres Treni*" [HWL].

[185] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.156. **Not**: Streit, fotoğrafin arkasına şunları yazmış: "*Türk Milliyetçi Piyadeleri*" [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Yol üstünde bir istasyonda Türk ordusunun savaşan bir kurum olarak bu kadar iyi olmasının sebebini daha iyi anladığım bir örnekle karşılaştım. Kasabadaki bir Türk subayı trenimizi bir başka görev için terk ediyordu. Erler ona veda etmek için çevresinde toplanmıştı. Her biri, subayın elini ilk önce çenelerine sonra alınlarına değdirerek, Türk usulü selamladı ve sonra elini sıkıp öptüler. Tren kalktığında bazılarının gözlerinde yaş vardı. Türk subayları ve askerleri arasında başka güzel hissiyat örneklerine de rastlamıştım ama hu duygu seliyle hiçbiri yarışamazdı [**Fotoğraf 90**].

ESKİŞEHİR BENİ REHBERİM OLACAK BİR 'ÜÇLÜ KOMİTE' İLE (İKİ SUBAY VE BİR YEREL EDİTÖR) KARŞILIYOR.

Eskişehir'de birinin İngilizce "*Amerikan muhabir bu mu?*" diye sorduğunu duyunca şaşırmıştım. Soruyu soran Ali Kemal Bey[186] Türk'tü, beni karşılamak üzere görevlendirilmiş komitenin bir üyesi olduğunu söyledi. Fransızca konuşan diğer iki üyeyi tanıştırdı: Ordunun İstihbarat Bölümü'nden Teğmen Ferid [Ferit] Bey ve yerel gazete *İstiklâl*'in, yani 'Bağımsız'ın[187] editörü Basri Bey.[188]

Beni, adıma ayrılmış Avrupa tarzı döşenmiş konforlu bir odanın beklediği 'Osmanlı Oteli'ne götürdüler. Öğle *namazı vakti gelmişti* ve kapıyı açtığımızda *içeride bir* jandarmanın namaz kıldığını gördük. Peygamber'in ona vahyettiği tek Tanrı'nın sade inancına saygı duymadan duramadım ve namazını kılana kadar bir kenarda bekledik. Karşılama komitemdeki üyeler jandarmaya hoşgörüyle gülümsedi. Dinlerinin üzerlerindeki etkisini yitirdiğini görmek için müneccim olmaya gerek yoktu. Genç ve eğitimli Türklerin hayatlarında Müslümanlık Batı'daki gençliğin hayatında Hıristiyanlığın kapladığından daha fazla yer kaplamıyor.

Çay ve Fransız pastaları ikram edilirken (ikincisinden tatmayalı bir aydan fazla olmuştu), Ali Kemal kendimi şehrin misafiri olarak görmem gerektiğini söyledi. O ve arkadaşları görmek istediğim her şeyi göstermek için buradaydı ve onları şahsi ataşeletim olarak görmeliydim. Ve gerçekten de ataşe oldular, en azından biri Eskişehir'de geçirdiğim üç gün neredeyse her saat benimleydi. Şehirdeki ziyaretim elbette şahsi rehberimle yapılmıştı ama bu gezimin kalanı için geçerli değildi. İki araba ve bir jandarma da benim emrime verildi.

Komitenin üç üyesi de genç adamlardı. Kemal Robert Kolej'de ve Londra'daki Royal College'da okumuştu. İngilizler hakkında söyleyecek iyi bir sözü olan rastladığım nadir Türklerden biriydi. Paris'te, Viyana'da, Berlin'de ve Hamburg'ta bulunmuş ve savaş sırasında Almanya'da okumuştu. İngilizce dışında Fransızca, Almanca, Macarca ve Yunanca konuşuyordu. Hükümetin telgraf telefon sisteminin teknik denetleyicisiydi ve işine çok bağlıydı. Hayali bizim telefon sistemimizi denetlemek için Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmekti. Amerika'daki telefon ve telgraf sistemindeki teknik gelişmelerden o kadar haberdardı ki insan hayrete düşüyordu. Daha sonra gururla bana şehirdeki yeni bir ofise kurduğu on dört kabloyu gösterdi ve cephede telefon servisinin kullanıldığından bahsetti. Eğer cephedeki bir har iki saatten fazla kullanım dışı kalırsa, Genelkurmay Başkanlığının ağır sillesi beni bulacaktır, dedi.

Bana, "*Kablo sistemimiz, Batı'dan gelen bir uzmanı şaşırtır. Gereken ekipmanların çoğu eksiktir ve sistemi bizzat*

[186] **Not**: Streit'ın Eskişehir'de tanıştığı şahısları teşhis etme çabama Eskişehir Büyükşehir Belediye Başkanı ve şehirdeki Anadolu Üniversitesi'nin kurucusu Yılmaz Büyükerşen çok yardım etti. Beni Anadolu Üniversitesi fakültesindeki genç tarihçi Dr. Şaduman Halıcı ile temasa geçirdi; Halıcı, Streit'ın çok sayıda teması için aile isimlerini tespit edebildi. Her ikisine de nezaketlerinden ötürü çok minnettarım [HWL].

[187] **Not**: Aslında istiklâl 'bağımsızlık' demek [HWL].

[188] **Not**: [Hasan] Basri [Aytöre] Bey, daha sonra Eskişehir Belediye Başkanı oldu (1922-1923). Yunan ordusunun 1922'de geri çekilirken şehri yakmasından sonra şehri yeniden inşa etmede kilit rol oynadı [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

doğaçlama yaratmak zorunda kaldık. Çok zamandır yalıtım için gereken düzenli malzeme bitmişti ama onun kadar iyi işleyen bir ikame bulduk. Sistem Hoyle'a göre çalışmıyor ama çalışıyor, önemli olan da bu" dedi.

Ali Kemal, sıla hasreti içerisinde; müzik, İstanbul sosyetesi ve Batı'yı özlüyor. Son Amerikan şarkılarını öğrenmek istedi ve bildiklerinden birkaçını söyledi: 'The River Shannon,' 'Dreamland,' 'You Made Me Love You' ve 'Swanee River.'

Teğmen Ferit daha sessiz bir tip. Hiç Fransa'da bulunmadığı hâlde Fransızcayı çok iyi konuşuyor ve dili kendi kendine çalışma sistemleriyle öğrenmiş. Hatta Fransızca bazı kitaplar yazmış. Almanca, Bulgarca ve Rusça da konuşuyor ve sınırlı İngilizce okuma bilgisi de var. Mısır'da savaş esiri olmuş ve bugün Türklerin İngilizlere duyduğu nefretin büyük ölçüde İngiliz esir kamplarında gördükleri muameleden kaynaklandığını açıkladı.

"*Bir askerin silahı kalmadığında, öylesine bir adamdan ibarettir ve buna göre muamele görmesi lazımdır.*" Ferit'in ifade ettiği bakış açısı buydu.

İngilizlerin *souvenir* (hatıra) merakına gülüyor.

"*Biz mahkûmların elinden saatlerimizi, sigara tabakalarımızı, bir değeri olan tüm kişisel eşyalarımızı alırlardı. 'Souvenir' kelimesi artık aklıma eşkıyalarımızın bir adam soyduğunda söylediği şu sözle birlikte gelecek: kurbanlarına 'Elinde ne varsa ver!' anlamına gelen 'Sou-ouni-vir!*" [yani: şunu ver] *diyorlar ki 'souvenir' ile ses olarak çok benziyor.*"

Basri Bey editörlüğünün yanı sıra Belediye Meclisi üyesiydi ve ben Eskişehir'deyken Belediye Başkanlığı seçimlerini sadece birkaç oyla kaybetmişti.

Öğünlerim odama servis edildi, Türkiye'de bulunduğum sürece yediğim en iyi yemeklerdi. Bazıları Avrupa yemekleriydi (Anadolu'da tatma ümidini kaybetmiş olduğum biftek vardı!) ve bazıları Türk yemeğiydi ama hepsi çok iyi yapılmıştı.

Çaydan sonra rehberlerim beni Genelkurmay Başkanlığına götürdü, orada İstihbarat Bölümü başkanı Teğmen Baki Bey ve Kurmay Başkanı Albay Nadji [Naci] Bey[189] ile buluştum, her ikisi de etkileyici adamlar. İkincisi emrime amade olduğunu ve birliklerini görmek istediğimi işittiğini söyledi, Genelkurmay Başkanlığındaki piyade ve süvari bölüklerinin hemen teftiş edilmesini emretti. İsmet Paşa'yla konuşmamın verimli geçtiği görülüyordu.

TÜRK ASKERLERİ BENİ TEK SES 'MERHABA!' İLE KARŞILIYOR; KENDİ TOPRAĞINDA TÜRK KIRMIZI BUĞDAYI; BOL BOL LÜLETAŞI; ZARİF ÇİNİLER

Albayla birlikte alaya katıldım. Piyade Bölükleri'ne yaklaştığımızda bir emir verdi ve askerler tek ses "*Maraba!*" [Merhaba] diye bağırdı, Türkiye'de çok kullanılan bir selam sözcüğü, dilimize '*Hello!*' diye çevrilebilir. Sonra albay onunla aynı hatta yürümemi ve birliği teftiş etmemi rica etti.

Yürüyüşün sonuna geldiğimize, bana "*Vermek istediğiniz bir emir var mı?*" diye sordu. Ona olmadığını söyledim. Albay, sonra bölüğe tatbikat yaptırdı, tatbikat askerlerin yanımızdan bando ve marşla yürümesiyle bitti. Bana askerlerini iyi eğitilmiş ve disiplinli bulup bulmadığımı sorduğunda, evet demeden edemedim. Askerler güçlü ve azimliydi. İngiliz ve Amerikan üniformaları ve paltoları

[189] **Not**: [Ahmet] Naci [Tınaz] (1882-1964). Düzenli ordu subayı. Streit'ı Eskişehir'de ağırlayan kişi gibi görünüyor. Aydemir, 1967: Cilt II: s. 603'te Kurmay Albay ve 1922 Eylül'de Büyük Taarruz'da Yunan ordusuna karşı gerçekleştirilen son saldırıda 15. Bölük Komutanı olarak adı geçiyor. Daha sonra Korgeneral rütbesine yükseldi. Ordudan emekli olduktan sonra Meclis'te üç dönem hizmet etti [HWL].

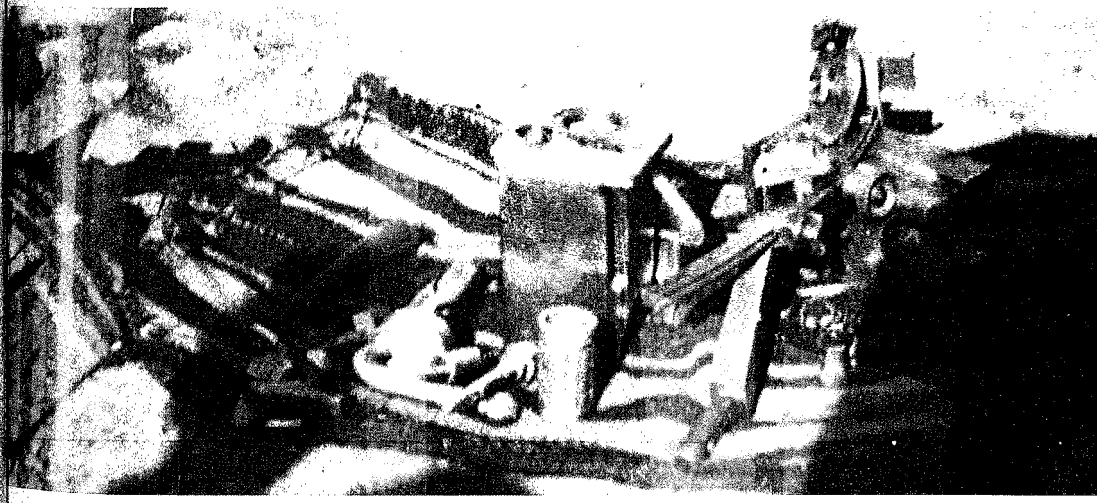
Levent Şahverdi Arşivi

vardı, modern bir askerin sahip olması gereken ekipmanın çoğuna sahiptiler. Bölükte hafif makineli tüfekle donanmış bir manga ve ambulans takımı da vardı.

Sonra süvarilere döndük ve aynı seremoniden geçtik. Süvarilerin tüfekleri dışında süvari kılıçları da vardı ve çoğunda Arap kanı varmış gibi görünen küçük ama güçlü yerli midillilerini sürüyorlardı. Dört atlı makineli tüfek takımı bölüğe eklenmişti.

Albay Naci ertesi sabah benim için birkaç topçu bataryayı teftiş etti. Silahlar 120 kalibre Alman yapımıydı. Savaş sırasında Türkler tarafından kullanılmıştı ama Mütarekeden sonra İngilizler namlunun arka kilidini, menzil belirleyiciyi ve diğer parçaları çıkararak silahları sökmüştü. Türkler, Türk subayı Yüzbaşı Djevdad [Cevdet] Bey'in yönetiminde Eskişehir'deki demir yolu makineleri dükkânlarında eksik parçaları yaptı, İstanbul'daki yabancılara göre Türklerin yapabileceğinin çok üstünde bir işti. Fakat Türkler savaş sırasında Almaulardan mühendislik konusunda epey bir şey öğrenmişler. Ricam üzerine bana ürettikleri yirmi ağır silah parçasını gösterdiler [**Fotoğraf 91**]. İşçilik çok iyiydi ve bir kez daha Türklerin sergiledikleri teknik yetkinliğe hayran oldum.

Albay Naci, acemilerin alıştırmalarını ve düzenli birliklerin makineli tüfek ve süngü talimlerini seyrettikten sonra benden okullarını görmemi rica etti. Nazik, babacan bir adam olduğu için çocuklarla ilgilenmesine şaşırmadım. Genelkurmay Başkanlığının yedi Benz gezi arabasının ikisi şehir turu için tahsis edildi. İlk önce bize eşlik edecek olan mutasarrıf (vali) Sami Bey'le kahve içtik. Daha sonra şehirdeki askerî ve Kızılay hastanelerinden üçünü ziyaret ettik – Uluslararası Kızıl Haç Cemiyeti'nin Türkiye şubesinin adı Kızılay ve sembolü de kırmızı bir ay. Yatakları Türk usulü yapılmıştı ama hastaneler temiz, aydınlık ve güneşliydi, hastalarla iyi ilgileniliyormuş gibi

Fotoğraf 91: Eskişehir'de Milliyetçilerin İmal Ettiği Ağır Silah Parçaları[190]

[190] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.187. **Not:** Streit bu fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: "*Ağır silah parçalarının bir kısmı Türkler tarafından yapılmış – Eski-Shehr*" [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

görünüyordu. Hemşirelerden birçoğu Türk kadınıydı, Balkan Savaşı'yla birlikte gerçekleşen ve o sırada büyük tartışmalara yol açan bir yenilik.

Gezi, Türk Ziraat Bankası müdürünü ziyaret ve şehir kütüphanesi ile müzesinin teftişiyle bitti. Kütüphane pek büyük değildi ama iyi bir başlangıçtı. Müze daha ilginçti çünkü burada Eskişehir'in merkezi olduğu zengin tarım bölgesinin ürünleri toplanmıştı. Her çiftçi ve değirmenci Türkiye'nin kırmızı buğdayını bilir, bir kısmı belki onun Eskişehir'den geldiğini biliyordur. Missouri'nin lületaşından bahsederiz ama bu mineralin en kalitelisinin büyük kısmı dünyaya Eskişehir'den gelir. Tren, Eskişehir'e yaklaşırken lületaşından tepeler gördüm. Biri siyah, biri beyaz iki hoş lületaşı tespih müzede asılı duruyordu. Onlara hayranlıkla baktığımda, Türkler bulundukları yerden çıkardı ve kabul etmem için ısrar etti. Eskişehir'de lületaşından düğme, tespih, pipo ve sigara ağızlığı yapan fabrika kârlı bir iş yapıyor olmalı.

Teğmen Baki Bey o akşam beni yerel sinema gösterisine davet etti. Askerî bir bando iyi müzik yapıyordu ama filmler eskiydi ve o kadar titriyordu ki gözü acıtıyordu. Filmler, İtalyan ve Alman yapımı olmasına rağmen, altyazılar Türkçe değil Fransızcaydı, Alman yapımı olan film savaş kalıntısıydı. Program, İsviçre ve Chicago ağıllarından sahneler gösteren renkli bir seyahat filmi, drama türü bir Alman ajan filmi ve bir Alman komedisinden oluşuyordu. Seyahat filmi aptalca ve gülünçtü, Alman filmleri kaba ve iğrençti. Salon bayağı dolmuştu, izleyiciler arasında birkaç kadın ve genç kız da vardı. Bu karmalık, Türkiye'de belirgin bir yenilik çünkü Müslüman âdetleri cinsiyetlerin katı biçimde ayrılmasını ve matinelerin genelde sadece kadınlara, akşam gösterimlerinin ise erkeklere ayrılmasını uygun görmektedir. Fakat eski toplumsal düzen Türkiye'de hızla değişiyor. Limonata ve simit satan işportacılar salonda dolanıyor. Salonun elektrikli vantilatörle donanmış olduğunu fark edince şaşırdım. Sinema, haftada bir gün askerlere bedava.

Ertesi gün çarşıları ve dükkânları gezdik. Bir dükkânda göz alıcı meşhur bir çini koleksiyonu buldum, komşu Kutahia [Kütahya] şehrinde yapılmıştı. Çiniler, Batı'daki fiyatının onda bir hatta yirmide biri fiyata satılıyordu. Bölgenin geliştirebileceği bir diğer ürün de budur. Kimse bu 'Kütahya malı'nı gördükten sonra Türklerin sanatsal hisden yoksun olduğunu söyleyemez. Seramikte beğeni standardının her yerden yüksek olduğu Paris'e götürdüğüm ibrikler, vazolar, levhalar ve diğer parçalara insanlar son derece hayran oldu. Fakat onları satın alırken bazı zorluklar yaşadım çünkü ev sahiplerim parasını ödemekte ısrar etti. Şehirde misafirsiniz diye ısrar ettiler ve ülkenin geleneklerine göre "Bir misafir ne isterse ona sahip olmalıdır" dediler. Onlara bu koşullar altında dükkânlarda bir şey seçiyormuş gibi hissedemeyeceğimi söyledim ve böylece istediğimi satın almayı başardım. Fakat otel faturamı ödeme işini şehre bırakmak zorunda kaldım.

Aldıklarım arasında birkaç güzel lületaşı tespih de vardı. Neredeyse her Türk –ve bir o kadar da Rum– yanında herhangi çeşit küçük bir tespih taşıyor ve konuşurken onunla oynuyor. Düşünüldüğü gibi dua için kullanılan tespihle aynı şey değiller. Dinle bir ilgisi yok, gerçi şüphesiz bir zamanlar varmış. Tespih sadece oyalanacak bir oyuncak, sinirli enerjiden kaçış yolu, eli meşgul edecek bir şey. Ayrıca insanı çok sigara içmekten alıkoymak gibi bir avantajı da var. Her tespihin tam otuz üç boncuğu var, hodjalarınki [hoca] hariç, onlarınki doksan dokuz tane.[191] Mustafa Kemal Paşa'yla mülakat yaptığımda, el-

[191] Not: Streit, tespihin manası konusunda yanlış bilgilendirilmiş. Tespih taşıyanların hepsinin dinî hislerden yanında bulundurmadığı doğru olsa da, doksan dokuz boncuk *Kur'an*'da Allah'a verilen isimlere tekabül eder. O zaman da şimdi de dini bütün Müslümanlar bu isimleri zikreder, yani aslında dua okunan tespihle aynıdır. Benzer şekilde, otuz üç taneden oluşan tespihin manası da dinîdir, tespihi çeken Allah'ın doksan dokuz ismini tekrar ederken tanelerin üstünden üç kere geçer [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

lerinin bilinçsizce kehribar taneli bir tespihle oynamaya başladığını fark etmiştim.

KUTSAL TÜRBELER; MUSEVİ, RUS, RUM, ERMENİ VE TÜRK HAYAT KADINLARI; GENÇ KIZLARIN YAPTIĞI HALILAR

Öğlen Osmanlı İmparatorluğu'nu kuran ve ona ismini veren Sultan Osman'ın [yani: Osman Gâzi][192] (Türkler kendilerine 'Osmanlı' diyor) kayınpederi Ede Balı'nın [Şeyh Edebalı] türbesini ziyaret ettim. Türklerin kutsal türbelerinin hepsi aşağı yukarı birbirine benziyor. Büyük adam için görkemli ebatta ve eşleriyle çocukları için normal büyüklükte bir lahitin bulunduğu kubbeli bir yapıyla çevrilmiştir. Bu lahitlerin hepsinin tasarımı birbirine benzer, sadece büyüklükleri birbirinden farklıdır. Erkeklerinkinin tepesine bir sarık oturtulmuştur. Büyük adamın türbesi genelde sekiz ya da on fit uzunluğunda, yaklaşık dört fit genişliğinde, baş kısmında yaklaşık dört fit yüksekliğinde, ayak kısmında üç fit genişliğinde ve yüksekliğindedir. Sivri tepeli çatısı olan bir ev gibi inşa edilmiştir ve her zaman yeşil kumaşla kaplanır. Bazen çeşit çeşit renkte ipek mendillerle süslenir. Çatı genelde tahtadandır, cesetler alt taraftaki toprağa gömülür. Yapı genelde *Kur'an*'dan ayetlerle bezenmiştir: *'Allah'tan başka İlah yoktur ve Muhammed onun Peygamberi'dir, 'Allah Akbar' – Allah Büyük*'tür. Camide olduğu gibi türbeye girmeden önce de ayakkabılar çıkarılıyor.

Türbeye genelde bir hoca bakıyor, Edebalı türbesinde gördüğümüz hoca yere bağdaş kurmuş, bu amaç için yapılmış rahlenin üstünde önüne koyduğu *Kur'an*'ı okuyordu. "*Kur'an, Eski Ahit, Yeni Ahit hepsi iyidir,*" dedi hoca bana. "*Dinimizde hem Musevilik hem Hıristiyanlıktan çok şey var, ikisinin bir karışımı ve biz ikisinden de iyi olduğunu düşünüyoruz. Fakat bu herbirimizin vicdanında çözülecek bir meseledir.*"

Birlikte olduğum genç Türklerin çoğu ayakkabılarını çıkarmaya zahmet etmedi, dışarıda durdular. Bir elektrik mühendisi türbenin kemer altına doğru eğilerek bana devamlı olarak Türkiye'de hidroelektrik güç geliştirme planından bahsediyordu, ben ayakkabılarımı giyer giymez konuya kaldığımız yerden devam ettik. Yeni kuşağın düşünce tarzını gösteren tipik bir örnekti.

Sonra Türklerin 450 sene önce inşa ettiği Sherif Roumi [Eşrefoğlu Rûmî][193] Camii'ne gittik. Bu cami Anadolu'daki seyahatim boyunca gördüğüm en güzel camiydi. Fakat daha görmediklerim var, mesela Bursa'dakiler ki ünü buradakinden çok fazladır. Camide kafes işinin paravan görevi gördüğü balkon kadınlara ayrılmıştı. Kafes Müslüman kadınlarının takması gereken peçeyle ve onların görünüşünü gizleyen kıyafetle aynı işlevi görüyor, erkeklerin tensel arzularını en aza indirmek (peçe ve saçı örtme âdetine gelince kadının güzelliğinin eşine saklanması gerektiği buyuruluyor).

Camiden sorumluymuş gibi görünen derviş grubumuzu kahve içmeye davet etti. Caminin sütunlu girişinin altına iskemleler yerleştirildi ve bize birer değil üçer fincan kahve verildi. Türk kahvesi yaklaşık bir likör kadehi

[192] **Not**: Streit, 17. yüzyılın ilk yarısında Kâtib Çelebi'nin *Cihannüma*'sında *Şeyh Edebalı Türbesi* olarak bahsedilen hac yerini ziyaret etmiş olmalı. Eskişebir, Şeyh Edebalı'yla bağlantılı birçok türbeden birine ev sahipliği yapmaktadır. Bunlardan en meşhuru Eskişehir'in altmış mil batısında yer alan Bilecik'teki türbedir. Yunan işgalinin Eskişehir'e büyük yıkım getirdiği biliniyor (Streit'ın orada bulunmasından birkaç ay sonra gerçekleşti ve bir seneden uzun sürdü). Yunan birlikleri 1922'de şehirden çekilirken şehri yakıp kül etme girişiminde bulundular ve bu yer de büyük ölçüde yok oldu. Daha sonra yeniden inşa edildi [HWL].

[193] **Not**: Streit'ın esasen ziyaret ettiği camiyi teşhis edemedim. Eskişehir'de *Eşrefoğlu Rûmî Câmii* ya da *Eşref-i Rûmî Câmii* yok, daha önce bulunduğuna dair bir referans da bulamadım. Esasen Eskişehir'deki tek önemli Osmanlı Camii *Mustafa Paşa Câmii*, namı diğer *Kurşunlu Câmii*. Tarihi 16. yüzyılın birinci yarısına gidiyor ve Yavuz Sultan Selim'in damadı Çoban Mustafa Paşa'nın (ö.1529) yaptırdığı külliyenin bir bölümüdür. Streit'ın ziyaret ermiş olduğu yapı bu olmalı ama Eşref-i Rûmî ile herhangi bir bağlantı bulamadım [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

büyüklüğünde küçük bir fincanda servis ediliyor. Diğer sevilen içecekleri olan çayın her zaman cam bardakta ve sütsüz ikram edildiğini eklemeliyim.

Camiden, girişin sınırlı olduğu üç genelev bulunan bölgeyi görmeye gittik. Hayat kadınları genelde Musevi'yse de birkaç Rus, Rum, Ermeni ve Türk de vardı. Türkler, Alman ve Fransızların hayat kadınlarını tanıma politikasına uysa da sıkı kontrolden geçiriyor ve denetliyorlardı. Üniformalı subay ve askerlerin bölgeye girme izni yoktu. Türk doktorları bana ordudaki ve sivil nüfustaki zührevi hastalıkların oranının düşük olduğunu söyledi. Hükümet, bu oranı daha da düşürmeyi ümit ediyor. Özetlemek gerekirse, Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart'ta verdiği ve benim de dinlediğim bir konuşmasında Meclisin yaptığı işler arasında en iyilerinden birinin zührevi hastalıkların önlenmesi için geçirilen yasa olduğunu söyledi. Savaş sırasında geçen bir başka yasaya göre, erkeklerin evlilikten önce doktor muayenesinden geçmesi gerekiyor. Gözlemlerime göre Türklerin cinsel hayatının en az bir Hıristiyan Batılı'nınki kadar temiz olduğunu söyleyebilirim. Türklerle sohbetlerimde bir kez olsun müstehcen bir hikâye anlatıldığını duymadım. Bu durumun Hıristiyan bir ülkede altı hafta seyahat eden biri için geçerli olabileceğinden şüpheliyim.

Türkler, kadınlardan nadiren bahsediyorlar ama taşra kasabalarında yediğim üç yiyeceğin şu egzotik isimleri taşıması epey tuhaf: 'Kadın Budu Köftesi,' 'Kadın Göbeği,' ve 'Dilber Dudağı.' Birincisini isteyin, size *hamburger* köftesi verirler, diğer ikisi için size şekilen adlarına benzediği iddia edilen hamur işleri verilir.

Üçüncü gün yerel hir halı fabrikasını ziyaret ettim. İşçiler genç kızlardı, Rumlar, Ermeniler ve Türkler. Çoğu okula gitmesi gereken küçük çocuklardı. Türkler, bana savaş ve çoğu insanın yoksulluğu yüzünden şu anda zorunlu eğitim yasasının uygulanmasındaki başarısızlıklara göz yummak zorunda kaldıklarını söyledi. Dokuma tezgahları ilkeldi ve her düğüm elle atılıyordu. Çocuklar istedikleri gibi gelip gidiyordu. İşçilerin çalışma saatleri sabit değildi çünkü parça başı ödeme yapılıyordu, her yüz düğüm başına. Bir çocuk on saat çalışarak elli ya da altmış kuruş kazanabiliyordu - o zamanın kur oranına göre otuz beş kırk sent, gerçi Eskişehir'de paranın satın alım değeri Amerika'dakinin üç dört katı.

YARININ TÜRKLERİNİ HAZIRLAMAK: SAĞLAM BİR EĞİTİM

"*Görüyorsunuz, kızların okullarına erkeklerin okullarından daha fazla önem veriyoruz. Kızlar gelecek kuşağın anneleri olacak ve iyi eğitilimli olurlarsa çocukları da iyi eğitimli olur. Gelecek çocuklara aittir.*"

Konuşan, ordunun Eskişehir'deki İstihbarat Bölümünün başkanı Teğmen Baki Bey'di. Şehirdeki erkek ve kız liseleri ile ilkokulları gezmeyi yeni bitirmiştik. Kurmay Başkanı Albay Naci Bey, onları görmem için epey itina etti ve günün çoğunu bu amaç doğrultusunda benimle geçirdi. Bölgenin sivil yöneticisi Sami Bey de bize eşlik etti. Bu adamların, özellikle askerlerin, eğitime gösterdikleri ilgi ve onunla ilgili görüşleri Türkiye'de toplumsal bir devrimin gerçekleşmesi için yeni bir ruhun doğduğunun göstergesidir.

Batı dünyası Türkleri 'barbar' olarak bir kenara attı ve anayasal hükümetlerinin olduğu son on senede insanları eğitmek için verdikleri çabaları görmezden geldiler. Halk eğitimindeki ilerlemeleri dikkate değer çünkü bu sırada Jön Türkler devamlı savaştaydı. Türklerin kendilerini eğitime adadığının birçok Anadolu kasabasında görülen yeni okul binalarından daha iyi bir kanıtı olamaz. Türkler, Dünya Savaşı sırasında dahi okul yapmaya devam etti. Bunlardan bazılarının, Ankara'daki devasa bina gibi, sanat ve zanaat okulu yapılması hedefleniyordu ve henüz bitmemişlerdi. Türkler savaşmaya devam etmelerine rağmen inşaatı bırakmamışlardır. Şu anki hükümet, Eskişehir'de geçen sene başladığı model bir ilkokulu neredeyse bitirmek üzeredir. Türkler savaş sırasında zorunlu eğitim yasası da geçirdiler. Ancak mevcut zorluklardan dolayı, bazı şehirlerde uygulansa da, tam olarak yürürlüğe koyamadılar.

Levent Şahverdi Arşivi

Yine savaş sırasında, 1917'de, o sırada İstanbul'daki hazırlık okulların müdürü olan Türk bir kadın Nakie Hanoum [Nakiye (Elgün) Hanım] Türkiye'deki ilk karma lise olan Faizie [Feyziye] Mekrebi'ni kurdu.[194] Özel bir enstitüdür (ilkokullar hariç devlet okullarında sınıflar cinsiyete göre ayrılıyor). Nakiye Hanım İngilizce bilmiyor olsa da, okul Amerikan ilkelerine göre yönetiliyor. Daha da tuhafı, Fransızca da bilmiyor. Kadro üyeleri her iki cinsiyetten Türkler. Okulun on dört ila on dokuz yaş arası iki yüz öğrencisi var, kız ve erkek sayısı hemen hemen eşit. Her iki cinsiyet de serbestçe kaynaşmış – mesela Oxford Üniversitesi'nde rastlanabileceği üzere sosyal ilişkide kısıtlama yoktur. Ve elbette ne kadın öğretmenler ne kız öğrenciler peçe takıyor. Avrupa orta öğretimde karma sistemi hiçbir zaman benimsemedi. Türkiye'de Feyziye Mektebi gibi bir enstitünün kurulması geçmişle Avrupa'da yaşanacağından çok daha radikal bir kopuş anlamına geliyor. Dahası Nakiye Hanım bana deneyimine çok az muhalefet edildiğini ve okulun başarısının beklentilerinin üstünde olduğunu söyledi.[195]

Cambridge Üniversitesi kadınlara diploma alma hakkı vermezken (Oxford bu hakkı daha geçen sene verdi), Türk İstanbul Üniversitesi erkeklerle eşitlik temelinde kapılarını kadınlara açıyordu. Ve Batılı feministlerin mücadele edecekleri Türkiye'deki kadınların mücadele etmek zorunda oldukları gibi köklü bir tecrit geleneği yok.

Türk entelektüellerinin kendilerini eğitime adamaları çok etkileyici; İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesinden beri oradaki Türk Hükümeti Anadolu'dan koparılmıştır, bu yüzden İstanbul'un neredeyse maddi kaynağı kalmamıştır. Şu an bir İtilaf heyeti İstanbul'daki Türk maliyesini denetliyor. Jandarma ve zabıtaların maaşlarını ödüyor ama bugün üniversite profesörleri ve öğretmenler üç ay önce almış olmaları gereken maaşın yüzde onunu almışlarsa ben İstanbul'dayken olduklarından daha şanslılardır. Buna rağmen bu profesör ve öğretmenler işlerine devam ediyor.

Büyük Millet Meclisi Hükümeti, memur ve öğretmenlerine ödeme yapabiliyor ama gelirinin yarısından fazlasını Yunanlılara ve İtilaf Devletleri'ne karşı kendini savunmaya harcadığı için eğitim programını sürdürmede bazı eksiklikleri var. Çoğu eğitimli Türk, orduya ya da hükümet servislerinin diğer kollarına çağrıldığı için öğretmen eksikliği sorunu da yaşıyor. Ben Ankara'dan ayrıldığımda, Halk Eğitiminden Sorumlu Komiser Hamdullah Suphi [Tanrıöver] Bey bu sorunu "*iç cephenin savunması için*" diye tanımladığı, ona ülkenin her yerine gönderebileceği, öğretebilecek genç erkekleri harekete geçirme gücü verecek bir yasayla çözmeye çalışıyordu. Hükümet, Ankara'da sosyoloji, ekonomi, tarih, edebiyat, doğa bilimleri, sağlık ve hijyen konularında Türk entelektüellerinin verdiği derslerin halka açık olduğu 'Halkın Üniversitesi' diye bir kurum da kurdu. Derslere katılım çok, genelde belli bir yaşın üzerinde erkekler, hükümet çalışanları ve askerler. Hükümet büyük şehirlerdeki normal okulları da muhafaza ediyor.

Hükümet, politikada olduğu gibi eğitimde de İslam dininin liberal yanlarını vurguluyor. Türklerin çoğu, bana Hz. Muhammed'in İslamiyet'i seçenlere bilgiyi aramak için dünyanın sonuna gidin dediği öğüdünü tekrarladı. Eskişehir'deki erkek lisesinde şu deyişler duvarlara yapıştırılmış:

[194] **Not:** Nakiye Elgün (1882- ?). Türk eğitimci, parlamenter. 1935'te Parlamentoya seçilen ilk 17 kadın mebustan biridir [HWL].

[195] **Not:** Bu, Streit'ın ***Bilinmeyen Türkler***'de İstanbul'daki yaşamdan bahsettiği tek örnek. Eserden Ankara'ya gitmeden önce İstanbul'u ziyaret ettiği açık olsa da, oradayken yapmış olabileceği mülakatlara tek referans budur [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

'Bilgi duadan değerlidir'

'Müslüman asla yalan söylemez'

'Sistem insan hayatının yarısıdır'

'Bilgi arayışı her Müslüman erkeği ve kadını için zorunludur'

'İyi bir adam yanındakilere yardımı dokunandır'

'Allah korkusu bilgeliğin başlangıcıdır'

'Okul insanlığın öğretmenidir'

'Bayrağına saygı duy'

'Ülkenin geleceği bugünkü çalışmana bağlı'

'İslam doğru yaşama, temiz hayatlarda ısrar eder'

'En iyi din İslam'dır'

'Kalkınma, işleri yapmaktan ve onları Allah'a havale etmemekten gelir'

'Bilgi arayışında geçen bir saat duayla geçen bir geceden daha değerlidir'

Türk okullarında başlayan değişimi tam anlamak için okulların eskiden dinî liderlerin elinde olduğunu ve eğitimin büyük ölçüde *Kur'an* eğitimine dayandığını hatırlamak gerekiyor. Eğitimin temel hedefi ***Kur'an***'ı ezberlemekti – diğerlerinden daha başarılı olan çocuklara 'hafız' deniliyordu, ***Kur'an***'ı ezberlemiş bir Müslüman'a verilen unvan. Canlı varlıkların resimleri yasaktı.

Okullar bugün ruhban sınıfından olmayan kimselerin elindedir. Erkek çocuklarına erkekler, kız çocuklarına kadınlar ders verir, bu insanlar ilkokullardan da sorumludur. ***Kur'an*** çalışması daha az önemli bir yer tutar. Okulların hâlâ öğrencilerin dualarını edebileceği özel bir odaları var ama gündelik kullanımdan çok geleneğe saygıdan gibi görünüyor. Ziyaret ettiğim bir okulda bilim, dini her odadan dışarı itmişti, mücezzinin çağrısına karşılık vermek isteyenlere kalan tek yer salonda birkaç halının örtüldüğü bir köşeydi. Resimler, bırakın yasaklanmayı, duvarlarda sıra sıra dizilmişti ve eğitimde çok işe yarıyordu. Birçoğu Alman taşbaskıları ve haritalarıydı. Roma ile Atina'dan kalıntılar, Washington, Londra, Paris, Berlin ve farklı ırklardan insanlar, her çeşit hayvan ve bitki resimleri gördüm – tüm okullarda her çeşit resim vardı. Bahsetmiş olduğum erkek lisesindeki öğretmenlerden biri olan Hafız Kerun çok iyi bir ressamdı. Duvar resimlerinden çoğu –bir tanesinde peçesiz bir kadın resmetmiş– Eskişehir'deki kahvehanelerden birinde asılı duruyor. Bana çocukların yaptığı eskizleri ve suluboyaları gösterdi; bunlardan bazılarında da peçesiz kadınlar var.

TÜRK İLKOKULUNDA DUYULANLAR: "KAVALYEM NEREDE?" "BURADAYIM, HANIMIM."

Ziyaret ettiğim okullar arasında en ilginçleri ilkokullardı. Burada küçük Türk erkek ve kız çocuklarının güneşli odalarda, resimler ve kum tepecikleri arasında yan yana oturduğunu gördüm. Okulların birinde öğretmen, bir kız ve bir erkek çocuğun bize konuşma yapmasını istedi, bitirdiklerinde tüm arkadaşları onları alkışladı. Diğerinde beş erkek ve kız oldukça zor bir dans sergilediler ve hep birden şarkı söylediler. Hem adımlar hem de müzik Avrupalıydı ve dans erkeklerle kızların çift olup vals yapmasıyla sona erdi! Ve valsin oldukça iyi olduğunu ekleyebilirim [Fotoğraf 92].

O kadar hayran kalmıştım ve zarif manzara o kadar hoşuma gitmişti ki resim çekmek için valsi baştan almalarını rica ettim. Toplandılar ama küçük bir kız partnerini başta bulamadı ve sızlanarak, "*Ama kavalyem nerde?*" diye sordu.

Tam o anda küçük bir çocuk ortaya çıktı, kolunu şık bir edayla ve çok doğal bir biçimde uzattı: "*Buradayım, hanımım.*"

Ve Albay Naci Bey'in nazik, babacan yüzü gururla ışıldadı. Bana döndü, gülümseyerek şöyle dedi: "*Ve bize 'bar-*

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 92: Eskişehir'de Vals Yapan Türk İlkokul Çocukları[196]

bar' diyorlar! Ah, İtilaf Devletleri bizi bir kendi hâlimize bıraksaydı! Fakat ülkemizi bu ufaklıklar için kurtaracağız. Bizim hiç sahip olmadığımız bir şansa sahip olacaklar."

Erkek okulunda Reform'u ve Rönesans'ı okuyan bir sınıf gördüm. Bir diğeri Almanca, öteki Fransızca görüyordu. Fransızca, Türk devlet okullarında zorunlu derstir. Anne babası fakir on bir yaşındaki bir erkek çocuğun Batı Avrupa'daki bir köy manzarasını temsil eden renkli resmi Fransızca tasvir ettiğine şahit oldum. Neredeyse mükemmel aksanı, kelime dağarcığı ve gramer bilgisi Fransızca okuyan birçok Amerikalı üniversite öğrencisini utandırırdı. Üstelik Türk öğretmen hayatında Fransa'da bulunmamış.

Bu okuldaki bir oda temsilî ürünlerin sergilenebileceği şekilde düzenlenmişti. Orta öğretim okullarının da fizik ve doğa bilimleri için şaşırtıcı derece iyi bir teçhizatla donandığını fark ettim. Bazılarının ufak zoolojik, botanik ve jeolojik müzeleri vardı.

Bir kız lisesindeki ev ekonomisi dersinde öğrencilerden birinin veremin nasıl önlenebileceğini anlattığını gördüm. Yanında bulunan Eskişehir askerî hastanelerinden sorumlu Dr. Salih Bey ona sorular sordu ve öğrenci konuyu derinlemesine anladığını gösterdi. Gelişigüzel sözlü yaptığı kızlar sağlık ilkeleri konusunda takdire değer bir birikim sergiledi. Erkek bir Türk keman virtüözü başka bir odada bazı kızlara şan dersleri veriyordu.

[196] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.43.

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 93: Eskişehir'deki Kadın İlkokul Öğretmenleri[197]

Kızlar, öğleden sonra okuldan çıkmadan evvel salonda toplandı. İçlerinden biri Türkiye'nin ay yıldızlı bayrağını tuttu, diğer tüm öğrenciler bayrağı selamladı. Sonra bir diğer kız bayrağın şerefine Türk bir şairin şiirini okudu. Bir başka kız okulunda benim için bir bayrak töreni daha yaptılar ama burada koro hâlinde 'Osmanlı' adında Milliyetçi bir marş söylediler, bu sırada esas duruşa geçtiler.

Amerika'ya "elimizden geleni yaptığımızı" söyleyin

Milliyetçilerin yetişen kuşağın zihinlerine vatanseverlik aşılama konusunda vakit kaybetmediği açık. Çocukların kendilerini her şeyden önce Türk ve ikinci olarak Müslüman görmesini sağlama çabası Milliyetçilerin çok sayıda yeniliğinden biri, daha önce tam tersi geçerliydi. Söyledikleri şarkının müziği tarz olarak Avrupalıydı, gerçi Türk bir besteci tarafından bestelenmişti. Aynı okulda daha çok nutuk ve temsil dinledim. Tüm kızlar iyi bir yüz ifadesi ile konuşuyor ve jestlerini en iyi şekilde kullanıyordu, sadece çok iyi bir eğitim almakla kalmayıp kendiliğinden yetenekli olduklarını da belli ediyorlardı.

Hem erkek hem kadın öğretmenler okullarını geliştirme konusundaki samimiyet ve çabalarıyla beni çok etkiledi [Fotoğraf 93]. Mütevazıydılar ve okulları olması gerektiği kadar iyi olmadığı için özür dilediler. Batılı standartlara göre değerlendirildiğinde okulları elbette geri kalmıştı, gerçi genelde sanılacağı kadar değil. Fakat Türkiye'nin geçmişine göre değerlendirilirse ve halk eğitiminin mücadele etmek zorunda kaldığı dinî önyargılar ve bitmek bilmeyen savaşlar hesaba katılırsa –ki bence adil standart budur– dikkate ve övgüye şayan bir ilerleme sergiliyor. Öğretmenlerin okullardan memnun olmaması gelecek için umut vaadetmektedir.

Türklerin eğitim için verdiği çaba hakkındaki kişisel fikrimi Eskişehir'deki nazik ve kendini işine adamış Kız

[197] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.44. **Not**: Streit, bu fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: "*Eski-Shehr Kız Okulu Öğretmenleri*" [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Lisesi Müdiresinin bana iletmem için verdiği mesajla daha iyi anlatabilirim:

> Lütfen Amerika'daki kızkardeşlerimize ülkemize medeniyet ve ilerleme getirme konusunda elimizden gelenin en iyisini yaptığımızı söyleyin.

İLERİCİ GİRİŞİMCİ HASAN BEY'İN 60.000 DÖNÜMLÜK ÇİFTLİĞİNDE BİR GÜN; ON DOKUZ YAŞINDAKİ OĞLU BANA BÜTÜN BİR KUZU BACAĞI İKRAM EDİLEN YEMEKTE HİZMET EDEN GARSONLAR ARASINDAYDI

Şehirden birkaç mil ötedeki Hasan Bey'in arazisini ziyaret etmek üzere bölgenin Bilimsel Tarım Müdürü ve müze bakıcısı olan Osman Ferid Bey'le yola çıktık. Osman Ferid kendini işine adamıştı, genç Türklerin tipik bir özelliği olduğunu gördüm. Fransa'da birkaç sene tarım okumuş ve Roma'daki Uluslararası Tarım Enstitüsü sayesinde Batı dünyasındaki gelişmelerden haberi olmuş. Bölgede bulunan model çiftlikten sorumluydu.

Hasan Bey, Türkler arasındaki görece az sayıdaki büyük toprak sahiplerinden biridir. 16.000 akrlık [60.000 dönüm] bir araziye sahip, arazi Eskişehir'in verimli ovası boyunca uzanıyor ve 250 yıldan beridir ailesinin mülkü. Bölgesi çitle çevrilmemiş, sınırları bir hendek belirliyor. Evin önünde arabadan indiğimizde [**Fotoğraf 94**], tanışmak üzere bana doğru bir adam geldi. Kafasında bir sarık, omuzlarına kürkle kaplı hir manto atmış, ayaklarında kaba binici botları, bazı köylülere oldukça benziyordu ve rehberim beni dürtüklemese onun Türk milyoneri olduğunu hayatta tahmin edemezdim. Osman Ferid bana en ilerici çiftçilerden biri olduğunu söyledi. Benzinli traktör de dâhil olmak üzere, her yere yayılmış mo-

Fotoğraf 94: Hasan Bey'in Eskişehir Dışındaki Çiftliği[198]

[198] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

75. YIL İL... KÜTÜPHANESİ

Levent Şahverdi Arşivi

makineleri alımında aracıların kârını kesmek. Türkiye'de bir fabrika kurmanın ve makineleri yapmanın ya da en azından monte etmenin bir Amerikalı şirkete kâr getireceğini iddia etti.

Sonra dışarı çıktık, sığırlarını ve yarış atlarını gördük. Atlarından biri Arap atıydı, bir diğerinin kanında İngiliz soyu vardı. Sığırlar, Hasan Bey'in yerli ve Kırım soylarından oluşturduğu bir cinse aitti. Hayvanlardan, yerli sürüye uzaktan göze çarpan bir ilerleme olsa da, beklenecek çok şey vardı. Türkiye'nin safkan boğa konusunda daha çok şeye ihtiyacı var.

Fotoğraf 96: Eskişehir'in Boşaltılması için Saklanan Dizel Lokomotifler[201]

Hasan Bey'in bir diğer dencyi Eskişehir'de pirinç yetiştirmeye başlamak olmuş. İnsanlar rakımın çok yüksek, iklimin kuru olduğunu söylemişler. Hasan Bey, tüm Eskişehir bölgesinde yetişebilecek 'kuru' bir pirinç bulmadan önce yedi yıl uğraşmış. Savaş, deneylerine son vermiş.

"*Deneye yatırdığım tüm parayı kaybettim,*" dedi "*ve şimdi baştan başlamak zorundayım. Fakat bu iklime uyabilecek pirinç yetiştirilebileceğini gösterdim. Pirinç temel yemeklerimizden biridir; kendimiz için daha çok yetiştirebilirsek muazzam bir tasarruf olur.*"

Hasan Bey hiç Türkiye dışına çıkmamış ve sadece ana dilini konuşabiliyor ama çevirmenim Türkçesinin kusursuz olduğunu vurguladı. Yakışıklı, yapılı bir adam olan oğlu Avrupalı kıyafetleri giymişti, yerel okullarda okumuştu ve biraz Almanca biliyordu. Cevat'ın bir Amerikan tarımcılık okulunda okuması yönündeki tavsiyemin onayla karşılandığı babasının gözlerinden okunuyordu.

Not: Clarence Streit Eskişehir'de, şehrin tren istasyonunun bir peronunda otururken dizelle çalışan altı lokomotiflik bir grup gördü [**Fotoğraf 96**]. Çektiği fotoğraflardan birinin arkasına şöyle yazdı: "*Yunanlıların ilerlemesi hâlinde birlik harekatı için* [Eskişehir'de] *saklanan dizel yakan lokomotifler - Dünya Savaşı'ndan kalma ham petrol stoğu.*" Birkaç ay sonra, 19 Temmuz 1921'de, Yunan orduları Eskişehir'i aldığında bu altı benzin yakan lokomotifin Milliyetçilerin geri çekilmesini kolaylaştırmada öncü olacağı hakkında o sırada pek bir şey bilmiyordu [HWL].

[201] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.153.

Levent Şahverdi Arşivi

X. BÖLÜM

ESKİŞEHİR'DEN ANTALYA'YA

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ASKER SEVKİYATI YAPAN TREN İLE AFYON BÖLGESİNİN KARA HİSAR'INA

Eskişehir'in 25 bin kişilik bir nüfusu var (Ankara'yla yaklaşık aynı büyüklükte).[202] Fakat beni başşehirden çok daha ilerici, gelişmeye açık bir şehir olarak etkiledi. Burada, insan Millî Mücadele'nin arkasındaki canlılık, kuvvet ve enerjiyi Ankara'da ya da Türkiye'nin ziyaret ettiğim herhangi bir yerinde olduğundan çok daha fazla hissedebiliyor.

Türk reform dalgası, en iyi kadınların konumuyla ölçülebilir, Halide Edib Hanım'ın bana dediği gibi "*Türkiye'deki gericilik her zaman kadınların kazandığı özgürlüğe saldırmakla başlar.*" Ve kadınlar Eskişehir'de, Türkiye'nin iç kısımlarındaki başka her yerden fazla, kamuya peçesiz çıkıyor. Eskişehir her yönden Yeni Türkiye'nin önde gelen şehirlerinden biri.

Mehmed Ali'yle ben 9 Mart'ta Eskişehir'i asker sevkiyatı yapan trenle terk ettik. Albay Naci Bey ve Teğmen Baki Bey bizimle vedalaşmak için istasyona geldi. Yavaş bir trendi, saatte ancak on beş mil yapıyordu. Gece olduğunda Afiun Karahisar'a [Afyonkarahisar] hâlâ altı saat uzaklıktaydık. Yataklı vagon değildi ama kompartmanın koridorunda portatif karyolamı açarak onu yataklı vagon hâline dönüştürmeyi başardım.

Hoş, genç bir Türk subayı geceyarısı vardığımız Afyonkarahisar'da beni karşıladı. Geleceğime dair telgraf çekmiş oldukları belliydi ve beni iyi bir odamın bulunduğu bir otele götürdüler. Afioun [Afyon] 'haşhaş' (burası Anadolu'nun afyon bölgesi merkezi) ve 'Karahissar' [Karahisar] 'Siyah kule' demek. Hisar, otelin karşısındaki yüksek eğimli dağın tepesinde, kasabaya hâkim, resme değer bir kalıntıydı. Ertesi sabah Antalya'ya gitmek istiyordum ve subay benim için iyi bir yaylı bulmaya talip oldu. Yozgat'rakinden çok daha iyi bir araba buldu. Bulduğu yaylı posta taşımak için sözleşmesi olan bir adama aitti ve Türk düğün gezilerinde kullanılan cinstendi, içi kilim, küçük aynalar ve püsküllerle süslenmişti. Arabacı Mustafa, fena hâlde bizim Kızılderililerden birine benziyor; iyi, deneyimli bir şoför, atları güçlü ve hızlı.

Afyon'u gözleri kör eden bir tipiyle geride bıraktık ve günün büyük bir kısmı derin karda seyahat ettik. Jandarmamız yoktu – onlara ihtiyacım olmadığını öğrenecek kadar Türkiye'de kalmıştım. Bunun dışında gezi bir önceki yaylı gezisiyle üç aşağı beş yukarı aynıydı, sadece çok daha rahattı. Bol bol iyi kaymak yedik – katılaşmış saf krema yağı. Kaymakla birlikte haşlanmış katı yumurta, ekmek ve meyve yoldaki öğle yemeğimizdi.

İlk geceyi Sandykly'da [Sandıklı], sonrakini Aidin'dan [Aydın] gelen İngiliz yapımı demir yolu üzerinde sulak bir kasaba olan Dinar'da geçirdik. O esnada Türkler tarafından işletilmiyordu. Dinar'a gelmeden evvel bir düğün için hazırlıkların yapıldığı küçük bir köy kasabasında durduk. Vardığımızda bir grup köylü bir bayrak, davullar ve zurnalarla (ensrrümanlar el yapımıydı) köye giderken, düğün ateşini hazırlamak üzere çalı taşıyan bir öküz arabasına eşlik ediyordu [**Fotoğraf 97**]. Yük, bayrakla donatılmış bir evin kapısında boşaltıldı. Düğün bu evde olacaktı, köyün kadınları odunu içeri taşıdı. Kadınlar peçeli değildi; çoğu köyde nadiren takarlar, kasabaya gittikleri etkinliklere saklarlar.

Bu arada müzisyenler yakında durdu ve bazı adamların dans ettiği tiz tonlarda çaldılar [**Fotoğraf 98**]. Köyde az sayıda adam kalmıştı, savaşlar nüfusnnun büyük bölümünü öyle tüketmişti ki. Fakat sıcakkanlı ve kaygısız insanlardı. Danslarının fotoğrafını çektikten sonra kameramı görmek için etrafıma toplaştılar ve içine düştükleri durumla ilgili espriler yaptılar.

[202] Not: Türkiye Cumhuriyeti'nin 2008 nüfus sayımına göre Eskişehir'in nüfusu 599.798, Ankara ise tam tersine 4.751.360 [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 97: Bir Köy Düğünü[203]

Bir köylü, "*Çalıştıkça çalışıyoruz ama elimize bir şey geçmiyor*" dedi. "*Hep savaş, hep savaş. Köydeki genç adamlar şu ikisinden ibaret ve sanırım yakında onları da alırlar. Şu adama bak*". Gülerek yanındaki adamın kıyafetini çekiştirdi ve "*Paçavralar içinde. Yakında kıyafetlerini bir arada tutamayacak.*" Bunun üzerine hepsi güldü.

Bana düğünün birkaç gün daha gerçekleşmeyeceğini söylediler. Bunlar sadece açılış şölenleriymiş. Damat yoktu, köydeki farklı farklı ailelere hediyeler dağıtıyordu – fakat kendisi onlardan almıyordu. Gelin komşu köydenmiş ve müstakbel evine iki günden önce gelmeyecekmiş.

Üçüncü gece tahminen 15.000 sakini olan, büyük bir tuz gölünün kenarındaki Bourdour'a [Burdur] vardık. Burada bir Italyan Katolik Misyoneri, Italyan bir doktor ve Oriental Halı Şirketi'nin yerel fabrikasının İtalyan müdürüyle karşılaşırım. Şansıma İstanbul'daki İtalyan Konsolosluğunun Anadolu temsilcisi Signor Tuozzi ve Antalya İtalyan Konsolosu buradaydı ve ertesi gün Antalya'ya bir Fiat kamyonetiyle dönüyorlardı. Tanrı benden yanaydı çünkü İtalyan yetkililer önceki gün dönme niyetindeymiş ama arabaları bozulmuş. İncelikleri sayesinde Mehmed Ali ve ben önümüzdeki bir buçuk günü yaylıda geçirmekten kurtulduk çünkü otomobil altı saatte yetmiş beş mil yapıyordu.

Bir kaybolan bir beliren nehre doğru İkinci kamyonet yolculuğum

Afyon'dan Antalya'ya giden yolun çoğu düzgündü. Bana otoyolun savaş sırasında Alman mühendislerin yönetiminde yapıldığı söylendi. Burdur'dan Antalya'ya uzanan dağlara güzellik ve ilgi çekicilikten mahrum denemezdi. Yol, engin bir ovaya, kayalardan ve çalılıkların bol olduğu bir yere indi, eski taş bir köprüden geçti, muhtemelen

[203] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 98: Köy Düğününde Müzisyenler ve Halk Oyunu Oynayanlar[204]

köprüyü yapanın zanaatının en çarpık örneklerinden biriydi. Çünkü iki yüz yarda boyunca eğilip bükülüyordu. Kamyondan sadece birkaç inç genişti ve kenarlarında çoğunlukla korkuluk ya da parmaklık yoktu. Yüzyıllar önce inşa edilmiş bu köprü çok gizemli bir nehrin dev kaynağının ağzının üzerindeydi. Nehir denize varmadan evvel iki kere tamamen yerin altına girip kayboluyor ve ancak birkaç mil uzakta birden yeniden beliryordu.

AKINTILARIN LİMANA ŞELALE GİBİ DÖKÜLDÜĞÜ GÜZELİM ANTALYA; İSTANBUL'A DOĞRU YOLA ÇIKIYORUZ

Antalya insanın gözünü okşayan bir şehir, sahile kadar inen yüksek sıradağların arasında geniş bir ovada kurulmuş. Önünde mavi Akdeniz uzanıyor. Denizin hareketleriyle tuhaf şekiller alan yüksek bir kaya duvarı sahile biçimini veriyor. Üstünde çok sayıda akıntı şelale gibi denize dökülüyor. Antalya, zeytin ağaçlarıyla, palmiyeleriyle, çiçekleriyle ve yeşilliğiyle iç bölgelerin ürpertici soğuk manzarasına hoş bir tezat sunuyordu.

Vaktiyle Antalya'ya Venedikliler hâkimmiş ve diktikleri duvarlar hâlâ şehrin merkezini çevreliyor. İtalyanlar bir zamanlar burada sahip oldukları konumu yeniden kazanmaya çalışıyor. Antalya ana limandır (kendileri için seçtikleri Anadolu'daki 'etki alanı'nda). Antalya'da yaklaşık üç yüz İtalyan askeri konuşlanmış ama şehre İtalyanlar değil Türk Milliyetçileri hâkim. İtalya, askerî birliklerin zoruyla değil, arkadaşlık politikasıyla Antalya'da kalmayı ve Türklerle verimli bir ticaret sürdürmeyi başardı.

[204] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

Şehirde çok sayıda Rum var. Rumlar burada iç bölgelerde olduğu gibi fes takmıyor ama tuhaf olan şu ki fes kadınların kılık kıyafetinin bir parçasını oluşturuyor. Geleneksel başlıkları küçük kırmızı bir fes, neredeyse Happy Hooligan'ın (Century çizgi roman karakterinin ismi) ünlü şapkasına benziyor. Rumlar iyi giyiniyor ve refah içinde görünüyorlar.

İtalyan gemileri Antalya'ya düzenli olarak girmiyor ve yola çıkmadan evvel genelde bir ya da iki hafta beklenmesi gerekiyor. Fakat şansımız devam etti, biz geldikten bir gün sonra iki gemi liman ağzında demirledi ve birkaç saat içerisinde İstanbul'a doğru yola çıkacaklardı (liman gemilerin yaklaşması için küçüktü). Ancak bavulum daha gelmemişti. Burdur'da otomobilde yer olmadığı için yaylıda bırakıp Mustafa'ya onu Antalya'ya getirmesini söylemiştim. Türklerin dürüstlüğüne zaten son derece güveniyordum ve bana ait eşyaları yetmiş beş mil ötedeki sürücüme emanet ederken en ufak bir endişe duymadım. Onun için eşyaları alıp ortadan kaybolmaktan ya da en azından yokluğum sırasında bir iki şeyi 'kaybetmekten' kolayı yoktu. Onun yerine rekor hızda bir seyahat yaptı ve 'S.S. Milano' ile seyahat edebilmem için bol zaman tanıyarak bana bagajımı eksiksiz teslim etti.

Ankara'dan çıkmadan önce İngilizce notlarımın çoğunu Halide Edib Hanım'a sansürletip mühürlettim, fakat Fransızca aldığım notlar yüzünden büyük gecikme öngörüyordum. Türk liman görevlileri düzenlemelere sıkı sıkıya bağlı kalsaydı, bu durum gemiyi kaçırmamla sonuçlanabilirdi. Fakat hiç şüphesiz özel talimatlar almışlardı, çünkü bana yaptıkları arama sadece bir formalite meselesiydi ve bagajımı gelişigüzel incelediler. Tam altı hafta öncesinde, Samsun'daki Türkler beni güvenerek kabul etti. Yine söze dökmeden iyi niyetime güvenerek gitmeme izin veriyorlardı.

Türkiye'ye, Türklere karşı önyargıyla gelmiştim; Türkleri yakından tanımak için onlarla yaşayan birçok kişi gibi, ülkeyi onların dostu ve hayranı olarak terk ediyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

EDİTÖRÜN SONSÖZÜ

Levent Şahverdi Arşivi

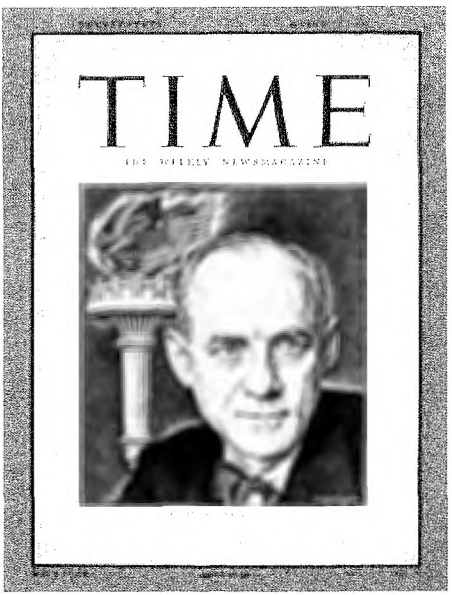
Levent Şahverdi Arşivi

EDİTÖRÜN SONSÖZÜ

Bu eserin odak noktası Streit'ın 1921'deki Anadolu seyahatiyken, ünlü Türk gazeteci Ahmed Emin Yalman ise şu kitabında 1923-1925 yılları arasında İstanbul'da tanıdığı Clarence Streit'tan ayrıntılı bir şekilde bahsetmiştir: *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim.*[205] Verdiği birkaç ayrıntıyı karıştırsa da, yani Streit'ın Ankara'yı 1921'de değil Sivas Kongresi (1919) sırasında ziyaret ettiğini iddia etse de, Streit'ın karakteri hakkında ipucu veren birkaç ilginç anekdot sunar. Mesela, Streit'ın Ceritmüminli köyüne alakasının ve yardımının hayatı boyunca sürdüğünü ve zaman zaman köylülere modern tarım aletleri göndermeye devam ettiğini yazar. Hatta Streit'ın 1921'de Ankara'ya giderken ona ev sahipliği yapan bu İç Anadolu köyünün bir nevi 'Fahri Vatandaşı' hâline geldiğini öne sürer. Yalman, Streit'ı "*hoş ve temiz insan*" olarak tanımlar ve Streit'ın haberlerinin Batı'da Türkiye etrafında dönen yanlış bilgiyle örülü "*kara sis*"i dağıtmaya nasıl katkıda bulunduğunu, Amerikan okuyucusuna ülkenin yeni bir yüzünün gösterilmesine yardımcı olarak, Türkiye'ye büyük hizmette bulunduğunu uzun uzadıya yazar. Yalman, Streit'ın Fransız asıllı eşinden ilk oğlunun İstanbul'da doğduğunu ve "*hâlâ 'Küçük' lakabıyla tanındığını*" anlatır.

Ahmed Emin, Streit'ın, İstanbul'da yaşarken, İstanbul'daki günlük *Vatan* gazetesinde '*Bir Türk Olsaydım*' başlıklı köşeye düzenli yazdığını, köşede birçok faydalı gözlem ve uyarının bulunduğunu anlatır. Bunun üzerine Yalman, daha sonra Streit'in çıkarttığı bir dergide '*Bir Amerikalı Olsaydım*' başlıklı bir dizi köşe yazısıyla katkıda bulunmuştur.

Son olarak, Yalman'ın yazılarından Streit'ın burada sunulmuş olan el yazmasını onunla paylaştığını ve bunu Amerika Birleşik Devletleri'nde yayımlayamadığını anlattığını öğreniyoruz. Ahmed Emin şöyle yazıyor: "*Türk Tarih Kurumu ya da bir başka kuruluşun bir gün bu eseri çevirip yayımlamasını samimiyetle ümit ediyorum. Bu eser, bir Amerikalının gözüyle Kurtuluş Savaşı'nda*

Fotoğraf 99: Clarence K. Streit 'Time Magazine'in Kapağında (27 Mayıs 1950)

[205] Erol Şadi Erdinç (Hazırlayan): Ahmed Emin Yalman: *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim.* Cilt I (1888-1922). İstanbul, 1970 [2. Baskı: 1997]. Bkz. s. 456-459. **Not**: Yazdıklarından 1923'te o sırada Philadelphia ***Public Ledger*** Yakın Doğu ve Balkanlar Muhabiri olarak Türkiye'ye dönmüş olan Streit ile karşılaştıkları ortaya çıkıyor.

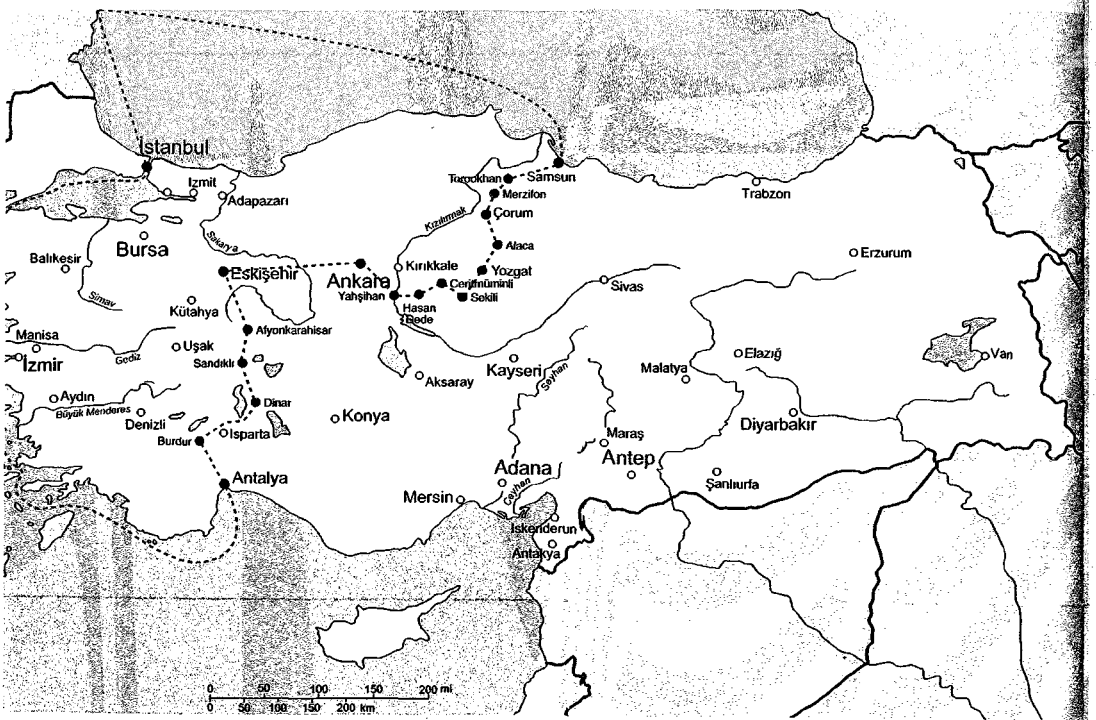
Levent Şahverdi Arşivi

Anadolu'nun gerçek yüzünü gösterecektir." Yalman bunları yazdıktan kırk yıl sonra, Streit'ın ***Bilinmeyen Türkler***'i sonunda gün yüzüne çıkıyor.

Streit, daha sonraki yıllarda, ***Union Now***'ın yazarı ve dünya demokrasilerinden bir konfederasyon kurma planı olan idealist 'Atlantik Federalizmi'nin kurucusu olarak Washington D.C.'de ünlü bir şahıs olacaktı. 1950'de yaptığı katkılar kabul edildi ve prestijli ***Time Magazine***'in [Fotoğraf 99] kapağında resmi yayımlandı.

Benim Streit ile temaslarım 1983'teki birkaç randevuyla sınırlıyken, kitabın Türkçe basılmasına duyduğu arzudan çok etkilenmiştim. Türkiye'yi ilk ziyaretinin üstünden altmış yıl geçtikten sonra bile yayımlanma ihtimali için 1921 tarihli metninin yeniden hazırlanması konusunda çok zaman ve çaba sarf etmişti. Kendi yaşadıklarını unutmadığı açıktı.

STREIT'IN ANADOLU'DAKİ ROTASINI GÖSTEREN HARİTA

Harita: Bugünün Türkiye Haritası Üzerinde Clarence K. Streit'ın Anadolu'daki Seyahat Programı (Ocak - Mart 1921)

Levent Şahverdi Arşivi

CLARENCE K. STREIT'IN 1921 ANADOLU ZİYARETİNİN ZAMAN ÇİZELGESİ

21/1/1921:	Amerikan Destroyeri 'Barker'la İstanbul'dan Samsun'a gidiyor;
24/1/1921:	Varna, Bulgaristan ve Köstence, Romanya'daki limanlarda durduktan sonra Samsun'a varıyor;
27/1/1921:	Birkaç fırtınalı günden sonra nihayet Samsun'a çıkıyor;
29/1/1921:	Ankara'dan ziyaret izni alıyor;
30/1/1921:	Merzifon ve Çorum'a varmak üzere Samsun'dan çıkıyor (Near East Relief'e ait Reo kamyonetle); ilk geceyi yol üstündeki 'Doruk Han'da geçiriyor;
31/1/1921:	İkinci geceyi Merzifon'daki Anadolu Koleji'nde geçiriyor;
1/2/1921:	Üçüncü geceyi Çorum'da 'Anadolu Oteli'nde geçiriyor;
2/2/1921:	Dördüncü gün yemek için beş bin kişilik bir pazar kasabası Alaca'da duruyor. Dördüncü gece Yozgat'ta belediye binasında başkanın misafir odasında geçiriliyor. Fakat benzin olmadığından Streit Ankara'ya kalan beş gün için bir yaylı kiralıyor;
3/2/1921:	Beşinci ve altıncı günler Streit'ın 'kaya tuzu çölü' olarak tarif ettiği yolu aşarak geçiyor; iki jandarma, Edhem Çavuş ve Hacı, ona eşlik ediyor; beşinci gece sefalet içerisindeki Sekili köyünde geçiriliyor;
4/2/1921:	Altıncı gün Maden'e giderken 'kestirme'de arabanın dingilini kırıyorlar ve niyet ettikleri mola yerine ulaşamıyorlar. Onun yerine geceyi Ceritmüminli köyünde geçiriyorlar. Özel bir misafir evi olan görece refah içinde bir köy, orada köyün reisi Mustafa onları ağırlıyor;
5/2/1921:	Yedinci gün öğle yemeği için sekiz bin sakini olan kasaba Madan'da (Maden) duruyorlar ve Streit bir Rum lokantasında yemek yiyiyor. Öğleden sonra Kızılırmak Vadisi'ne iniyorlar. Güzel camisi ve azizin türbesiyle ünlü Alevi köyü Hasan Dede'ye ulaşıyorlar; Baba, köyün lideri, Streit'a şarap ikram ediyor. Gece yarısı Sivas'la Ankara'yı birbirine bağlaması için tasarlanmış dar demir yolunun ilk istasyonu Yahşihan'a varıyorlar;
6/2/1921:	Sekizinci gün Ankara'ya kalan elli millik mesafeyi girmesi planlanan yük trenine biniyorlar. Yahşihan'dan sabah saat 7:00'de çıkıp Ankara'ya (o sıralar 25 bin kişilik bir şehir) on saat sonra akşam 5:00'te varıyorlar. 'Liberty Hotel'e rezervasyon yaptırıyor ve birkaç gün sonra 'Constitution Hotel'e geçiyor;
6/2/-5/3/1921:	Streit Milliyetçi başşehir Ankara'da tam yirmi altı gün kalıyor;
28/2/1921:	Streit Celal [Bayar] Bey'in Halk Ekonomisinden Sorumlu Komiser seçildiği Büyük Millet Meclisi toplantılarına katılıyor;

Levent Şahverdi Arşivi

1/3/1921: Streit Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Meclisindeki konuşmasını dinliyor;

3/3/1921: Streit, tren istasyonunun yakınındaki evinde Mustafa Kemal Paşa'yla iki saat sohbet ediyor; Ankara'daki üç haftalık ziyareti hakkında şunları yazıyor: *"Ankara'da yaklaşık bir ay kaldım. Bu sırada Millet Meclisinin birkaç toplantısına katıldım ve neredeyse bütün Milliyetçi liderlerle ve kabine üyeleriyle konuştum;"*

5/3/1921: Streit, o sırada Ankara'da bulunan Milliyetçi Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa'yla buluşuyor. İsmet Paşa Eskişehir'e telgraf çekiyor ve oradaki karargâhının Streit'ı ağırlaması için gereken düzenlemeleri yapmasını sağlıyor;

6/3/1921: Streit, Konya'dan Eskişehir'e otuz saatlik yolculuk için haftalık ekspres trene biniyor; Eskişehir'de üç gün kalıyor;

9/3/1921: Streit ve Mehmed Ali Afyonkarahisar'a geçmek için askerî trenle Eskişehir'den yola çıkıyor; Streit 9'u gecesini Afyonkarahisar'da geçiriyor;

10/3/1921: Streit, Afyonkarahisar'ı gözleri kör eden bir kar fırtınasında Antalya'ya gitmek üzere bir yaylıyla terk ediyor; 10'u gecesini Sandıklı isimli küçük bir kasabada geçiriyor;

11/3/1921: Sandıklı'dan 11'i gecesini geçireceği Dinar'a varıyor;

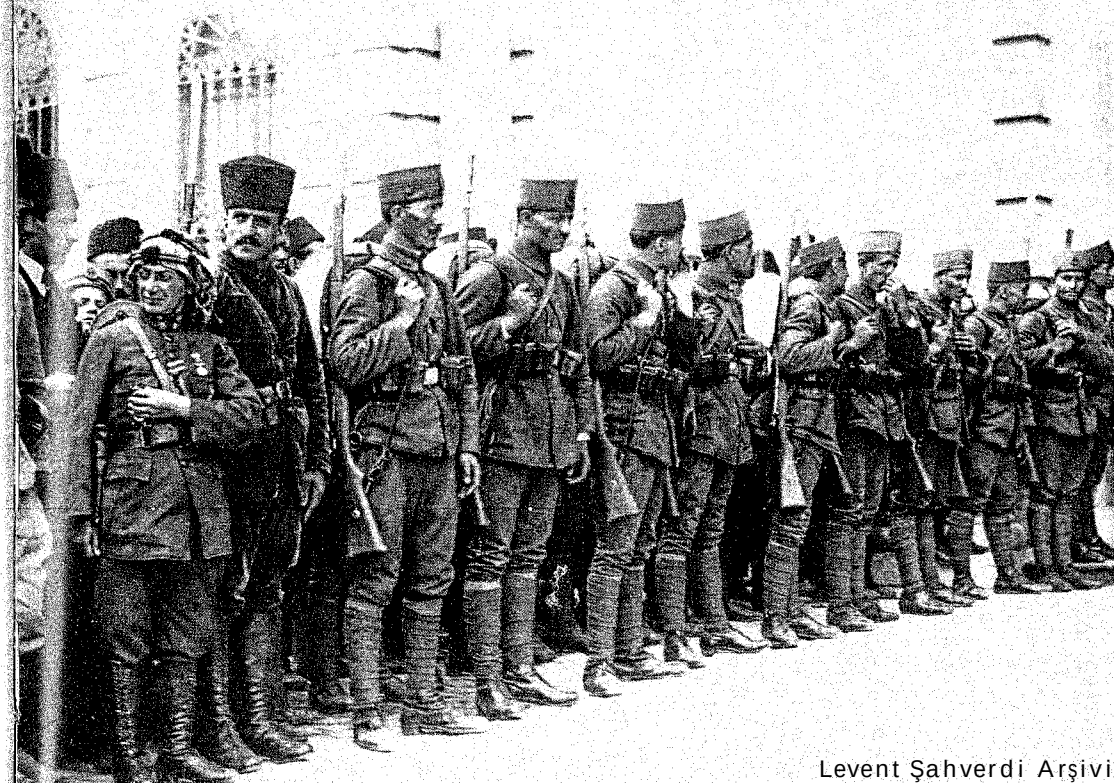
12/3/1921: Dinar'dan 12'sinin gecesi kalacağı Burdur'a geçiyor;

13/3/1921: İtalya'nın İstanbul'daki Yüksek Heyetinin Anadolu Temsilcisi Signor Tuozzi ve Antalya İtalyan Konsolosu ile Fiat kamyonetinde Antalya'ya geçiyor;

15/3/1921: İtalyan gemisi 'S.S. Milano'ile Antalya'dan İstanbul'a doğru hareket ediyor.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

EK I: CLARENCE K. STREIT'IN ANKARA'DA BULUŞTUĞU MİLLİYETÇİ LİDERLER (1921-1923)

Not: Streit Türkiye'de geçirdiği süre içerisinde başka ilginç fotoğraflar da çekti (ve/veya kendisine verildi). Bunlardan yayımlanmamış el yazmasında özel olarak bahsedilmese de, burada verilmiş (fotoğrafların arkalarına alınmış notlarla birlikte) ve ziyaretini mümkün olduğunca eksiksiz aktarabilme çabasıyla sunulmuştur.

Streit, Celal Bey'le görüşmesiyle ilgili şunları yazmış: "Devlet Ekonomisinden Sorumlu Komiser Djelal Bey [**Fotoğraf 100**], *'Türkiye'deki yabancıların ticari çıkarlarının savaştan öncekiyle aynı himayeden faydalanacağını' belirtmek istedi*" [HWL].

Fotoğraf 100: Mahmud Celal(eddin) [Bayar] – Devlet Ekonomisinden Sorumlu Halk Komiseri [206] (28 Şubat 1921 – 14 Ocak 1922)[207]

---

[206] **Not**: Bugün 'Bakan' yerine 'Komiser' kelimesini kullanmak tuhaf gelse de 1921'de hâlâ kullanılan terim buydu. Streit şu örneği sunuyor: "*Bazı Türkler, Milliyetçi Hükümetten Bolşevizmin izini ortadan kaldırma kaygısıyla Kabine üyelerine "Halk Komiseri" denmesine dahi itiraz etti. Türkçe kelimenin 'Halkın Sözcüsü' ya da 'Vekil' ya da 'Bakan' olarak değiştirilmesini istiyorlar. Fakat hükümet Fransızca yapılan diplomatik yazışmalarında hâlâ 'Commissaire du Peuple' terimini kullandığı için bu kullanıma uydum.*" Streit'ın ziyareti sırasında Ankara'da kullanılan Türkçe terim: *Halk Komiseri*. Bu kullanımı Halide Edib Hanım, 1920-1921'deki Milliyetçi Hükümetten bahsederken onaylıyor, Bakanlıklarından tutarlı biçimde '*Komiser*' ve bakanlıklarından '*Dışişleri Komiseri, İçişleri Komiseri* vs.' diye bahsediyor: *The Turkish Ordeal* [Türk'ün Ateşle İmtihanı]. New York (The Century Co.), 1928. s. 144- [HWL].

[207] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Albüm]. **Not**: Streit bu fotoğrafın önüne şöyle yazmış: "*Jelal Bayar, Kamu Ekonomisinden Sorumlu Komiser*" [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Streit, Hamdullah Suphi Bey'in [**Fotoğraf 101 ve 102**] Halk Eğitimi Komiseri seçimi ile ilgili şunları söylüyor: "*Halk Eğitimi Komiseri, ben Ankara'ya gelmeden kısa süre önce görevden alınmıştı. Mecliste modern bir liberal olan Mustafa Kemal Pasha'nın arzuladığı modern eğitim programına hoş bakmayan hoca mebusların etrafında toplanmış oldukça güçlü bir muhafazakâr kanat var. Yine de bu makam için bir hocayla en radikal Türk entelektüellerinden biri olan Hamdoullah Soubhi Bey'i* [Hamdullah Suphi] *aday gösterdi. İkinci kişi büyük çoğunlukla seçildi*"

Fotoğraf 101: Hamdullah Suphi [Tanrıöver] – Eğitimden Sorumlu Halk Komiseri (14 Aralık 1920 –20 Kasım 1921)[208]

[208] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Albüm]. **Not:** Streit bu fotoğrafın önüne şöyle yazmış: "*Hamdoulah Soubhi, Halk Eğitimi Komiseri*" Hamdullah Suphi [Tanrıöver] (1885-1966). Çerkez kökenli yazar ve politikacı, 14 Aralık 1920 – 20 Kasım 1921 arasında Halk Eğitimi Komiseri olarak hizmet etti [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Fotoğraf 102: Hamdullah Suphi [Tanrıöver] – Eğitimden Sorumlu Halk Komiseri [209] (14 Aralık 1920 – 20 Kasım 1921)[210]

[209] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].
[210] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Albüm]. **Not:** Streit bu fotoğrafı notlandırmamıştır [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Not: Streit, Dışişleri İlişkileri Komiser Vekili Ahmed Muhtar Bey [**Fotoğraf 103**] ile bir konuşmasında Bolşeviklerin Türkler arasında komünizmi yayma çabaları hakkında soru sormuştu. Cevabı: "*Bolşeviklerin Azerbaycan'daki Müslüman nüfusu komünistleştirme konusunda acı bir deneyimleri oldu ve bu konuda politikalarını değiştirdiler. Bizden hiçbir zaman komünist olmamızı talep etmediler. Isteselerdi, reddederdik*" [HWL].

Fotoğraf 103: Ahmed Muhtar Bey – Dışişleri İlişkilerinden Sorumlu Halk Komiseri (9 Şubat 1921 – 17 Mayıs 1921)[211]

[211] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Albüm]. **Not**: Streit bu fotoğrafın önüne şöyle yazmış: "*Ahmed Muhtar Bey, Hariciye Komiseri: CKS* (1921)." Ahmed Muhtar Bey (1870-1934). Türk devlet adamı ve parlamenterdir. Kısa bir süre Hariciye (Dışişleri) Komiseri olarak hizmet etti (9 Şubat 1921- 5 Mayıs 1921). 1927'de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi olarak Washington D.C.'ye gönderildi [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Not: Streit fotoğrafın arkasına [**Fotoğraf 104**] şöyle yazmış: "*Refet Pasha, İçişlerinden Sorumlu Halk Komiseri – Angora ve Cilicia ve Ouchak* [Uşak] *cepheleri kumandanı*" Fotoğraf: CKS (1921).

İbrahim Refet [Bele] (1881-1963). Asker ve erken dönem Milliyetçi liderdir. 1926'da Mustafa Kemal'e suikast düzenlemekten yargılandı ve aklandı. Parlamentoya seçildiği tarih olan 1935'e kadar siyasetten çekildi [HWL].

Fotoğraf 104: Refet [Bele] Paşa – İçişlerinden Sorumlu Halk *Komiseri*[212] (16 Eylül 1920 –15 Nisan 1921)[213]

[212] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye, 1920-1921, C. K. Streit].
[213] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.210.

Levent Şahverdi Arşivi

Not: Streit fotoğrafın arkasına [**Fotoğraf 105**] şöyle yazmış: "(*Fotoğraf: Essad Nedim'in Nezaketiyle*) *Dr. Adnan Bey yakın zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk Başkan Yardımcısı (aynı zamanda Halk Sağlığından Sorumlu Komiser) seçildi ve öncesinde Içişleri Komiseri Vekilliği yaptı. Daha önce Istanbul Robert Kolej'de Türk dili öğretmeniydi. Ünlü Türk yazarı Halide Edib Hanım'ın eşidir.*" Abdülhak Adnan [Adıvar] (1882-1955). Tıp doktoru. Halide Edib Hanım'la 1917'de evlendi. 1920'de eşiyle Ankara'ya kaçtı. Meclis üyeliği, sağlık bakanlığı ve mebus sözcülüğü de dâhil olmak üzere birçok mevkide bulundu. Mustafa Kemal Paşa'ya suikast düzenleme suçlamasından 1926'da aklandı. 1939'a kadar yurtdışında yaşadı [HWL].

Fotoğraf 105: Dr. Adnan [Adıvar] Bey - İlk Büyük Millet Meclisi Başkan Yardımcısı ve Sağlıktan Sorumlu Halk Komiseri (3 Mayıs 1920 - 16 Mayıs 1921) [214]

[214] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.152.

Levent Şahverdi Arşivi

Not: Streit bu fotoğrafın arkasına [**Fotoğraf 106**] şunu yazmış: "*1923'te Kazım Karabekir Paşa tarafından Streit'a hediye edilmiştir*" [Fotoğrafçı: Bilinmiyor]. Musa Kazım Karabekir (1882-1948). Türk kumandan, desteği Mustafa Kemal'in Millî Mücadele liderliğine gelmesinde çok değerli bir rol oynadı. 1926'da Mustafa Kemal'e karşı suikast girişimden yargılandı (ve aklandı). Mustafa Kemal Paşa'nın 1938'deki ölümünden sonra siyasete atıldı ve 1939'da Meclis Başkanı olmuştur [HWL].

Fotoğraf 106: Kazım Karabekir Paşa – Doğu Cephesi Kumandanı[215]

[215] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Albüm].

Levent Şahverdi Arşivi

Not: Streit fotoğrafın arkasına [Fotoğraf 107] şöyle yazmış: "*Fetiy.*" Ali Fethi [Okyar] (1880-1943). Türk asker ve devlet adamı. Malta sürgününden döndükten sonra İçişleri Bakanı (1921-1922) ve Başbakan (Kasım 1924 – Mart 1925) olarak hizmet etti. 15 Ağustos 1921'den itibaren Büyük Millet Meclisinde İstanbul Mebusu'ydu; Streit onunla 1923'teki ikinci Türkiye ziyaretinde buluşmuş olmalı, o sırada Fethi Bey başbakandı [HWL].

Fotoğraf 107: Fetih [Okyar] Bey[216]

[216] LC Katalog#: DLC/PP 1994: 064 [Albüm].

Levent Şahverdi Arşivi

Not: Tevfik Rüştü [Aras] (1883-1972) [**Fotoğraf 108**]. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi; tıp doktoru. 1920'de (bir ara seçimle) meclise girmiştir. 1925-1938 arası Türkiye Dışişleri Bakanı olarak hizmet verdi [HWL].

Fotoğraf 108: Tevfik Rüştü [Aras] – Büyük Millet Meclisi Menteşe Mebusu (17 Haziran 1920-)[217]

[217] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Albüm].

Levent Şahverdi Arşivi

Not: Streit bu fotoğrafın önüne [**Fotoğraf 109**] şöyle yazmış: "*Bnb. Salih Bey*"; muhafaza edildiği albümde resmin yanına şunları eklemiş: "*Salih Omurtak, şimdi Kurmay Başkanı* [*Fotoğraf: CKS (1921)*]". Salih Omurtak (1889 - 1954), Ankara'da Milliyetçilere 22 Ocak 1920'de katıldı. Streit, Şubat 1921'de onun binbaşı rütbesinde olduğunu ve 'Mustafa Kemal'in Kurmay Başkanı' görevinde olduğunu teşhis etmiş. Daha sonra general oldu ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin dördüncü Genelkurmay Başkanı olarak hizmet etti (8 Haziran 1949 – 6 Temmuz 1950) [HWL].

Fotoğraf 109: Binbaşı Salih [Omurtak] Bey:[218] Mustafa Kemal Paşa'nın Yakın Arkadaşı (Ona Ankara'da 1920'de Katıldı)

[218] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Albüm].

Levent Şahverdi Arşivi

Not: Streit fotoğrafın arkasına [Fotoğraf 110] şöyle yazmış: "(Şubat) *Eskişehir yakınlarındaki Yunan cephesini ziyareti sırasında Mustafa Kemal Pasha* (*ve ataşeler*). *Fotoğraf Essad Nedim'e ait* (*resmî fotoğrafçı*) *Ankara*." Salih [Bozok] Bey (1881-1941). Mustafa Kemal Paşa'nın uzaktan akrabası ve yakın arkadaşı. Mustafa Kemal'e Ankara'da 1920'de katıldı, meclis üyesi oldu. 10 Kasım 1938'de (Mustafa Kemal [Atatürk]'ün öldüğü gün) intihara teşebbüs ettiyse de hayatta kaldı ve 1941'de vefat etti [HWL].

Fotoğraf 110: Mustafa Kemal Paşa Eskişehir Yakınındaki Cephey: Ziyaret Ediyor, Şubat 1921 [sağında Binbaşı Salih (Bozok) ve solunda –1926'da asılacak olan– Albay (Ayıcı) Arif ile][219]

[219] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.211.

Levent Şahverdi Arşivi

Not: Streit bu fotoğrafın arkasına [**Fotoğraf 111**] şöyle yazmış: "*Mustafa Kemal Pasha ve ataşeleri Eskişehir'de bir teftiş gezisi sırasında (Şubat). Fotoğraf: Essad Nedim, Mustafa Kemal Paşa'nın resmî fotoğrafçısı*" [HWL].

Fotoğraf 111: Mustafa Kemal Paşa Eskişehir Yakınındaki Cepheyi Ziyaret Ediyor, Şubat 1921 [solunda Binbaşı Salih (Bozok) ve sağında –1926'da asılacak olan– Albay (Ayıcı) Arif ile].[220]

[220] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.212.

Levent Şahverdi Arşivi

Not: Streit bu fotoğrafın arkasına [**Fotoğraf 112**] şöyle yazmış: "*Eski-Shehr cephesinde Mustapha Kemal Pasha. Diğerleri ataşeler ve kurmay subaylar*" [HWL].

Fotoğraf 112: Mustafa Kemal Paşa Eskişehir Yakınındaki Cepheyi Ziyaret Ediyor, Şubat 1921 [sağında Binbaşı Salih (Bozok) ve solunda –1926'da asılacak olan– Albay (Ayıcı) Arif ile][221]

[221] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.247a [Albüm].

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

EK II: Muzaffer Milliyetçi kuvvetlerin İstanbul'a girişi (6 Ekim 1923)

Not: Clarence K. Streit, 1923'te Philadelphia *Public Ledger* için Türkiye'ye 'Yakın Doğu ve Balkanlar Muhabiri' olarak geri geldi. Bu görevi sayesinde Milliyetçi birliklerin İstanbul'a 6 Ekim 1923'te girdiğine şahit oldu. Kumandan Şükri Naili Paşa'nın [**Fotoğraf 113**] da dâhil olduğu hoş geldin kutlamalarının bir dizi fotoğrafını çekti [HWL].

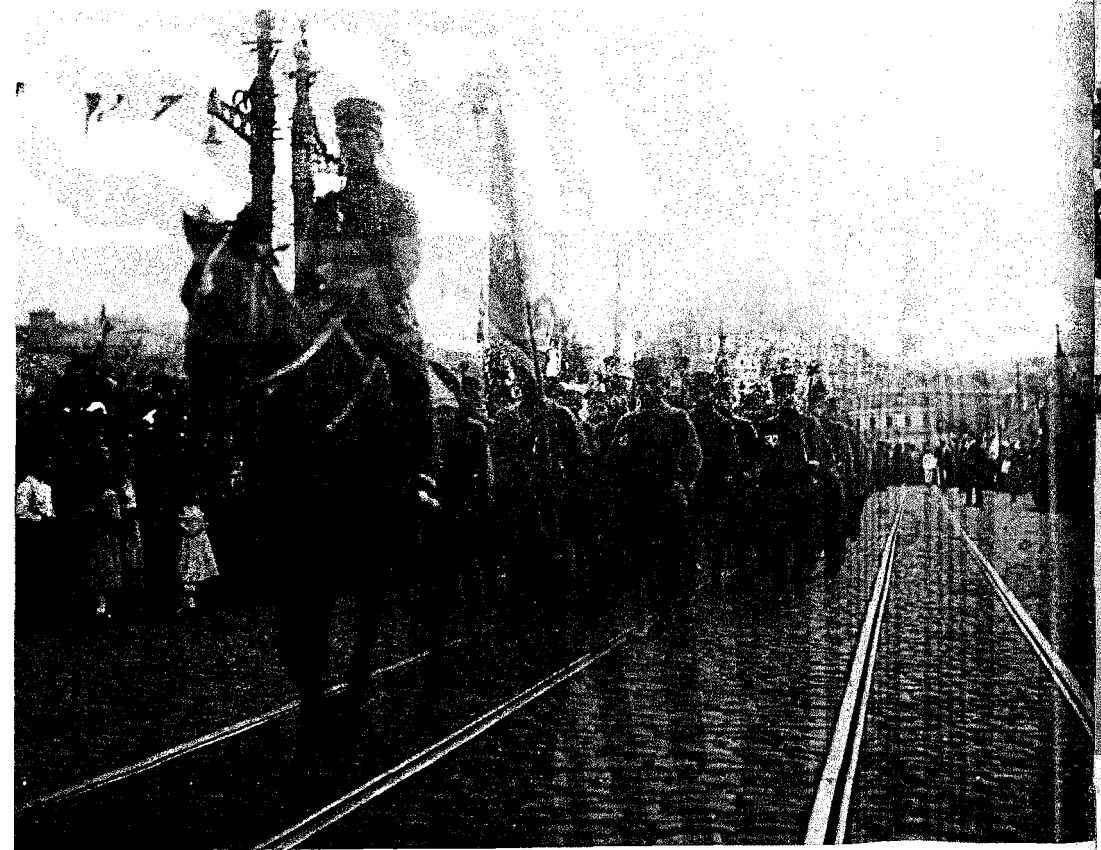

Fotoğraf 113: Milliyetçi Kumandan Şükri Naili Paşa, 6 Ekim 1923[222]

[222] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.143. **Not:** Streit, bu fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: "*İstanbul'a 6 Ekim 1923te giren Türk birliklerini kumanda eden General Shoukri Naili Pasha.*" Şükri Naili [Gökberk] Paşa (1876-1936). Türk kumandan. İkinci Balkan Savaşı'nda ve Dünya Savaşı sırasında Gelibolu'da savaştı. 29 Ekim 1923'te İstanbul'da 3. Ordu Komutanıydı, aynı tarihteki Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi sırasındaki kutlamaları planladı. Ordudan emekliye ayıldıktan sonra 1935'te meclise seçildi [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Not: Hüseyin Hüsnü Emir [Erkilet] (1883-1958) [**Fotoğraf 114**] 1933'te ordudan emekli olduktan sonra, ünlü bir Türk faşizm savunucusu ve II. Dünya Savaşı sırasında Nazi taraftarı olacakrı. Streit, fotoğrafın arkasında ondan bahsetmese de, 22 Kasım 1923'te ***Public Ledger***'da yayımlanan bir haberinde resim şu başlıkla yer alıyor ve şöyle nitelendiriliyordu: '*Mustafa Kemal Paşa: Arınmış Mükemmeliyet.*' Alt başlık: '*1453 Tarihini Tekrarlamak, Türkler Konstantinopolis'e Yeniden Giriyor. İtilaf kuvvetleri tarafından şehrin boşaltılması üzerine Albay Hussein Husni Emir Bey Çelik Alay'ı Galata Köprüsü'nden geçiriyor*' [HWL].

Fotoğraf 114: Kurmay Albay Hüseyin Hüsnü Emir 6 Ekim 1923'te Birlikleri Galata Köprüsü'nden Geçiriyor [223]

[223] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.242. Fotoğraf: C. K. Streit.

Levent Şahverdi Arşivi

Not: Muzaffer Milliyetçi birlikleri kucaklayan 6 Ekim 1923 şenliği Galata Köprüsü'ne kadar uzadı [**Fotoğraf 115**], Streit burada şu şekilde etiketleyeceği fotoğrafı çekecekti: "*Bayanlar önden! Türk kızları Galata Köprüsü'nü geçen birliklere alkış tutuyor, 6 Ekim*" [HWL].

Fotoğraf 115: İstanbullular Galata Köprüsü'nde Milliyetçi Kuvvetleri Karşılıyor (6 Ekim 1923)[224]

[224] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.163.

Levent Şahverdi Arşivi

Not: Beyoğlu'nun '*Grand Rue de Pera*'sında (6 Ekim 1923'te konulan adıyla İstiklâl Caddesi), devasa bir Zafer Takı dikildi [**Fotoğraf 116**]. Streit, bu fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: "*Türk birliklerinin İstanbul'a girmesinin şerefine Türk Zafer Takı*" [HWL].

Fotoğraf 116: 6 Ekim 1923'te '*Grand Rue de Pera*'[225]

[225] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.176.

Levent Şahverdi Arşivi

Not: Sevinçli kalabalık Grand Rue de Pera'da muzaffer Milliyetçi birliklere hoş geldin demek için sıralanmıştı [**Fotoğraf** 117]. Streit fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: "*Grand Rue de Pera'da ilerleyen Milliyetçi birlikleri Rum ve Ermeniler memnuniyetle karşılarken (fes takanların çoğu Hıristiyanlardır)*" [HWL].

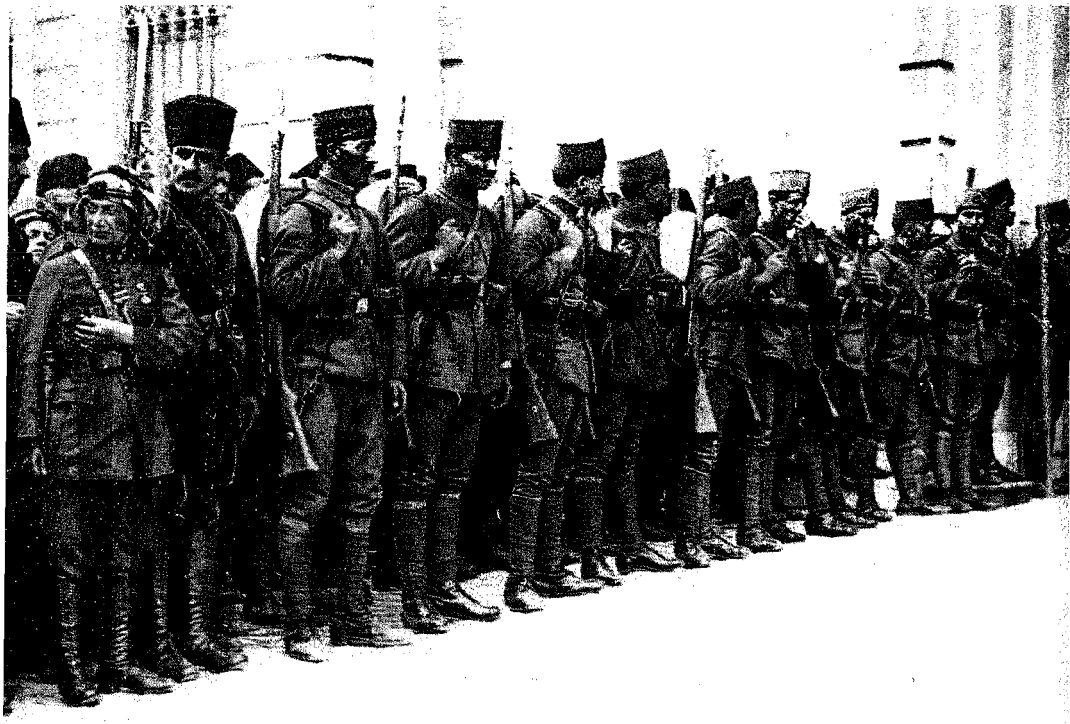
Fotoğraf 117: *'Grand Rue de Pera'*da Sıralanmış Kalabalıklar Milliyetçi Kuvvetleri Karşılıyor (6 Ekim 1923)[226]

[226] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.142.

Levent Şahverdi Arşivi

Not: 6 Ekim 1923'te onurlandırılan birlikler arasında Fatma [Seher] Hanım'ınkiler de vardı [Fotoğraf 118]. Milliyetçi Orduda subay olan Fatma Hanım genelde Kara Fatma olarak biliniyordu. Erzurum'da doğmuştu ve Milliyetçi kuvvetlerle ilk defa İtilaf Devletleri'nin İzmit yarımadasını işgaline karşı, daha sonra da Batı Trakya'da Yunanlılara karşı savaşmıştı. Yeni Milliyetçi Ordudaki bir birliğin komutanı olduğu (teğmen rütbesiyle) Anadolu'da tekrar sahneye çıktı. Bu rolüyle Afyonkarahisar ve Nazilli cephelerinde Yunanlılara karşı savaştı.

Streit bu fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: "*Tğm. Fatma Hanoum, Türk-Yunan savaşı sırasında cephede bir kadınlar bölüğünün başında savaşırken kazandığı madalyalarla.*" Streit, onun "*kadınlar bölüğü*"ne komuta ettiğini söylerken hata yapıyor, erkeklerden oluşan bir birliğin, muhtemelen fotoğrafta sağında duranların başındaydı [HWL].

Fotoğraf 118: Teğmen 'Kara' Fatma Hanım (fotoğrafın sağında) ve Birlikleri 6 Ekim 1923'te İstanbul'a Giriyor[227]

[227] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064.180.

Levent Şahverdi Arşivi

EK III: PAUL WILLIAMS'IN MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE YAPTIĞI 26 NİSAN 1920 MÜLAKATI İLE İLGİLİ YAZDIĞI HABER

Not: Aşağıdaki yazı 4 Mayıs 1920'de Chicago *Daily Tribune*'de yayımlandı. O gazetenin dış muhabiri Paul Williams tarafından Ankara'dan gönderilen bir haberden oluşuyordu, haber Mustafa Kemal Paşa ile 26 Nisan 1920'de yaptığı bir mülakata [Halide Edib Hanım çevirmenliğini yapmıştı] dayanıyordu. Burada Mustafa Kemal'in tam da Büyük Millet Meclisi Başkanlığını yeni üstlendiği dönemde yabancı bir gazeteciye verdiği ilk mülakat olarak eksiksiz verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya ait doğrudan alıntılar kalın italikler hâlinde verilmiştir [HWL].

WILSON'IN 14 İLKESİ YA DA SAVAŞ – KEMAL PAŞA[228]

Tribune Türk Başkanı ile Angora'da Mülakat Yapıyor

Floyd Gibbons

[Chicago Tribune Dış Haberler Servisi]

[Hızlı Telgraf]

[Telif Hakkı: 1920 – Tribune Company]

PARİS, 3 Mayıs – Paul Williams üç hafta önce, Türkiye'nin içlerine ilerlemek ve ülkesinin İtilaf Devletleri tarafından bölünmesine karşı Anadolu'da milyonlarca Müslümanı mücadele için örgütleyen Türk Milliyetçi lideri Mustafa Kemal Paşa ile mülakat yapmak üzere aldığı emirle İstanbul'dan "*Bu görev yüzünden keçileri kaçıracağım ama yola çıktım*" diye telgraf çekti.

Hıristiyanlara karşı keskin düşmanlık duyulan, su yüzü görmemiş, kumlu atıklarla dolu, eşkıyalar tarafından sarılmış dağları geçerek yapılan sekiz günlük kara yolculuğundan sonra, Bay Williams Kemal'in gizli karargâhına ulaştı ve Müslüman dünyasının militan lideriyle ilk mülakatı yapmayı başardı. Sonra yerel kuryeler atla, deveyle ve yaya olarak Bay Williams'ın mülakatını Paris'e telgraf çekilmesi ve Chicago'ya yollanması için İstanbul'a taşıdı.

Bay Williams'ın yola çıkmadan önce 'keçiler' ile ilgili mesajı, haberinin tarih belirten satırı okunduğunda anlaşılacaktır.

[228] Paul Williams: "Wilson's 14 Points Or War – Kemal Pasha." *Chicago Daily Tribune*. Chicago, Illinois: 4 Mayıs 1920. s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

WILSON'IN 14 İLKESİ YA DA SAVAŞ – KEMAL PAŞA

by

PAUL WILLIAMS

[Chicago Tribune Dış Haberler Servisi]

[Hızlı Telgraf]

[Telif Hakkı: 1920 – Tribune Company]

ANKARA, 26 Nisan. – "*İngiltere ve İtilaf Devletleri'nin önerilen barış şartlarının gülünç ve uygulanmasının imkânsız olduğunu anlayacakları konusunda hâlâ ümidimiz var ama bu ümidi kaybedersek ve dışarıdan yardım gelmezse onları gönül rızasıyla kabul etmeyeceğiz.*"

Bu cevabı bugün bana, lideri olduğu Türk Millî Mücadelesi'nin Rus Bolşevikleriyle ittifak kurma ihtimali olup olmadığı sorusu üzerine, Mustafa Kemal Paşa verdi. Cevabında tehdit yoktu.

Türkiye Tehlikede

Kariyerleri siyasi açıdan muhafazakâr olan diğer Türk vatanseverleriyle yaptığım sohbetler, İtilaf Devletleri'nin Türk sorunu hakkındaki kararlarının vicdansız olduğuna samimi biçimde inandıklarına ve Milliyetçilerin İtilaf programına müdahale edecek herhangi bir bağlantıdan yardım alma konusunda meşru olduğuna beni ikna etti.

Burada Anadolu'nun hükmettikleri büyük kısmını temsil eden bir hükümet kuran Milliyetçiler, Türkiye'nin bir millet olarak tamamen yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya olduğuna inanıyor. Türk sınırlarının Doğu'da hızla gerilemesini ve şimdi de San Remo Paktı'nın yavaş yavaş Anadolu sınırlarına el uzatmasını gösteriyorlar. İstanbul'daki Sultanları ve Halifelerinin fiilen esir olduğunu düşünüyorlar. Türkiye, Hıristiyan hâkimiyetine girmemiş son Müslüman ülkesi. Halifeyi kurtararak bunu korumaya çalışacaklar. İslamiyet'e inanan 350 milyon kişinin hepsinden bir şekilde yardım bekliyorlar.

İtilaf Devletleri'ne Güven

Kemal Paşa, "***İngiltere ve İtilaf Devletleri'nin bizim açımızdan sınırların ve bir halk olarak yaşamamıza izin verecek koşulların zorunlu olduğunu anlayacağına inanmaya devam ediyoruz. Bu inancımız sürdüğü müddetçe Milliyetçiler dışarıdan isteyerek yardım almayacak. Bu tutumu tutarlı biçimde koruduk, yoksa Bolşeviklerden yardım almak kolay olurdu.***" diye devam etti.

Avrupa saldırganlığı olarak gördüğü şeye karşı koyduğunu ima eden kısa boylu zayıf adam delici mavi gözlerini karargâhındaki bir haritaya dikti ve kalemini doğduğu Selanik'e yerleştirdi, Türklerin mücadelesini idare ettiği yer olan Ankara'ya doğru doğuya uzun bir çizgi çekti.

Levent Şahverdi Arşivi

Kızılların İlerleyişini Gösteriyor

Gemi haritasında Kafkasya üzerindeki çok sayıda kırmızı bayrak Bolşeviklerin ilerleyişini gösteriyor. Kafkasya Müslümanlarından sayısız heyet gelmişti, bunlardan bazılarının aşiretlerinde bolşevizm çoktan hak iddia ediyordu ve diğerlerinde belki edecekti. Getirdikleri haberler ümitlendiriciydi, dedi. Petrolün kral olduğu Bakü, Türk barışı resmen ilan edildiğinde kızıl bayrağı çekebilir ve Azerbaycan kızıl olduktan sonra Gürcistan ve Ermenistan'ın karşı koyacağı şüpheli. Eğer karşı koymazlarsa, Bolşevikler için Türkiye yolu açık olacak.

[Azerbaycan 27 Nisan'da Sovyet yönetimine geçti, Bolşevikler yeni hükümeti tanıdı ve birlikleri ertesi gün Bakü'ye girdi].

Kemal büyük bir askerî destek beklemedi. Esas mesele altın olacaktı.

Amerikan Mandası Hakkında

Milliyetçilerin Türkiye'de Amerikan Mandası hakkında ne düşündüğü sorulduğunda, Kemal şunları söyledi:

"***Bir süre önce talep ettik. Gelecekte koşullar Amerika'nın mandayı alamayacağı şekilde gerçekleşebilir.***"[229]

Paşa, "***Milliyetçilerin buradaki hedefi Türk topraklarını Türklere saklamak, Türkiye'nin bütünlüğünü mütarekenin imzalandığı hâliyle korumaktır. Milliyetçiler, antlaşmanın şartları bizim anlayışımızla çatıştığında uygulanmasına karşı koyacak şekilde hareket ediyor. Bu bir halk hareketidir. Halkın desteği olmazsa hareket sona erer. Tüm İslam âleminin yardımına da bağlıyız. Türkler Müslüman ırklarının arasında hür kalan son ırktır ve İslam âlemi hürriyetlerini sürdürmeleri için çaba göstermeye devam edecektir. Diğer ülkelerin Müslümanlarından, düşmana karşı koyma konusunda destek olacakları yönünde birçok teminatımız var. Çoğu, İngilizlerin ele geçirdiği ülkelerde yaşıyor ve şimdi İngilizler bizi de ezmek istiyor. İslamiyet'e karşı verdikleri son Haçlı Seferi'ne geldik ve bugün İslam âlemi tehlikeye karşı uyandı.***" diye ekledi.

İngilizler Düşmanımızdır

Milliyetçiler İstanbul'daki Türk hükümeti hakkında ne düşünüyor?

"***İngilizlerin hâkimiyeti altında ve onu tanımıyoruz.***"

Peki, Sultan?

---

[229] **Not**: Bildiğim kadarıyla bu beyanat Mustafa Kemal Paşa'nın Amerikan Mandası talep ettiğini (Nisan 1920'den önce) söylediği tek örnektir [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

"*İngilizlerin esiri. Çıkardığı her fermana burada İngilizlere ait gözüyle bakılıyor ve İngiltere bizim düşmanımız. Hür bir yönetici olmadan halifeliğin yetkilerini kullanamaz. Beyanatları İslam âlemi tarafından İngilizlerden geliyormuş gibi algılanıyor. Sultan, tüm dünyadaki İslam liderlerinin ona bildirdiği üzere eğer şu an içinde bulunduğu koşullar aynı kalırsa, onu artık dinî liderleri olarak kabul etmeyeceklerini biliyor. Hilafet için gelecek halefi tartışmanın sırası değil. Onu Avrupa etkisinden kurtarmak için mücadele etmeliyiz.*"

Paşa, İngilizlerin başlangıçta Millî Mücadele'ye yardım ettiğini öne süren haberleri yalanladı ama Türklerin mütarekede teslim ettiği silahların bir deponun arka kapısından yeniden dağıtıldığı örneğini verdi.

İngiliz Düzenbazlığının Kanıtı

"*Fakat Anadolu'da kargaşa yaratma amacıyla hizipleri harekete geçirebilmek için İngiliz altınının ve malzemesinin serbestçe kullanıldığı ile ilgili kanıtımız var. Burada koşulları ne kadar kötüleştirirlerse, İngiliz kamuoyunu Türklerin karşısına geçirmek onlar için o kadar kolaylaşacaktı, böylece Türkler Londra'nın empoze etmekte olduğu emperyalist barışı protesto etmeden kabul edecekti.*"

"*İtilaf Devletleri, anavatanlarında kamuoyunu etkilemek için Anadolu'da bilinçli bir kampanya yürüttüler. Kendi komisyonları Yunanlıların İzmir'e yalan mazeretlerle demir attığını ve Türkleri katletmeye başladığını gösteriyor. Maraş'taki içler acısı olayların soğukkanlılıkla hesaplandığından şüphelenmekten öte hisler duymaktayız. Fransızların yerel Ermenileri silahlandırma ve onları Türk mahallelerine salma politikası başka nasıl açıklanır. Fransızlar, Maraş'a gitmeden önce sorun yoktu ve bölgeyi zorla terk ettiklerinden beri de yok. Fransızlar Maraş'ta yaptıklarını şimdi Antep'te tekrar ediyor.*"

On Dört İlke Nerede?

Paşa, "*Başkan Wilson'ın On Dört İlkesi hâlâ geçerli mi?*" diye sordu ve cevabın ne olduğunu bildiğinden devam etti. "*Eğer geçerliyse, neden Türkiye'de barış yapılması için uygulanmıyor? Neden kendi kaderini tayin etme ilkesi Türkiye'deki Ermeni ve Rumlara uygulandı da, Türklere uygulanmadı? Türkleri lanetleyen medeni Avrupa'nın adil oyunu nerede? Barış şartları emperyalistler tarafından adalet ilkeleri göz önünde bulundurmadan tasarlandı.*"

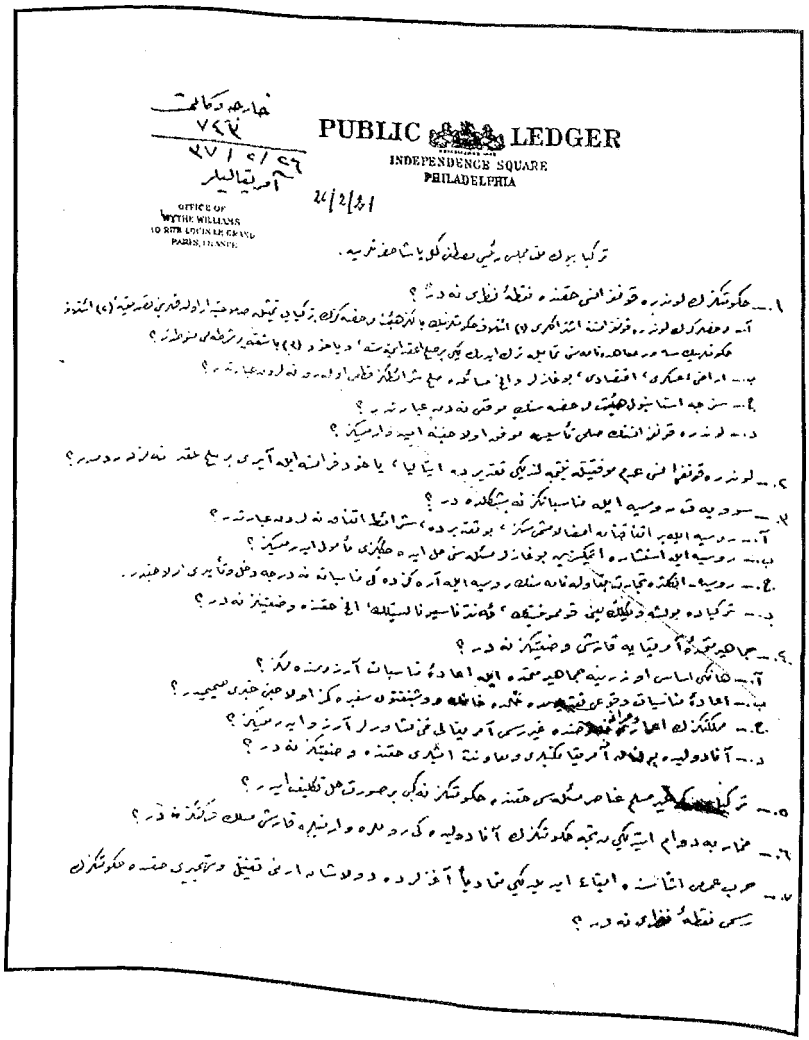
Paşa, Bay Wilson'ın Türkleri ilgilendiren şartlarla ilgili dediklerini şöyle tanımlıyor: "*Aldatma amaçlı bilinçli bir söylem ya da durumdan haberdar olmamasının üzücü bir göstergesi*"

Almanlardan maddi ya da başka türlü yardım aldığını reddetti. Kuvvetlerinde Alman subaylar olmadığını ama Bolşevik olan altı Macar bulunduğunu söyledi. Paşa, savaş sırasında ordunun başında bulunan Enver Paşa'nın da İtilaf Devletleri'nin işini zorlaştırdığını itiraf etti ama Türkiye'de herkesin ikisinin hiçbir zaman birlikte çalışamadığını bildiğini söyledi.

İstanbul'dan buraya yolculuk sekiz gün sürdü. İki gün bir gemide geçti. Kaba, yerleşimin dağınık olduğu yerlerden geçtik. Bana eşlik eden tek kişi şofördü ama belki de İngilize benzeyen yüz hatları ve ten rengine sahip bir yabancı olarak bana ilgi gösterildi ve yalnız kalmaktan kurtuldum; yine de bir kez olsun ne rahatsız ne taciz edildim. Burada mükemmel bir düzen var, içki yasağının dehşeti de.

Levent Şahverdi Arşivi

EK IV: CLARENCE K. STREIT'IN YAZILI SORULARI VE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN YAZILI CEVAPLARI [TARİH: 26 ŞUBAT 1921][230]

PUBLIC LEDGER
INDEPENDENCE SQUARE
PHILADELPHIA

OFFICE OF
WYTHE WILLIAMS
10 RUE LOUIS LE GRAND
PARIS, FRANCE

[230] T.C. Kültür Bakanlığı: *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*. 2 Cilt (Ankara, 1992). Bkz.: Cilt I., s. 256-276.

Levent Şahverdi Arşivi

۸ـ اربعه دن واحد ذکر ایله تارک وظیفه روایتی ایله تبلیغ حقنده نه کی معلومات ویرمش ؟

۹ـ اسلوب وحدتی ترکلک وحدتی وتورانیه وحدتی حقنده معلومات نه در ؟

۱۰ـ حضرت جهاد، شرایعی، دینیه وحکمتیه قوانین کی سائر دینلرده نسبتیه ایله حکمی صلاح حرکت نه در ؟

۱۱ـ سائر حکومات اسلامیه ایله اولان مناسباتکز وایران ده فارسلر صلاح چه کمکز نه در ؟

۱۲ـ کوچک ایله، حضرتیه یا طرح مکدس حقنده، مناسباتکز نه در ؟

۱۳ـ سوریه ده اعتصاب ایله مناسباتکز نه در ؟

آـ وهابیه ده اعتصاب ده دار حقنده کی فکرکز نه در ؟

۱۴ـ جمعیت اقوام حقنده فکرکز نه در ؟

۱۵ـ دیوان حربیه عثمانیه یه قارشی صلاح حرکتکز نه در ؟

۱۶ـ مسلمان خارجیاتی مناسبته قارشی سیاستکز نه اولوجقدر ؟

۱۷ـ ترکیا ده استقبال ایچون جغرافیه شکل حکومت، موقع سلطنت وخلافت، عاصمه، وضعیت قوا، وسائط نقلیه وضایع طبیعیه قطعی حقنده آیه ویتصور کز نه اولوجقدر ؟

۱۸ـ عزت پاشا حضرتلرینک حقنده بر بیاناتکز وارمیدر ؟

۱۹ـ آخر دنیا افکار عمومیه سنه تبلیغ آرزوسنده بولونمکز فقط سائره وارایه تبلیغ ایچون عرضه یه الحق نه لازم.

یوسف اکرم بن ابراهیم الطنطاوی نائب اولدیغی ده وبرایه کز ذات سامیده قارشی آیریجه نمایش ارادتمی افندم.

Clarence K. Streit

26.2.1921[26 Şubat 1921]

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Streit'ın Sorusu 1a

Hükümetinizin Londra Konferansı hakkında nokta-ı nazarı (düşüncesi) nedir?

Murahhaslarınızın Londra Konferansı'na iştirakleri [Mebuslarınızın Londra Konferansı'na katılımları]

İtilâf Hükümetlerinin yalnız Heyet-i Murahhasınızın Türkiye'yi temsile sâlahiyeddar olduklarına tasdike [İtilaf Devletleri'nin Türkiye'nin temsilcisi olarak sadece Resmî Heyeti tanıması durumunda]

İtilâf Hükümetlerinin Sèvres Muahedenamesi'ni tamamıyla terk ederek yeni bir sulh akdetmesine, veyahut başka bir şarta mı bağlıdır? [İtilaf Devletleri'nin Sevr Antlaşması'nın hükümden kaldırılmasını kabul edip yeni bir Barış Antlaşması yapması mı lazımdır yoksa başka bir şart mı bulunmaktadır?]

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[Fransızca]: "*Nous avons énvoye nos délégués à la Conférence de Londres afin de montrer à tous, à notre peuple aussi bien qu'à nos ennemis, que nous ne voulons laisser échapper aucune chance de paix, si faible soit elle. Nous y exposerons encore une fois les légitimes revendications formulées aux Congrès d'Erzeroum et de Sivas et contenues dans notre pacte national dont je vous fais remettre ci joint un exemplaire.*

Si violant encore une fois les principes pour lesquels les Ententistes ont déclaré s'être battu durant plus de quatre années et ne tenant aucun compte des promesses qu'ils nous firent avant la conclusion de l'armistice nos ennemis rejettent nos conditions justes et modérées ils assumeront toute la responsabilité du sang qui continuera à couler ainsi que celle des graves crises que la continuation de la guerre en Orient provoque dans tout l'univers."

[Türkçe]: "Çok zayıf da olsa hiçbir barış ihtimalini kaçırmak istemediğimizi milletimiz kadar düşmanlarımız da dâhil herkese göstermek amacıyla temsilcilerimizi Londra Konferansı'na göndermiş bulunuyoruz. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kararlaştırılan ve bir nüshası ilişikte size sunulacak olan Misâk-ı Millî'mizde bulunan meşru taleplerimizi konferansta bir kere daha izah edeceğiz. İtilaf Devletleri dört yıl süre ile uğrunda savaştıklarını ilân ettikleri prensipleri bir kere daha ihlâl edip mütarekeden önce bize yaptıkları vaatleri ve haklı ve mütevazı olan şartlarımızı dikkate almazlarsa, akmaya devam edecek kanın ve Şark'ta devam edecek savaşın getireceği korkunç sonuçların sorumlusu olacaklardır."

Levent Şahverdi Arşivi

Streit'ın Sorusu 1b

Arazî, askerî, iktisadî, Boğazlar ve benzeri meselelerde sulh şartlarınız kat'i olarak nelerden ibarettir? [Bölgesel, askerî, iktisadi, Boğazlar ve alakalı meselelerde barış şartlarınız tam olarak nelerdir?]

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[Fransızca]: "*Nos conditions de paix sont contenues dans notre pacte national.*"

[Türkçe]. "Sulh şartlarımız Misâk-ı Millî'mizde yer almıştır."

Streit'ın Sorusu 1c

Sizce İstanbul Heyet-i Murahhasın mevkii neden ibarettir? [Sizce İstanbul Resmî Heyetinin yetkisi neye dayanmaktadır?]

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[Fransızca]: "*La Délégation de Constantinople est envoyée par un pseudo gouvernement à qui les généraux ententistes commandant en cette ville peuvent imposer toutes leurs volontés et qui d'autre part ne s'appuie sur aucune assemblée élue par la nation. Cette Délégation n'a donc aucune qualité pour parler au nom du peuple turc. J'espère que Tewfik Pacha chef de la Délégation envoyée par le Sultan se rendra compte de cette vérité et reconnaitra qu'en cette occurence la parole est aux seuls représentants du Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie.*"

[Türkçe]: "İstanbul delegasyonu, kendi generalleri vasıtasıyla bu şehre emir veren İtilaf Devletleri'nin bütün arzularını kabul ettirebilecekleri ve ayrıca millet tarafından seçilmiş herhangi bir meclise istinat etmeyen sözde bir hükümet tarafından gönderilmiştir. Sonuç olarak, bu heyetin Türk Milleti adına konuşma yetkisi yoktur. Sultan tarafından gönderilen bu heyetin başkanı olan Tevfik Paşa'nın bu gerçeği göreceğini ve bu dnrumda sözün sadece Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti temsilcilerine ait olduğunu kabul edeceğini ümit ederim."

Streit'ın Sorusu 1d

Londra Konferansı'nın sulhu tesise muvaffak olacağına ümit var mısınız? [Londra Konferansı'nda barış için gerekli şartları oluşturma konusunda başarılı olacağınızdan ümitli misiniz?]

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[Fransızca]: "*Je souhaite vivement que la paix sorte de la Conférence de Londres. Si ceux qui ont pris l'initiative de réunir cette conférence sont sincères dans leurs intentions je considère la paix comme certaine.*"

[Türkçe]: "Londra Konferansı'ndan sulhun çıkması en samimi temennimdir. Bu konferansın toplanması için teşebbüse geçenler şayet niyetlerinde samimi iseler o takdirde sulh kesindir."

Levent Şahverdi Arşivi

Streit'ın Sorusu 2

Londra Konferansı adem-i muvaffakiyetle neticelendiği takdirde İtalya yahut Fransa ile ayrı bir sulh akdetmeniz ihtimali var mıdır? [Londra Konferansı'nın beklenen sonuçları doğurmaması durumunda İtalya veya Fransa'yla ayrı barış müzakereleri sürdürmeniz ihtimali var mıdır?]

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[Fransızca]: "*Tous les pays y compris naturellement la France et l'Italie qui déclareront vouloir respecter notre droit à la vie en reconnnaissant la légitimité des revendications contenues dans notre pacte national pourront de suite conclure la paix avec nous.*"

[Türkçe]: "Misâk-ı Millî'mizde mevcut taleplerimizin meşruiyetini tanımak suretiyle bizim yaşama hakkımıza riayet etmeye arzulu olduklarını ilân edecek bütün ülkeler, tabiatıyla Fransa ve İtalya da dâhil olmak üzere, bizimle barış müzakerelerinde bulunabileceklerdir."

Streit'ın Sorusu 3a

Sovyet Rusya ile münâsebâtınız [ilişkileriniz] ne şekildedir?

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[Fransızca]: "*Nos relations avec la Russie des Soviets sont basées sur la compréhension mutuelle de nos aspirations, de nos droits et de nos interets. Elles sont empréintes de la plus grande cordialité.*"

[Türkçe]: "Sovyet Rusya ile olan ilişkileriniz; emellerimiz, haklarımız ve menfaatlerimiz arasındaki karşılıklı anlayışa dayanmakta ve en samimi duygulardan ibaret olmaktadır."

Streit'ın Sorusu 3b

Rusya ile bir ittifakname imzalanmış mıydınız? Bu takdirde şerait-i ittifak nelerden ibarettir? [Rusya ile bir ittifakname imzalamış mıydınız? Eğer imzaladıysanız bu antlaşmanın şartları nelerdir?]

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[Fransızca]: "*Une importante mission turque présidée par Youssouf Kemal Bey vient d'arriver à Moscou, elle est chargée d'étudier avec le Gouvernement Russe toutes les questions orientales, celles du Caucase comme celles de l'Asie entière et de régler la conduite future des deux peuples dans la solution des grands problèmes mondiaux.*"

[Türkçe]: "Yusuf Kemâl Bey başkanlığında önemli bir Türk heyeti kısa süre once Moskova'ya gönderilmiştir. Heyet, Rus meslektaşlarıyla Asya ve Kafkasya'yı ilgilendiren önemli konuları analiz edip fikir alışverişinde bulunmanın yanısıra dünyadaki, özellikle de Şark'taki sorunlar hakkında izlenecek ortak yaklaşıma karar verecektir."

Levent Şahverdi Arşivi

Streit'ın Sorusu 3c

Rusya ile istişare etmeksizin Boğazlar meselesini halledeceğinizi me'mul eder misiniz? [Rusya'ya danışmadan Boğazlar sorununu nasıl çözeceğinizi açıklar mısınız?]

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[**Fransızca**]: "*La clause de notre pacte national relative à la question des Détroits a été reconnue juste par la Russie des Soviets et constitue l'article VI du traité paraphé l'été dernier par les délégués des deux Gouvernements.*"

[**Türkçe**]: "**Misâk-ı Millî'mizin Boğazlar meselesine ait maddesi Sovyet Rusya tarafından tanınmış ve iki hükümetin mebusları tarafından geçen yaz onaylanan antlaşmanın altıncı maddesini teşkil etmiştir.**"

Streit'ın Sorusu 3d

Rusya-İngiltere ticaret mukavelenamesinin Rusya ile aranızdaki münâsebâta ne derece dahl-u tesiri olacaktır? [Rus-İngiliz Ticari Antlaşması'nın Rusya'yla ilişkilerinize nasıl bir etkisi olacaktır?]

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[**Fransızca**]: "*La dernière note adressée à notre Gouvernement par le citoyen Tchitchérine et dont je vous fais remettre ci joint une copie constitue une réponse suffisante à cette question. Cette note a d'ailleurs été publiée le 14 courant par L'Agence d'Anatolie.*

D'autre part même si le traité russe-britannique avait revêtu la forme publiée par les anglais ce fait n'aurait pu en aucune façon porter atteinte à la force et à la puissance avec laquelle nous poursuivons la réalisation de notre idèal national."

[**Türkçe**]: "Yoldaş Çiçerin tarafından hükümetimize gönderilmiş bulunan ve bir örneği ilişikte size sunulacak olan son bildiri bu soruya kâfi bir cevap teşkil etmektedir. Bu bildiri bu ayın 14'ünde Anadolu Ajansı tarafından da yayımlanmıştır.

Diğer taraftan, Rus-İngiliz Antlaşması, İngilizler tarafından yayımlanan şekline bürünmüş olsa dahi, bu durum millî menfaatlerimizin korunması yolunda göstereceğimiz kuvveti hiçbir şekilde etkilemeyecektir."

Streit'ın Sorusu 3e

Türkiye'de Bolşeviklik yani komünistlik, enternasyonalistlik hakkında vaziyetiniz nedir? [Türkiye'de Bolşevizm, yani komünizm ve enternasyonalizm hakkındaki düşünceniz nedir?]

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[**Fransızca**]: "*Le communisme n'existe pas en Turquie.*

Levent Şanverdi Arşivi

Tout l'univers nous considére comme des nationalistes et nous le sommes en tant que nous défendons l'indépendance, les droits, intérêts de notre nation. Si par internationalisme vous entendez le respect de l'indepéndance et des droits de tous les peuples alors oui nous sommes aussi des internationalistes.

D'autre part nous sommes attachés à notre religion. Je ne vois pas comment le communisme en tant qu'il est opposé à l'esprit national et religieux peut trouver un champ d'application chez nous. Ce n'est que dans le cas où l'attentat entrepris contre le peuple turc se réaliserait que cette éventualité pourrait se produire."

[**Türkçe**]: "Türkiye'de komünizm yoktur.

Bütün ciban bizi Milliyetçi olarak bilir. Milletimizin istiklâlini, haklarını ve menfaatlerini müdafaa eden kimseler olarak öyleyiz de. Şayet enternasyonalizm demekle tüm ülkelerin istiklâl ve hukukuna saygıyı kastediyorsanız, o zaman evet, biz aynı zamanda enternasyonalistiz.

Diğer taraftan biz dinimize de bağlıyız. Milliyetçi ilkemize ve dinî rubumuza aykırı olan komünizmin bizde nasıl destekçi bulabileceğini de anlamıyorum. Böyle bir ibtimal ancak Türkiye'ye karşı uygulanan kötü niyetli bir planla gerçekleşebilir."

Streit'ın Sorusu 4a

Cemahir-i Müttehide-i Amerika'ya [Amerika Birleşik Devletleri] karşı vaziyetiniz nedir?

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[**Fransızca**]: "*Nous désirons vivement jouir de l'amitié de l'Amérique. Nous ne nous sommes jamais considéré comme en guerre avec le peuple américan et nous nous étonnons qu'il n'ait pas encore rétabli avec nous les relations diplomatiques d'usage.*"

[**Türkçe**]: "Amerika'nın dostluğundan yararlanmayı kuvvetle arzu etmekteyiz. Amerika ile kendimizi hiçbir zaman harp hâlinde görmedik ve şimdiye kadar hükümetimizle diplomatik ilişkiler kurmamış olmasına hayret ediyoruz."

Streit'ın Sorusn 4b

Hangi esas üzerine Cemahir-i Müttehide ile iade-i münâsebât arzusundasınız? [Hangi koşullar altında Amerika Birleşik Devletleri ile ilişki kurmayı düşünüyorsunuz?]

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[**Fransızca**]: "*Quant à nous nous sommes prêts à reprendre les relations diplomatiques avec les Etats Unis sur la base de notre pacte national, indépendamment de notre situation politique vis à vis des autres Puissances.*

Levent Şahverdi Arşivi

Nous avons déjà fait pressentir à ce sujet votre Gouvernement. J'estime que l'aide américaine nous sera précieuse pour mettre en activité nos ressources naturelles pour le plus grand profit de notre peuple et de toute l'humanité."

[Türkçe]: "Diğer devletler karşısındaki siyasi tutumumuzdan görebileceğiniz üzere, Amerika Birleşik Devletleri ile Misâk-ı Millî esası dâhilinde diplomatik ilişkilerin kurulmasına hazırız. Bu hususu zaten sizin hükümetinize ifade ettik.

Bütün insanlık ve milletimiz yararına tabii kaynaklarımızın faaliyete geçirilmesi hususunda Amerikan yardımının bizim için çok kıymetli olacağını düşünmekteyim."

Streit'ın Sorusu 4c

İade-i münâsebât vukuu takdirinde Halide Hanım'ın Washington sefireniz olacağı haberi samimi midir? [Diplomatik ilişkiler kurulursa Halide Hanım'ın Washington Büyükelçiniz olacağı haberi doğru mudur?]

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[**Fransızca**]: "*Nous avons en Turquie des femmes qui sont aussi capables que les hommes de remplir des hautes fonctions comme celle d'Ambassadeur. Halidé Hanoum est de ce nombre et il est certain qu'elle remplirait cette fonction d'une façon parfaite. Seulement le cas de procéder à une pareille nomination ne s'est pas encore présenté à nous.*"

[Türkçe]: "**Türkiye'de elçilikler gibi genelde erkeklerin bulunduğu diplomatik mevkilerde başarıyla görev yapabilecek kadınlara sahibiz. Halide Hanım bu yetenekli kadınlar arasındadır ve bu görevi başarıyla yapacağından eminim. Ancak şu anda, kendisini Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi olarak atamak gibi bir kararımız bulunmamaktadır.**"

Streit'ın Sorusu 4d

Memleketinizin imar ve ümranı hususunda gayriresmî Amerikalı fen müşavirleri arzu eder misiniz? [Gayriresmî Amerikalı teknisyenlerin ülkenizin gelişimine katkıda bulunmasını arzular mısınız?]

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[**Fransızca**]: "*Toute aide destinée à faciliter relèvement économique sera acceptée avec reconnaissance; nous serions d'autant plus heureux du concours des techniciens américains que les Etats Unis n'ont jamais eu des visées territoriales sur aucune partie de notre pays.*"

[**Türkçe**]: "**Ekonomik kalkınmamızı kolaylaştıracak her türlü yardım takdirle kabul edilecektir. Amerika Birleşik Devletleri'nin vatanımızın herhangi bir kısmı üzerinde hiçbir zaman toprak emelleri beslememiş olması nedeniyle Amerikan teknisyenlerinin katkısı bizi daha çok memnun edecektir.**"

Levent Şahverdi Arşivi

Streit'ın Sorusu 4e

Anadolu'da bulunan Amerikan mektepleri ve muavenet işleri hakkında vaziyetiniz nedir? [Anadolu'da bulunan Amerikan okulları ve sosyal yardım işleri hakkındaki düşünceniz nedir?]

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[Fransızca]: "*Tous les établissements de bien faisance qui allègent les souffrances humaines sans distinction de race ni de religion sont les bien venues chez nous tant qu'ils ne poursuivent ni de près ni de loin aucune espèce de but politique.*"

[Türkçe]: "Din ve ırk ayrımı yapmadan insani ızdırapları hafifleten bütün hayır müesseselerine karşı, yakın ve uzaktan hiçbir siyasi maksat takip etmedikleri müddetçe, kapılarımız açıktır."

Streit'ın Sorusu 5

Türkiye'deki gayrimüslim azınlık hakkında hükümetiniz ne gibi bir suret-i hâl teklif eder? [Türkiye'deki gayrimüslim azınlık hakkında hükümetinizin tutumu nedir?]

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[Fransızca]: "*La réponse à cette question est contenue dans notre pacte national.*"

[Türkçe]: "Bu sorunun cevabı Misâk-ı Millî'miz içinde mevcuttur."

Streit'ın Sorusu 6

Muharebe devam ettiği müddetçe Anadolu'daki Rumlara ve Ermenilere karşı hükümetinizin meslek-i hareketi (tutumu) nedir?

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[Fransızca]: "*Nous ne faisons aucune distinction entre les citoyens musulmans et non musulmans de la Turquie; en conséquence les grecs et les arméniens n'ont rien à craindre tant qu'ils ne complotent pas avec l'ennemi.*"

[Türkçe]: "Müslim ve gayrimüslim Türk vatandaşları arasında hiçbir ayrım yapmıyoruz. Böylece Rumların ve Ermenilerin, düşmanla birlikte vatana hıyanette bulunmadıkları müddetçe, endişe edecekleri bir husus yoktur."

Streit'ın Sorusu 7

Harb-i Umumi esnasında ika edildiği mütemadiyen ağızlarda dolaşan Ermeni takdil ve tehciri hakkında hükümetinizin resmî nokta-ı nazarı nedir? [Dünya Savaşı esnasında Ermenilerin tehcir edilmesi ve başka ülkelere gönderilmesi hakkında hükümetinizin resmî görüşü nedir?]

KAYSERİ
75. YIL İL HALK KÜTÜPHANESİ

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[**Fransızca**]: "*Déduction faite des énormes exagérations auxqelles se livrent toujours ceux qui accusent leurs ennemis, l'affaire de la déportations des arméniens se réduit à ceci:*

Le Comité Arménien Dachnak alors au service du Tsarisme avait soulevé la population arménienne sur les derrières de nos troupes pendant que l'armée russe avait commencé sa grande offensive de 1915 contre nous. Obligés de reculer devant la supériorité en nombre et en matériel de l'ennemi nous nous voyions sans cesse pris entre deux feux; nos convois de ravitaillements et de blessés étaient impitoyablement massacrés, les routes et les ponts détruits derrière nous et la terreur portée dans les campagnes turques. Les bandes qui commettaient ces crimes et qui comptaient dans leurs rangs tous les arméniens capables de porter les armes, se ravitaillaient en armes en munitions et en vivres dans les villages arméniens où grâce aux immunités accordées par les capitulations certaines puissances Etrangères [.....] *le temps de paix à constituer* [.....] *cette* [?] *intention.*

[.....] *Presque avec indifférence de quelle* [.....] *Angleterre* [.....] *traite en temps de paix et loin de tout* [.....] *Irlande ne peut en toute justice* [.....] *la résolution que nous avons été dans* [.....] *obligation de prendre relativement à la déportation de la population arménienne. Contrairement aux calomnies répondues contre nous les déportés sont en vie et beaucoup de ceux ci seraient rentrés chez* [.....] *si l'Entente ne nous avait forcé à recommencer la guerre.*"

[Türkçe]: "Düşmanca ithamda bulunanların sürdürdükleri büyük mübalağalar dışında Ermenilerin tehciri meselesi aslında şöyledir:

Rus ordusu 1915'te bize karşı saldırıyı başlattığı sırada o zaman Çar'ın hizmetinde bulunan Taşnak Ermeni Komitesi, askerî birliklerimizin gerisinde bulunan Ermeni ahalisini isyan ettirmişti. Düşmanın sayı ve malzeme üstünlüğü karşısında çekilmeye mecbur kaldığımız için kendimizi Rus ateşi ve Ermeni çeteleri arasında sıkışmış bulduk. Yaralı askerlerimiz acımasız şekilde katlediliyor, köprüler ve yollar tahrip ediliyor ve Türk köylerinde çetelerin yarattığı terör hüküm sürüyordu. Bu cinayetleri işleyen ve saflarına eli silah tutabilen bütün Ermenileri katan çeteler, bazı büyük devletlerin daha sulh zamanından beri kapitülasyonların bahşettiği ayrıcalıklardan yararlanarak verdikleri büyük bir silah ve cephane stoğuna sahiplerdi.

İngiltere'nin sulh zamanında ve harp sahasından uzak olarak İrlanda'ya reva gördüğü muameleye hemen hemen kayıtsız bir şekilde bakan dünya kamuoyu, Ermeni ahalinin tehciri hususunda almaya mecbur kaldığımız karar için bize karşı haklı bir ithamda bulunamaz. Bize karşı yapılmış olan iftiraların aksine, tehcir edilmiş olanlar hayattadır ve bunların çoğu şayet İtilaf Devletleri bizi tekrar savaşa zorlamasaydı evlerine dönmüş olurlardı."

Streit'ın Sorusu 8

Ermeniler ve Rumlar tarafından Türklere karşı yapıldığı rivayet edilen katliamlar hakkında ne gibi bilgiler verebilirsiniz?

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[Fransızca]: "*Il serait trop long de s'étendre sur les atrocités commises par les arméniens et les grecs contre la population musulmane tant durant la guerre mondiale qu'après la conclusion de l'armistice. Les massacres et les dévastations des bandes arméniennes alors que les russes commencèrent à évacuer nos provinces orientales après le traité de Brest-Littowsk sont suffisamment connus. Le Général Américain Harbord qui s'entretint à Sivas avec moi et qui après avoir visité ces régions et y avoir fait d'édifiantes constatations sur la conduite des bandes arméniennes, m'écrivit pour me faire savoir que tout ce que je lui avais dit était vrai est un témoin auprès dequel l'opinion américaine peut se renseigner utilement. Les Dachnaks ont d'ailleurs continué leurs forfaits dans la zone de Kars et d'Olti jusqu'à la conclusion du traité d'Alexandropol.*

Les grecs de leur côté ont commis de tels crimes lors de l'occupation de Smyrne que la Commission d'enquête Interalliée, elle même, quoique constituée par les alliés de la Grèce formula dans son rapport des critiques extrêmement sévères pour les autorités helléniques après avoir parcouru cette province durant l'automne 1919.

Dans la zone occupée par les grecs des dizaines de milliers de turcs de tout âge et de tout sexe ont été massacrés, tout le bétail a été transporté en Grèce et plusieurs centaines de malheureux réfugiés dans notre zone s'y trouvent dans le plus complet dènûment."

[Türkçe]: "Gerek Dünya Savaşı sırasında gerek mütarekeden sonra Ermeniler ve Rumlar tarafından Müslüman ahaliye yapılan mezalim üzerinde durmak uzun zaman alacaktır. Brest–Litowsk Antlaşması'ndan sonra Rusların Şark vilayetlerimizi tahliyeye başladıkları sırada Ermeni çetelerinin yapmış oldukları katliamlar herkes tarafından bilinmektedir. Sivas'ta benimle görüşüp sonrasında Ermeni çetelerinin yok ettiği Şark köylerini ziyaret eden Amerikalı General Harbord, geride bıraktıkları korkunç durumu görmüş olup bu konularda Amerikan kamuoyuna şahitlik edebilir. Taşnak çeteleri daha sonra da Kars ve Oltu bölgelerinde Alexandropol [Gümrü] Antlaşması'nın imzalanmasına kadar cinayetlerine devam etmişlerdir.

Yunanlılara gelince, İzmir'i işgal etmelerinin ardından öyle katliamlar yaptılar ki, kendi müttefiklerinin oluşturduğu İtilaf Devletleri Araştırma Komisyonu, 1919 sonbaharındaki Yunan işgalinde vilayetin her yerinde mezalim gerçekleştiğini kabullenmek zorunda kaldı; onların raporlarında bile Yunan yetkililer yaptıklarından ötürü şiddetle kınandı.

Yunan birlikleri tarafından işgal edilen bölgede on binlerce Türk vardı, her yaştan ve cinsiyetten insanlar katledildi. Bunun yanı sıra, bütün büyükbaş hayvanlar toplanıp Yunanistan'a götürüldü; işgal ettikleri bölgeden yüzlerce talihsiz mülteci bizim bölgemize sığındı, bu durum çaresizlik ve sefalete yol açmıştır."

Levent Şahiverdi Arşivi

Streit'ın Sorusu 9

İslam Birliği [Panislamizm], Türklük Birliği [Pantürkizm] ve Turan Birliği [Panturanizm] hakkında meslek-i hareketiniz (tutumunuz) nedir?

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[Fransızca]: "*Le Panislamisme en tant qu'il signifie la réunion de tous les musulmans sous la domination turque et le pantouranisme en tant qu'il signifie la réunion de tous les pays de race turque sous la domination des turcs anatoliens sont des épouvantails dont se servent les impérialistes d'Angleterre pour entraîner leur peuple à une croisade perpétuelle contre nous.*

Nous n'avons aucunement l'intention ni l'envie de conquérir la moitié ou le quart du globe comme l'ont déjà fait et le font chaque jour d'avantage ceux qui des bords de la Tamise nous lancent ces accusations ridicules. Notre pacte national est d'ailleurs assez explicite à ce sujet.

Par contre nous sommes convaincus que seul l'application sincère du principe d'auto détermination des peuples à toutes les nations y compris les musulmans peut sauver l'humanité de la catastrophe où la perpétuation des guerres la conduit."

[Türkçe]: "Bütün Müslümanların Türk hâkimiyeti altında birleşmesi anlamına geldiği sürece Panislamizm, üzerinde Türk ırkı yaşayan bütün ülkelerin Anadolu Türklerinin hâkimiyeti altında birleşmesi anlamına geldiği müddetçe de Panturanizm, İngiltere emperyalistlerinin, bize karşı sürdürdükleri daimî haçlı seferine kendi milletlerinin desteğini temin etmek maksadı ile uydurmuş oldukları 'korkuluk' lardır.

Thames nehrinin kıyılarından bize gülünç ithamlar savuranların yapmış oldukları ve her gün biraz daha yaptıkları gibi dünyanın yarısını veya dörtte birini fethetmeye bizim herhangi bir şekilde ne niyetimiz ne de arzumuz vardır. Misâk-ı Millî'miz sınırlarımız konusundaki kararımızı yeterince açıklamaktadır.

İngilizlerin beyan ettiklerinin aksine, biz milletlerin kendi kaderlerini bizzat tayin etmeleri ilkesinin Müslümanlar dâhil bütün milletlere samimi bir şekilde tatbik edilmesi hâlinde bu savaşın sonlanacağına inanıyoruz."

Streit'ın Sorusu 10

Hususi ile Cihad, şeriat, din ve hükümetin tefriki gibi mesail-i diniyede takip edeceğiniz meslek-i hareket nedir? [Cihat, Şeriat gibi dinî meselelerde ve din ve devletin ayrılmasıyla ilgili hükümetinizin tutumu nedir?]

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[Fransızca]: "*Je pense que chaque individu comme chaque peuple doit jouir de la liberté absolue de conscience. Ce principe est malheureusement foulé aux pieds par nos ennemis qui estiment qu'un peuple parce qu'il est musulman n'as pas droit à l'indépendance. Ce qui se passe actuellement en Syrie, en Mésopotamie et en Anatolie est la meilleure preuve de ce que j'avance.*

Levent Şahverdi Arşivi

Notre religion est l'Islamisme qui considérée dans sa partie non dogmatique n'est au fond qu'un système politico social basé sur la plus large tolérance et forme un moyen ferme entre l'individualisme et le communisme."

[Türkçe]: "Sanırım her millet gibi her fert de vicdan hürriyetinden tam olarak istifade etmelidir. Bu prensip, 'Bir millet şayet Müslümansa bağımsızlığa hakkı yoktur' şeklinde düşünen düşmanlarımız tarafından maalesef çiğnenmiştir. Hâlen, Suriye'de, Irak'ta ve Anadolu'da cereyan eden durum ileri sürdüğüm bu hususun en güzel delilidir.

Bizim dinimiz İslamiyet'tir. İslam, dogmatik kısmı dışında nazara alınırsa en geniş anlamı ile hoşgörü temeline dayanan 'sosyo-politik' bir sisteminden başka bir şey değildir ve 'ferdiyetçilik' ile 'komünizm' arasında orta bir yol teşkil etmektedir."

Streit'ın Sorusu 11

Sair İslam hükümetleriyle olan münâsebâtınız ve onlara karşı meslek-i hareketiniz nedir? [Diğer Müslüman hükümetlerle hükümetinizin ilişkileri ne durumdadır?]

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[Fransızca]: "*Nous entretenons naturellement des relations extrêmement cordiales avec tous les états musulmans. Une importante mission militaire turque appelée par l'Emir de l'Afganistan doit aller bientôt rejoindre à Caboul les officiers turcs qui y travaillent déjà à faire de l'armée Afgane un instrument de guerre moderne.*

Comme je l'ai déjà dit plus haut mon voeu le plus ardent est de voir le droit d'auto détermination reconnu à tous les peuples musulmans."

[Türkçe]: "Biz tabiatıyla bütün Müslüman devletlerle son derece dostane ilişkiler içindeyiz. Afganistan Emirinin daveti üzerine Afgan ordusunun modernleştirme çalışmalarını yapan Türk subaylarına katılmak üzere yakında önemli bir Türk askerî misyonu da Kâbil'e gidecektir.

Önceden de belirttiğim gibi, kendi kaderini tayin etme hakkının bütün Müslüman milletlere tanınmasını görmek benim en büyük arzumdur."

Streit'ın Sorusu 12

Gürcistan ile Batum meselesi hakkında fikriniz nedir?

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[Fransızca]: "*Nos relations avec la Géorgie sont bonnes. Je souhaite que comme la question d'Ardahan et d'Artwin, la question de Batoum reçoive elle aussi, par voie d'entente, une solution pacifique conforme aux voeux de sa population, à nos droits légitimes ainsi qu'aux intérêts des peuples caucasiens.*"

Levent Şahverdi Arşivi

[Türkçe]: "Ardahan ve Artvin meseleleri gibi Batum meselesinin de uzlaşma yolu ile Batum ahalisinin arzularına, bizim meşru haklarımıza ve Kafkas milletlerinin menfaatlerine uygun barışçıl bir çözüme ulaşmasını arzu etmekteyim."

Streit'ın Sorusu 13

Sovyet Ermenistanı ile münâsebâtınız nedir? Wilson'un Ermenistan hududları hakkındaki fikriniz nedir? [Sovyet Ermenistan ile ilişkileriniz ne durumdadır? Başkan Wilson tarafından önerilen Ermenistan sınırlarıyla ilgili ne düşünüyorsunuz?]

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[Fransızca]: "*L'Arménie est depuis quelques jours retombée aux mains des Dachnaks. Tout gouvernement arménien qui appliquera sincérement le traité d'Alexandropol pourra compter sur notre amitié.*"

Je trouve le projet Wilson tendant à placer plusieurs millions de turcs sous la domination de plusieurs milliers d'arméniens tout simplement ridicule."

[Türkçe]: "Ermenistan birkaç günden beri tekrar Taşnakların eline düşmüştür. Alexandrapol [Gümrü] Antlaşması'nı samimiyetle uygulayacak her Ermeni hükümeti dostluğumuza güvenebilir.

Milyonlarca Türk'ü birkaç bin Ermeni'nin hâkimiyetine mecbur etmeye kalkışan Wilson projesi sadece gülünçtür."

Streit'ın Sorusu 14

Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti=League of Nations) hakkında fikriniz nedir?

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[Fransızca]: "*Je pense qu'actuellement la Société des Nations est un instrument de plus aux mains de l'Angleterre.*"

[Türkçe]: "Milletler Cemiyeti İngilizlerin kullandığı bir diğer vasıtadır."

Streit'ın Sorusu 15

Düyun-u Umumiye-i Osmaniye'ye karşı meslek-i hareketiniz (tutumunuz) nedir?

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[Fransızca]: "*Notre position vis à vis de la dette publique ottomane est définie par le pacte national.*"

[Türkçe]: "Osmânlı Devleti'nin borçlarına karşı aldığımız vaziyet Misâk-ı Millî'mizde açıkça belirtilmiştir."

Levent Şahverdi Arşivi

Streit'ın Sorusu 16

Musul gazyağı menabiine karşı siyasetiniz ne olacaktır? [Musul'daki petrol rezervleriyle ilgili politikanız ne olacaktır?]

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[**Fransızca**]: "*Il est évident que le fait d'asservir un peuple pour s'approprier les ressources naturelles de son pays est contraire, non seulement à l'esprit du siècle mais encore aux principes les plus élémentaires d'humanité. Je pense que les richesses pétrolifére de Mossoul qui d'ailleurs se trouve à l'intérieur des frontières définies par notre pacte national doivent être exploités librement pour le bénéfice commun de la population régionale et de toute l'humanité sans qu'il y ait un accaparement d'aucune sorte.*"

[**Türkçe**]: "Bir milletin, ülkesinin tabii kaynaklarını kullanmak için köle hâline getirilmesi keyfiyetinin sadece asrın zihniyetine değil, ayrıca en basit insanlık prensiplerine de aykırı olduğu aşikârdır. Esasen Misâk-ı Millî sınırlarımız içinde bulunan Musul petrol rezervleri, bölge halkının ve bütün insanlığın ortak yararı için serbestçe işletilmelidir. Bu hususta, tekelleşme veya sömürü çabalarına hoşgörü gösterilmeyecektir."

Streit'ın Sorusu 17

Türkiye'nin istikbal için hususi ile şekl-i hükümet, mevki-i saltanat ve hilafet, maarif, kadınların durumu, vesait-i nakliye ve tabii kaynakların tekemmülü hakkında ümid ve tasavvurlarınız nelerden ibarettir? [Türkiye'nin gelecekteki yönetim şekli, saltanat ve hilafetin yeri, eğitim, kadın hakları, ulaşım ve doğal kaynakların kullanımıyla ilgili düşünceleriniz nelerdir?]

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[**Fransızca**]: "*Le régime actuel et futur de la Turquie est et sera basé sur la souveraineté absolue du peuple. L'existence et la puissance du peuple turc les véritables appuis du Khalifat et du Sultanat.*

Nous avons déjà commencé à consacrer de grands efforts à l'enseignement populaire et nous lui donnerons une nouvelle impulsion dès que nous aurons la paix. Nous attachons également une importance très grande à l'instruction des femmes.

Débarrassés que nous sommes des capitulations qui nous enchainaient nous travaillerons fièvreusement à notre relèvement économique dès que nous aurons la paix. Nous demanderons avec empressement à tous les peuples avancés le concours de leurs capitaux et de leurs spécialistes."

[**Türkçe**]: "'Türkiye'nin gelecekteki rejimi 'Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir' esasına dayanmaktadır ve böyle devam edecektir. Türk Milleti'nin mevcudiyeti ve kudreti saltanat ve hilafetin gerçek dayanağıdır.

Biz eğitim sistemimizin geliştirilmesi için şimdiden çaba göstermekteyiz. Sulha kavuşur kavuşmaz bu konuya yeni bir hız vereceğiz. Aynı şekilde kadınların eğitimine de büyük önem atfediyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

Bizi zincire vuran kapitülasyonları bertaraf ettikten sonra sulha kavuşur kavuşmaz ekonomik kalkınmamız için hararetle çalışacağız. Bütün gelişmiş ülkelerden nezaketle uzmanlarının ve diğer kaynaklarının katkısını talep edeceğiz."

Streit'ın Sorusu 18

İzzet Paşa heyeti hakkında bir beyanatınız var mıdır?

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[Fransızca]: "*La mission Izzet Pacha a entrepris son voyage en Anatolie avec d'excellentes intentions mais dans l'ignorance de la véritable situation tant intérieure qu'extérieure et n'a connu cette situation qu'après avoir franchi la frontière du Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie. Parce que les membres de cette mission étaient venus avec la résolution de servir les intérêts du pays et de la nation, ils ont accompli le devoir commandé par le bien public ainsi que par leur conscience en se joignant au peuple. Toutefois iles sont libres de leurs faits et gestes, c'est à dire qu'ils peuvent rester ici s'ils le désirent ou bien rentrer à Constantinople pour n'importe quelle affaire privée. Au fond cette mission n'a aucun rapport avec le vrai travail que nous accomplissons.*".

[Türkçe]: "İzzet Paşa heyeti Anadolu seyahatine iyi niyetlerle başladı fakat hükümetimizin sınırları içerisine girene kadar ülkedeki durumdan habersizdi. Bu heyetin üyeleri ülkeye yardım etmek istediği için vicdanlarının onlara emrettiği üzere bize katıldılar, ancak kararlarında ve hareketlerinde serbestlerdir. Bu şu demek, dilerlerse burada kalabilirler veya dilerlerse şahsi meseleleri için İstanbul'a gidebilirler. Esasen, bu heyetin gerçekten yaptığımız işle hiçbir alakası yoktur."

Streit'ın Sorusu 19

Amerika efkârı umumiyesine tebliği arzusunda bulunduğunuz sair noktalar var ise, tebellüğ edip arza malûmemnuniye hazırım. [Amerikan kamuoyuna vermek istediğiniz bir mesaj var ise bunu iletmekten onur duyacağım.]

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

[Fransızca]: "*Javais expliqué à tous les américains avec lesquels j'avais été en contact l'inclination et les sentiments pleins de sincérité du peuple turc envers l'Amérique tels que je les sentais de près. L'un de ces américains a été le Général Harbord qui m'a dit être muni de pouvoirs étendus. Je croyais qu'il serait répondu d'une façon très positive à toutes mes explications.*

Mail il était dit qu'en politique à la place des sentiments humanitaires et des inclinations des peuples nous rencontrerions les initiatives des hommes politiques basées sur toutes sortes de calculs.

C'est pourquoi prenant en considération cette pénible impression reçue par le peuple turc je n'oserai rien ajouter en son nom tant que je n'aurais pas observé la réalisation de son attente relative à une attitude plus humaine à son égard."

Levent Şahverdi Arşivi

[Türkçe]: "Şimdiye dek görüştüğüm her Amerikalıya tek tek Türk Milleti'nin Amerikalılara duyduğu samimi ve yakın hisleri ifade ettim. Bunlardan biri General Harbord'dı. Bunun olumlu tepkilere yol açacağını düşünmekteyim.

Ancak, söz konusu siyaset olunca, milletler kişisel ve samimi eğilimlerine göre değil politikacılar tarafından yapılan hesaplara göre hareket ederler.

Bu yüzden, milletimin çektiği kahır düşünülürse, onların uzun süredir beklediği yararları görmeden pek bir şey söyleyemem."

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Hamiş [Sonsöz]:

Bu suallerin cevaplarını lütfen Fransızca olarak verirseniz Zati Samilerine karşı ayrıca minnettar olacağım efendim.

Clarence K. Streit, ***Public Ledger*** - Philadelphia

Mustafa Kemal

Président de la Grande Assemblée Nationale de Turquie
[Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı]

Le 26 *Février* 1921 [26 Şubat 1921]

Pour copie conforme [Tasdikli kopyası]:

Le Directeur de la Section Politique du Commissariat du Peuple aux Affaires Etrangères
[Dışişlerinden Sorumlu Halk Komiserliği Siyasi İşler Bölümü Yöneticisi]

Levent Şahverdi Arşivi

Not: Okuyucunun da şüphesiz fark ettiği üzere Mustafa Kemal Paşa tarafından Streit'a verilmiş cevapların yayımlanmış nüshasında (Fransızca) birçok boşluk ve imla hatası bulunmaktadır [EK IV: s. 195-209 yukarıda]. Streit'in aşağıdaki açıklamasında belirttiği üzere orijinal belgenin nüshası ne yazık ki kaybolmuştur:

> Orada [Ankara] bana söylenene göre, Büyük Millet Meclisinin oturumlarına katılan ve Başkanı ile mülakat yapan ilk batılı mubabirmişim. İlk başta ona çok kapsamlı ve uğraştırıcı bir *soru listesi göndermiştim*. Cevaplarını Fransızca verdi; insan bundan daha dürüst, düzenli ve hiçbir kaçamak tarafı olmayan bir yanıt bekleyemez (Sonra bu kıymetli tarihi belgenin aslını Amerika Birleşik Devletleri Türkiye Araştırma Komisyonu Başkanı Charles Crane'e verdim... ve onu kaybetti, bende bir kopyası daha olsa da hâlâ esef duyuyorum). Sonrasında Kemal Paşa görüşmemiz için beni ofisine davet etti (savaş öncesi istasyon şefinin oturduğu tren istasyonu yakınındaki mütevazı küçük ev). Birkaç saat yalnız kaldık, tüm konuşma Fransızcaydı ve yanlış hatırlamıyorsam kayıt dışı kalmasını istediği hiçbir şey olmadı. Sivil kıyafetler içindeydi. İleri görüşlü, sade ve demokrat bir devlet adamı ve askerdi. Kendini, çökmüş, despot, teokratik bir Müslüman hükümeti ile genelde eğitimsiz ama zeki olan halkı, insan hakları ve sivil yasaların geçerli olduğu, din ve devletin ayrıldığı Batılı bir cumhuriyete çevirme teşebbüsüne adamıştı. Kısacası, beni gerçekten büyük bir adam olarak etkiledi [**Streit Evrakları II:** 75; Dosya 4].

Library of Congress'te muhafaza edilen Streit Evrakları arasında daktiloyla yazılmış altı sayfalık bir Fransızca belge bulunmaktadır [**Streit Evrakları II:** 75; Dosya 5], el yazısıyla şöyle bir not yazmıştır: "*Février 1921- les premier trois pages étaient les réponses écrit[es] les autres en conversation*" ("Şubat 1921 – ilk üç sayfa yazılı cevaplardan; diğerleri sohbette verilen cevaplardan oluşmaktadır"). Bu, Streit'ın Charles Crane'in orijinalini kaybetmiş olduğunu yazıp "*Bende bir kopyası daha var*" diye eklerken atıfta bulunduğu belge olmalıdır. Bu nüsha elindeki yazılı cevaplarla şahsen sohbet ettikleri sırada Mustafa Kemal'in verdiği cevapların bir karışımıdır.

Bu belgenin içeriğiyle Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından 1992'te yayımlanan versiyon karşılaştırılınca, iki metin arasında genel anlamda uyum olsa da üslupta farklılıklar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, Streit tarafından yöneltilen birkaç soru ile Mustafa Kemal Paşa'nın yazılı cevapları Streit'ın altı sayfalık Fransızca belgesinin "*yazılı cevaplar*" olarak nitelendirdiği ilk üç sayfasında bulunmamaktadır. Bunlar arasında 1992 Kültür Bakanlığı kitabında, savaş zamanı Ermeni tehciri, Yunanlılar ve Ermeniler tarafından Anadolu'daki Türklere yapılan mezalim hakkında raporların bulunduğu Sorular/Cevaplar 7 ve 8 [Bkz. **EK IV**, s. 201-203 yukarıda] yer almaktadır. Bu nüshada Streit'ın soruları Osmanlıca yazılmış olsa da [**EK IV**, s. 193-194 yukarıda] ikisi de açıkça bulunmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa'nın orijinal yazılı cevaplarının olduğu nüshayı kaybettikten sonra Streit'ın Milliyetçi lider ile yaptığı mülakatta aldığı notlar ve 1921 baharında Philadelphia *Public Ledger*'a gönderdiği haberlerde kullandığı birçok uzun alıntıya dayanarak cevapları 'yeniden oluşturmuştur.' Bu yüzden, Kültür Bakanlığının yayımlanmış nüshasını (her ne kadar kötü bir Fransızca kullanılıp eksik kelimeler olsa da) Mustafa Kemal Paşa'nın Streit'a verdiği yazılı cevaplar için tek esas olarak kullandım [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

EK V: CLARENCE K. STREIT'IN MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA İLETTİĞİ SORULARA ALDIĞI CEVAPLARA DAYANAN PHILADELPHIA *PUBLIC LEDGER*'DAKİ HABERİ (28 MART 1921)[231]

Türk Milliyetçileri Barış Şartlarını İtilaf Devletleri'nin Önüne Koydu

Mustafa Kemal Yakın Doğu Sorununu Kapsamlı Biçimde Değerlendirirken Kendi Kaderini Tayin Etme ve Adil Yerleşimi Açıkladı

Clarence K. Streit, Özel Muhabir

Telif Hakkı, 1921, Public Ledger Co.

Ankara, Şubat 27 – Dün Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından Public Ledger muhabirine karmaşık Yakın Doğu sorunu konusunda ayrıntılı bir resmî beyan verildi. Ona iletilmiş soruların yazılı cevaplarından oluşuyordu. Gözlemlerime dayanarak, halkını tanıyan ve halk tarafından büyük itibar gören bir liderin otoritesiyle konuştuğunu söyleyebilirim. Soru ve cevaplardan oluşan metin şöyle:

Hükümetinizin Londra Konferansı hakkındaki tutumu nedir?

"*Çok zayıf da olsa hiçbir barış ihtimalini kaçırmamak istediğimizi milletimiz kadar düşmanlarımız da dâhil herkese göstermek amacıyla temsilcilerimizi Londra Konferansı'na göndermiş bulunuyoruz. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kararlaştırılan ve bir nüshası ilişikte size sunulacak olan Misâk-ı Millî'mizde bulunan meşru taleplerimizi konferansta bir kere daha izah edeceğiz. İtilaf Devletleri dört yıl süre ile uğrunda savaştıklarını ilân ettikleri prensipleri bir kere daha ihlâl edip mütarekeden önce bize yaptıkları vaatleri ve haklı ve mütevazı olan şartlarımızı dikkate almazlarsa, akmaya devam edecek kanın ve Şark'ta devam edecek savaşın getireceği korkunç sonuçların sorumlusu olacaklardır.*"

Sovyet Rusya ile ilişkileriniz ne şekildedir?

"*Sovyet Rusya ile olan ilişkilerimiz; emellerimiz, haklarımız ve menfaatlerimiz arasındaki karşılıklı anlayışa dayanmakta ve en samimi duygulardan ibaret olmaktadır.*"

Rusya ile bir ittifakname imzalamış mıydınız? Eğer imzaladıysanız bu anlaşmanın şartları nelerdir?

Rusya'daki Şartları Tetkik Etmek

"*Yusuf Kemâl Bey başkanlığında önemli bir Türk heyeti kısa süre önce Moskova'ya gönderilmiştir. Heyet Rus meslektaşlarıyla Asya ve Kafkasya'yı ilgilendiren önemli konuları analiz edip fikir alışverişinde bulunmanın yanı sıra dünyadaki, özellikle de Şark'taki sorunlar hakkında izlenecek ortak yaklaşıma karar verecektir.*"

[231] LC: Streit Evrakları II: 75 – Dosya 1.

Levent Şahverdi Arşivi

Rusya ile istişare etmeksizin Boğazlar meselesini halledeceğinizi me'mul eder misiniz?

"*Misâk-ı Millî'mizin Boğazlar meselesine ait maddesi Sovyet Rusya tarafından tanınmış ve iki hükümetin delegeleri tarafından geçen yaz onaylanan antlaşmanın VI. Maddesini teşkil etmiştir.*"

VI. Madde'nin de dâhil olduğu ana madde şöyle: "*Hem hilafetin hem Osmanlı İmparatorluğu'nun başşehri olan İstanbul şehrinin ve benzer şekilde Marmara Denizi'nin güvenliği tüm saldırılara karşı güvence altına alınmalıdır. Bu şartla bizim ve Boğazlar ve Çanakkale Boğazı'nın ticarete ve ulaşıma açılışı ile ilgili bütün devletlerin arasında alınacak ortak karar geçerli olacaktır.*"

Komünizm ve enternasyonalizm hakkındaki tutumunuz nedir?

Komünist Değil, Milliyetçiler

"*Bütün cihan bizi Milliyetçi olarak bilir. Milletimizin istiklâlini, haklarını ve menfaatlerini müdafaa eden kimseler olarak öyleyiz de. Şayet enternasyonalizm demekle tüm ülkelerin istiklâl ve hukukuna saygıyı kastediyorsanız, o zaman evet, biz aynı zamanda enternasyonalistiz. Diğer taraftan biz dinimize de bağlıyız. Milliyetçi ilkemize ve dinî ruhumuza aykırı olan komünizmin bizde nasıl destekçi bulabileceğini de anlamıyorum. Böyle bir ihtimal ancak Türkiye'ye karşı uygulanan kötü niyetli bir planla gerçekleşebilir.*"

Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı tutumunuz nedir?

"*Amerika'nın dostluğundan yararlanmayı kuvvetle arzu etmekteyiz. Amerika ile hiçbir zaman kendimizi harp hâlinde görmedik ve şimdiye kadar hükümetimizle diplomatik ilişkiler kurmamış olmasına hayret ediyoruz. Diğer devletler karşısındaki siyasi tutumumuzdan görebileceğiniz üzere, Amerika Birleşik Devletleri ile Misâk-ı Millî esası dâhilinde diplomatik ilişkilerin kurulmasına hazırız. Bu hususu zaten sizin hükümetinize ifade ettik.*

Bütün insanlık ve milletimiz yararına tabii kaynaklarımızın faaliyete geçirilmesi hususunda Amerikan yardımının bizim için çok kıymetli olacağını düşünmekteyim."

Gayriresmî Amerikalı teknisyenlerin gelmesini arzu eder misiniz?

"*Ekonomik kalkınmamızı kolaylaştıracak her türlü yardım takdirle kabul edilecektir. Amerika Birleşik Devletleri'nin vatanımızın herhangi bir kısmı üzerinde hiçbir zaman toprak emelleri beslememiş olması nedeniyle Amerikan teknisyenlerinin katkısı bizi daha çok memnun edecektir.*"

Anadolu'da bulunan Amerikan okulları ve sosyal yardım işleri hakkında tutumunuz nedir?

Amerikan Yardımına Kapılar Açık

"*Din ve ırk ayrımı yapmadan insanî ızdırapları hafifleten bütün hayır müesseselerine karşı, yakın ve uzaktan hiçbir siyasi maksat takip etmedikleri müddetçe, kapılarımız açıktır.*"

Türkiye'deki gayrimüslim azınlık hakkında hükümetinizin tutumu nedir?

Levent Şahverdi Arşivi

"*Bu sorunun cevabı Misâk-ı Millî'miz içinde mevcuttur.*" [**Not**: Referans gösterdiği Misâk-ı Millî'nin V. Maddesi şöyle: "*Komşu ülkelerdeki Müslüman halka eşit haklar verilmesini temin etmek için İtilaf Devletleri, düşmanları ve birçok yandaşı arasında yapılan antlaşmalardaki haklarla Türkiye'deki azınlıklara eşit haklar verilmesini kabul ve temin edeceğiz.*"]

Muharebe devam ettiği müddetçe hükümetinizin Anadolu'daki Rumlara ve Ermenilere karşı politikası nedir?

"***Müslim ve gayrimüslim Türk vatandaşları arasında hiçbir ayrım yapmıyoruz. Böylece Rumların ve Ermenilerin, düşmanla birlikte vatana hıyanette bulunmadıkları müddetçe, endişe edecekleri bir husus yoktur.***"

Dünya Savaşı esnasında Ermenilerin tehcir edilmesi ve başka ülkelere gönderilmesi hakkında hükümetinizin resmî görüşü nedir?

"***Düşmanca ithamda bulunanların sürdürdükleri büyük mübalağalar dışında Ermenilerin tehciri meselesi aslında şöyledir: Rus ordusu 1915'te bize karşı büyük bir saldırı başlattığı sırada o zaman çarlığın hizmetinde bulunan Taşnak Ermeni komitesi, askerî birliklerimizin gerisinde bulunan Ermeni ahalisini isyan ettirmişti.***"

Ermeniler Tarafından Saldırıya Uğramışlar

"*Düşmanın sayı ve malzeme üstünlüğü karşısında çekilmeye mecbur kaldığımız için kendimizi Rus ateşi ve Ermeni çeteleri arasında sıkışmış bulduk. Yaralı askerlerimiz acımasız şekilde katlediliyor, köprüler ve yollar tahrip ediliyor ve Türk köylerinde çetelerin yarattığı terör hüküm sürüyordu. Bu cinayetleri işleyen ve saflarına eli silah tutabilen bütün Ermenileri katan çeteler, bazı büyük devletlerin daha sulh zamanından beri kapitülasyonların bahşettiği ayrıcalıklardan yararlanarak verdikleri büyük bir silah ve cephane stoğuna sahiplerdi. İngiltere'nin sulh zamanında ve harp sahasından uzak olarak İrlanda'ya reva gördüğü muameleye hemen hemen kayıtsız bir şekilde bakan dünya kamuoyu, Ermeni ahalinin tehciri hususunda almaya mecbur kaldığımız karar için bize karşı haklı bir ithamda bulunamaz. Bize karşı yapılmış olan iftiraların aksine, tehcir edilmiş olanlar hayattadır ve bunların çoğu şayet İtilaf Devletleri bizi tekrar savaşa zorlamasaydı evlerine dönmüş olurlardı.*"

Ermeniler ve Rumlar tarafından Türklere karşı yapıldığı rivayet edilen katliamlar hakkında ne gibi bilgiler verebilirsiniz?

ABD Generali Şahit

"*Gerek Dünya Savaşı sırasında gerek mütarekeden sonra Ermeniler ve Rumlar tarafından Müslüman ahaliye yapılan mezalim üzerinde durmak uzun zaman alacaktır. Brest–Litowsk Antlaşması'ndan sonra Rusların Şark vilayetlerimizi tahliyeye başladıkları sırada Ermeni çetelerinin yapmış oldukları katliamlar herkes tarafından bilinmektedir. Sivas'ta benimle görüşüp sonrasında Ermeni çetelerinin yok ettiği Şark köylerini ziyaret eden Amerikan General Harbord, geride bıraktıkları korkunç durumu görmüş olup bu*

Levent Şahverdi Arşivi

konularda Amerikan kamuoyuna şahitlik edebilir. Taşnak çeteleri daha sonra da Kars ve Oltu bölgelerinde Alexandropol [Gümrü] Antlaşması'nın imzalanmasına kadar cinayetlerine devam etmişlerdir.

Yunanlılara gelince, İzmir'i işgal etmelerinin ardından öyle katliamlar yaptılar ki, kendi müttefiklerinin oluşturduğu İtilaf Devletleri Araştırma Komisyonu 1919 sonbaharındaki Yunan işgalinde vilayetin her yerinde mezalim gerçekleştiğini kabullenmek zorunda kaldı; onların raporlarında bile Yunan yetkililer yaptıklarından ötürü şiddetle kınandı. Yunan birlikleri tarafından işgal edilen bölgede on binlerce Türk vardı ve her yaştan ve cinsiyetten insanlar katledildi. Bunun yanı sıra, bütün büyükbaş hayvanlar toplanıp Yunanistan'a götürüldü; işgal ettikleri bölgeden yüzlerce talihsiz mülteci bizim bölgemize sığındı, bu durum çaresizlik ve sefalete yol açmıştır"

İslam Birliği [Panislamizm], Türklük Birliği [Pantürkizm] ve Turan Birliği [Panturanizm] hakkında tutumunuz nedir?

Kendi Kaderini Tayin için

"*Bütün Müslümanların Türk hâkimiyeti altında birleşmesi anlamına geldiği sürece Panislamizm, üzerinde Türk ırkı yaşayan bütün ülkelerin Anadolu Türklerinin hâkimiyeti altında birleşmesi anlamına geldiği müddetçe de Panturanizm, İngiltere emperyalistlerinin, bize karşı sürdürdükleri daimî haçlı seferine kendi milletlerinin desteğini temin etmek maksadı ile uydurmuş oldukları 'korkuluk' lardır.*

Thames nehrinin kıyılarından bize gülünç ithamlar savuranların yapmış oldukları ve her gün biraz daha yaptıkları gibi dünyanın yarısını veya dörtte birini fethetmeye bizim herhangi bir şekilde ne niyetimiz ne de arzumuz vardır. Misâk-ı Milli'miz sınırlarımız konusundaki kararımızı yeterince açıklamaktadır.

İngilizlerin beyan ettiklerinin aksine, biz milletlerin kendi kaderlerini bizzat tayin etmeleri ilkesinin Müslümanlar dâhil bütün milletlere samimi bir şekilde tatbik edilmesi hâlinde bu savaşın sonlanacağına inanıyoruz."

Cihat, Şeriat gibi dinî meselelerde ve din ve devletin ayrılmasıyla ilgili hükümetinizin tutumu nedir?

"*Sanırım her millet gibi her fert de vicdan hürriyetinden tam olarak istifade etmelidir. Bu prensip, 'bir millet şayet Müslümansa bağımsızlığa hakkı yoktur' şeklinde düşünen düşmanlarımız tarafından maalesef çiğnenmiştir. Hâlen, Suriye'de, Irak'ta ve Anadolu'da cereyan eden durum ileri sürdüğüm bu hususun en güzel delilidir. Bizim dinimiz İslamiyet'tir. İslam, dogmatik kısmı dışında nazara alınırsa en geniş anlamı ile hoşgörü temeline dayanan 'sosyo-politik' bir sistemden başka bir şey değildir ve 'ferdiyetçilik' ile 'komünizm' arasında orta bir yol teşkil etmektedir."*

Diğer Müslüman hükümetlerle ilişkileriniz ne durumdadır?

Tüm Müslümanlara Karşı Dostane

"*Biz tabiatıyla bütün Müslüman devletlerle son derece dostane ilişkiler içindeyiz. Afganistan Emirinin daveti üzerine Afgan ordusunun modernleştirme çalışmalarını yapan Türk subaylarına katılmak üzere*

Levent Şahverdi Arşivi

yakında önemli bir Türk askerî misyonu da Kâbil'e gidecektir. Önceden de belirttiğim gibi, kendi kaderini tayin etme hakkının bütün Müslüman milletlere tanınmasını görmek benim en büyük arzumdur."

Gürcistan ile Batum meselesi hakkında fikriniz nedir?

"*Ardahan ve Artvin meseleleri gibi Batum meselesinin de uzlaşma yolu ile Batum ahalisinin arzularına, bizim meşru haklarımıza ve Kafkas milletlerinin menfaatlerine uygun barışçıl bir çözüme ulaşmasını arzu etmekteyim.*"

Sovyet Ermenistan ile ilişkileriniz ne durumdadır? Başkan Wilson tarafından önerilen Ermenistan sınırlarıyla ilgili ne düşünüyorsunuz?

"*Ermenistan birkaç günden beri tekrar Taşnakların eline düşmüştür. Alexandrapol* [Gümrü] *Antlaşması'nı samimiyetle uygulayacak her Ermeni hükümeti dostluğumuza güvenebilir. Milyonlarca Türk'ü birkaç bin Ermeni'nin hâkimiyetine terketmeye kalkışan Wilson projesi sadece gülünçtür.*"

Milletler Cemiyeti [League of Nations] hakkındaki fikriniz nedir?

Cemiyet bir İngiliz Vasıtası

"*Milletler Cemiyeti'nin şu anda İngilizlerin kullandığı vasıtalardan biri olduğunu düşünüyorum.*"

Musuldaki petrol rezervleriyle ilgili politikanız ne olacaktır?

"*Bir milletin, ülkesinin tabii kaynaklarını kullanmak için köle hâline getirilmesi keyfiyetinin sadece asrın zihniyetine değil, ayrıca en basit insanlık prensiplerine de aykırı olduğu aşikârdır. Esasen Misâk-ı Millî sınırlarımız içinde bulunan Musul petrol rezervleri, bölge halkının ve bütün insanlığın ortak yararı için serbestçe işletilmelidir. Bu hususta, tekelleşme veya sömürü çabalarına hoşgörü gösterilmeyecektir.*"

Türkiye'nin gelecekteki yönetim şekli, saltanat ve hilafetin yeri, eğitim, kadın hakları, ulaşım ve doğal kaynakların kullanımıyla ilgili düşünceleriniz nelerdir?

"*Türkiye'nin gelecekteki rejimi 'Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir' esasına dayanmaktadır ve böyle devam edecektir. Türk Milleti'nin mevcudiyeti ve kudreti saltanat ve hilafetin gerçek dayanağıdır. Biz eğitim sistemimizin geliştirilmesi için şimdiden çaba göstermekteyiz. Sulha kavuşur kavuşmaz bu konuya yeni bir hız vereceğiz. Aynı şekilde kadınların eğitimine de büyük önem atfediyoruz. Bizi zincire vuran kapitülasyonları bertaraf ettikten sonra sulha kavuşur kavuşmaz ekonomik kalkınmamız için hararetle çalışacağız. Bütün gelişmiş ülkelerden nezaketle uzmanlarının ve diğer kaynaklarının katkısını talep edeceğiz.*"

İzzet Paşa heyeti hakkında bir beyanatınız var mıdır?

"*İzzet Paşa heyeti Anadolu seyahatine iyi niyetlerle başladı fakat hükümetimizin sınırları içerisine girene kadar ülkedeki durumdan habersizdi. Bu heyetin üyeleri ülkeye yardım etmek istediği için vicdanlarının*

Levent Şahverdi Arşivi

onlara emrettiği üzere bize katıldılar, ancak kararlarında ve hareketlerinde serbestlerdir. Bu şu demek, dilerlerse burada kalabilirler veya dilerlerse şahsi meseleleri için İstanbul'a gidebilirler. Esasen, bu heyetin gerçekten yaptığımız işle hiçbir alakası yoktur."

Amerikan kamuoyuna vermek istediğiniz bir mesaj var ise bunu iletmekten onur duyacağım.

"*Şimdiye dek görüştüğüm her Amerikalıya tek tek Türk Milleti'nin Amerikalılara duyduğu samimi ve yakın hisleri ifade ettim. Bunlardan biri General Harbord'dı. Bunun olumlu tepkilere yol açacağını düşünmekteyim. Ancak, söz konusu siyaset olunca, milletler kişisel ve samimi eğilimlerine göre değil politikacılar tarafından yapılan hesaplara göre hareket ederler. Bu yüzden, milletimin çektiği kahır düşünülürse, onların uzun süredir beklediği yararları görmeden pek bir şey söyleyemem.*"

Levent Şahverdi Arşivi

EK VI: CLARENCE K. STREIT'IN 3 MART 1921'DE MUSTAFA KEMAL PAŞA'YLA YAPTIĞI MÜLAKATIN ARDINDAN *PUBLIC LEDGER*'A GÖNDERDİĞİ HABER[232]

Not: Philadelphia *Public Ledger*'da Mart 1921'de Streit'ın Mustafa Kemal Paşa'yla mülakatı üzerine yayımlanan başlıksız haber. Yayımlandığı tarihteki ***Public Ledger*** kopyasını bulamadım. Daktiloyla yazılmış ve Streit'ın evrakları arasında bulunan nüshaya Streit şöyle yazmıştır: '*Çok önemli belge. cks*' [HWL].

En demokratik insanlardan biri olan Mustafa Kemal Paşa beni gayriresmî biçimde eskiden istasyon şefinin oturduğu şimdi kendisinin yaşadığı küçük evdeki Batılı tarzda döşenmiş çalışma odasına kabul etti. Hakiki Türk usulüyle bana kahve ve sigara ikram etti. Benimle yaklaşık iki saat boyunca yavaş ve ölçülü bir tonda iyi bir Fransızcayla konuştu. Diktatör değil (bugün Türkiye Millet Meclisi kadar gerçek halk gücünü uygulayan Batılı bir parlamento bilmiyorum) ama Millî Mücadele'yi örgütleyen ve onun liderliğini yapan kişi olarak itibarı, yeteneği ve kişiliği yüzünden doğal olarak Türkiye'deki en nüfuzlu kişi olmuş. Gözlemlerime dayanarak, halkın sevdiği ve güvendiği bir liderin otoritesiyle konuştuğunu söyleyebilirim.

O sırada Londra Konferansı toplanmış olduğundan, ona sonucunun ne olmasını beklediğini sordum.

"*Dürüst olmak gerekirse*" dedi, ***"hakiki bir sonuç çıkacağına inanmıyorum. İtilaf Devletleri bu meseleyi sadece Yunanistan ve bizim aramızdaki basit bir toprak sorunuymuş gibi konuşuyor. Fakat toprakla ilgili sorunlar ikincil derecede önem taşıyor – önemli olan siyasi bağımsızlığımız kadar ekonomik açıdan da tam bağımsız olmamız. Buna sahip olmalıyız. Savaştan önce gelişimimiz yabancı müdahalesiyle, kapitülasyonlarla ve yabancı güçlerin Türkiye'de sahip olduğu diğer imtiyazlarla engellenmişti.***

O zamandan beri İtilaf Devletleri bu köleliği daha da ileriye götürmek istedi. Sevr Antlaşması ancak bir sığır sürüsüne uygulanabilirdi, insanların oluşturduğu bir millete değil. Herhangi bir barış imzalanmadan bu antlaşma tamamen feshedilmeli.

Yunanlılara gelince, İzmir için kurulacak bir tetkik komisyonunu onaylamayı reddettiler, bildiğiniz üzere biz kabul etmiştik. Daha önce İtilaf Devletleri bir tane yaptırmış olduğu için tetkike gerek görmemiştik ama halkın hislerinden o kadar eminiz ki eğer Yunanlılar bölgeyi boşaltacaksa bir kere daha yapılmasına hazırız. Kalırlarsa tetkik tam bir saçmalık olur. İngilizler, çok büyük ihtimalle Yunanlıları çekilmeye zorlayamayacaklarını söyleyecektir. Bence Yunanistan ile bizim aramızdaki sorun en rahat savaş meydanında çözülür, onları Türkiye'den atarak."

[232] LC: Streit Evrakları II: 75 – Dosya 5.

Levent Şahverdi Arşivi

konularda Amerikan kamuoyuna şahitlik edebilir. Taşnak çeteleri daha sonra da Kars ve Oltu bölgelerinde Alexandropol [Gümrü] Antlaşması'nın imzalanmasına kadar cinayetlerine devam etmişlerdir.

Yunanlılara gelince, İzmir'i işgal etmelerinin ardından öyle katliamlar yaptılar ki, kendi müttefiklerinin oluşturduğu İtilaf Devletleri Araştırma Komisyonu 1919 sonbaharındaki Yunan işgalinde vilayetin her yerinde mezalim gerçekleştiğini kabullenmek zorunda kaldı; onların raporlarında bile Yunan yetkililer yaptıklarından ötürü şiddetle kınandı. Yunan birlikleri tarafından işgal edilen bölgede on binlerce Türk vardı ve her yaştan ve cinsiyetten insanlar katledildi. Bunun yanı sıra, bütün büyükbaş hayvanlar toplanıp Yunanistan'a götürüldü; işgal ettikleri bölgeden yüzlerce talihsiz mülteci bizim bölgemize sığındı, bu durum çaresizlik ve sefalete yol açmıştır"

İslam Birliği [Panislamizm], Türklük Birliği [Pantürkizm] ve Turan Birliği [Panturanizm] hakkında tutumunuz nedir?

Kendi Kaderini Tayin için

"*Bütün Müslümanların Türk hâkimiyeti altında birleşmesi anlamına geldiği sürece Panislamizm, üzerinde Türk ırkı yaşayan bütün ülkelerin Anadolu Türklerinin hâkimiyeti altında birleşmesi anlamına geldiği müddetçe de Panturanizm, İngiltere emperyalistlerinin, bize karşı sürdürdükleri daimî haçlı seferine kendi milletlerinin desteğini temin etmek maksadı ile uydurmuş oldukları 'korkuluk' lardır.*

Thames nehrinin kıyılarından bize gülünç ithamlar savuranların yapmış oldukları ve her gün biraz daha yaptıkları gibi dünyanın yarısını veya dörtte birini fethetmeye bizim herhangi bir şekilde ne niyetimiz ne de arzumuz vardır. Misâk-ı Millî'miz sınırlarımız konusundaki kararımızı yeterince açıklamaktadır.

İngilizlerin beyan ettiklerinin aksine, biz milletlerin kendi kaderlerini bizzat tayin etmeleri ilkesinin Müslümanlar dâhil bütün milletlere samimi bir şekilde tatbik edilmesi hâlinde bu savaşın sonlanacağına inanıyoruz."

Cihat, Şeriat gibi dinî meselelerde ve din ve devletin ayrılmasıyla ilgili hükümetinizin tutumu nedir?

"*Sanırım her millet gibi her fert de vicdan hürriyetinden tam olarak istifade etmelidir. Bu prensip, 'bir millet şayet Müslümansa bağımsızlığa hakkı yoktur' şeklinde düşünen düşmanlarımız tarafından maalesef çiğnenmiştir. Hâlen, Suriye'de, Irak'ta ve Anadolu'da cereyan eden durum ileri sürdüğüm bu hususun en güzel delilidir. Bizim dinimiz İslamiyet'tir. İslam, dogmatik kısmı dışında nazara alınırsa en geniş anlamı ile hoşgörü temeline dayanan 'sosyo-politik' bir sistemden başka bir şey değildir ve 'ferdiyetçilik' ile 'komünizm' arasında orta bir yol teşkil etmektedir.*"

Diğer Müslüman hükümetlerle ilişkileriniz ne durumdadır?

Tüm Müslümanlara Karşı Dostane

"*Biz tabiatıyla bütün Müslüman devletlerle son derece dostane ilişkiler içindeyiz. Afganistan Emirinin daveti üzerine Afgan ordusunun modernleştirme çalışmalarını yapan Türk subaylarına katılmak üzere*

Levent Şahverdi Arşivi

yakında önemli bir Türk askerî misyonu da Kâbil'e gidecektir. Önceden de belirttiğim gibi, kendi kaderini tayin etme hakkının bütün Müslüman milletlere tanınmasını görmek benim en büyük arzumdur."

Gürcistan ile Batum meselesi hakkında fikriniz nedir?

"Ardahan ve Artvin meseleleri gibi Batum meselesinin de uzlaşma yolu ile Batum ahalisinin arzularına, bizim meşru haklarımıza ve Kafkas milletlerinin menfaatlerine uygun barışçıl bir çözüme ulaşmasını arzu etmekteyim."

Sovyet Ermenistan ile ilişkileriniz ne durumdadır? Başkan Wilson tarafından önerilen Ermenistan sınırlarıyla ilgili ne düşünüyorsunuz?

"Ermenistan birkaç günden beri tekrar Taşnakların eline düşmüştür. Alexandrapol [Gümrü] *Antlaşması'nı samimiyetle uygulayacak her Ermeni hükümeti dostluğumuza güvenebilir. Milyonlarca Türk'ü birkaç bin Ermeni'nin hâkimiyetine terketmeye kalkışan Wilson projesi sadece gülünçtür."*

Milletler Cemiyeti [League of Nations] hakkındaki fikriniz nedir?

Cemiyet bir İngiliz Vasıtası

"Milletler Cemiyeti'nin şu anda İngilizlerin kullandığı vasıtalardan biri olduğunu düşünüyorum."

Musuldaki petrol rezervleriyle ilgili politikanız ne olacaktır?

"Bir milletin, ülkesinin tabii kaynaklarını kullanmak için köle hâline getirilmesi keyfiyetinin sadece asrın zihniyetine değil, ayrıca en basit insanlık prensiplerine de aykırı olduğu aşikârdır. Esasen Misâk-ı Millî sınırlarımız içinde bulunan Musul petrol rezervleri, bölge halkının ve bütün insanlığın ortak yararı için serbestçe işletilmelidir. Bu hususta, tekelleşme veya sömürü çabalarına hoşgörü gösterilmeyecektir."

Türkiye'nin gelecekteki yönetim şekli, saltanat ve hilafetin yeri, eğitim, kadın hakları, ulaşım ve doğal kaynakların kullanımıyla ilgili düşünceleriniz nelerdir?

"Türkiye'nin gelecekteki rejimi 'Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir' esasına dayanmaktadır ve böyle devam edecektir. Türk Milleti'nin mevcudiyeti ve kudreti saltanat ve hilafetin gerçek dayanağıdır. Biz eğitim sistemimizin geliştirilmesi için şimdiden çaba göstermekteyiz. Sulha kavuşur kavuşmaz bu konuya yeni bir hız vereceğiz. Aynı şekilde kadınların eğitimine de büyük önem atfediyoruz. Bizi zincire vuran kapitülasyonları bertaraf ettikten sonra sulha kavuşur kavuşmaz ekonomik kalkınmamız için harareetle çalışacağız. Bütün gelişmiş ülkelerden nezaketle uzmanlarının ve diğer kaynaklarının katkısını talep edeceğiz."

İzzet Paşa heyeti hakkında bir beyanatınız var mıdır?

"İzzet Paşa heyeti Anadolu seyahatine iyi niyetlerle başladı fakat hükümetimizin sınırları içerisine girene kadar ülkedeki durumdan habersizdi. Bu heyetin üyeleri ülkeye yardım etmek istediği için vicdanlarının

Levent Şahverdi Arşivi

Trakya konusundaki görüşleriniz nelerdir?

"*Sınırların İkinci Balkan Savaşı'ndan sonraki gibi çizilmesi lazım, Türkiye'ye Edirne'yi koruyan çizginin, Bulgaristan'ın almış olduğu küçük ve önemli yerin geri verilmesiyle. Batı Trakya konusu halk oylamasına sunulmalıdır.*"

Boğazlar sorunu için nasıl bir antlaşma kabul ederdiniz?

"*Boğazların serbest bırakılması, orada tarafsız olmamız konusunda hemfikiriz. Çanakkale ve İstanbul Boğazı etrafındaki tüm savaş istihkâmını yok etmeye hazırız. Tek koşulumuz İstanbul'un (başşehrimiz) korunması. Bunun uluslararası bir antlaşmayla sağlanması mümkün olmalı. Eğer Karadeniz'e sahili olan ülkeler temsil edilecekse uluslararası bir konferansta meselenin çözüme ulaştırılması konusunda hemfikiriz. Bu mesele İngiltere'nin değil, onların sorunudur. Görünen o ki İngiltere, Bakü petrol sahasına giden deniz yoluna hükmetmek istediği için bu boğazın kontrolünü arzuluyor.*"

Barış koşullarınızı belirleyen Misâk-ı Millî, mütareke hattı olarak sizin talep ettiğiniz güney sınırından bahsediyor. Bu hattın nereden geçtiğini bana gösterebilir misiniz?

Ona haritamı verdim, batıda yaklaşık Ordu'dan başlayıp Halep'in tam güneyinden Fırat'a giden, onu Ed Deir'e kadar izleyen ve sonra doğuda İran sınırına kadar neredeyse düz giden bir çizgi çizdi.

"*İstediğimiz sınır yaklaşık budur,*" açıklamasını yaptı. "*Osmanlı İmparatorluğu'nun kalanını bırakmaya hazırız. Ancak İmparatorluk sınırları içerisinde yaşayan halkların referandum yoluyla kendi kaderlerini tayin edebilme hakkı olmalı. Bize katılma yönünde oy verirlerse, elbette onları kabul etmek zorundayız. Savaş sona erdiğinde Halep'te görevdeydim. O şehrin sakinleri bana bizimle kalmak istedikleri konusunda bol bol kanıt sundu. Orada ve Ed Deir'de referandumu kabul etmeye hazırız ancak Musul için bu geçerli değil. Sonuncusu için kesin bir sınır çizmedik ama vilayetin Türkiye'ye ait olduğunu düşünüyoruz. Süleymaniye ve Kerkük bölgeleri tartışmasız bize aittir. Vilayette Araplar ve Kürtler var ama çoğunluk Türk'tür.*

Savaş bittiğinde Musul'u elimizde bulunduruyorduk. İngilizler bizde kalmasını onayladı. Sonra bizden generallerinden birinin dost canlısı bir ziyaret için oraya gelmesine izin vermemizi rica ettiler. Yanında birliklerini getirdi, daha sonra daha da fazlası geldi ve böylece Mütareke Antlaşması'na rağmen İngilizler bölgeyi işgal etti, orada komuta eden İhsan Paşa'yı esir aldı. Dost canlısı bir İngiliz ziyareti" ve gülümsedi.

İngilizlerin Musul bölgesini boşalttığı doğru mu (söylendiğine göre)?

"*İngilizlerin, şu sıralar hâlâ burada olsalar da, bu bahar büyük ihtimalle Musul'u terk edeceklerini tahmin ediyorum. Sadece bize karşı değil, Araplara karşı da savaşıyorlar. Bağdat ve Basra arasındaki çölde bir Arap hükümeti kuruldu, doğal olarak hiçbir şehre ya da İngilizlerin erişebileceği bir yere yakın değil. Bu Araplar bana, bize katılmak istediklerini söyledi ve onlara temsilci göndermemizi rica etti.*"

Levent Şahverdi Arşivi

Londra basınının bildirdiği üzere onlara Sultan Abdülhamid'in dördüncü oğlunu göndereceğiniz doğru mu?

"*Hayır, bu haberin aslı yok. Burada prenslerimiz yok.*" dedi ve gülümsedi. "***Onlara bizi daha iyi temsil edecek adamlarımızdan bazılarını gönderiyorum. Belki arkadaşım Büyük Senusi Şeyhi onlara liderlik edecek kişi olur. İtalya'da Trablusgarp Savaşı sırasında arkadaş olduk. Yakın zamanda beni ziyaret etti ve şimdi Arabistan yolu üzerinde Diyarbakır'dadır.***"

Mustafa Kemal Paşa'ya San Remo Petrol Antlaşması'nı sorduğumda, kopyasını görmemiş olduğunu anladım. Fikre güldü ve dedi ki:

"***Kâğıt üzerinde diğer ülkelerin doğal kaynaklarını bölmek iyi hoş da ilk önce bölmek için onlara sahip olduklarından emin olmaları daha iyi olur.***"

Musul petrol yataklarını yeniden elde ederseniz, yabancı sermayenin onları işletmesine hazır mısınız?

"*Evet. Fakat burada İngiliz sermayesi istemiyoruz. İngilizlerin ticari antlaşmalarında tuhaf bir alışkanlıkları var: İlk önce bir ülkeye sermaye yatırıyorlar, sonra kendi yatırımlarını koruma bahanesiyle ülkeyi birliklerle istila ediyor ve oraya daimî yerleşiyorlar.*

Musul'a ve Türkiye'nin her yerine yatırım yapılması konusunda en çok Amerikan sermayesine sıcak bakıyoruz; çünkü ülkemizin hiçbir kısmında gözünüz ve Türk bağımsızlığıyla çelişecek emelleriniz olmadığını biliyoruz. Doğal olarak, ülkemizi inşa ederken bol bol yardıma ihtiyacımız olacak ve hem materyal hem teknik yardım konusunda diğer ülkelere nazaran Amerika'dan yardım almayı bilhassa arzuluyoruz."

Meclisin geçirdiği anayasaya göre, yürütme ve yasama güçleri sadece meclisin kendisine verildi. Bu durum Sultan'ın gelecekteki konumunu nasıl etkileyecek?

Mustafa Kemal Paşa gülümsedi:

"***Anayasamızı kabul edecek ya da çekilecektir. Bizim isteklerimize sıcak bakan başka bir sultan bulmak kolay olacaktır.***"

Türkiye'nin başşehrinin ileride Anadolu'da kurulacağı doğru mudur?

"***İstanbul elbette geleneksel başşehrimiz ve bu şekilde de devam etmeli. Fakat bu savaşta edindiğimiz bir deneyim bize ders oldu. Saltanat ve halifelik İstanbul'da kalacaktır ama gerçek hükümet, Millet Meclisi ve kabine, burada Anadolu'da, İstanbul'dan daha iyi korunacağı için memleketin merkezinde olacaktır. Meclis elbette zaman zaman İstanbul'a gidebilir ama hükümetin daimî makamı orada olmamalıdır. Mesele için henüz tam karara varılmadı ama tartışılıyor. Kayseri, Sivas ve Yozgat'ı olası yerler olarak düşünüyoruz. Bu merkezî bölgeyi araştırıp en iyi başşehir bölgesini bulması için bir komisyon göndereceğiz. Bol bol ağacı ve bir akarsuyu olmalı, kısacası doğal güzelliği.***"

Levent Şahverdi Arşivi

Dinî meseleler ve Cihat'a karşı tutumunu daha ayrıntılı açıklama ricama cevaben güldü ve şöyle dedi:

"*Dinî konularda pek bilgim yoktur ama duyduğum kadarıyla İslamiyet tehlikedeyken Halife'nin Müslümanları müdafaa için Cihat'a çağırma hakkı var. Bence Sultan İkinci Balkan Savaşı'nda böyle bir çağrı yaptı ama bildiğiniz üzere başarılı olamadı. Burada siyasetle dinî meseleleri birbirine karıştırmıyoruz. Biz sadece emrimizdeki maddi güçlerle savaşıyoruz, dinî hisleri yardımımıza çağırmıyoruz. Türkler bağnaz değildir. Elbette her ülkede olduğu gibi aramızda halkı ayaklandırmaya çalışan hocalar (din görevlileri) var ama onları kontrol altında tutmalıyız ve tutacağız.*"

Son sözlerine kendinden emin bir gülümseme eşlik etti.

Burada din ve devleti birbirinden ayırma gibi bir eğilim olduğunu söyleyebilir misiniz?

Mustafa Kemal Paşa başını olumlayacak şekilde salladı:

"*Mesela,*" dedi, "*İstanbul'da sultan halife olarak şeyhülislamı atar, o da sultana tabi olarak dinin başı olarak hareket eder, dinî meseleleri yönetir ve hükümette sadrazamın yanında yer alır. Burada böyle bir şeyhimiz yok. Onun yerine Diyanet İşleri Komiserimiz olduğu doğrudur ama o sadece ruhani meselelerle ilgilenir ve her komiser gibi Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmiş bir mebustur ve Meclise tabidir.*"

Levent Şahverdi Arşivi

EK VII: ROBERT STEED DUNN'IN MUSTAFA KEMAL PAŞA'YLA ANKARA'DAKİ TREN İSTASYONU KONAĞINDA 1 TEMMUZ 1921'DE YAPTIĞI MÜLAKAT[233]

A) Mustafa Kemal Paşa'yla Mülakat Üzerinde Dunn'ın İzlenimleri (Ankara, 1 Temmuz 1921):

Milliyetçi lider ile randevu üzerine 16:00'da tren istasyonundaki 'Kış Sarayı'nda buluştuk. Bay Heck, onu sabah görmüştü, soğuk ve tepkisiz biri olduğunu ve Milliyetçilerle ilk önce siyasi antlaşma yapılmadıkça iş yapılamayacak bir tutum sergilediğini söyledi. Mülakat sırasında Heck'i Türkçe konuşmaya zorlamış ve yalnızca bir kez gülümsemiş. Memnuniyet verici değildi.

Tercümesi için Bayan Allen'la gittim.[234] Ihlamur ağaçları altındaki küçük taş evde her tür sivil ve üniformalı görevli giriş kapısından yukarıdaki toplantı odasına kadar sıralanmıştı. Mustafa Kemal Paşa, çuhayla kaplanmış bir toplantı masasının, birçok iskemlenin, kanepenin ve bir cumbanın bulunduğu büyük bir odada bekliyordu. Beni kapıda ayakta karşıladı, pembe ipek püsküllü mercan bir tespihi sinirli sinirli sallıyordu. Beni sinirli bir şekilde bekliyormuş gibi görünüyordu. Gri lacivert bir takım elbise giymişti, takım oldukça şıktı ve Ankara'da hatta Türkiye'de dikilmemiş olduğu belliydi. Yumuşak göğüslüklü beyaz pike gömlek ve yumuşak yakalı küçük siyah bir papyon. Ayakkabılarına ya da kol düğmelerine dikkat etmedim. Fes veya kalpak takmamıştı ve seyrek açık renkli saçları üniversite talebeleri gibi geriye yatırılmıştı.

Genç görünümü sizi çarpacaktır: çıkık elmacık kemikleri, biraz çökük yanaklar, küçük ve düzgün kesilmiş kızıl bir bıyık, çelik mavisi gözler. Yüzü hareketsizdi (ve hep böyle tutmaya çalışıyordu)... Bu adamı asıl anlatan yüz hattı ona hızlı, kaçamak bakışlar attıran kısık gözlerinin üstündeki kaşlarıydı... Tüm mülakat boyunca, bu hassas otomatik yüz ifadesini saklamaya çalıştı fakat ancak düz kaşlarını yukarı aşağı oynatmakla kalmayı başardı.

Kaşlar oldukça düzdü ve göz çukurlarına yakındı. Çıkık, keskin şakaklarıyla bir araya geldiğinde dikkate değer kaşlarını çevreleyen esas hatları ortaya çıkıyordu: entelektüel değil ama zeki ve gizemli. Tam burnunun tepesinde iki küçük çıkıntı vardı. Kaşlarını memnun olduğunu veya katılmadığını ifade etmek için yukarı aşağı indiriyordu. İkisinden hangisini düşündüğünü ağzının düz kenarlarının hafifçe yukarı kalktığını ya da kalkmadığını fark edene kadar ayrıştıramazdınız. Çenesi, küçük olmasına rağmen, köşeli ve sivriydi. Göz kapakları nadiren oynasa da, yüz hareketleri insana pır pır ediyormuş ifadesini veriyordu. Arkasındaki beyinde yüksek konsantrasyon, yoğun bir tükenmeyen enerji potansiyeli, hatta zalimlik hissedebiliyordunuz ama tüm bu söz konusu özelliklerin tamamının gerçekleştiği ve geniş bir bakış açısına sahip bir beyin.

---

[233] Bu belgeler, U.S. National Archives: Record Group 84: Correspondence, U.S. Embassy – Turkey, 1921. Volume 16 – 800 Turkey [ABD Millî Arşivleri: Sicil Grup 84: Yazışmalar, ABD Büyükelçiliği – Türkiye, 1921. Cilt 16 – 800 Türkiye] alınmıştır. Burada sunulanlar: a) Dunn'ın Mustafa Kemal Paşa ile 1 Temmuz 1921 tarihli mülakatı; b) 1 Temmuz 1921 görüşmeleri sırasında Dunn'ın Mustafa Kemal'e sunduğu (elle yazılmış) on dört sorudan oluşan bir seri; c) Mustafa Kemal'in Dunn'ın sorularına yazılı cevapları.

[234] Lowry, 1986: s. 209-252.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'ya varır varmaz onu ziyaret etmek için aradığımı fakat bir haftadır bu konuda cevap alamadığımı söyledim. Bilinçli olarak bu davranışı yanlış bulduğum izlenimini verdim. Âdet yerini bulsun diye şaşırdığını ifade etti ama özür dilemedi. Açılış olarak, 1919'da Erzurum ile Erzincan arasındayken personeline yolda otomobilde rastladığımı, o sırada onun dağlarda at sırtında olduğunu söyledim. Yüzünde şüphe vardı; ona geçen kış Batum'dan Kars'a yaptığım seyahatten bahsedip Kazım Karabekir Paşa ve Bekir Sami Bey'le kişisel samimiyetim üzerinde durunca rahatsız olduğunu gösterdi bile denebilir. Karaklis'te [Karakilise] Ermeni Bolşeviklerin beni tutukladığını ekleyip Bekir Sami Bey'in Moskova hakkında yaptığı bir yorumu alıntılayınca neredeyse gülüyordu. Asık suratını her an örtülü bir gülümsemeye çevirmek kolaydı ama gülümsetmek için hızlıca çok ciddi bir konudan daha hafifine geçmeniz gerekiyordu.

Dışişleri Komiseri Yusuf Kemal Bey, anlaşıldığı üzere randevuyla gelmişti. Siyah bir kalpak giymişti ve uzun masaya oturdu. Bir ara oldu, ikisi de ziyaret sebebimi sormadı ya da sohbeti oraya çekmedi. Bunu ben yapmak zorunda kaldım, birdenbire konuya girdim. Daha çok ayrıntıya girdim: Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri ilişkileri kopuk olsa da şu an savaş hâli olmadığı, İstanbul ve Ankara Hükümetleri arasında ayrım yapmamamız gerektiği, buraya gayriresmî olarak havayı koklamak için geldiğimi ve kişisel olarak siyasi ilişkileri yeniden inşa etmede inisiyatifin bizimkinden ziyade onun hükümetinden gelmesi gerektiğini söyledim. Meclislerinin İstanbul'un Türkiye'ye ABD ile ilişkileri geçersizleştirecek kadar zarar verdiğini açıklayan bir önerge geçirebileceğini bile önerdim. Hem Yusuf hem Mustafa Kemal Paşa çok şaşırmış ve bu fikir hoşlarına gitmiş gibi göründü. Onlar için anlaşılmamış ve karmaşık olan bir duruma son vermenin mutluluk veren düşüncesiyle "yapılabilir" anlamına gelen bir baş işareti yaptılar.

Tüm konuşma boyunca ilgileri ve soruları Washington'ın siyasi ilişkileri tekrar kurmasına yoğunlaştı. Bu durum benim sürekli olarak iki noktayı vurgulamama yol açtı: 1) Mesafeden ötürü ABD'nin Yakın Doğu'ya karşı genel ilgisizliği vs., 2) Biz İstanbul'dayken ilişkilerin tekrar kurulması hakkında hükümetin tavrıyla ilgili bir fikrimizin olmadığı ve bu tip bir düşüncemiz olması için görevimizin ve inisiyatifimizin Washington'a, dikkatlerini çekmek amacıyla, Yakın Doğu'daki durum hakkında gerçekleri iletmek olduğunu söyledim. İkilinin tutumu gayet resmî olmaya devam etti. Artık hiçbir sohbet ya da sözlü sorunun onların gizemli havasını çözemeyeceğini görüyordum. Bu yüzden gerekli olacağını düşünerek hazırladığım soruları yazdım [bkz. s. 224-227]. Sanki aslında kendileri önerecekmiş gibi bu diyalog yöntemini anında benimsediler. Bayan Allen ve Yusuf Kemal Bey soruları ve beyanları Paşa için birlikte sözlü olarak Türkçeye çevirdi. Bazı soruların münasebetsiz kaçabileceğini ama cevaplamayı redderlerse alınmayacağımı hatırlattım.

Okunduktan sonra soruların çoğu gayriresmî tartışıldı. Near East Relief karşıtı propaganda söz konusu olduğunda, çoğu yayımlandığı üzere, reddedemeyeceğim kadar haklı olduğunu kabul ettim. Böylece olası bir tartışmanın alevlerini başlamadan söndürdüm. Fakat bu propagandanın haber olmadığında ısrar ettim, bana gazetelerde yayımlanması zamansız ve diplomatiklikten uzak olacakmış gibi gelmişti.

Bouillon söz konusu olduğunda, General Gourard'ın İstanbul'daki temsilcisinin Bouillon'un Ankara ziyaretinin gizli kalması gerektiğini anlattığını aktardım, şu an ziyaretin sona erdiğinden emin olduğumu, İstanbul'da olsaydım hakkındaki gerçeklerin bana aktarılacağını söyledim. Yusuf da Paşa da gülümsedi

Levent Şahverdi Arşivi

ve sertçe başını salladı ama renk vermedi. Bütün sorularımı yazılı yanıtlamayı kabul ettiler ama ne kadar titiz olduklarına ve bunları sunmanın onlar için ne kadar "tuhaf" olduğuna dikkat çektiler. Taleplerinin sonuna kadar gitmeden kişinin bir sonuç alamayacağını söyledim. Karşılığında alabileceğim en kötü şeyin bir 'Hayır' olduğunu, onun da çoğu zaman vermeyi kabul ettikleri cevaplardan daha kötü olmadığını da. Paşa'nın yüzünde gizemli bir gülümseme belirdi.

İki noktaya parmak basıldı, birincisi Paşa tarafından geldi: Amerika konusunda bana siyasetle ilgili benzer sorular vermek istedi. Bunu sevinçle kabul ettim ve saklayacak bir şeyimiz olmadığı için bilgim dâhilinde hepsini cevaplayacağımı söyledim [Ankara'da kaldığım on günden fazla sürede bana böyle sorular iletilmedi]. İkincisi, Yusuf Kemal kendisiyle gayriresmî konuşabileceğimi ama Mustafa Kemal Paşa'nın söylediği ya da yazdığı her şeyin resmî kabul edileceğini söyledi. Bu görüşe katılmadım ama tarafımdan gayriresmî yapılmış bir beyana cevabı bir o kadar gayriresmî kabul edeceğimi ama daha az güvenilir bulmayacağımı söyledim. Yusuf Kemal, ikisi arasında daha zeki olan taraf olmayabilir ama kendini Paşa'dan daha hünerli ifade ediyordu, mantıklı ve dikkat çekici noktayı bulmak için sürekli derinlere dalıyordu.

Odaya sürekli girip çıkan bir hizmetli içecek servisi yaptı, ilk önce kahve, sonra mor renkli meyveli dondurma ve en son ayran. Paşa'nın ve benim dondurmalarımız daha yiyemeden eridi.

Konuşma, doğal olarak, sürekli 'Misâk-ı Millî'ye geliyordu. Harbord Komisyonu raporuna birçok gönderme yapıldı ve Paşa Kongre'ye sunulup sunulmadığını bilmek istedi. Savaş ve Devlet Bakanlıklarına sunulduğunu tahmin ettiğimi ama Dışişleri ya da Kongre Askerî Komitesinin görüp görmediğini ya da ona göre davranıp davranmadığını söyleyemeyeceğimi bildirdim. Paşa, 1919'da Sivas'ta buluştuklarında Harbord ona daha sonra gerçekleştirilmemiş hırtakım sözler vermiş gibi konuştu. Sivas'ta Bayan Graffum'dan da aynı izlenimi edinmiştim. Paşa, esasen İstanbul'daki İtilaf Devletleri ile ilişkimizle ilgilendi, ben de ayrıntısıyla açıkladım: Mütarekede taraf olmadığımızı, Amerika Yüksek Temsilcisinin Avrupa Yüksek Temsilcilerinin toplantılarına katılmadığını, ilişkilerimizin son derece dostane ama resmen gizli olmadığını. Bir ara bazı İngiliz yetkililerinin bizi Yakın Doğu'daki politikalarını desteklemediğimiz için eleştirdiklerini ve bunu Amerikalıların katılmadıkları politikaları destekleyemeyecekleri şeklinde yanıtladığımı söyledim. Ricası üzerine, İstanbul Hükümetiyle ilişkilerimizi de açıkladım çünkü onlarla doğrudan ilgilendiğimiz fikrine sahipmiş gibi görünüyordu. Bazı Türk yerkililerıyle doğrudan ilişki içerisinde olduğumuzu ama aynı şekilde İtilaf Yüksek Temsilcileriyle de oldukça gayriresmî ilişkiler içerisinde olduğumuzu, bunun Yüksek Askerî Konseyin avantajlarından biri olduğunu söyledim. Yunanistan Dünya Savaşı'nda Türkiye'yle savaş hâlindeyken (Türk ve Yunan kuvvetleri savaş meydanında birbirine çok yakındı), bizim Türkiye'yle ne şimdi ne de daha önce savaş hâlinde olmamamızın tuhaflığına özellikle değindim.

Bayan Allen, bittikten sonra, tam bir saat süren mülakatı büyük bir başarı olarak gördüğünü söyledi. Paşa'nın iletmiş olduğum sorulara bu kadar hevesle cevap vermesi başlı başına büyük bir ayrıcalıktı, dedi. Daha önce onunla birçok kez sohbet etmiş ve genelde tavrını benimle olduğundan çok daha soğuk ve temkinli bulmuş.

Levent Şahverdi Arşivi

B & C) Dunn'ın Elle Yazılmış Soruları ve Mustafa Kemal'in Verdiği Yazılı Cevaplar[235]

Dunn'ın Sorusu 1: Ankara Hükümetindeki siyasi partiler nelerdir, görüşleri ve ilkeleriyle birbirlerine nasıl muhalefet ediyorlar?

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı: "*Türkiye Büyük Millet Meclisinde siyasi hizip yoktur. Tüm Meclis dış ve iç politikasını Misâk-ı Millî'ye yoğunlaştırmıştır. Meclis, Misâk-ı Millî'nin şartlarını korumak için birlik olarak çalışmaya ant içmiştir. Bazen üyelerinin çok sayıda olduğu 'İstiklal Grubu' 'Islahat Grubu' 'Müdafaa-i Hukuk' gibi gruplar ve diğer hizipler Meclisin işini kolaylaştırmak için kuruluyordu. Şu an 'Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' tüm bu farklı grupların yerini aldı. İsminin gösterdiği üzere, bu grup 'Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk' cemiyetlerine dayanıyor. Meclis üyeleri genel bir bakışla iki eğilim gösteriyor denebilir: liberal ve muhafazakâr. Örgütlü tek grup olan ve çoğunluğun oluşturduğu 'Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk' grubu liberaldir.*"

Dunn'ın Sorusu 2: Near East Relief ve American Tobacco Companies'de çalışan Ermeni ve Rumların Karadeniz'den tehcirine ilkede ve teferruatıyla hangi otorite karar veriyor? Tehcir emirlerinin tam uygulanmasından kim sorumlu tutuluyor? Hangi kurum siyasi nedenlerden gitmesi emredilen muhacirlere karşı kanıt sağlıyor?

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı: "*Karadeniz sahilindeki Rumlar (özellikle Samsun'da) Pontus Devleti adı vermeyi planladıkları bir Rum Devleti kurmaya çalışıyorlar. Bu gizli örgüt Atina'dan yönetiliyor. Bu gizli örgüt Türkiye'nin sonunu getirmeye ve İzmir bölgesini işgal eden Yunan ordusuna yardım etmeye çalışıyor. Yunan Hükümeti İnebolu'yu bombalayarak bu hain insanlara yardımcı oluyor. Yunan Hükümeti zaman zaman Samsun'a asker çıkartıyor ve Rumlara onlarla işbirliği yapmaları için propaganda yapıyor. Hükümetin Yunanlıların bu faaliyetini ve yaptıkları zulmü, mesela Türkleri öldürmek ve Türk köylerini yakmak gibi, ispatlayacak yeterli belgesi var. Bu belgelerden bazıları hâlâ mahkemededir. Yunan Haçı ismi altında örgütlenen Komisyon tarafından silahlandırılan Rumlar bugüne değin dağlarda Türklere karşı gaddarca suçlar işledi.*

Pontus Komitesi Rusya'dan ve Kafkaslardan, kendi haince amaçlarını gerçekleştirecek kadar güçlü olmak için, binlerce Rum getirmeye çalışıyor. Osmanlı tebaası olan Rumlar oğullarını Yunan ordusuna gönderdiler. Onlarla İzmir Cephesi'nde karşı karşıya geldik. Aldığımız esirler arasında bu tip insanlar var. Türkiye Büyük Millet Meclisi varoluşunu muhafaza etmek için duraksamadan her türlü gerekli önlemi alıyor. Zararlı politikalar güttükleri anlaşılan Ermeniler cezalandırılıyor. Aynı şekilde davranan Türklere de aynen böyle davranılıyor. Bağımsızlık korkusuyla yanlış yola sapmış Müslümanlara karşı da en ağır önlemler alındı. Fakat Yunanlıların barbarlığı ve gaddarlığı o kadar uzun süredir devam ediyor ki kimse zavallı Müslümanları kurtarmayı düşünmedi. Yunanlılar Müslümanlara karşı bu suçları Avrupalıların ve Amerikalıların gözü önünde işledi."

[235] Lowry, 1986.

Levent Şahverdi Arşivi

Dunn'ın Sorusu 3: Ankara Hükümetinin şu anki finansal durumu nedir? İhracat ve ithalat miktarı? Tüm vergilerden gelen gelir? İç ve dış borç, krediler vs.?

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı: "*Ankara'daki Büyük Millet Meclisinin konumu millî emel ve arzuların gerçekleştirilmesinden emin olacak şekildedir. İhracat ve ithalatımız dengelenmek üzeredir. Mevcut gümrük ve vergiler harcamalarımızı karşılıyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti henüz kredi alma gerekliliğini görmemiştir. Bunun sonucunda iç ve dış borcumuz yoktur.*"

Dunn'ın Sorusu 4: Hükümet Amerikan yardım ve hayırsever kurumlarını kabul ettikten, onları vergilendirdikten ve Ankara'da temsilcilerinin olmasına izin verdikten sonra, neden mevcut basının bu kurumlara ve onlarla bağlantılı Amerikalılara karşı propaganda yapmasına izin veriyor?

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı: "*ACRNE'nin insani ve hayırsever faaliyetlerini, bu faaliyetler yasalarımızla uyumlu olduğu sürece, seve seve kabul ederiz. Bunu söylediğimiz için üzgünüz ama bu kurumlardan bir kısmı, mesela Merzifon ve Kayseri'dekiler haince amaçların aracı oldu. Basının tek şikâyeti bu gerçekleri yayımlamak oldu. Basınımızın her yerdeki gibi özgür olduğunu unutmayın.*"

Dunn'ın Sorusu 5: Hükümet Amerika'yla yakın ticari ilişki arzuladığını ifade ettikten sonra, neden Türkiye'ye senede 14.000.000 dolar getiren Samsun Tobacco'yu işçilerini tehcir ederek kapamaya çalıştı? Hem de bu işçilerin Pontus isyanıyla ilişkisinin olduğunu düşünmek imkânsızken?

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı: "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Samsun'daki American Tobacco şirketlerinin daha önce de işini kolaylaştırmaya çalışmıştı ve hâlâ da çalışıyor. Bu silahlı insanların düşmanlarımıza yardım ettiği göz önünde bulundurulursa, bu şirketlerin işçilerine karşı önlemler alınması çok doğal. Sadece nefsi müdafaa için alınmış bu önlemler kesinlikle bu kurumları kapatmak için bir adım olarak düşünülmemeli. Hükümet bu şirketlerin isteyebilecekleri herhangi bir yardımı yapmaya hazır.*"

Dunn'ın Sorusu 6: Ankara ve Moskova arasındaki ilişki siyasi ve askerî açıdan tam olarak nedir?

Dunn'ın Sorusu 7: Mart Antlaşması'ndan sonra herhangi bir Rus-Türk antlaşması imzalandı mı ya da onaylandı mı (tarihleriyle)? Antlaşma imzalandığından bu yana iki hükümetten biri diğerine bir teklif götürdü mü ya da bir talepte bulundu mu, bulunduysa bu teklif ve taleplerin mahiyeti nedir (tarihleriyle)?

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı [Not: 6 ve 7'nci sorulara]: "*Moskova ve Türkiye Büyük Millet Meclisi arasındaki ilişkiler 16 Mart 1921 tarihli antlaşmada konulan ilkelerle uyumludur. İlişkilerimiz iyi durumdadır.*"

Dunn'ın Sorusu 8: Ankara Hükümeti kapitülasyonların kaldırılmasını talep etmeyen Amerika Birleşik Devletleri ile diplomatik ilişkilerinin başlatılmasına izin verecek mi?

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı: "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, büyük bir memnuniyetle, Amerika'yla ilişkilerin başlatılmasını ister. Fakat Milliyetçi Hükümet Amerikan Hükümetinin Türkiye'yi mutlak bağımsızlığından mahrum bırakan kapitülasyonların devamında ısrarcı olmayacağını ümit eder. Kapitülasyonların iptal edilmesini gerektiren mutlak bağımsızlık Büyük Millet Meclisinin belirleyici ilkesidir.*"

Dunn'ın Sorusu 9: Kilikya'da barış için Fransızlarla yapılan müzakerelerin şu anki durumu nedir? Bay Bouillon Ankara'ya Fransızlardan hangi teklifleri getirdi ve hangi Türk teklifleriyle döndü?

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı: "*Tüm ülkelerle olduğu gibi Fransa'yla da, Misâk-ı Millî'yle uyumlu olacak bir ortak nokta yaratmaya hazırdık ve iki ülke arasındaki savaşı durdurmanın yollarını bulmaya çalıştık.*"

Dunn'ın Sorusu 10: Eğer devam ediyorsa İngiliz temsilcileri ve Ankara Hükümeti arasında Yunanistan'la barış, İzmir ve Doğu Trakya meselelerinin çözümü konusunda hangi müzakereler sürüyor? Fransız veya İtalyan temsilciler bu tip müzakerelere hiç katıldı mı?

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı: "*Bu konu hakkında henüz bir şey söylenemez.*"

Dunn'ın Sorusu 11: Büyük Millet Meclisinin Yunanistan'la barış yapma ihtimaliyle gözden geçirdiği, İzmir ve Trakya konusundaki, azami ve asgari şartlar nelerdir?

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı: "*İzmir ve Trakya meseleleri üzerinde anlaşmaya varma şartları Misâk-ı Millî'de açık ve mutlaktır. Esas olan şudur: Hiçbir şart olmaksızın Türk hâkimiyeti altında kalmaları.*"

Dunn'ın Sorusu 12: Mustafa Sagir'in Türkiye'deyken aldığı mektuplar ve Mustafa Kemal'e suikast düzenlemek için hazırlansın diye buraya gönderildiğini itiraf etmesi dışında bu konu hakkında hangi kanıtlar vardır?

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı: "*Bulunan belgeler ve Mustafa Sagir'in itirafı dışında, Mustafa Kemal Paşa'nın etrafındaki korumaların komutanlarını etkilemeye çalıştığı ortaya çıktı. Bunun dışında, Mustafa Sagir Mustafa Kemal Paşa'nın hizmetkârını etkilemeye çalıştı.*"

Dunn'ın Sorusu 13: İngilizlerin, Talat Paşa suikaste kurban gitmeden hemen önce, siyasi amaçlarla onu Berlin'den Ankara'ya gönderme konusunda anlaştığına dair bir kanıt var mı?

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı: "*İngilizlerin Talat Paşa'yla temasa geçtiği bir gerçektir. Fakat bu irtibatın Talat Paşa'nın ülkesine dönme arzusuyla bir biçimde ilgili olduğunu gösteren bir belgeye sahip değiliz.*"

Levent Şahverdi Arşivi

Cevaplar: Yusuf Bey, Dışişleri Komiseri, Ankara, 3 Temmuz 1921

Samsun'daki tehcir edilen tütün işçileriyle ilgili. Alston Tobacco Co., Samsoun'a.

Teğmen R. S. Dunn:

Bayım:

1. Kuralları ve düzenlemeleri ihlal etmeyen ve güveni kötüye kullanmayan tütün uzmanı işçiler işlerine devam edebilir.

2. İstanbul ve bu şehir arasında seyahat edebilmeleri için Amerikan ticarethanelerinin üç yöneticisine daimî yazılı izin verilecektir. Bu izinlerin hakkı başka şahıslara aktarılamaz.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

EK VIII: CLARENCE K. STREIT'IN ANADOLU'DAN GÖNDERDİĞİ İLK HABER (SAMSUN, 3 ŞUBAT 1921)[236]

TÜRK MİLLİYETÇİLER ŞERİATI KALDIRIYOR

Devletin Yasası Şeriat'a Üstün Geldi, Kapitülasyonların Dayanağı Ortadan Kalktı, Hilafet ve Saltanat Geçersiz Sayıldı

Clarence K. Streit

Özel Telgraf Haberi

Telif Hakkı Public Ledger Co.'da Saklıdır, 1921

Samsun, Türkiye, Asya Tarafı, 3 Şubat Londra üzerinden, 6 Şubat – Büyük Millet Meclisinin Ankara'da 20 Ocak'ta geçirdiği, Türkiye için yeni bir yönetim biçimi kuran yasanın özeti, muhabirinize Samsun Valisi - Mutasarrıfı İbrahim Edhem Bey tarafından verildi. En temel değişiklikler, devletin şeriata üstün gelmesi ve büyük ölçüde yerel özerklik ve tam parlamenter egemenlikle yönetimin sorumluluğunun dağıtılması oldu. Buraya ulaşan yasayla ilgili raporda saltanat ve hilafet geçersiz sayılıyor; yasanın üslubunun gösterdiği üzere bu makamlar var olmaya devam etse dahi tüm güçlerinin elinden alınacağı bildiriliyor.

Şeriatı Millet Meclisinin yasamasının altına koyan anayasa hükmü, yabancı güçlerle imzalanmış, onlara Türkiye'deki vatandaşları ile ilgili tüm yasal davalarının icabını kendi konsolosluk mahkemelerinde görme hakkını veren kapitülasyon antlaşmalarının sebebini ortadan kaldırmak için Türkletin bir hamlesi. Bu antlaşmalar onlara Türkiye'deki vatandaşlarıyla ilgili tüm hukuki davaları konsolosluk mahkemelerinde çözmelerini sağlıyor. Eski sistemde sultan, halife olatak dinin başkanıdır ama dinî güçlerini sadrazamın yanında yer alan kabine üyesi şeyhülislam ifa eder ve işlevleri maneviden ziyade hukukidir. Bu konumun önemi Osmanlı tebaalarının arasındaki tüm anlaşmazlıkların *Kur'an*'ı esas alan Şeriat ve Hz. Muhammed'in mollalar tarafından yorumlanan vecizelerine dayanarak çözülmesinden geliyor. Yabancılar, Müslüman dinî yasalarına tabi olmamak için kapitülasyonları aldı, Kemalistler bunların ortadan kaldırılmasını bir barış şartı olarak öne sürüyor.

[236] 'Türk Milliyetçiler Şeriatı Kaldırıyor: Devletin Yasası Şeriat'a Üstün Geldi, Kapitülasyonların Dayanağı Ortadan Kalktı, Hilafet ve Saltanat Geçersiz Sayıldı', Philadelphia *Public Ledger*, 7 Şubar 1921.

Levent Şahverdi Arşivi

Yeni Kanunun Özeti

Özet şöyle:

"Egemenlik sadece ***millete, yasama ve yürütme gücü sadece Büyük Millet Meclisine aittir. Bu yüzden, Türk*** *devleti, adli yetkileri* ***temel egemenlik hakları, şeriatın uygulaması, anayasa maddelerinin düzenlenmesi,*** *antlaşma yapmak,* ***savaş ilan etmek ve barış yapmak olan meclis tarafından yönetilecektir. Kabine üyeleri*** *yönetici komiser olarak* ***adlandırılacak ve hepsi farklı farklı bölgelerden seçilmiş olan meclis üyeleri tarafından seçilecektir. Her meclisin ömrü iki senedir fakat mevcut meclis 5 Eylül'de geçirilmiş olan kanunla uyumlu olacak şekilde barış emellerine ulaşılana kadar görevini sürdürecektir.***

Türk devleti, coğrafi ve maddi gerekliliklere ve yasal ve idari birimlere göre kaza ve nahiyelere bölünecektir. Dış, iç, hukuki, dinî ve siyasi meseleler ve bazı vergi meseleleri hariç, kaza meclisleri kamu işleri, sağlık, eğitim, tarım, maliye ve vakıf okullarını idare edecek, bu meclisler o bölgenin halkı tarafından iki seneliğine seçilecektir. Millet Meclisi her kazada bir kaymakam tarafından temsil edilecek, kaymakamın görevi kaza ve milletle ilgili meselelerle ilgilenmek olacaktır. Öyleyse kazalar, kazaların ortak çıkarı olduğu mali politikaları yürütmede daimî denetimi olacak başmüfettişlerin altındaki bölgeler içerisinde gruplandırılacaktır.

Nahiyeler, halk tarafından seçilen bir meclisleri olan, halkın ayrıca yönetici komite ve başkanı seçtiği bağımsız idari birimler olarak görülen kısımlara bölünecek."

Kemalistler Demir Yolu İnşa Ediyor

Baharda Samsun'dan Sivas'a 280 millik demir yolu inşa etme planları dün valiyle birlikte yerel ticaret adamlarının bulunduğu toplantıda tartışıldı. Demir yolu milletin denetimi altında olacak ama sermayenin ilgi göstereceği ve gerekli materyali tedarik edeceğine dair bir ümit ifade ediliyor. Bir Fransız şirketinin savaştan önce imtiyazı varmış ve Samsun'dan kırk mil ileriye rampayla tünelleri tamamlamış ama çelik döşememiş.

Bu şirketin bir temsilcisi birkaç hafta önce buraya menfaatlerini kollamak için geldiğinde kibatca ülkeden kovuldu. Demir yolu çok gerekli; çünkü Samsun İç Anadolu'dan gelen kervan ticaretinin Karadeniz'deki son durağı ve şu an sadece develerle ve yük arabalarıyla yapılan ticaret ağır işliyor.

Levent Şahverdi Arşivi

EK IX: CLARENCE K. STREIT'IN YUNANLILARIN ANADOLU İŞGALİNİN YENİLGİSİNİ ÖNGÖREN 25 MART 1921 TARİHLİ HABERİ

YUNANLILARIN SAVAŞTA BAŞARISIZ OLACAĞI ÖNGÖRÜLÜYOR[237]

Anadolu Seferinde Avantaj Türklerden Yana Gözüküyor

ZAFER İÇİN DÜŞÜK İHTİMAL

Türk Ordusu ve Halkı Uzun bir Savaş için Kendine Güveniyor ve Donanımlı

Clarence K. Streit

Özel Muhabir

Telif Hakkı, 1921, Public Ledger Co.

İstanbul, Mart 25. – Yunanlılar Uşak ve Bursa cephelerindeki çift saldırıda başarılı olduklarını bildirse de [Afyon Karahisar ve Eskişehir için] bekledikleri nihai sonucu elde etmelerinde hemen hemen şansları yok gibi. Ankara'yı alsalardı bile Türklerle işleri kesinlikle bitmeyecekti.

İlk iki şehri kaybetmek Türkler için ciddi bir darbe olsa da belirleyici olmayacaktır. Türkiye, demir yolu ve şehirlerinin alınmasının zafere işaret ettiği üst seviyede organize olan Batılı devletlerle karşılaştırılmamalı. Daha çok bölünmüş bir solucana benziyor, parçalara ayırın ve her parça yaşamaya devam edecektir.

Yunanlıların Türkleri yenmesinin tek yolu Anadolu'dan Doğu cephelerine ilerlemek ve gittikleri her şehre garnizon kurmak ve gelecek yıllar için askerî işgale hazırlanmaktır. Bunu yapacak ne insan gücü ne de paraları var, şu durumda hükümet çalışanlarına tam maaşlarını bile veremiyorlar.

En fazla umabilecekleri şey, Ankara'ya ulaşmaktır, bu da sadece Türkleri Rusların tarafına daha çok itecek ve Kızıl Ordunun Türkleri kurtarmaya gelmesiyle sonuçlanacaktır. Bunun dışında, Türklerin Doğu vilayetlerinde Ermenilerden aldıkları büyük cephaneleri ve ağır silahları ve Diyarbakır bölgesinde yoğunlaşmış birlikleri var. Bu sırada Yunanlılar kötü haberleşme hatlarıyla kendi cephane üslerinden çok uzakta olacaktır, çünkü Türkler geri çekilmek zorunda kalırsa hiç şüphesiz köprüleri ve demir yollarını yıkacak, geriye uğraşacak düşman ve silahlı bir halk bırakacaktır.

[237] Bu haber Philadelphia ***Public Ledger***'da yayımlandı: Pazar sabahı, 17 Nisan 1921 [LC: Streit Evrakları II: 75 – Dosya 1].

Levent Şahverdi Arşivi

Fransızlar bunun ne anlama geldiğini biliyor. Şehri almadan önce Antep sokaklarında aylarca sivil halkla savaşmak zorunda kaldılar ve şimdi Kilikya girişimi konusunda beceremediklerinden pes etmek zorunda kaldılar. Genelkurmay Başkanı ve Bursa cephesi kumandam İsmet Paşa bu durumu onunla yaptığımız bir sohbette ve gözlem yapma fırsatı bulduğum şekliyle şöyle ortaya koydu: "*Türkiye'nin en büyük gücü halkının kendilerini mutlak savunmaları gerektiği hissiyatından gelir.*"

Ve Yunanlılar Fransızların karşılaştığından çok daha sert bir halk direnişini hesaba katmalı çünkü Türkler ve Yunanlılar eski düşman. Hem Anadolu'da hem Yunanistan'da bulunduktan sonra mevcut Yunan saldırısını işe yaramaz bir kan sarfiyatı olarak görüyorum. Constantine saldırıyı başlatmakla ağır bir sorumluluk yüklendi ve bu ona pahalıya patlayabilir. Yunanlılar nasıl bir başarı kazanırsa kazansın bu geçici olacaktır ve sonunda en iyi ihtimalle tarihte Türkiye'nin demokrasi ilerleyişi için en büyük vaadi taşıyan hareketin gelişimini geciktirmeleri ve kendi gelişimleri söz konusu olduğunda da saati yıllarca geriye çevirdikleri anlamına gelecektir.

Fakat böyle söylemek, Yunanlıların amaçlarına ulaşacaklarını kabul etmek anlamına gelir ki, bu da Anadolu'da gördüğüm Türk ordusunun gücünden çok daha fazlasına sahip olduklarını varsaymak demektir. Millî Müdafaa Halk Komiseri Fevzi Paşa'nın bana açıkladığı üzere, Türk stratejisi bir yıpratma savaşı sürdürmek üstüne kurulu. Kendi topraklarındalar, her yerde bol gıda ve cephaneleri var, arkalarında birlik içerisinde bir halk var ve Yunanlıların işgallerini sürdürebilecekleri süreden daha fazla dayanabileceklerine eminler. Eğer Yunanlılar bildirdikleri gibi rahat ilerleyebiliyorsa, bunun nedeni Türklerin savunmaya geçme politikasıdır, Yunanlıları tuzağa düşürmek konusunda yapılan hazırlıklarda geri kalmış olabilirler.

Yunanlılar hâlâ sayıca onlardan fazla, motorlu ulaşım ve cephanelikte avantajlı konumda olsa da, Türkler aylardır bu saldırı için hazırlanıyor. Türkler kış boyunca düzensiz birlikleri dağıtmaya ve tüm Yunan cephesi boyunca düzenli orduya sahip olmaya muvaffak oldu. Geçen sene beş sınıfı orduya aldılar ve orduya alınanlar hâlâ karargâhlara alınırken 90.000 Yunanlıya karşı belki 60.000-70.000 kişilik bir orduyu organize edebildiler.

Ankara'da ve Eskişehir'de birliklerini gördüm. Eskişehir'de Kurmay Başkanı Albay Naci Bey benim için özel olarak piyade, süvari ve topçu bataryasını tetkik etti ve ben de onunla birlikte birlikleri denetledim. Askerler tam donanımlıydı, iyi eğitimliydi ve disiplinliydi. İyi giyinmişlerdi, çoğunun üstünde Amerikan ya da İngiliz üniforma ve ceketleri vardı, çoğu kıyafetin üstünde hâlâ orijinal düğmeler duruyordu. Türklerin tüm ülkede Fransa'da satılan AEF (İtilaf Keşif Kuvvetleri) üniformalarını giydiğini gördüm, ya Fransız ve İtalyanlar yeniden Türklere satıyordu ya da Türkler Ermenileri yendikten sonra onlardan almıştı. Süvariler küçük ama gürbüz atlara binmişti, tüfeğin yanında süvari kılıcı da kuşanmışlardı. Onlara atlı makineli tüfek mangası eşlik ediyordu.

Gördüğüm ağır silahlar İngiliz kilitli, menzil bulucu ve diğer parçalarıyla 120 kalibrelik Alman silahlarıydı. Türkler demir yolu makineleri satan dükkânlarda kayıp parçaları üretmeyi başarmıştı (ellerindeki araçlar göz önünde bulundurulduğunda az başarı değil) ve Yunanlılara karşı kullandıkları görüşüne bakılırsa harap olan ağır silahlardı, İtalyan ve Rus silahları değil. Yapmak zorunda kaldıkları yirmi değişik top parçasını gördüm ve işçilik yüksek kaliteydi.

Levent Şahverdi Arşivi

Uçakları (Eskişehir'de dört tane gördüm) ve çok sayıda nitelikli pilotları vardı. Pilotlarının çoğuyla konuştum, birçoğu savaş sırasında Almanya'da eğitilmişti. Kaptan Midhat pilotluk rerfi belgesini dokuz sene önce Fransa'da almıştı; bir diğeri, Teğmen Fadıl Bey, Almanlarla beraber savaşırken birçok kez Londra üzerinden uçmuştu. Türkler uçak ramir dükkânları da açmış, Anadolu kasabalarının çoğunda fabrikaları var ve görünen o ki silah ve cephane eksikleri yok. Birçok kasabada fişek, tüfek ve tabancaların ucuza satıldığını gördüm. Cephaneliklerinden çoğu savaştan sonra Anadolu'da saklıydı ya da İstanbul'dan kaçak getirilmişti. Burada bana bir İngiliz subayının söylediği üzere, kaçakçılık sürüyormuş. "*Engellemek mümkün değil, çünkü tüm Türk halkı kalbinde Milliyetçi.*" Rusya'dan da cephanelik aldılar, daha çok Ermenistan ve muhtemelen biraz da İtalya'dan. Gerçi sonuncusuna dair doğrudan kanıt görmedim ve bana bu konuda verilen açıklamalar çelişiyor. Her hâlükârda, cephaneler söz konusu olduğunda İtalyanlar ve Bolşevikler Türklere dünyanın tahmin ettiği kadar yardım etmedi.

Ordu tamamen Türk, sürekli Türk ordusunu yönetriği rapor edilen Alman, İtalyan ya da Bolşevik subayların mevcudiyetine dair bir kanıt yok. Rusya'dan gelen Avusturyalı bir savaş esiri uçak malzemesi dükkânlarında çalışıyordu ama hepsi o kadar. Savaş sırasındaki Almanya deneyimlerinden sonra, Türkler ordularında teftiş yapacak yabancıyı asla kabul etmez.

Türklerin hiç motorlu taşıtı yok denemez, Eskişehir'de Genelkurmayın Benz rur arabalarında şehir turu yaparken, acil durumda kullanıma hazır olması için tamir ettikleri uzun bir dizi Alman kamyonu gördüm. Demir yolları Bilecik'ten Konya'ya ve doğuya doğru elli millik dar hatla birlikte Eskişehir'den Ankara'ya kadar iyi durumdaydı. Ankara'dan Konya'ya haftalık ekspres trenleri ve birlik harekâtı için bolca demir yolu taşıtları var. Kömürleri olmayıp yakıt için genelde odun kullansalar da, savaştan kalma muazzam ham petrolle birlikte rezervde tuttukları petrolle çalışan yedi güçlü lokomotifleri var.

Gördüğüm her yerde birliklerin ve halkın morali çok yüksek. Türk birliklerinin sık sık gururla Milliyetçi marşlar söylediğini duydum, bazen başlarında iyi bir ordu bandosuyla uygun adım yürürken. Askerler ayda 10 dolar kazanıyor ve konuştuklarımdan hiçbiri ödeme yapılmamasıyla ilgili bir şikâyetre bulunmadı. Artık askerden firar etme çok az görülüyor. Halkın moraline gelince, insanlar barışa hasret ama sonuna kadar savaşmaya kararlı oldukları da aşikâr. Ve bana Ceritmüminli köyünün muhtarı Mustafa'nın söylediği gibi Türkler savaşçı bir ırktan geliyor.

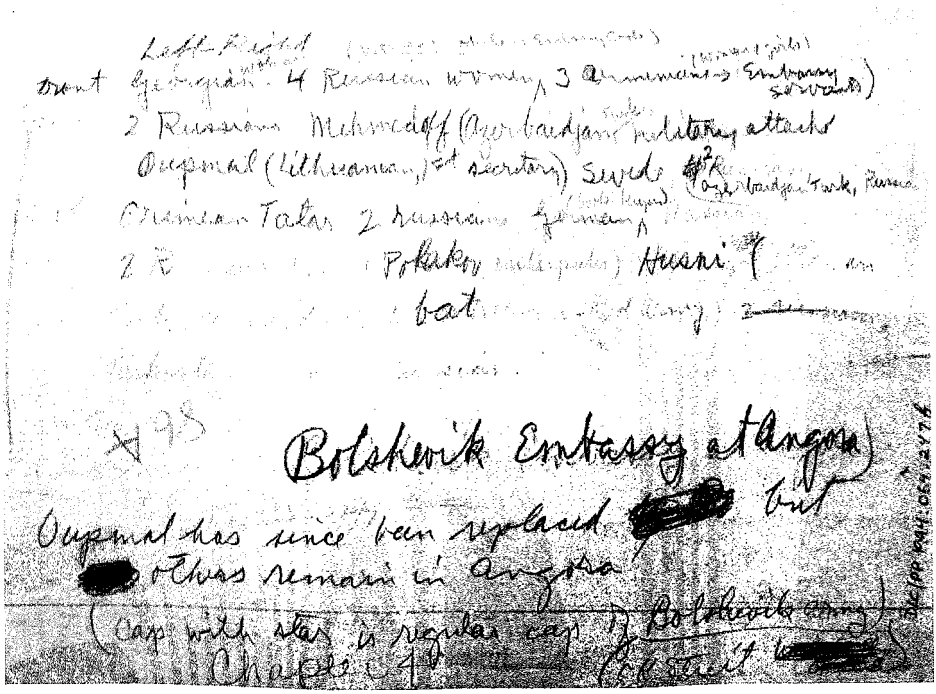
"*Oğlum Dünya Savaşı'nda yaralandı. Onu İstanbul'da bir hastaneye yatırdılar ve bana haber verdiler. Ah, onu görmeyi çok istiyordum ama köyümden insanların bir Türk babasının oğlunun yaralanmasına katlanamadığını düşünmelerini istemedim.*"

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

EK X: CLARENCE K. STREIT'IN SEYAHATİ İLE İLGİLİ MUHTELİF BELGELER VE FOTOĞRAFLAR

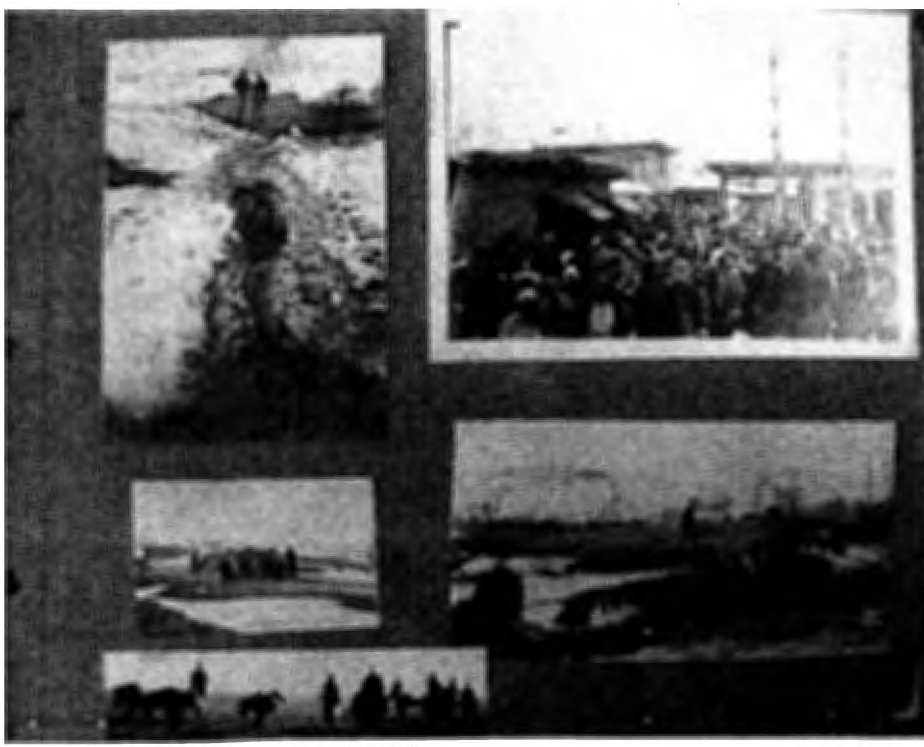
Not: Bu çalışma esnasında not ettiğimiz üzere, Clarence Streit Anadolu'da çektiği fotoğrafların çoğunun arkasına kendi el yazısıyla 'notlar' ekledi. Alttaki [**Fotoğraf 119**], onun Ankara'daki Bolşevik elçiliği personelinin fotoğrafının arkasında yer alan 'etiket'tir [Bkz: **Fotoğraf 50**, s. 62, dn. 96] [HWL].

Fotoğraf 119: Streit'in El Yazısı Not Örneği [**50.Fotoğraf**'ın Arkasından Alınmıştır].

Levent Şahverdi Arşivi

Not: Okuyucuların fark ettiği üzere, bu çalışmada kullanılan fotoğrafların çoğu Streit'ın Anadolu seyahati ardından hazırladığı bir fotoğraf albümünden alınmıştır. Aşağıdaki sayfa [**Fotoğraf 120**], 'Kırmızı Albüm'ünden alınan tipik bir örnektir ve Streit'ın çektiği fotoğrafların orijinal ebatlarının hayli küçük olduğunu göstermektedir. Çektiği fotoğrafların negatifleri mevcut olmadığından, bu eşsiz kaynağı muhafaza edildiği şekilde kullanmak mecburiyetindeyiz [HWL].

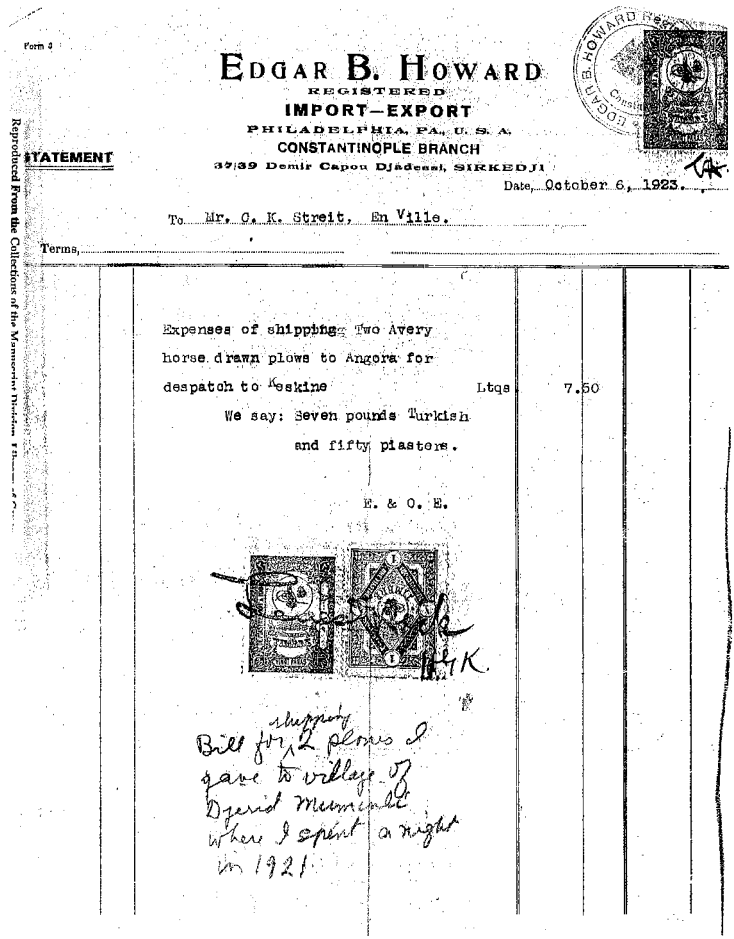

Fotoğraf 120: Streit'ın 'Kırmızı Albüm'ünden Tipik Bir Sayfa[238]

[238] LC Katalog #: DLC/PP 1994: 064 [Kırmızı Albüm: Türkiye 1920 - 1921, C. K. Streit].

Levent Şahverdi Arşivi

Not: Streit'ın Ceritmüminli köyünde (Ankara'ya giderken) gördüğü misafirperverliğin onu ne kadar etkilediği, aşağıdaki nakliyat faturasından [**Fotoğraf 121**] anlaşılıyor. 6 Ekim 1923 tarihli bu fatura, Streit'ın Ceritmüminli köylülerine hediye olarak iki çelik pulluk yolladığını gösteriyor. Faturanın altında Streit'ın el yazısı ile şöyle bir not var: "*1921'de bir gece kaldığım Ceritmüminli köylülerine yolladığım iki pulluk için nakliyat faturası.*"

Form 3

EDGAR B. HOWARD
REGISTERED
IMPORT—EXPORT
PHILADELPHIA, PA., U. S. A.
CONSTANTINOPLE BRANCH
37/39 Demir Capou Djadessi, SIRKEDJI

STATEMENT

Date, October 6, 1923.

To Mr. C. K. Streit, En Ville.

Terms,

Expenses of shipping Two Avery horse drawn plows to Angora for despatch to Keskine Ltqs 7.50

We say: Seven pounds Turkish and fifty piastors.

E. & O. E.

Bill for shipping 2 plows I gave to village of Djerid Memeldt where I spent a night in 1921

Reproduced From the Collections of the Manuscript Division, Library of Congress

Fotoğraf 121: Streit'ın Nakliyat Faturası[239]

[239] LC El Yazması Bölümü: Streit Evrakları II: 75 - Dosya 8.

Levent Şahverdi Arşivi

Turks Find Lausanne Treaty Requires Hanging of Kemal

Amazing Joker Makes Angora Rather Glad Ismet Was Not Stampeded Into Signing. British and French Continue Bidding

By CLARENCE K. STREIT
Public Ledger Foreign Service
Copyright, 1923, by Public Ledger Company

Constantinople, March 1. — (By Cable.)—The Turks have discovered a really amusing joker in the Lausanne treaty.

Hidden in the long document is an innocent-appearing sentence which binds Angora to ratify all measures taken since the occupation of Constantinople by the Sublime Porte in agreement with the Allies. As one of those measures was the condemnation of Mustafa Kemal and Adnan Bey, now Governor of Constantinople, with his famous wife, Halide Hanoum, and other Nationalist leaders to be hanged as rebels, Ismet in signing the treaty would have signed their death warrant.

Only the most suspicious Turks, however, think the Allies inserted the clause for this "Shylockian" purpose—and it is not only that which makes them glad Ismet was not stampeded into accepting the treaty at Lausanne.

Bidding continues to go on merrily between the English and French for Turkish favor. The French, not to be outdone by the conciliatory British gesture at Smyrna, have taken the initiative themselves in officially telling the Turks that "Since we were unjustly accused of preventing peace by our economic and financial demands we will prove what good fellows we are by agreeing to postpone the settlement of these questions for six months. Now let us sign the remainder of the treaty."

Prepare Counter-Proposals

The Turks tell the news to the British who answer, "Wait a minute. You want a definite settlement now and so do we. Why postpone these important matters? We are willing to consider your propositions now." And the Turks now are preparing their counter-proposals, but will not forget to take plenty of time so as to give the French an opportunity to make another bid.

Constantinople does not care how long Angora debates the treaty since the discussion already has diverted the deputies from carrying out their intention to begin enforcing the "dry" law here. Protests from thirsty citizens of all races and religions, including Turks, have so flooded Governor Adnan Bey that he has asked Angora for detailed instructions.

The fatal day has arrived, but the instructions have not, and until they do Adnan has decided not to deport John Barleycorn. It is more and more probable that Constantinople may definitely escape the Turkish drought, for the argument that America is unable to enforce prohibition in the big coastal cities, such as New York, is gaining the local "wets" much support.

Fotoğraf 122: Streit'in 1 Mart 1923 Tarihli Haberi[240]

Levent Şahverdi Arşivi

Not: 1 Mart 1923'te Philadelphia ***Public Ledger***'da yayımlanan bu haber, 1923'te Türkiye'ye döndükten sonra Streit tarafından gazeteye verildi. Burada o dönem yazılarının bir örneği olduğundan ve iki az bilinen fakat ilginç olayı ele aldığı için yeniden yayımlandı: a) Lozan Antlaşması'nın orijinal hâlinde, işgal dönemi sırasında Sultan'ın İstanbul Hükümeti tarafından geçirilen tüm yasaların uygulanmasını garanti eden bir madde içeriyordu. Metnin bu versiyonu kabul edilseydi (İsmet Paşa imzalamamıştı) bu, Sultan'ın hükümetinin asi olarak ölüme mahkûm ettiği Mustafa Kemal Paşa ve birçok yakın yoldaşının idamı anlamına gelecekti. b) O sıralar Ankara Hükümetinin İstanbul'da alkol üretme, satma ve tüketiminin yasaklanması ile ilgili başarısız çabalarına değinir. Bu yasa, Büyük Millet Meclisinin 1 *Muharrem* 1339'da (15 Eylül 1920) geçirmesinden sonra, Ankara tarafından kontrol edilen tüm Anadolu bölgelerinde yürürlükteyken, İngiliz-Fransız işgal güçlerinin kontrolü altındaki İstanbul'da hiçbir zaman uygulamaya geçirilmedi. Streit, bu yasadan İstanbul'da "*John Barleycorn*"un (viskiye verilen bir Amerikan adı) sınır dışı edilmesine çalışılan uygulama olarak bahsediyor. İstanbul'daki büyük ölçüde Müslüman olmayan halktan gelen kamu muhalefeti o raddeye gelmişti ki, Vali Adnan [Adıvar] Bey ilan edildiği gün uygulamamayı ve onun yerine daha ayrıntılı verilecek talimatlar için Ankara'yı beklemeyi tercih etti.

Streit, ***Bilinmeyen Türkler***'de Ankara'ya 1921'de yaptığı seyahati (kendisinden önce Paul Williams gitmişti, bkz.: **EK III** - s. 192), tasvir ederken, Anadolu'da Milliyetçilerin kontrol ettiği bölgelerde alkollü içecek yasağı hakkında yorum yapmıştı [Bkz. s. 43 yukarıda], bunun Büyük Millet Meclisi tarafından yürürlüğe konulan ilk yasalardan biri olduğunu söylemekte haklıdır.[241]

[240] LC El Yazması Bölümü: Streit Evrakları II: 75 - Dosya 8.

[241] Türkçede: Men'i müskirat kanunu (Alkol Yasağı Kanunu) olarak bilinen bu kanun için, bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: I, Cilt: I, İctima Senesi: 1 – s. 5 ve 114; ve Cilt 4, s. 134 - 154 (asıl tartışma ve oylamanın neticeleri bulunuyor). Bu kanunun geçtiği gün Mustafa Kemal Paşa TBMM'de değildir. Asıl oylama: 71 evet, 71 hayır. Hüküm veren oyu o gün vekalet eden Meclis Başkanı Ali Şükrü Bey (Trabzon Mebusu) verdi. Bu mebus, 27 Mart 1923 Topal Osman Ağa (Mustafa Kemal Paşa'nın korumalarının başı) tarafından suikaste uğramıştır. Bu belgelerin kopyalarını bulmamda yardımcı olan eski Millî Eğitim Bakanı Necdet Tekin'e teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BİBLİYOGRAFYA

Clarence K. Streit'ın Haber ve Yazılarının Kronolojik Listesi (1921-1924)

Not: Türkiye'yle ilgili aşağıdaki Clarence K. Streit imzalı haber ve yazıların listesi kesinlikle kapsayıcı olma amacında değildir. Türkiye'de bulunduğu döneme ait Philadelphia ***Public Ledger*** sayılarının hepsini bulamadım, bu yüzden aşağıdaki liste yazılarının Library of Congress koleksiyonunda muhafaza edilen makalelerden 'kırpılmış parçalar' hâlinde derlenmiştir. Bu derlemeye Princeton Üniversitesi Interlibrary Loans Department'ın yardımları sayesinde elde edebildiğim Ocak-Mart 1921 ayları arasındaki geçmiş ***Public Ledger*** sayıları da eklenmiştir [HWL].

6 Ocak 1921

"*Smyrna Convinced King Will Recall Venizelos: Athens Reports Say Constantine Now Is Negotiating Secretly to Have Ex-Premier Head Cabinet –Winter Halts War on Turks – Spring Drive Planned*" (İzmir Kralı Venizelos'u Geri Çağırmaya İkna Ediyor: Atina Constantine'nin Eski Kabine Başkanıyla Gizli Gizli Görüştüğünü Bildiriyor, Kış Türklerle Savaşı Durdurdu, Bahar Savaşı Planlanıyor). Philadelphia ***Public Ledger***, 6 Ocak 1921 [LC: Streit Evrakları II: 12 – Dosya 1]. **Not:** Streit bu yazı hakkında şöyle yazmış: "*Savaş muhabiri olarak ilk haberim – cks*" [HWL].

7 Şubat 1921

"*Turkish Nationalists Dethrone Church Law: Purely Moslem Code Subjected to That of State, Removing Cause of 'Capitulations' – Caliphate and Sultanate Ignored*" (Türk Milliyetçiler Şeriatı Kaldırıyor, Devlet Yasası Üstün Geldi ve Kapitülasyonların Dayanağı Kalktı - Hilafet ve Saltanat Geçersiz Sayıldı). Philadelphia ***Public Ledger***, 7 Şubat 1921.[242]

17 Mart 1921

"*Turkish State in Asia Strong and Efficient: Public Ledger Correspondent, First in Angora in 8 months, Finds Government Running Smoothly and Making Remotest Districts Safe*" (Anadolu'daki Türk Devleti Güçlü ve Etkin: Ankara'daki İlk Sekiz Ayında ***Public Ledger*** Muhabiri Hükümetin Pürüzsüz İşlediğini ve En Uzaktaki Bölgeleri Güvenli Hâle Getirdiğini Gördü). Philadelphia ***Public Ledger***, 17 Mart 1921 [LC: Streit Evrakları II: 75 – Dosya 5].

[242] **Not:** Library of Congress [LC] referansı verilmediğinde, referans verilen yazılar Streit Evrakları arasından bulunmamış, *Public Ledger*'ın esas nüshalarından kopyalanmıştır [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

27 Mart 1921

"*Turkish Nationalists Put Peace Up to Allies: Mustafa Kemal Declares for Self-Determination and Just Settlement in Comprehensive Review of Near East Problem*" (Türk Milliyetçiler İtilaf Devletleri'ne Barış Şartlarını Dayatıyor: Mustafa Kemal Yakın Doğu Meselesini Kapsamlı Biçimde Değerlendirerek Kendi Kaderini Tayini ve Adil Yerleşimi Açıkladı). Philadelphia ***Public Ledger***, 27 Mart 1921 [LC: Streit Evrakları II: 75 – Dosya 1].

Mart-Nisan 1921

"*Untitled: Story on Streit's Interview with Mustafa Kemal Paşa*"[243] (Başlıksız: Streit'ın Mustafa Kemal Paşa ile Yaptığı Mülakatın Haberi). Philadelphia ***Public Ledger***, Mart-Nisan [?], 1921 [LC: Streit Evrakları II: 75 – Dosya 5].

17 Nisan 1921

"*Failure of Greeks in War Foreseen*" (Yunanlıların Savaşta Başarısızlığı Öngörülüyor). Philadelphia ***Public Ledger***, 17 Nisan 1921 [LC: Streit Evrakları II: 75 – Dosya 1].

23 Nisan 1921

"*Victor of Eskishehr: Mustapha Kemal Pasha*" (Eskişehir Fatihi: Mustafa Kemal Paşa). ***The Illustrated London News***, 23 Nisan 1921, Streit'ın çektiği dört fotoğrafla beraber [LC: Streit Evrakları II: 75 – Dosya 1].

24 Nisan 1921

"*U.S. Missionaries Warned by Turks: Trouble Feared if They Continue to Become Involved with Greek Population – Marsivan Incident Cited: American College Harbored Band of Political Plotters, Turk Authorities Point Out*" (Türkler ABD'li Misyonerleri Uyarıyor: Rum Halkına Müdahale Etmeye Devam Ederlerse Sorun Çıkacağından Korkuluyor - Örnek Merzifon Olayı: Türk Yetkilileri Amerikan Koleji'nin Siyasi Komplocular Grubuna Yataklık Ettiğini İddia Ediyor). Philadelphia ***Public Ledger***, Pazar, 24 Nisan 1921.

Not: Philadelphia ***Public Ledger*** Fotoğraf Bölümü (Pazar, 24 Nisan 1921): Üç fotoğraf: a) Mustafa Kemal 'Atap Şeyhi' gibi giyinmiş; başlık şöyle: "*Türk Milliyetçi kuvvetlerinin lideri Mustapha Kemal Pasha Ankara'da Yunanlılarla savaşıyor, Arap şeyhi kostümüyle fotoğrafı. Doğu Meşalesi'nin, Public Ledger Ankara muhabirine verdiği, alışılmışın dışında bir fotoğrafı;*" b) Mustafa Kemal Pasha gözlüklerle. Başlık şöyle: "*Türk Milliyetçi Lideri Avrupalı Kıyafetlerle. Mustafa Kemal Paşa'nın yeni ve alışılmışın dışında bir fotoğrafı*" ve c) Halide Edib Hanım'ın at sırtında imzalı bir fotoğrafı. Başlık şöyle: "*Amerikan Elçisi olma ihtimali olan Türk yazar ve askerî lider Halide Edib Hanoum'ın imzalı fotoğrafı. Halide Edib Hanoum şu an Ankara Genelkurmay Başkanlığının Askerî İstihbarat Bölümünden sorumlu. Eşi Ankara'daki Türk Meclisinin ilk başkan yardımcısı Adnan Bey'dir ve iki oğlu Illinois Üniversitesi'nde öğrencidir.*"

[243] **Not**: Bu yazı, Streit'ın Mustafa Kemal'le Ankara'da yaptığı mülakatına dayanıyor. Yayımlandığı zamanki ***Public Ledger*** nüshalarını bulamadım. Evraklarında muhafaza edilmiş daktilo kopyasında Streit şöyle yazmış: '*Çok önemli bir belge. cks.*' [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

25 Mayıs 1921

"*Mustafa Kemal and the New Turkey*" (Mustafa Kemal ve Yeni Türkiye). ***The New Oxford***, 25 Mayıs 1921. s. 5-8.

16 Ekim 1921

"*Armenian's Pistol Upset British Plans For Turkey: Talaat Pasha Was Being Groomed as London's Secret Emissary to Angora When He Was Assassinated, Declares American Intelligence Officer* [Robert Steed Dunn][244] *in Near East*" (Ermeni Tabancası İngilizlerin Türkiye Planlarını Karıştırdı. Amerikan İstihbarat Subayı Açıklıyor: Talat Paşa Londra'nın Ankara Gizli Ajanı Olduğu İddia Edildiği Sırada Suikaste Kurban Oldu). Philadelphia ***Public Ledger***, 16 Ekim 1921 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

23 Eylül 1922

"*All Turkish Claims Conceded by Allies; Early Parley Urged*" (İtilaf Devletleri Türklerin Tüm Hak Taleplerine Razı Oldu: Erken Müzakere İsteniyor). Philadelphia ***Public Ledger***, 23 Eylül 1922 [LC: Streit Evrakları II: 75 – Dosya 1].

17 Mayıs 1922

"*Turkish Atrocities Charge is Political Move, Italians Say: British Playing a Losing Game in Asia Minor Trying to Influence Western Opinion, Officials Assert. Trouble Brews in Islamic World*" (İtalyanlar Türk Vahşeti İddiasının Siyasi Hamle Olduğunu Söylüyor: Yetkililerin İddiasına Göre İngilizler Batı Kamuoyunu Etkilemek için Anadolu Üzerinde Kaybettikleri bir Oyun Oynuyor). Philadelphia ***Public Ledger***, 17 Mayıs 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

14 Haziran 1922

"*British Policy Worries Turks: Nationalists Fear Ruin of Army's Morale if Peace is Offered Sultan*" (İngiliz Politikası Türkleri Endişelendiriyor: Milliyetçilet Sultan'a Barış Teklif Edilirse Ordunun Moralinin Kalmayacağından Korkuyor). Philadelphia *Public Ledger*, 14 Haziran 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

9 Ekim 1922

"*Kemal Envoy Asks for World Inquiry: Trip to Smyrna Would Show What Greeks Have Done to Turkey, He Says*" (Kemal'in Elçisi Dünya'dan Soruşturma İstiyor: İzmir'e Yapılacak Gezi Yunanlıların Türkiye'ye Ne Yaptığını Gösterecektir Diyor). Philadelphia ***Public Ledger***, 9 Ekim 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

---

[244] **Not:** Bu 16 Ekim 1921 tarihli haber Robert Steed Dunn'dan (Amerika Birleşik Devletleri İstanbul Yüksek Temsilcisi Amiral Bristol'ün istihbarat subayı) şu alıntıyı yapıyor: "*Teğmen Dunn mevcut Türk-Yunan Savaşı'nın yakın zamanda neredeyse mutlak bir Türk zaferiyle sonuçlanacağına, Yunanlıların İzmir'den çekileceğine ve Trakya meselesinin yeniden gündeme geleceğine inanıyor. Yunanlıların yakın zamandaki yenilgiden sonra kaynaklarının sonuna geldiğini ve artık bir biçimde kendilerini kurtarmaya baktıklarını açıkladı.*" Dunn'ın öngörüsü bir kez daha görülüyor [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

9 Kasım 1922

"*Mustafa Kemal As Caliph Suggested By Egyptians: Would Strengthen Turkish Prestige – Moslem Opposition Could Be Overcome by Delegating Temporal Power to Turkish People*" (Mısırlılar Mustafa Kemal'in Halife Olmasını Öneriyor: Türk Prestijini Arttırırmış – Dünyevi Gücü Türk Halkına Devrederek Müslüman Muhalefetinin Önüne Geçilebilirmiş). Philadelphia ***Public Ledger***, 9 Kasım 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

13 Kasım 1922

"*Parley Delay 'Unjustified;' Turks Angered: Delegates Arrive Without Notification – Insist Mudania Agreement Observed*" (Müzakere Gecikmesi 'Meşru Değil;' Türkler Kızdırıldı: Temsilciler Haber Vermeden Geldi- Mudanya Antlaşması'na Riayet Edilmesinde Israr Ediyorlar). Philadelphia ***Public Ledger***, 13 Kasım 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

21 Kasım 1922

"*Lausanne Envoys Shout Peace, Then Scramble for Oil: Turks Dangling Bait Before Italy and U.S.*" (Lozan Temsilcileri Barış Diye Bağırıyor, Sonra Petrol için Kapışıyor: Türkler İtalya ve ABD'ye Oltada Yem Uzatıyor). Philadelphia ***Public Ledger***, 21 Kasım 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

21 Kasım 1922

"*Plan to Muzzle Lausanne Envoys Balked by Ismet: Refuses to Pledge Secrecy With Allies; Warns He Will Speak Publicly*" (Lozan Temsilcilerini Susturma Planı İsmet Tarafından Engelleudi: İtilaf Devletleri ile Gizli Antlaşmayı Reddediyor; Umumen Konuşmakla Tehdit Ediyor). Philadelphia ***Public Ledger***, 21 Kasım 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

"*Ismet Presents Turkish Demands; Tempts Bulgarians*" (İsmet Türk Taleplerini Sunuyor; Bulgarların Aklını Çeliyor). Philadelphia ***Public Ledger***, 21 Kasım 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

22 Kasım 1922

"*Mussolini Finds Ally In Soviets Lausanne Envoy: Their Turkish Policies One, Vorovsky States*" (Mussolini Sovyetlerin Lozan Temsilcisinde Kendine Müttefik Buldu: Vorovsky'ye Göre Türkiye Politikaları Bir). Philadelphia ***Public Ledger***, 22 Kasım 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

"*Turks Hostility Denied By Child: Report of Attitude Toward U.S. at Lausanne False, Says Ambassador*" (Child Türklerin Düşmanlığını Reddediyor: Elçi Lozan'da ABD'ye Karşı Tutumla İlgili Verilen Haberler Yanlış Diyor). Philadelphia ***Public Ledger***, 22 Kasım 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

"*New Balkan War Looms In Parley; Crisis Due Today: Turks Find Allies, Rumanians, Greeks, Jugoslavs and Bulgars Arrayed Against Them*" (Müzakerede Yeni Balkan Savaşı Tehdidi; Günümüz Krizi; Türkler İtilaf Devletleri'ni, Rumenleri, Yunanlıları, Yugoslavları ve Bulgarları Karşısında Buluyor). Philadelphia ***Public Ledger***, 22 Kasım 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

Levent Şahverdi Arşivi

26 Kasım 1922

"*Kemalists Aiding American Trade, Bristol Reports: Those Visiting Angora Favorably Impressed by Regime of Mustafa Kemal*" (Bristol'ün Bildirdiğine Göre Kemalistler Amerikan Ticaretine Yardım Ediyor: Ankara'yı Ziyaret Edenler Mustafa Kemal Rejiminden Olumlu Yönde Etkileniyor). Philadelphia ***Public Ledger***, 26 Kasım 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

"*Turks 'Open Door' To Americans Only: British Expected To Lose Mosul Fields With Kemal Declaring Oil Is Not for Them and Eager to Tempt United States Capital*" (Türkler Sadece Amerikalılara 'Açık Kapı' Bırakıyor: Kemal Petrolün İngilizler için Olmadığını ve Amerika Birleşik Devletleri Sermayesini Kendilerine Çekme Arzusunda Olduklarını Açıkladıktan Sonra İngilizlerin Musul Sahalarını Kaybetmesi Bekleniyor). Philadelphia ***Public Ledger***, 26 Kasım 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

28 Kasım 1922

"*Angora Welcomes American Schools: Turks Never Interfered With Institutions Because They Were Foreign, Says Ismet*" (Ankara Amerikan Okullarına Sıcak Bakıyor: İsmet, Türkler Okullara Hiçbir Zaman Karışmadı Çünkü Yabancılardı, Diyor). Philadelphia ***Public Ledger***, 28 Kasım 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

29 Kasım 1922

"*Oil-Pact Approval Halts Mosul Issue: Equal Division of Rights Between Turkey and Anglo-Franco-American Group*" (Petrol Antlaşması'nın Kabulü Musul Meselesi'ni Durdurdu: Türkiye ve İngiliz-Fransız-Amerikan Grubu Arasında Eşit Hak Dağılımı). Philadelphia ***Public Ledger***, 29 Kasım 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

2 Aralık 1922

"*Turks And Allies Deadlocked; Talk of Ending Parley: Unyielding Views on Capitulations Create Serious Situation at Lausanne*" (Türkler ve İtilaf Devletleri Arasındaki Müzakereler Kilitlendi: Kapitülasyonlar Hakkındaki Sonuç Vermeyen Görüşler Lozan'da Kritik bir Durum Yaratıyor). Philadelphia ***Public Ledger***, 2 Aralık 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

3 Aralık 1922

"*Russians Deliver Ultimatum After Talk With Ismet: Refuse to Be Bound by Decisions at Lausanne if Not Admitted*" (Rusya İsmet'le Konuşma Sonrası Ültimatom Verdi: Müzakerelerde Olmadıkça Lozan'da Kabul Edilmiş Kararların Bağlayıcılığını Reddediyorlar). Philadelphia ***Public Ledger***, 3 Aralık 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

4 Aralık 1922

"*Russians Resume Old Battle With British On Straits: Tchitcherin Arouses 'Monsieur' Curzon's Ire in Pleading Cause of Angora*" (Ruslar İngilizlerle Boğazlarla İlgili Eski Savaşı Yeniden Gündeme Getiriyor: Tchitcherin Ankara Emelini Savunarak 'Monsieur Curzon'un Öfkesini Artırıyor). Philadelphia ***Public Ledger***, 4 Aralık 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

Levent Şahverdi Arşivi

5 Aralık 1922

"*Turks To Demand U.S. Take Part In Straits Control: Allies Alone Not Trusted if International Commission Plan is Accepted*" (Türkler ABD'den Boğazların Denetimine Katılmasını İstiyor: Uluslararası Komisyon Planı Kabul Edilirse Tek Başına İtilaf Devletleri'ne Güvenilmeyecek). Philadelphia *Public Ledger*, 5 Aralık 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

7 Aralık 1922

"'*War' Is Mussolini Warning to Turks: Premier Announces Complete Italian-British Accord at Lausanne*" (Mussolini Türklere Savaş Uyarısında Bulundu: Lozan'da Tam İtalyan-İngiliz Mutabakatına Dair İlk Haberler). Philadelphia *Public Ledger*, 7 Aralık 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

7 Aralık 1922

El yazması: Lozan'da İsmet Paşa'yla Mülakat, Başlıksız – Streit'ın Mustafa Kemal Paşa'yla Yaptığı 1921 Tarihli Mülakatla Karşılaştırıldı. Tarih: 7 Aralık 1922. **Not:** Bu yazı muhtemelen bu tarihlerde Philadelphia *Public Ledger*'da yayımlandı. Ancak bu haberin yayımlanmış versiyonunu bulamadım [HWL] [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

8 Aralık 1922

"*Lausanne Envoys Reach Agreement On Straits Issue: Compromise on Turkish Sovereignty and Free Passage of Merchant Vessels*" (Lozan Elçileri Boğazlar Meselesinde Anlaşmaya Varıyor: Türkiye'nin Bağımsızlığı ve Ticaret Gemilerine Serbest Geçişte Uzlaşma). Philadelphia *Public Ledger*, 8 Aralık 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

9 Aralık 1922

"*Turkey Warned Against Placing Trust In Allies: British Duping Ismet to Split Angora and Moscow, Says Tchitcherin*" (Türkiye İtilaf Devletleri'ne Fazla Güveniyor Diye Uyarıldı: Tchitcherin, İsmet İngiliz Oyununa Gelip Ankara ve Moskova'yı Böldü, Diyor). Philadelphia *Public Ledger*, 9 Aralık 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

10 Aralık 1922

"*Irish Executions Shake Turks Faith: Kemalists See Parallel in British Compromises With Dublin and Angora*" (İrlanda İnfazları Türklerin İnancını Sarstı: Kemalistler İngilizlerin Dublin'e ve Ankara'ya Verdiği Uzlaşma Planı Arasında Paralellik Kuruyor). Philadelphia *Public Ledger*, 10 Aralık 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

11 Aralık 1922

"*Soviet Menacing On Strait Issue: Will Arm Immediately Should Warships Enter Black Sea, Tchitcherin Warns*" (Boğazlar Sorununda Sovyet Tehdidi: Tchitcherin Uyarıyor, Savaş Gemileri Karadeniz'e Girerse Hemen Silahlanılacak). Philadelphia *Public Ledger*, 11 Aralık 1922 [LC: Streit Evrakları II: Microfilm - Makara 1].

Levent Şahverdi Arşivi

12 Aralık 1922

"*Turks May Adopt U.S. Plan To Help Levant Minorities: Favor Idea of Territorial Refuges – Exchange of Peoples Defended*" (Türkler Levanten Azınlıklara Yardım Etmek için ABD Planını Benimseyebilir: Bölgesel Mülteci Fikrini Desteklemek - Halkların Mübadelesi Savunuluyor). Philadelphia ***Public Ledger***, 12 Aralık 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

13 Aralık 1922

"*British Demands Menace Lausanne: Curzon Accused of Trying to Break Up Parley – United States Seeks Compromise*" (İngilizler Lozan'ı Tehlikeye Atmak İstiyor: Curzon Müzakereyi Bölmeye Çalışmakla Suçlandı - Amerika Birleşik Devletleri Uzlaşmaya Çalışıyor). Philadelphia ***Public Ledger***, 13 Aralık 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

14 Aralık 1922

"*Turks End Crisis; Embrace League With Reservation: Peace and Mosul First; Then They Will Come In, Ismet Adds; Ousting of Patriarch Still Insisted Upon; Constantinople Declared No Place for Head of Christian Greek Church*" (Türkler Krize Son Veriyor; Milletler Cemiyeti'ne Şüpheyle Yaklaşıyor: İsmet'e Göre İlk Önce Barış ve Musul, Sonra Dâhil Olmak; Patrikin Kovulması Konusunda Hâlâ Israr Ediliyor; İstanbul Rum Ortodoks Kilisesi'nin Patrikinin Yeri Değildir). Philadelphia ***Public Ledger***, 14 Aralık 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

15 Aralık 1922

"*Religious Issue Upsets Lausanne: France and Italy Support Turks in Fight to Expel Greek Patriarch; British Split on Question*" (Dinî Mesele Lozan'ı Gerdi: Fransa ve İtalya Rum Patriğini Sınır Dışı Etme Savaşında Türkleri Destekliyor; Mesele İngilizleri İkiye Böldü). Philadelphia ***Public Ledger***, 15 Aralık 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

16 Aralık 1922

"*Britain Resumes Mosul Oil Fight: Offer to Give Turks All of Territory Except Oil-Yielding Areas*" (İngiltere Musul Petrol Savaşı'nı Yeniden Gündeme Getirdi: Türklere Petrol Sahaları Dışındaki Tüm Toprakları Vermeyi Teklif Etti). Philadelphia ***Public Ledger***, 16 Aralık 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

18 Aralık 1922

"*Three Solutions Of Straits Issue Swamp Lausanne: Allies Offer League Guarantee; Tchitcherin Terms Body 'Organized Impotence'*" (Lozan, Boğazlar Meselesi ile İlgili Üç Çözümle Boğuştu: İtilaf Devletleri Milletler Cemiyeti Teminatı Teklif Ediyor: Tchitcherin Topluluğu 'Örgütlü İktidarsızlık' Olarak Adlandırdı). Philadelphia ***Public Ledger***, 18 Aralık 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

Levent Şahverdi Arşivi

19 Aralık 1922

"*Allies Insist Turks Yield Or Quit Parley: Curzon Declares Limits of Concessions on Straits Has Been Reached*" (İtilaf Devletleri Türklerin Pes Etmesinde ya da Müzakereyi Terk Etmesinde Israr Ediyor: Curzon Boğazlar için Verilecek Tavizin Sınırının Aşıldığını Açıkladı). Philadelphia ***Public Ledger***, 19 Aralık 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

20 Aralık 1922

"*Sidetrack U.S. Note In Secret Deal On Straits: Game of Double Cross A Dual One At Lausanne*" (Gizli Boğazlar Antlaşması'nda ABD Kenara Not Düştü: Lozan'da İki Taraflı İhanet Oyunu). Philadelphia ***Public Ledger***, 20 Aralık 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

"*Tension Relaxes As Envoys Steer Toward Compromise*" (Elçiler Uzlaşmaya Yöneldikçe Gerilim Azalıyor). Philadelphia ***Public Ledger***, 20 Aralık 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

21 Aralık 1922

"*Envoys Row, Say What They Think: Venizelos-Riza Bey Altercation Breaks Up Meeting At Lausanne*" (Elçiler Bir Bir Ne Düşündüğünü Söylüyor: Venizelos ile Rıza Bey Arasındaki Münakaşa Lozan'daki Toplantıyı Kesiyor). Philadelphia ***Public Ledger***, 21 Aralık 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

22 Aralık 1922

"*Open Diplomacy Is At Last In Use, But Only By Turks: Ottoman Delegates Report On Everything; Peace Likely When Powers Realize They Are Dealing With Sovereign Assembly*" (Sonunda Açık Diplomasiye Başvuruluyor Ama Sadece Türkler Tarafından: Osmanlı Delegeleri Her Şeyi Rapor Ediyor; İtilaf Devletleri Egemen Meclisle Karşı Karşıya Olduğunu Anladığında Barış Muhtemel). Philadelphia ***Public Ledger***, 22 Aralık 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

23 Aralık 1922

"*Lausanne's Game Is To Dupe Public: Both Allies and Turks Utilizing Surface Clashes to Sway Opinion*" (Lozan Oyunu Kamuoyunu Kandırmak için: İtilaf Devletleri de Türkler de Yüzeydeki Anlaşmazlıkları Kamuoyunu Kendi Tarafına Çekmek için Kullanıyor). Philadelphia *Public Ledger*, 23 Aralık 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

27 Aralık 1922

"*Lausanne Crisis Forced By British: Turks Say Stand On Mosul Makes Treaty With English Impossible*" (İngilizlerin Yol Açtığı Lozan Krizi: Türkler Musul'da Israrın İngilizlerle Antlaşmayı İmkânsız Kıldığını Söyledi). Philadelphia ***Public Ledger***, 27 Aralık 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

Levent Şahverdi Arşivi

28 Aralık 1922

"*Warning By U.S. Inspires Turks; Checks Rupture: Their Parley Reply on Minorities and Capitulations Today to Have Saving Loophole*" (ABD Uyarısı Türkleri Harekete Geçirdi; Çatlakları Kontrol Ediyor; Yasal Boşluğu Korumak için Azınlıklara ve Kapitülasyonlara Müzakeredeki Cevapları). Philadelphia ***Public Ledger***, 28 Aralık 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

29 Aralık 1922

"*Turks Adamant On Mosul Claims: Simultaneously Allies Give In on League Commissioners as Guard for Minorities*" (Türkler Musul Taleplerinde Diretiyor: Aynı Zamanda İtilaf Devletleri Milletler Cemiyeti Temsilcilerini Azınlıkların Koruyucusu İlan Ediyor). Philadelphia *Public Ledger*, 29 Aralık 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

30 Aralık 1922

"*Americans Urge Armenian Home: Turks See Ulterior Motive in 'Observers' Plea – British Think Day Saved*" (Amerikalılar Ermenilerin Dönmesini İstiyor: Türkler 'Gözlemci' İsteğinde Gizli bir Niyet Olduğunu Düşünüyor - İngilizler Günün Kurtarıldığını Düşünüyor). Philadelphia ***Public Ledger***, 30 Aralık 1922 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

Aralık 1922

"*The Flower of Islam*" (İslam'ın Çiçeği). ***The Forum***. New York City, Aralık 1922. s. 1044-1051 [LC: Streit Evrakları II: 75 – Dosya 1].

3 Ocak 1923

"*Turks Adhering Rigidly To Pact: Kemal's Demands of 1921 Now Being Reiterated At Lausanne*" (Türkler Misâk-ı Millî'ye Sıkı Sıkıya Bağlı: Kemal'in 1921'deki Talepleri Lozan'da Tekrar Edildi). Philadelphia ***Public Ledger***, 3 Ocak 1923 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

17 Ocak 1923

"*Lausanne Climax Sought By Curzon: Two Months Enough of Near East Parley for Pessimistic British*" (Curzon Lozan'ın Neticelenmesini İstiyor: Karamsar İngilizler için İki Aylık Yakın Doğu Müzakeresi Yetti). Philadelphia *Public Ledger*, 17 Ocak 1923 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

23 Ocak 1923

"*Turks Threatened With League Club: Curzon to Denounce Them at Geneva for Refusing Mosul Arbitration*" (Türkler Milletler Cemiyeti Tarafından Tehdit Ediliyor: Curzon Onları Cenevre'de Musul Hakemliğini Reddettikleri için Kınadı). Philadelphia ***Public Ledger***, 23 Ocak 1923 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

76. YIL İL HALK KÜTÜPHANESİ

Levent Şahverdi Arşivi

25 Ocak 1923

"*Allies to Leave if Turks Fail to Sign Treaty in Week: Agree to Reassemble if Kemalists Yield. Balkans Reported Arming Feverishly. Powers Military Position Weak*" (Türkler Antlaşmayı Hafta İçinde İmzalamazsa İtilaf Devletleri Terk Edecek: Kemalistler Pes Ederse Yeniden Toplanmayı Kabul Ediyor. Balkanlardan Hararetli Silahlanma Haberleri. İtilaf Devletleri'nin Askerî Konumu Zayıf). Philadelphia ***Public Ledger***, 25 Ocak 1923 [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

1 Mart 1923

"*Turks Find Lausanne Treaty Requires Hanging of Kemal: Amazing Joker Makes Angora Rather Glad Ismet Was Not Stampeded Into Signing.*" (Türkler Lozan Antlaşması'nın Kemal'in Asılmasını Şart Koştuğunu Keşfediyor: İnanılmaz Joker'in anlaşılması İsmet İmzasını Mühürlemediği için Ankara'yı Oldukça Sevindirdi). Philadelphia ***Public Ledger***, 1 Mart 1923 [LC El Yazması Bölümü: Streit Evrakları II: 75 - Dosya 8].

6 Nisan 1923

El Yazması: Streit'ın Kazım Karabekir Paşa hakkındaki haberi – **Tarih** 6 Nisan 1923. **Not:** Bu haber muhtemelen bu tarihlerde Philadelphia ***Public Ledger***'da yayımlandı. Ancak bu haberin yayımlanmış versiyonunu bulmayı başaramadım [HWL] [LC: Streit Evrakları II: Mikrofilm - Makara 1].

Nisan 1923

"*Blind Forces at Lausanne*" (Lozan'da Kör Kuvvetler). ASIA: ***The American Magazine of the Orient***, Nisan 1923. s. 282-286 [LC: Streit Evrakları II: 75 – Dosya 1].

22 Kasım 1923

"*Mustapha Kemal Pasha: 'Purified Perfection'*" (Mustafa Kemal Paşa: 'Arınmış Mükemmeliyet') Philadelphia *Public Ledger*, 22 Kasım 1923 [LC: Streit Evrakları II: 75 – Dosya 1].

1923-1924

Tarihi Konulmamış El Yazmaları: Clarence K. Streit'ın yazdığı dört köşe yazısı şu başlığı taşıyor: '*Bir Türk Olsaydım*' Bunların 1923'te Ahmet Emin'in [Yalman] editörü olduğu Türk gazetesi '*Vatan*'a verdiği yazıların İngilizce taslakları olduğu açıktır. Ahmet Emin bu yazılardan kendi anılarında bahsediyor.

3 Mart 1924

"*Turk Assembly Votes End of the Caliphate*" (Türk Meclisi Hilafetin Sonu için Oy Veriyor). Philadelphia ***Public Ledger***, 3 Mart 1924 [LC: Streit Evrakları II: 75 – Dosya 1].

4 Mart 1924

"*Caliph Spirited Out of Turkey; Sent Westward*" (Halife Türkiye'den Kaçırıldı; Batı'ya Gönderildi). Philadelphia ***Public Ledger***, 4 Mart 1924 [LC: Streit Evrakları II: 75 – Dosya 1].

Levent Şahverdi Arşivi

Temel Kaynaklar

Clarence Streit'ın '***Bilinmeyen Türkler***'inin 1983 yılında yazar tarafından bana verilen el yazmasının yanı sıra (bir sene önce hazırladığı gözden geçirilmiş nüshasıyla beraber), Washington D.C.'deki Library of Congress'te bulunan şu koleksiyonlardan da yararlandım:

a) Clarence K. Streit A Register of His Papers in the Library of Congress - Part I: [Clarence K. Streit'ın Library of Congress'te Kayıtlı Bulunan Evrakları – Bölüm I] Hazırlayan Connie L. Cartledge, 1989. Manuscript Division [El Yazması Bölümü], Library of Congress;

b) Clarence K. Streit A Register of His Papers in the Library of Congress - Part II: [Clarence K. Streit'ın Library of Congress'te Kayıtlı Bulunan Evrakları – Bölüm II] Connie L. Cartledge'ın Sherralyn McCoy'un yardımlarıyla hazırladığı genişletilmiş ve gözden geçirilmiş baskı, 1994. Manuscript Division [El Yazması Bölümü], Library of Congress;

Yukarıdakilerin ikisi de koleksiyonda muhafaza edilen materyalleri bulma konusunda yardımcı olmuştur: Clarence Streit Papers [Clarence Streit Evrakları]. Bölüm I'deki materyaller eşi Jeanne Defrance Streit tarafından 1987-1988'te Library of Congress'e verilmiştir; Bölüm II ise 1991-1994 yılları arasında Jeanne Defrance Streit ve Ira Straus (Director of the Association to Unite the Democracies – Demokrasileri Birleştirme Derneği Yöneticisi) tarafından verilmiştir. Streit'ın yayımlanmamış yazılarının telif hakkı 8 Eylül 2007'de kamuya devredilmiştir.

Bu koleksiyonda bulunan Streit fotoğrafları Library of Congress'in Baskı ve Fotoğraf Bölümü'ne aktarılmıştır. Fotoğrafların katalog hâline getirilmesi süreci devam etmektedir, bulunması için bir yardım olarak şu bâlde mevcuttur: **Container List for Streit (Clarence K.) Papers: PR 13 CN 1994:064.**

Mevcut eserin hazırlanması sürecinde aşağıdaki materyalleri gözden geçirdim:

a) **Part I.: Container Nos. 9-14;**

b) **Part I.: Container & Microfilm Reels Nos. 1-3;**

c) **Part II.: Container Nos. 2-6 (Günlükler);**

d) **Part II.: Container Nos. 6-9 (Not defterleri);**

e) **Part II.: Container Nos. 12-13 (Gazete haberleri);**

Not: Bunlara ilaveten, Streit'ın Anadolu'da 1921'de yaptığı seyahat boyunca çektiği tüm fotoğrafların yanı sıra, Türkiye'yi ikinci ziyareti (1923-1925) sırasında çektiği bazı fotoğrafları da gözden geçirdim ve aldım [HWL].

Levent Şahverdi Arşivi

Diğer Eserler

Akbulut, Erdem ve Tuncay, Mete: *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*. İstanbul (Sosyal Tarih Yayınları), 2007. s. 332-340.

Aydemir, Şevket Süreyya: *Tek Adam: Mustafa Kemal (1919-1922)*. Cilt II. İstanbul (Remzi Kitabevi), 1967.

Bodurgil, Abraham: *Kemal Atatürk: A Centennial Bibliography (1881-1981)*. Washington, D.C. (Library of Congress), 1984.

De Groot, Alexander H.: *The Netherlands & Turkey: Four Hundred Years of Political, Economical, Social and Cultural Relations*. İstanbul (The ISIS Press), 2009.

Dunn, Robert Steed: *World Alive: A Personal Story*. New York (Crown Publishers), 1956.

Ellison, *Grace: An Englishwoman in Angora*. London (Hutchinson ve Company), 1923.

Erdinç, Erol Şadi (Hazırlayan): *Ahmed Emin Yalman: Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*. Cilt I (1888-1922). İstanbul, 1997.

Halide Edib: *The Turkish Ordeal*. New York (The Century Company), 1928.

Lord Kinross: Ataturk: *A Biography of Mustafa Kemal, father of Modern Turkey*. New York (William Morrow and Company), 1965.

Lowry, Heath W.: "Richard G. Hovannisian on Lieutenant Robert Steed Dunn" *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt 5 (İstanbul, 1986), s. 209-252.

Mango, Andrew: *Atatürk*. London (John Murray), 1999.

Shaw, Stanford J.: *From Empire to Republic: The Turkish War of National Liberation*. 5 Cilt. Ankara (Türk Tarihi Kurumu), 2000.

Şimşir, Bilal: *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi*. Cilt I. (1922-1924) Bir Laik Cumhuriyet Doğuyor. Ankara (Türk Tarihi Kurumu), 1981.

T.C. Kültür Bakanlığı: *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*. 2 Cilt (Ankara, 1992).

White, George E.: *Adventuring with Anatolia College*. Grinnell, Iowa (Herald-Register Publishing Company), 1940.

Williams, Paul: "Wilson's 14 Points Or War – Kemal Pasha." *Chicago Daily Tribune*. Chicago, Illinois (4 Mayıs 1920). s. 3.

Williams, Paul: "Kemal Unmasks London Squeeze Play on Turkey: Nationalist Chief Evaded Trap." *Chicago Daily Tribune*. Chicago, Illinois (8 Mayıs 1920). s. 3.

Williams, Paul: "Kemal's Fear of Allies' Aims Like Prophecy." *Chicago Daily Tribune*. Chicago, Illinois (12 Mayıs 1920). s. 10.

Williams, Paul: "Secret Treaty Forced Turks to War – Kemal: Says Allies Had Pledged Porte to Russia." *Chicago Daily Tribune*. Chicago, Illinois (13 Mayıs 1920). s. 7.

Williams, Paul: "Turk Victims of Stage Setting, Kemal Charges: Says Allies Show Them in Worst Light." *Chicago Daily Tribune*. Chicago, Illinois (15 Mayıs 1920). s. 6.

Williams, Paul: "Free Turkey or Dead Turkey is Hope of Kemal: Cuts Adrift from Porte for Heeding British." *Chicago Daily Tribune*. Chicago, Illinois (16 Mayıs 1920). s. 4.

Yerasimos, Stefanos: *Türk-Sovyet İlişkileri*. İstanbul (Gözlem Yayınları), 1979.

Levent Şahverdi Arşivi

FİHRİST

Levent Şahverdi Arşivi

BİLİNMEYEN TÜRKLER

Levent Şahverdi Arşivi